

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

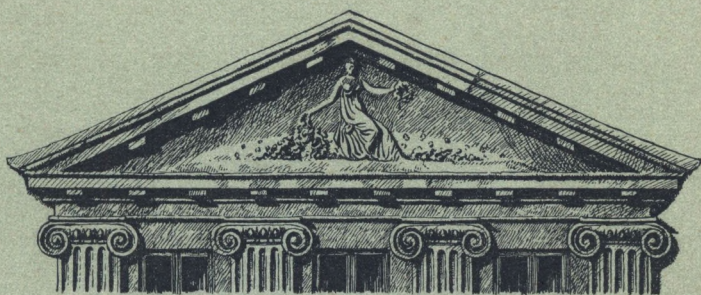
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

EILER NYSTRØM

FREDERIKSBERGS
HISTORIE

GYLDENDAL

**FREDERIKSBERGS
HISTORIE**

FREDERIKSBERGS HISTORIE

AF
EILER NYSTRØM

II
SLOT OG BY EFTER KRONENS
AFHÆNDELSE AF
JORDERNE

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXLVI

**COPYRIGHT 1946 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN**

—
**PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN**

FORORD

Jeg havde haabet at kunne afslutte min Fremstilling af Frederiksbergs Historie med dette andet Bind, men da det i saa Fald vilde være svulmet op til det dobbelte Omfang af første, har jeg med Forlagets Billigelse og vanlige Imødekommenhed bestemt mig til at udsende Slutningen som et tredje Bind, der forhaabentlig vil kunne se Lyset i en ikke alt for fjern Fremtid. Jeg har sat mig til Opgave at give en fra Grunden opbygget Fremstilling af Frederiksbergs Historie, og naar Arbejdet endelig skal gøres, anser jeg det for rigtigst at det bliver gjort paa een Gang, selv om Værkets Omfang i det hele vil løbe op til over det dobbelte af hvad der oprindeligt havde været min Mening, og det skønt jeg har beflittet mig paa ikke at belemre Skildringen med overflødige Detailler — tvertimod har jeg overalt undgaaet at komme ind paa Enkeltheder, som ingen større Indflydelse har haft paa Helheden.

I dette andet Bind er Slottet, Slotshaven og Frederiksberg gamle Byomraade gjort færdig, tredje Del vil omfatte Landdistriktet, og Værket vil blive afsluttet med et samlet Register til alle tre Dele.

For udvist Hjælpsomhed har jeg Tak at bringe Slotsgartner *J. V. Irgens-Møller* og Stadslandinspektør *S. Broholm*, ligesom jeg takker Kommunaldirektør *Gerner Andersen* for al forarsaget Ulejlighed.

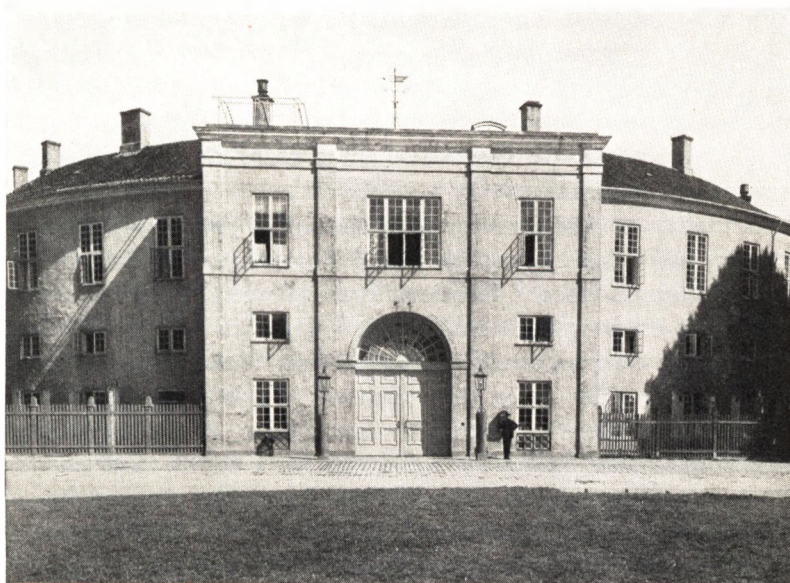
Til *Carlsbergfondets Direktion* retter jeg en ærbødig og hjertelig Tak for Støtte til mine kulturhistoriske Arbejder gennem Aarene.

Maj 1946.

E. N.

INDHOLD

	Side
Frederiksberg Slot efter Frederik den Femtes Død ..	9
Frederiksberg Have og Søndermarken i ny Skikkelse:	
I. Den franske Haves sidste Aar.....	30
II. Omlægning i engelsk Stil	38
III. Efter Omlægningen	79
Frederiksberg By efter Udskiftningen:	
I. Det ydre Bybillede	104
II. Gaarde, Huse og Beboere	130
Anmærkninger	231

INDGANG TIL FREDERIKSBERG SLOT FRA ROSKILDEVEJEN
Fotografi 1912.

FREDERIKSBERG SLOT EFTER FREDERIK DEN FEMTES DØD

DEN skelsættende Linje i Frederiksborgs Historie er Jordernes Bortsalg i 1765 og den ti Aar efter følgende Udskiftning af Fælleden og de Arealer som i 1740 var lagt til Gaardene i den gamle Hollænderby. Det betød i dette Tilfælde ikke blot en Opgivelse af det ældgamle Fællesskab, men Frederiksborg var tillige fra en Slotsby der grupperede sig omkring Kongeboligen paa Valby Bakke bleven et selvejende Borgersamfund, der ikke alene omfattede de egentlige gamle Bydele, men tillige et Opland, som efterhaanden opfyldtes af større Gaarde der for den overvejende Del havde en umiskendelig Karakter af Lystgaarde. Lige fra Reformationen, da Præsteskabet mistede sit Tag i Landets Jordegods, havde dette Omraade været i Kon-

gens, d. v. s. Statens Eje, først som Fæstegods, siden som Lade-
gaardsjord og kongeligt Enemærke — nu var hele det Omraade
der udgør det nuværende Frederiksberg praktisk taget gaet
over paa private Hænder, og Ejerne stod kun i Afhængighed til
Konge og Stat ved de Skatte- og Afgiftsforpligtelser som Jord-
besiddelsen naturligt paalagde dem.

Men alligevel var Slottet og Slotshaven — det pragtfulde An-
læg der var vokset frem i de sidste Par Menneskealdre — den
dominerende Eenhed i Datidens Frederiksberg. Det var Slottet
og Haven der gav Byen sit Ry, det var endnu Slottet man for-
trinsvis tænkte paa, naar man talte om Frederiksberg. Rang-
følgen: Slot og By — og ikke omvendt — var endnu gældende.
Og det var navnlig Frederik den Sjette, der i sin lange
Regeringstid som Kronprins og Konge fra 1784 til 1839 kastede
Glans over Frederiksberg — Slottets Betydning som samlende
Mellemed mellem Konge og Folk naaede sin Kulmination i
denne Periode. Som Kongens foretrukne Opholdssted og som
Residensslot havde Monarkiets egne Indbyggere jævnlig Ærin-
de til Frederiksberg, og dets Navn var tillige kendt ud over
Landets Grænser.

Men det var ikke blot Funktionen som Kongebolig der gav
det en særegen Glans — de store Begivenheder ude og hjemme
afspejlede sig her. Revolutionens Dønninger i Halvfemserne,
den nationale Løftelse efter Slaget paa Reden, Hovedstadens
Bombardement og de syv følgende Krigsaar — alt dette satte
sit Præg paa Frederiksberg. Tiderne blev knappe og vanskelige
efter Krigen og Pengekrisen, men Sjette Frederik og hans Hus
forstod at indordne sig under de samme Forhold der var be-
skaaret hans Folk. Det fælles Skibbrud og den gensidige Tillid
skabte Baand mellem Kongehuset og det menige Folk, der netop
i Kongefamiliens Færden paa Frederiksberg fik de smukkeste
Udtryk. Frederiksberg Have var allerede fra ældre Tid et yndet
Tilflugtssted, nu drog man derud om Søndagen for at faa et
Glimt af „den gode Konge“ og den øvrige „høje Familie“ at se.
Det var ikke blot det brogede og festlige Sceneri, der udfoldede
sig ved Sejladsen paa Kanalerne, Baadkortegen med Hoboister-

ne og de skærflædte Roere og Kongefamilien under Baldakinen, der trak Folk til — det var Skæbnefællesskabet og Trangen til i de onde Tider at have et faderligt Forsyn at holde sig til. Man var lykkelig, naar den jævnt klædte Konge med den tarvelige Voksdugskasket, ligesom en af Borgerskabets egne, klappede Børnene paa Hovedet, eller man fik Lov til at udbringe Majestætens Skaal under de grønne Træer. Var der end lidt naivt sentimentalt over dette „bestandig borgerlige“ Billede, noget af den overdrevne Loyalitet, der nu var paa Retur og stod saa grelt til Enevældens svindende Glans, saa var der alligevel et menneskeligt Indhold i det, som Tiden og Forholdene retfærdiggjorde.

— — —

I Bedstefaderens, Frederik den Femtes Tid havde Frederiksberg for en Stund mistet sin Tiltrækning og stod ofte tomt. Af og til toges det dog i Brug af Kongefamilien, saaledes i Juni 1761, da Professor Christen Hee herfra observerede Venuspassagen „for Kronprinsen“, altsaa efter Ønske af eller til Belæring for den da tolvaarige Kristian VII, der efter samstemmende Vidnesbyrd var et opvakt Barn med mange Interesser, førend hans Forstand formørkedes. I 1764 blev der holdt stort Hofbal paa Frederiksberg i Anledning af Prinsesse Vilhelmines Bryllup med Arveprinsen af Hessen-Kassel; Festen fandt Sted Dagen før det nygifte Par forlod Landet, og herfra foregik Hjemrejsen. Ligeledes ved Frederik den Femtes Død i Januar 1766 toges Slottet i Brug for en Tid. Umiddelbart efter Dødsfaldet rejste den nye Konge og hans to endnu ugifte Søstre til Frederiksberg, skønt det var midt om Vinteren, og Dagen efter flyttede deres Bedstemoder, Enkedronning Sophie Magdalene, ogsaa derud.

Men fra Kristian den Syvendes Tid blev Frederiksberg atter ligesom forud jævnligen kongelig Residens og Hoffets Tilflugtssted. Landets unge Dronning Caroline Mathilde installeredes i Novbr. 1766 en lille Ugestid paa Frederiksberg inden det højtidelige Indtog i Hovedstaden fandt Sted. I den følgende Tid blev det aarlige Frederiksberg-Ophold et fast og betydende Led

i Hoffets Liv og det mødte mandstærkt; i de tre Aar 1766, 67 og 69 betaltes der Bønderne paa Københavns Rytterdistrikt paa det nærmeste 1000 Rdr. for Halm og Leje af Sengklæder til Domestikkerne, til Trods for at Taksten kun var 2 Sk. daglig pr. Seng. I 1768 var Kongen paa sin store Udenlandsrejse og da var der tomt paa Frederiksberg, men da han atter vendte tilbage i Jan. 1769, lagdes Indtoget i København, Traditionen tro, over Frederiksberg. Den attenaarige Dronning havde maattet sidde hjemme mens Gemalen morede sig i Paris og London, men til Gengæld fejredes hendes Fødselsdag samme Sommer — der faldt sammen med Hertugen af Gloucesters Besøg ved Hofet — bl. a. ved en stor Fest paa Frederiksberg, ikke paa selve Dagen men kort efter (25. Juli 1769). Haven var smukt illumineret med Fakler og Lamper, et prægtigt Fyrværk afbrændtes og som Luxdorph fortæller i sin Dagbog: „udi Indsnitterne af Hækkerne i Alleen til Kongens Lysthus vare Loger, hvor Masquerne sadde“, og efter Tallet dansedes der i Havens tre Lysthuse, hvoraf det ene var en for Lejligheden særlig opbygget Sal. Det var altsaa et veritabelt Maskebal i Slotshaven, hvor Hoffets unge Damer og Kavalerer sammen med et meget stort Antal indbudte havde rig Lejlighed til at sværme i Alleer og Gange bag de høje klippede Hække.

I de første Aar af 1770erne var det navnlig Efteraaret man tilbragte paa Frederiksberg, i selve Sommertiden holdt det unge letlevende Hof med Dronningen og Struensee som Midtpunkt mest til paa Hørsholm og Frydenlund. Det var imidlertid paa Frederiksberg, i selve Slotshaven, den ominøse „Forsoningsokse“ 1771 blev serveret for de 200 Matroser, som nogle Uger i Forvejen i samlet Flok havde begivet sig til Hørsholm for at klage over, at deres Løn udeblev; Struensee, der følte sig truet, fik dog Hoffet, der endnu var paa Hørsholm, bevæget til at blive borte fra dette officielle Statsgilde for de misfornøjede Matroser. Det var ogsaa til Frederiksberg Slot en Skare paa tre Snese opbragte Gardister drog ud den 24. December 1771 under den noksom bekendte „Juleaftensfejde“, da Struensee stod i Begreb med at afskaffe Fodgarden ligesom han tidligere havde

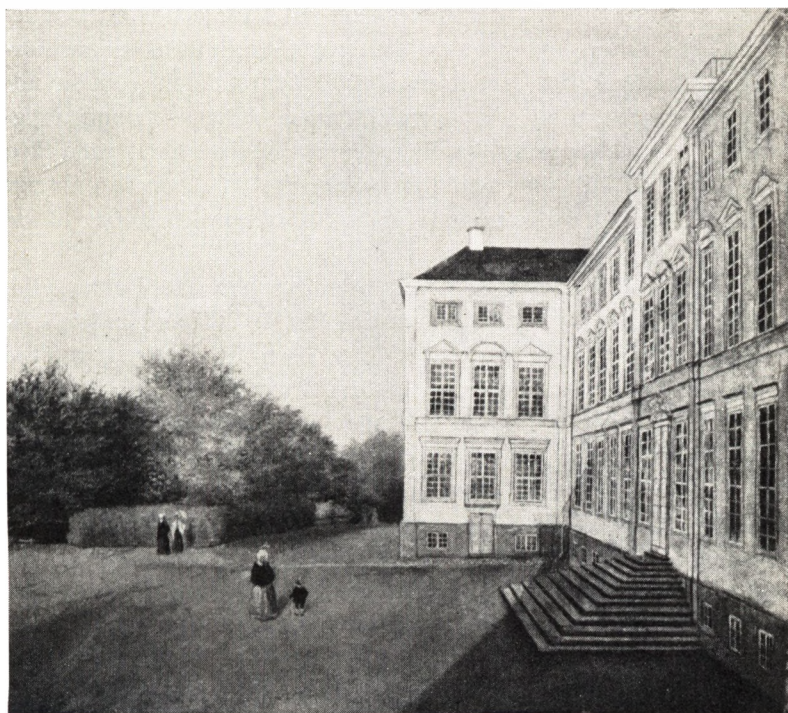
opløst Hestgarden. Vesterport blev spærret, men Flokken slap ud gennem Nørreport. Efterretningen om Mytteriet bragte vild Forstyrrelse paa Slottet, og det fortaltes, at Struensee og Brandt i al Hast brændte deres Papirer og beredte sig paa en illsom Flugt, men det blev ved Forskrækkelsen, da det lykkedes at blive Demonstranterne kvit ved Løfte om lovformelig Afsked.

Opholdet paa Frederiksberg Slot var nu bleven fast Tradition, og efter Struensees Fald holdt Kongen og Hoffet til her om Sommeren, ofte langt ud paa Efteraaret. Statsraadet blev ikke sjældent sat paa Frederiksberg, og naar der holdtes Lejrøvelser — Campement som det hed — paa den nærliggende Islev Mark, en af de gamle kgl. Enghaver, opholdt Hoffet sig i Reglen paa Frederiksberg Slot, saaledes i Juni 1778, da den svenske Konge Gustav III samtidig kom paa Besøg. I Guldberg-Tiden var det ellers Fredensborg, der var den foretrukne Sommerresidens, men efter den ublodige Revolution i 1784, da den unge Kronprins Frederik satte Enkedronningen og Guldberg ud af Spillet og selv tog Styret, og siden mere end halvtreds Aar frem i Tiden var Frederiksberg næsten i højere Grad end Kristiansborg det Sted, hvor de løbende Statshandlinger fik deres Afslutning. Her gav Kongen og Kronprinsen Audienser, her modtoges de fremmede Gesandter, her gaves Kur paa Kongehusets Mærkedage. Ligesom sine nærmeste Forgængere hjemførte Kronprins Frederik sin Brud, den hessiske Prinsesse Marie Sophie Frederikke, til Frederiksberg (13. Septbr. 1790); Byen var illumineret og Dagen efter fandt Indtoget i Hovedstaden Sted. Men hver Sommer vendte man tilbage. Den sindssvage Kristian VII, Kronprins Frederik og hans Hustru samt Søsteren, eller rettere Halvsøsteren Louise Augusta med sin Gemal Hertug Frederik Christian af Augustenborg dannede den faste Familiekreds paa Frederiksberg, hvortil ofte sluttede sig fjernere Medlemmer af Kongefamilien. Sammen med Hofstabene og de mange Betjente lagde man let Beslag paa Slottets vidtløftige Beboelser, og Sommer og Efteraar var der i Reglen fuldt belagt i de mange Rum. Stadig maatte Byens Indbyggere eller de omboende Bønder levere Senge og Sengetøj til Tjenerskabet, og de laa godt og

lunt. Efter en Opgivelse fra 1802 og 3, da Hoffet lejede 68 „Bøndersenge“, hørte der til hver Seng: to Underdyner, en Overdyne, 2 lange Puder og 2 Overtrækspuder med Vaar samt et Par Hørlærreds Lagner, foruden 100 Lispund (eller 800 kg) Rughalm som Underlag til samtlige Senge.

Frederiksberg spillede som Hoffets foretrukne Opholdssted en vis Rolle i 1790ernes politiske Runlerier, som havde deres Rod i den franske Revolution og næredes i Skrift og Tale af vore hjemlige, mere blæk- end blodplettede Jakobinere. I et Brev, der maa være fra 1799, skriver Malthe Conrad Bruun, den unge Oprører der maatte fly til Hveen efter Udgivelsen af Aristokraternes Katekismus, til en af sine fortrolige Venner, at man kunde lave Revolution med hundrede Mand, hvis man bare i Hovedstaden kunde danne et Komplot, og med to Tusinde var man i Stand til at gøre Kuppet alene, naar man blot kunde finde paa en Maade at landstige hurtigt, ubemærket og nær ved Staden. Man burde nemlig overrumple Frederiksberg og den kongelige Familie om Natten, og naar Portene aabnedes, storme Staden. Det var saa let som Fod i Hose.

Slottet laa ikke længere fra Hovedstaden end at Hoffet i givet Tilfælde hurtigt kunde komme ind, men dog alligevel saa langt borte, at man i disse urolige Aar var udsat for Mystifikation, som med Datidens Efterretningsmidler ikke straks kunde opklares. Saaledes fortæller Werlauff en kuriøs Historie, som han i sine Erindringer tidfæster til Sommeren 1793. En Karet kom en Eftermiddag kørende til Slottet og ud steg en Herre, der havde yderst vigtige Meddelelser at gøre og forlangte Kronprinsen i Tale. Det fik han ogsaa og berettede, at der var udbrudt Oprør i København og at Tøjhuset allerede var taget. Kronprinsen fandt det raadeligst at pakke nogle af de mange Kostbarheder paa Slottet sammen og gøre sig klar til at fly til det sikrere Kronborg. Imidlertid havde man glemt at sikre sig Manden, som i Forvirringen var forduftet, og da man sendte en Rideknægt efter Flygtningen, indhentede han ogsaa Karet paa Vesterbro, men da var den tom — den for Kongen og hans Hus saa omsorgsfulde Budbringer havde set sit Snit til

PARTI FRA ØVERSTE SLOTSTERRASSE
Maleri ca. 1850. Øregaards Museum.

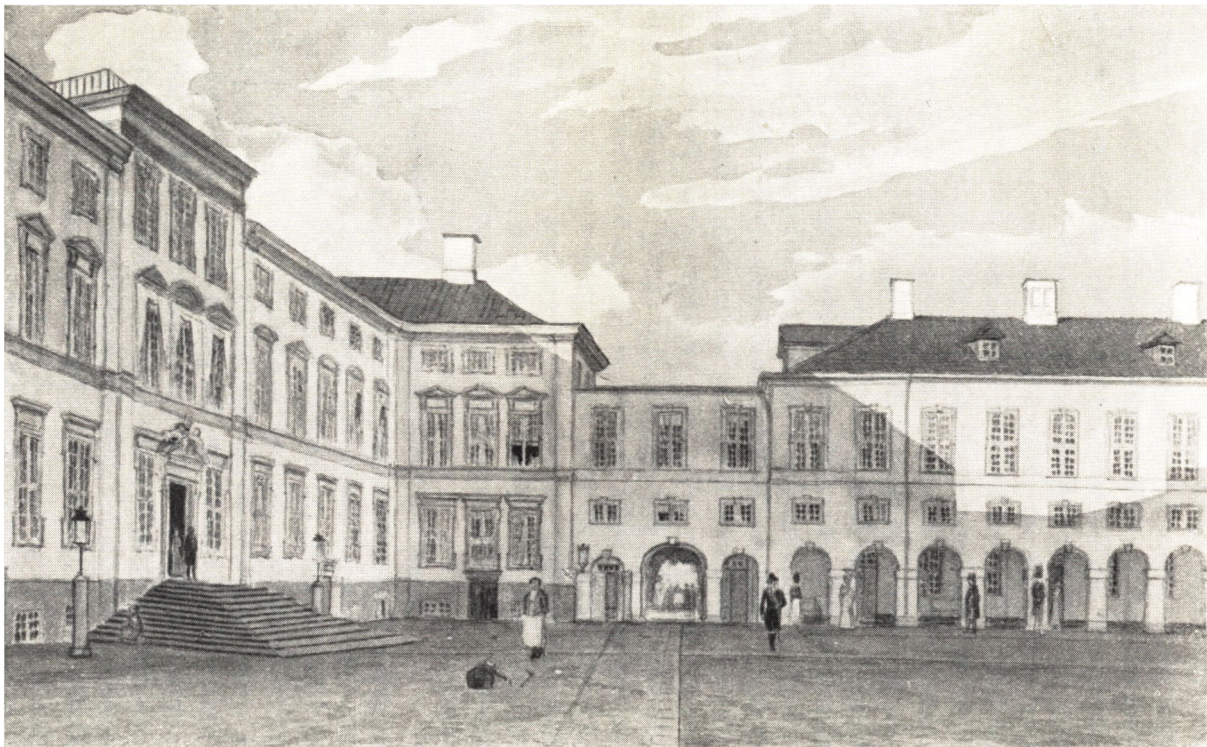
at springe ud under Farten. I Byen var alt roligt — det var en blot og bar Mystifikation, maaske en forhærdet Spøgefugl, der vilde drive Gæk med den allerhøjeste Øvrighed, maaske bare en gal Mand, hvem Krigsurolighederne ude i den store Verden var gaaet til Hovedet. Men det var en Begivenhed, der taltes længe om i København.

Langt senere (i Sommeren 1820) var Frederiksberg ogsaa Skuepladsen for en anden i Datiden meget omtalt Hændelse: Frederik den Sjettes Møde med „Kronprinsen af Holbæk“ som han kaldtes — en Yngling der formentes og maaske ogsaa selv troede paa, at han var identisk med Kongeparrets anden Søn Kristian, der officielt døde faa Dage gammel i 1797, men skulde

være underskudt af Jordemoderen og sat i Pleje hos en Bondkone paa Landet. Sagen vakte saa stor Opsigt, at Datidens første Kronjurist A. S. Ørsted maatte dementere den ved en udførlig Dokumentation i Kollegialtidenden. Alligevel sloges Rygterne ikke ned, navnlig da Kongen fik Medlidenhed med den unge Mand og lod ham sende til Guineakysten, hvor han iøvrigt skikkede sig vel og opnaaede en vis Anseelse. Men han døde meget tidlig.

Da Kristiansborg første Gang brændte den 26. Febr. 1794, stod Kongehuset — der i Reglen opholdt sig i Hovedstaden i de værste Vintermaaneder — uden Tag over Hovedet, og maatte bl. a. søge ind paa det gamle Gæthus, hvor Statsminister Huth, en af Kronprinsens betroede Mænd, havde Embedsbolig. Den første Tanke var at slaa sig ned paa Frederiksberg, og der gik Ordre om ufortøvet at sætte Slottets Værelser i Stand til Herskabernes Modtagelse, men, skriver Jac. Gude — en lidt maliciøs Kommentator til Datidens Begivenheder — „det blev straks omgjort, fordi Adelen nu saa Lejlighed til at sælge deres Palæer paa Amalienborg, som de længe havde ønsket at kunne afhænde“. Og noget var der om det. Grev Joachim Moltke, der var i Trang for Penge til Overtagelsen af Bregentved, solgte umiddelbart efter Branden sit Palæ paa Amalienborg til Kongen (det sydvestlige, senere kaldet Kristian VII's Palæ), og kort efter købtes det lige over for liggende (sydøstlige) Schack'ske Palæ; her flyttede Kronprinsen ind og Harsdorff forbandt de to Palæer med sin skønne Kolonnade. Det tredje Palæ erhvervedes af Arveprinsen og det fjerde havde Staten allerede købt 1765 til Landkadetakademi.

Frederiksberg blev saaledes ikke helaarligt Residenspalæ som i Kristian VI's Tid, men det beholdt sin Forrang fremfor de andre kongelige Sommerslotte og man tyede gerne dertil. Endnu i Sommeren 1807, umiddelbart før Bombardementet, holdt Kongefamilien til paa Frederiksberg, og Werlauff saa her for sidste Gang Kristian VII en Eftermiddag, da Hoffet kom fra Schweizerhuset, hvor man som sædvanlig havde drukket Kaffe efter Middagstaflet; den sindssyge Monark gik, som Werlauff for-

INTERIØR FRA SLOTSGAARDEN MOD ØSTERPORT
Farvelagt Tegning af Fred. Zweidorff, dat. 23. Aug. 1842. Nationalmuseet.

tæller, „foran sin Familie og det øvrige Hofpersonale, temmelig ene, og saa“ — som det forekom ham — „mere forvildet og forstyrret ud end han ellers plejede, hvorfor ogsaa de mange tilstedeværende af Havens Besøgere trak sig tilbage; naar man hilste, nikkede han dog venligt, men med et underligt og forstyrret Smil“. Det var sidste Sommer han opholdt sig paa Frederiksberg, tidligt næste Foraar døde han i Rendsborg.

Efter at Englænderne den 16. Aug. 1807 var gaaet i Land paa Sjælland, blev ogsaa Frederiksberg besat og Slottet taget i Brug af de fremmede Tropper. Oehlenschlägers Fader maatte fungere som Vært for de engelske Generaler. I Sidefløje og Udbygninger indkvarteredes Officerer og Mandskab, saa mange der kunde være, og naturligvis skete der nogen Ravage og Uordener, men større Ulykker afstedkom de ubudne Gæster ikke, og Englænderne respekterede Hovedbygningen med Kongens egne Værelser, som ikke blev belagt, skønt de stod tomme. Tværtimod lod Englænderne satte Vagt ved dem, for at ingen skulde slippe ind. Kronprinsen, der under de truende Krigsforhold havde opslaaet sit Hovedkvarter i Holsten, var umiddelbart før Englændernes Komme vendt tilbage den 11. Aug., men kun for næste Morgen atter at forlade Frederiksberg og bringe sig selv og Kongen i Sikkerhed i Hertugdømmerne, hvor de kongelige Damer stadig opholdt sig.

Efter Hovedstadens Bombardement i September og den derefter følgende Kapitulation hævedes Belejringen, og den 18. Oktbr. 1807 afmarcherede den skotske Garde fra Frederiksberg Slot. I Novbr. 1807 var Kronprinsen atter i København, og da Marskal Bernadotte, den senere svensk-norske Konge Karl Johan, næste Aar kom hertil i Spidsen for et fransk Hjælpekorps, indkvarteredes han en lille Tid paa Frederiksberg Slot, inden han op slog sit Hovedkvarter i Odense. Marie Sophie Frederikke, der nu var Landets Dronning, vendte tilbage i Oktbr. 1809 og tog som sædvanlig ind paa Frederiksberg, hvor der beredtes hende en festlig Modtagelse inden hun gjorde sit Indtog i København.

Ikke blot var Frederiksberg Slot, nu som før, Indfaldsporten

til Hovedstaden, hvorigennem de festlige Indtog ved højtidelige Lejligheder foretoges, ogsaa mange af Kongehusets Familiefestligheder fejredes paa dette yndede Landslot. Her konfirmeredes f. Eks. Arveprins Frederiks tre ældste Børn, Sønnen Kristian (den senere Kristian VIII) og Døtrene Juliane og Charlotte, alle paa een og samme Dag i Maj 1803; i 1824 konfirmeredes ogsaa Kongens yngste Datter Vilhelmine i Slottets lille Kirke, og den 1. Aug. 1829 viedes i Kavaleragemakket Prins Ferdinand til Kongens ældste Datter Caroline. Det blev en af de sidste store Familiefester paa Frederiksberg Slot. Dagen efter viste Brudeparret sig, sammen med Majestæterne, for alt Folket ved en Baadfart paa Kanalerne, og atter nogle Dage senere bragte 400 Studenter de nyformælede et Fakkeltog op gennem Frederiksberg Have til Slottet paa Bakken, hvor man sang Chr. Winthers Fakkelsang:

Her under Himmelen blaå Tabernakel
Stimle vi atter med blussende Fakkell
Glade i Flok om det landlige Slot!

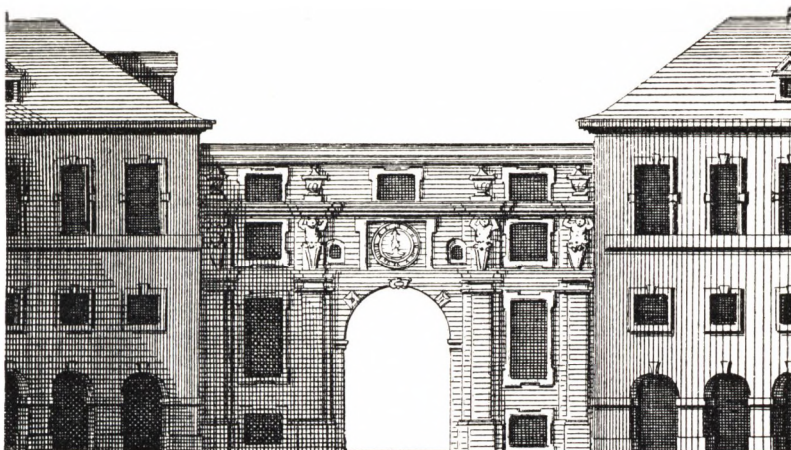
Blandt Fakkeltogførerne var den nittenaarige Student Orla Lehmann, og endnu da han skrev sine Erindringer mindedes han — med skyldig nationalliberal Despekt for Datidens naivt-loyale Indstilling — denne Sensommeraften i den gamle Have, hvor den alderstegne Overhofmarskal Hauch og Generaladjutanten Frants Bülow fra Bacchi Tempel — hvilket vil sige Apistemplet — skænkede Champagne for de unge Festsdeltagere.

Ti Aar efter døde Frederik den Sjette og det kongelige Familieliv ophørte paa Frederiksberg. Men selv om Landsfaderen var borte, fortsattes Pilgrimsrejserne derud om Søndagene, de var gaaet Borgerskabet i Blodet og vedligeholdtes langt ned i Tiden, længe efter at Frederiksberg Slot var ophørt at være Kongebolig. Iøvrigt opholdt Enkedronning Marie sig stadig derude i Sommertiden, men levede tilbagetrukkent og jævnt, tro mod Kongeparrets sparsommelige Fortid. Hun ønskede bl. a. ikke at benytte det store Køkkens Komfurer og Ovne, de krævede et uforsvarligt stort Brændeforbrug, men fik indrettet en

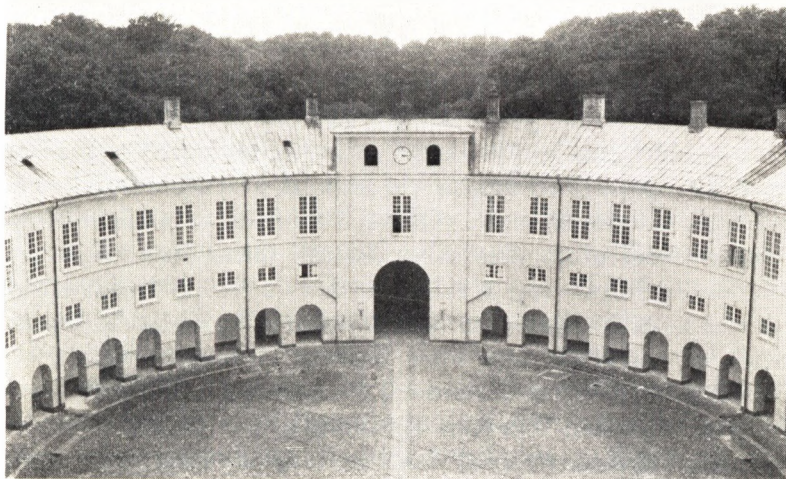
mindre, brændselsbesparende Stege- og Bageovn i Stedet, og under Trearskrigen nægtede Dronningen bestemt at skænke den ellers brugelige Champagne ved sine Tafler. Af og til fik hun Besøg af Datteren, Prinsesse Vilhelmine, Kronprins Frederik (VII)'s første fraskilte Kone, nu gift med Hertugen af Glücksborg. Men med Enkedronningens Død 1852 afsluttedes Slottets Æra som Fyrstebolig — intet Medlem af Kongefamilien har siden haft blivende Ophold derude.

Frederiksberg Slot, der havde været den enevældige Konges Ejendom, Hoffet tilhørende, overgik til Staten i 1849. Efter Enkedronningens Død var man noget i Vilderede med hvad de vidtløftige Bygninger skulde bruges til. En Del rummelige Lejligheder lejedes ud — bl. a. boede Carsten Hauch i mange Aar paa Slottet, fra før Enkedronningens Død indtil 1868; ligeledes Orla Lehmann havde en Tid Bolig paa Frederiksberg Slot; J. L. Heiberg havde sammen med sin berømte Frue i 1852 Sommerlejlighed i et Par af Gemakkerne, og Filologen Israel Levin, hvis Ordbogsarbejder Staten erhvervede, havde som „Prytanist“ i mange Aar Fribolig paa Slottet. Ligesom Slotte og Herresæder i vore Dage undertiden ender som Sindssygehospitaler søgte man 1855 at faa Frederiksberg Slot gjort til Idiotanstalt; det lykkedes ikke, men desværre fandt man en Plads i Nærheden, ved Rahbeks romantiske Bakkehus. Fra 1857 havde Frimurerne i en Aarrække Lokaler i Hovedbygningen, i 1864 var der indrettet Lazaret i Slottets Sale, og det overvejedes om ikke Frederiksberg kunde bruges som Invalidehotel i Lighed med Stiftelsen i Paris, men heller ikke denne Plan blev til noget. Fra 1862 var der Uddannelsesskole for Reserveofficerer paa Slottet, og endelig fra Maj 1869 fik det en blivende Anvendelse som Hjemsted for Hærens Officers- og Elevskole. Da Hæren fik Slottet overladt var der ialt 22 Lejere, som blev opsagt til Oktober Flyttedag 1868.

— — —
I Kristian VI's Tid havde Frederiksberg Slot faaet endelig og sluttet Form ved Sidefløjenes Opbygning og Slotsgaardens Lukning: Pladsen var nu udbygget og Slottet var blevet et Hele, der

PORTHUSET I SIN OPRINDELIGE SKIKKELSE
Efter Thurahs Danske Vitruvius.

PORTHUSET EFTER KOCHS OMBYGNING
Fot. N. Maare 1936.

daarligt kunde røres ved uden at volde Skade. Det har da ogsaa i det store og hele bevaret sin ydre Skikkelse fra den Tid indtil vore Dage. En Udvidelse, der paatænktes i 1780erne, blev til alt Held opgivet. Da Slottet nemlig efter Regeringsskiftet 1784 atter var bleven et af Hoffets foretrukne Tilholdssteder, kunde det knibe med Pladsen, og allerede i den første Sommer var der saa knapt Rum, at Underbetjente og Domestikker maatte indlogeres paa Lofterne over Slottets Fløjbygninger. Det kunde have faaet en skadelig Indflydelse paa de arme Menneskers Helbred, mente Overhofmarskal Numsen, om Sommeren var bleven varm, men heldigvis blev den „bestandig kølig og vindig“ og der skete ingen Skade; men for at forebygge saadanne Ulemper for Fremtiden, foreslog han at der opførtes „en liden Mezzanin-Etage“ paa begge Slottets Sidefløje, om de da kunde bære Vægten. Det kunde de godt, og Harsdorff udarbejdede Tegninger og Overslag, men bemærkede dog, at en saadan Foranstaltning stred mod den almindelige Regel i Bygningskunsten, at Forbygninger skal være lavere end Hovedbygningen. Det havde man sikkerlig sat sig ud over, men heldigvis blev Udgifterne for store og Rentekammeret lod Sagen falde. En saadan Forhøjelse af Sidefløjene op over Hovedbygningens Tag vilde da ogsaa have forrykket den arkitektoniske Status i hele Slotskomplekset.

Den eneste virkelige Ændring i Slottets Ydre var Porthusets Ombygning i 1829 for at skaffe en rummelig og centralt beliggende Lejlighed til Kronprins Frederik, den senere Frederik VII, ved hans Giftermaal med Prinsesse Vilhelmine. Porthuset havde vistnok staaet uforandret siden Slottets første Dage, med sine Atlanter og Barokvaser i Facaden, bortset fra de Smaaændringer som Sammenbygningen med Sidefløjene og muligvis Reparationer af Harsdorff kan have medført; Harsdorff anbragte i hvert Fald 1797-98 en Gitterdør i Portaabningen ind mod Slotsgaarden, som han forøvrigt egenmægtig lod udføre mod den vedtagne Tegning, hvorved den blev langt kønnere, men ogsaa meget dyrere end oprindelig bestemt. Om den store Vandbeholder af Bly allerede forinden var fjernet fra Tagetagen, skal lades usagt. Det var imidlertid Hofbygmester J. H. Koch, der med

PARTI AF SLOTSGAARDENS BUEGANGE
Fot. N. Maare 1936.

Porthuset som Midtpunkt skabte en Lejlighed for Prinseparret, og løste sin Opgave paa en meget smuk Maade. For at faa Plads til Beboelsesrum i Flugt med Slottets og Sidebygningernes Herskabetage maatte han forhøje Porthuset, saaledes at Gesimsen og det flade Tag næsten kom i Højde med Sidebygningernes Rygning. De gamle Mure lod han iøvrigt uberørt, saaledes at Facaden mod Kongevejen ligesom hidtil skød sig ud fra Fløjbygningernes halvrunde Endeparti, medens han ind mod Slotsgaarden foran den oprindelige Bagmur opbyggede en ny Facade, saa at Porthuset blev omtrent halvanden Gang større i Dybden og Fløjbygningernes skarpt afskaarne Hjørner (saaledes som de ses i Thurahs Grundplan) forsvandt. En svagt fremspringende Risalit markerede dog Porthuset og dannede en smuk Afslutning paa Slotsgaarden vis à vis Hovedbygningen. Prinseparret fik i Porthusets Førstesals-Etage et stort Dagliggemak, flankeret af to andre Gemakker, og Lejligheden fortsattes i Sidefløjene, hvor Prinsessen havde sine Værelser i den ene Fløj, Prinsen sine i den anden. Porthusets ydre Barokpynt maatte vige Pladsen for den

rolige nyklassiske Stil, der endnu er bevaret og staar saa godt til det øvrige Slot.

Slottets Facader blev i ældre Tid jævnlig malet, hvad man mente var til Gavn for Bygningernes Bevaring og tillige gav dem et „anstændigt“ Udseende. I 1799 bestemtes at de ydre Facader skulde have den samme gule Farve som mod Slotsgaarden, og i de følgende Aar anvendtes næsten 4600 Rdr. i dette Øjemed. Men saa faldt Gaardfacaderne igennem — ogsaa de trængte til at pyntes op, og i 1806 fik Rentekammeret Lov til at forhandle med Finanskollegiet om en ekstraordinær Bevilling for at lade Facaderne ind mod Gaarden baade paa Hovedbygning, Sidefløje og Porthus afpudse, reparere og overstryge med en „graaagtig Kalkfarve“, medens kun Gesimser, Arkitraver og Kornicher skulde oliemales. Det var efter Hofbygmester Meyns Forslag. I Foraaet 1817 blev imidlertid alle Slottets Facader saavel mod Slotsgaarden som mod Haven efter udtrykkelig Ordre af Frederik VI strøget med Oliefarve efter den „af Os allernaadigst udvalgte Prøve“, formodentlig den samme lysgule som ogsaa Oehlenschläger synger om i sit Frederiksberg-Digt. Og denne Gang blev Hofbygmesteren ikke spurgt. Men Malingen holdt ikke, atter i 1823 havde Vind og Vejr afskallet Facaderne. Ind mod Gaarden maatte Pudsen afhugges og Murene pudses paany, derefter ferniseres og stryges med Oliefarve, medens de øvrige Facader blot blev „retoucheret“.

Uret paa Porthuset ind mod Slotsgaarden (der ogsaa ses hos Thurah) bevaredes ved Ombygningen. Det var dog ikke det oprindelige — Johan Merckis gode gamle Slagur fra Slottets ældste Periode kom allerede paa Vandring i 1794. Da Kongefamilien efter Kristiansborgs Brand flyttede ind paa Amalienborg, mangledede man et Ur med Slagværk af en saadan Styrke, at det kunde høres paa alle Palæerne. Og det skulde skaffes straks. Hofbygmester Magens sammen med Hofurmager Jürgensen begav sig derfor paa Ekspedition for at finde et passende Ur paa en af de kongelige Bygninger. Paa Jægersborg vilde Husarerne nødig af med deres, saa Frederiksberg maatte ofre sit. Det blev saa opsat paa det Palæ, hvor Kadetakademiet havde til Huse, og kunde

runge ud over den store Plads. Et nyt Ur til Frederiksberg blev udført af en Urmager i Hillerød, men Klokkerne bestiltes i Sverige; Kunstsmeden Gamst, der ellers støbte Klokker herhjemme paa dette Tidspunkt, blev for dyr, og baade Kronprinsen og Rentekammeret saa i høj Grad paa Prisen. Aaret efter blev det nye Ur anbragt paa Slottets Porthus, men den gamle Skive fik Lov til at sidde. To højtidelige Forestillinger med paafølgende kgl. Resolution maatte ekspederes i Anledning af denne Ur-Affære.

Med Vandtilførslen til Slottet havde man nu som før sine Kva-ler. Judichærs sindrige Vandkunst-Mølle var længst kasseret og „Parkerne“ gav ikke tilstrækkelig godt og rent Vand. I 1798 maatte derfor træffes nye Anstalter for at skaffe Vand til Slot og Have. Brøndene ved Bageri og Køkken blev gjort dybere og der blev indrettet en ny Brønd ved Driverierne. Den gamle Park i Brune Dyrehave (Mølledammen) — der skulde forsyne Frugthaven samt Forvalter- og Gartnerbygningerne, og sammen med to Damme i Haven neden for Slotsbakken tillige gøre Tjeneste i Ildebrandstilfælde — gjorde man ikke noget ved, skønt den ikke fik tilstrækkeligt Tilløb.

Bortset fra Porthusets Ombygning og Facadernes vekslende Farvepragt rørtes der ikke ved Slottets Ydre, derimod skete der i det Indre alt som Tiden gik mange Forandringer. Efter at Kristiansborg var færdigbygget 1740 og indtil Frederik V's Død 1766 blev Slottet ikke meget brugt, derfor ogsaa kun nødtørftigt vedligeholdt; det begyndte saa smaat at forfalde og Udstyret svarede heller ikke mere til de nye Tider og Moder. Det har vi den allerede citerede svenske Rejsendes Ord for (sml. I, 166).

Kristian VII havde i de første Par Aar efter Tronskiftet benyttet Frederiksberg Slot til Sommerophold uden at der skete større Forandringer, først efter Udenlandsrejsen og Struensees Tilknytning til det unge Hof tog man i 1770 fat paa en Udbedring og Modernisering af Slottet. Hofbygmester var den Gang Eigtveds tidligere Medarbejder og Svigersøn G. D. Anthon, men Struensee syntes ikke om ham og foretrak den unge Harsdorff, der som Arkitekt unægtelig ogsaa var ham langt overlegen. Harsdorff undersøgte Slottet og fandt at Gulvene havde givet

sig under Kaminernes Vægt, at Skorstenene ikke var tilstrækkelig isoleret og at altsaa en overhængende Brandfare var til Stede. Disse Ulemper blev afhjulpet og samtidig fik Sale og Værelser ny Dekoration. Lofterne med Coffres og Krocks Plafonder rørtes ikke, men Væggene omtapetseredes og mellem Vinduerne anbragtes Spejle. Maleren J. E. Mandelberg leverede nye Dørstykker og dekorerede hist og her Væggene med malede (og altsaa ikke plastiske) Nicher — hvad der just ikke hørte til det mest flatterende ved Slottets nye Gemakudstyr.

Derimod skabte Harsdorff en Nyindretning, der er bevaret til vore Dage og staar fuldt paa Højde med „Paradekøkkenet“ fra Sophie Magdalenes Tid. Det var Marmorbadet i Kælderen ved Siden af Slotskirken, der ses fra Haven gennem de højt-siddende Vinduer og stadig er Genstand for Besøgendes Interesse. Og med god Grund. Foran ligger et Toiletrum og Afklædningsværelse, oprindeligt ogsaa dekoreret af Mandelberg; selve Baderummet er helt i Marmor med Kassetloft og et stort Spejl i Ramme, ophængt i Jernkæder over det forsænkede Badekar, saaledes at Personen i Badet kunde beskue sin egen Dejlighed, medens Skærme af rødt Taft i de dybe Vinduesnicher sendte et dæmpet Lys ind over Rummet.

Udgifterne til Renoveringen i 1770-72, der dog ogsaa omfattede mindre Poster til Plankeværker og Remisebygning, løb op til ikke mindre end ca. 34000 Rdr., deraf alene til Marmorbadet godt 5200 og til Mandelberg ca. 3150; men allerede 1770 tog Bygningskommissionen ogsaa Reb i Sejlene og gjorde Op-hævelser over de mange Penge der blev givet ud. Ellers gik der ikke særlig store Summer med til Slottet og de mange Udbygningers Vedligeholdelse. I 1786 kom Udgifterne paa 4500 Rdr., Aaret efter paa lidt mindre; lige efter Aarhundredskiftet var den aarlige Bekostning jævnlig ca. 3000 Rdr., i de vanskelige Pengeaar 1812-14 var den oppe paa omkr. 12000, men faldt atter fra 1815-16 til 7 à 8000 og holdt sig senere paa 5-6000 Rdr., undertiden dog lidt mere.

Med Harsdorffs Restaurering fulgte ogsaa Eftersyn og Fornyelse af Slottets løse Udstyr. Kunstammerforvalter Spengler

maatte 1771 til de mange andre Malerier, navnlig Portrætter, der hang paa Slottet, levere fra Kunstkammeret en udsøgt Samling af nederlandske Mestre, bl. a. Pieter de Hooch, Frans Floris og Frans Hals. Og blandt Møblerne foretoges 1776 en grundig Udrensning, hvorefter en betydelig Del bortsolgtes ved Auktion. Efter Kronprinsens Overtagelse af Regimet skete der atter en delvis Nymontering, saaledes leveredes 1784 fra Møbelmagasinet i København ikke mindre end otte Mahogni-Skriveborde og 12 Mahogni-Taffel-Servanter, og Aaret efter anskaffedes nye Møbler og Betræk til saa stort et Beløb, at Rentekammeret maatte foreslaa det fordelt paa flere Aar. De nye Møbler har nok været mere paa Moden end de nu udgaaede Rokokkomøbler, men næppe mere værdifulde. Ligeledes blev Malerierne fra Kunstkammeret 1793 ombyttet med andre, og de var — efter hvad man kan skønne af Listerne — ikke nær af samme kunstneriske Kvalitet. Men de gjorde sikkert samme Nytte — den gode Smag fra Frederik den Femtes Tidsalder var nu paa Retur, ikke mindst i de højeste og allerhøjeste Kredse.

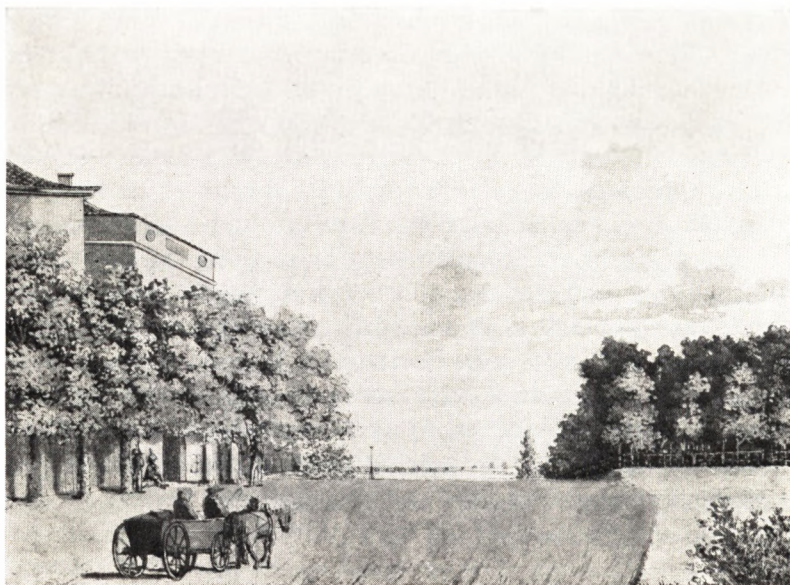
Fra den Tid Officersskolen kom til Huse paa Frederiksberg Slot maatte de tidligere kongelige Interiører underordne sig de militære Krav. Slotskirken — der efter Enkedronning Mariæ Død kun undtagelsesvis var bleven brugt, saaledes da Grundtvig i 1855 viede Hostrup til Elisabeth Hauch, hvis Fader jo boede paa Slottet, og et Par Maaneder i 1864, da Frederiksberg Kirke var under Reparation — blev nu nedlagt. Først vilde man indrette Laboratorium i det skønne Kirkerum og Marmorbadet ved Siden af kunde saa passende bruges til Svovlbrinte-Lokale! Det Forslag gik dog ikke igennem — Kirken blev til at begynde med anvendt som Festsal og fra 1874 som Bibliotek. Et andet Forslag, der gik ud paa at rejse et Observatorium med Kuppel paa Altanen over Hovedbygningen, blev ogsaa droppet som stridende mod al sund Sans. De militære Autoriteter forstod at gøre Brug af ethvert Rum og fik dem ogsaa annekteret — kun Marmorbadet, Paradekøkkenet, det kinesiske Værelse og et Par andre Gemakker blev afstængt og fik Lov til i Fred at sove Tørnerosesøvn, indtil bedre Tider kunde oprinde. Største Delen

af Slottet anvendtes til Skolelokaler og i den Anledning blev to nye Trapper indlagt, hvorved fire af de gamle Gemakker helt forsvandt.

Løst Inventar og adskilligt af det faste med, selv Gulve og enkelte Stuklofter bortførtes, navnlig til Rosenborg; dog fik de fleste Plafonder fra Frederik IV's Tid Lov til at blive paa Plads. Worsaae, som den Gang var Direktør for de danske Kongers kronologiske Samling og tillige Medlem af den Kommission der nedsattes i Anledning af Slottets Overlevering til Krigsministeriet, raserede Frederiksberg saa godt han formaaede til Fordel for sit kære Rosenborg. Men det var kun godt det samme, for flere af de Ting han overtog vilde ellers utvivlsomt være gaaet til Grunde. Bl. a. fik han 5 Plafondmalerier, 3 Parketgulve og 2 store Marmorgulve, der blev brækket op og anbragt paa Rosenborg — hvorfor han dog, som han skriver i sine „Optegnelser“ blev „bagvasket ved Hoffet“, hvor der formodentlig endnu fandtes ældre Folk, som kunde huske de gode gamle Dage paa Frederiksberg. Men han fik sin Vilje sat igennem. Endvidere fik han Guldlæder-Tapeter, et Stukloft, gamle Gardiner og fra Slotskirken baade det sort og hvid-tavlede Marmorgulv og nogle Marmorsten fra Alteret.

Slottet var nu ribbet for det meste af sin gamle Herlighed og hvad der var levnet begyndte at gaa i Forfald. De tilbageværende Plafonder tog Skade af Gasos og Røg, Stuklofterne revnede og faldt ned, og det var minimale Summer der ofredes paa Vedligeholdelse. Kun enkelte af Rummene lappedes der paa. Som Tiden gik blev det værre og værre, og omkr. 1918 begyndte der at løfte sig Røster ude i Offentligheden mod det utilbørlige i, at man lod dette Mindesmærke fra Barokkens Glanstid gaa til Grunde. En af Pressens fremtrædende Mænd udtalte sig aabenhjertigt i sit Blad og bebrejdede Krigsministeriet, at det med „en jammerlig Sparsommelighed“ havde ladet Slottets stilrene og fornemme Gemakker omdanne til Skolelokaler, og en privat Komite, der var traadt sammen med det Formaal at virke for Slottets Bevarelse, lod som Propaganda udsende „Bogen om Frederiksberg Slot“, rigt illustreret og med Tekst af Louis Bobé. Det

lykkedes da ogsaa, takket være Officersskolens Chef Oberst Anning-Petersens Forstaaelse af Sagens Betydning, at faa Slottet reddet fra totalt Forlis og underkastet en gennemgribende Istandsættelse. Restaureringen strakte sig over Aarene 1924-32 og lededes af daværende Oberstløjtnant Niels Maare. Slottets Sale og Gemakker førtes saa vidt mulig tilbage til deres oprindelige Skikkelse, Loftsmalerierne nedtoges og restaureredes under sagkyndig Bistand, Stuklofterne repareredes og bag senere Overmaling fremdroges den gamle Dekorering af Dørindfatninger og Paneler. Flere af de oprindelige Kaminer, der var afgivet til Fredensborg i 1869, men ikke taget i Brug, blot opmagasineret, fik atter Plads paa Frederiksberg Slot, og som en foreløbig Slutsten i det mangeaarige Restaureringsarbejde iførtes Slotskirken, saa vidt det lod sig gøre, sit gamle festlige Skrud og genindviedes i Januar 1932.

LANDEVEJEN MELLEM SLOTSHAVEN OG SØNDERMARKEN
Forste Halvdel af 19. Aarh. Tegning i Bymuseet.

FREDERIKSBERG HAVE OG SØNDERMARKEN I NY SKIKKELSE

I. DEN FRANSKE HAVES SIDSTE AAR

ER Slotsbygningen endnu bevaret saa nogenlunde uændret siden Kristian den Sjettes Tid, saa er Slotshaven totalt forandret. Indtil de sidste Aar af det attende Aarhundrede var Frederiksberg Have med enkelte Ændringer endnu den ved Tessins Mellekomst skabte Barokhave, ikke netop gjort efter de Planer, den store Arkitekt oprindeligt havde udkastet, men lempet og modereret efter sin kongelige Besidders Ønske. Endnu i 1770erne laa de otte store kvadratiske og ens formede Busketter, hver med et Bassin eller en Statue i Midten, symmetrisk ordnede om den ottekantede Ø, hvor det kuplede Lysthus med Lanterne og Vindfløj øverst oppe havde sin Plads. Hvert Busket var

atter, ved Gange der straaledede ud fra Midten, delt i otte mindre, saaledes at der blev 64 Busketter ialt, beplantet med høje Graner og indhegnet af klippede Avnbøgshække, og den brede Hovedallé i Syd til Nord var opretholdt, delt i tre Passager ved to Rækker Lind afvekslende med klippede Pyramider af Taks. Alt var vokset godt til i Aarenes Løb og Udsigten fra Slottet stærkt beskaaret, men til Gengæld var Haven bleven en sand Labyrint, vel egnet til at yde et dækkende Skjul for Struenseetidens kaade Livsudfoldelse og ømme Hyrdeliv.

Den for sine Rejsebeskrivelser kendte jydsk Præst, J. N. Wilse, der gennem mange Aar havde Kald i Norge og følte sig helt, som Nordmand, fandt navnlig Behag i de mange Grantræer, Haven kunde opvise; han hævder at det var sjældent at se en saadan Mangfoldighed af Graner nede i Danmark, navnlig ved de kongelige Slotte. Det var tillige et vederkvægende Syn med de mange stedsegrønne Træer om Vinteren, naar den danske Natur med sine Løvtræer ellers laa uddød. „Frederik den Fjerde“, siger han, „som Konge saavel til Norge som til Danmark har derved villet have noget af Norges Herlighed for Øjnene“ — og det er jo muligt, at Kongen her har bevaret nogle af sine Indtryk fra den første Kongerejse til Norge 1704. De kæmpehøje Graner, der i 1770erne overskyggede Haven, kunde meget godt være plantet i Aarene nærmest efter.

Terrænet var fugtigt som det altid havde været og det skortede paa en hensigtsmæssig Regulering af Vandet — Jorden stod og blev sur omkring Trærødderne. Ligesom der var Vanskeligheder med Slottets Vandtilførsel var det galt med Forsyningen af Fontæner og Vandspring i Slotshaven — Vand var der nok af, det kunde blot ikke fordeles. I 1787 var Ramperne paa hver Side af Terrassen op mod Slottet saa gennemskaarne af Vand, at de var vanskelige at passere, blot fordi der ikke var Fald nok. De tre Fontæner oppe ved Slottet, den ene i Slotsgaarden og de to andre ved Sidefløjene, var endnu i Drift i 1770erne, men 1786 i ubrugbar Stand; Istandsættelsen blev udskudt paa ubestemt Tid, og 1792 var de helt borte.

Menageriet var, som allerede omtalt (I, 171) forsvundet med

Udgangen af 1767, enten det nu var Kristian VII's frygtssomme Sind eller Episoden med Løven, der efter Luxdorps Udsagn fandt Sted i Aug. 1759, som var Skyld deri. Menageriets Nedlæggelse tilligemed Sløjfningen af den gamle Teaterplads gav imidlertid Driverier og Frugthaver større Raaderum. Disse Appertinentier til den gamle Slotshave fik derved en betydelig Udvidelse, og de normerede Summer til Driften var jævnlig utilstrækkelig, navnlig efter at Peter Petersen i 1782 var tiltraadt som Slotsgartner, en Mand der gennem mange Aar skulde faa Betydning for Havens Udvikling. Han begyndte med at forskrive større Partier Kirsebær- og Ferskentræer fra Holland, og forstod ogsaa nu og da at faa de knebne Bevillinger øget med Ekstratilskud, f. Eks. til Brænde for at fyre bedre op under de mange Ovne i Væksthusene, hvori der dyrkedes Ananas og anden fin Frugt, eller til nyttige Foranstaltninger for at holde Orange- og Figentræerne i Live. I 1787 blev der opført et muret Hegn mellem Driveriet og „Storhaugen“, som den egentlige offentlige Slotshave kaldtes, for ikke at friste de Besøgende for stærkt. Ogsaa de Indelukker ved Havens Nordside (mod Bredegade), hvortil Publikum i Havens ældste Periode henvistes, naar de kongelige Herskaber færdedes i Haven, var nu sløjfet og indrettet til Køkkenhave og „Bomhave“, d. v. s. Planteskole til Opelskning af unge Træer.

Havens Skulptur var svundet ind i Tidens Løb. Af det 1754 optagne Inventarium faar vi at vide, at der paa dette Tidspunkt kun fandtes 7 „Stenbilleder“ i Haven, ret smaa, ca. 3 Alen høje og paa 2 Alens Stensokler. Disse syv „Sten-Statuer paa Postamenter“ gaar — sammen med en Marmor-Solskive paa Sandstensfod — igen i alle senere Inventarier lige til Aarhundredets Slutning som repræsenterende den store Haves hele Skulpturkunst — alle de mange „Sten- og Træbørn“ var udryddet. Om en af disse Statuer ved vi, at den forestillede „Haabet“, men de andre har nok ogsaa til Motiv haft lignende allegoriske eller mytologiske Fremstillinger saaledes som man traf paa dem i Datidens Barokhaver. Om „Haabet“ skrev F. W. Wivet 1751 dette kvikke Epigram, der mere minder om Wessel end om Holberg, som ellers var hans store Forbillede:

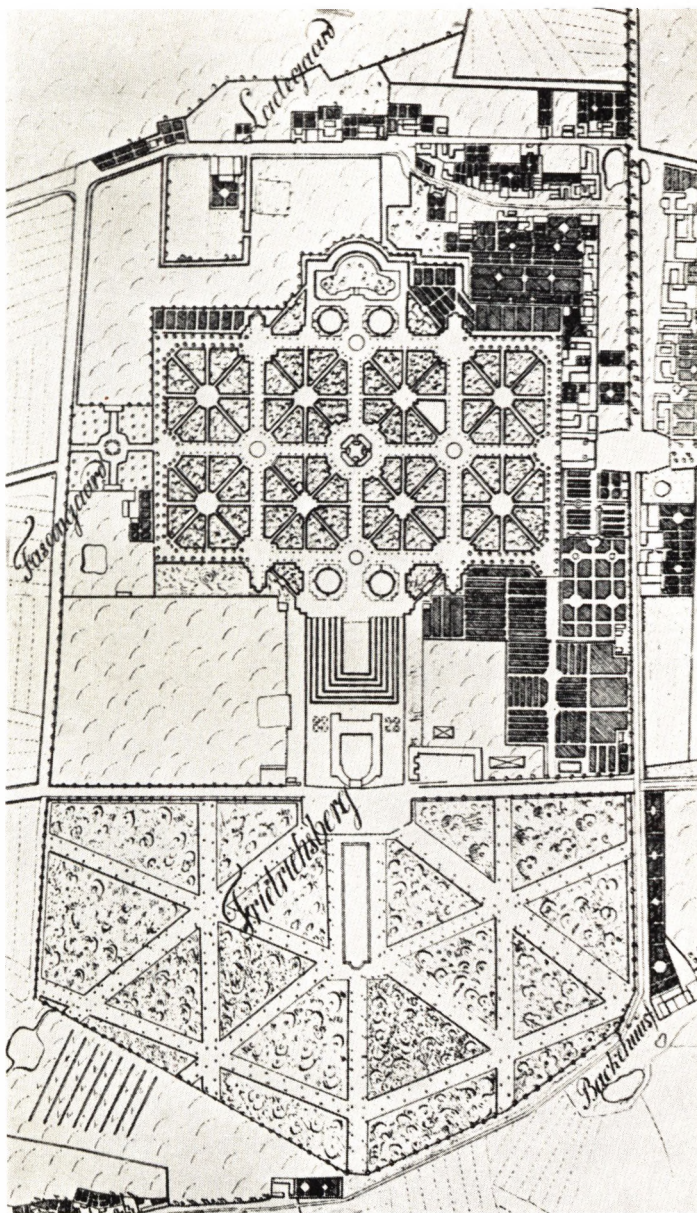
SLOTTET OG SLOTSHAVEN VED SLUTNINGEN AF DET ATTENDE AARHUNDREDE
Tuschtegning af C. D. Fritsch, Kobberstiksamlingen. — Viser de mange opvoksede Graner.

Du staaer end paa den samme Jord
 Og Stæd, hvorpaa du stod i Fior.
 Mit Haab endnu det samme er
 Som før, vi to er lige nær.

Et andet Epigram skrev han over det „Kors“ der den Gang ligeledes stod i Haven, men om det hørte til „Stenbillederne“ vides ikke. Tre af disse, de to ved Andebakken, blev forøvrigt fjernet Aar 1800 da de stod i Vejen for Havens Omlægning, og de fire sidste er senere gaaet samme Vej.

Arbejdet i den vidtløftige Have og navnlig i Søndermarken, der maatte behandles forstmæssig, krævede stort Folkehold. Hen mod Aarhundredets Slutning viste det sig vanskeligt at faa fast Arbejdskraft — man var ikke tjent med „omløbende“ og ukundige Folk der gjorde mere Skade end Gavn. Desuden kunde der ikke skaffes Logis til dem i Nærheden. Man besluttede da 1797 at bygge en *Arbejderbolig*, hvor de kunde bo frit. Den kom til at ligge ved Søndermarkens sydøstlige Hjørne, paa Plantagens Grund, men lige uden for Hegnet, ved den saakaldte „Snapoplaage“ og fik selv Navn af „Snapophuset“. Det var en Foranstaltning først og fremmest for at sikre sig fast og duelig Arbejdskraft, men ogsaa for at opretholde den gamle Arbejdsløn, 18 Sk. om Vinteren, 20 Sk. om Sommeren naar Dagene var længere, i Stedet for at man nu under mindre stabile Forhold var kommen op paa 24 à 32 Sk. daglig. Ogsaa her artede Arbejderforholdene sig som et Problem. Den let tilgængelige militære Arbejdskraft, der tidligere var saa almindelig brugt, benyttedes nu ikke saa meget. Til Arbejdet i Haven og til Transport af Forsyninger af enhver Art holdtes desuden et ret betydeligt Antal „Materialheste“ som de kaldtes; i 1787 havde man tolv, og man købte jævnlig nye, da de hurtig blev udslidt. De gik om Sommeren paa Græs i „Klemmen“, en Strimmel Græsmark, der strakte sig langs Søndermarkens sydvestlige Grænse mod Valby, dér hvor den gamle Mølledam laa.

Havens Hegn kostede mange Penge. De vidtløftige Plankeværker maatte fornyes hvert tyvende Aar, og Tømmeret der maatte tilføres langvejs fra steg stadig i Pris. Der var de samme

KORT OVER FREDERIKSBERG HAVN

Ca. 1785. Ingeniørkorpsets Kortsamling. Ved Havens nordre Ende ses Bomhaven til Venstre
 Køkkenhaven til Højre. Ladegaard = Teglegaarden.

Vanskeligheder her som med Skovhegnene ude i Landet, hvor Bønderne dog afgav den fornødne Arbejdskraft. Det blev foreslaaet at opkaste Volde rundt om Haven, med Grave ved Siderne og levende Hegn i Toppen, medens Harsdorff holdt paa en Hegnsmur af brændte Sten eller af Flint, som kunde opbrydes ved Flaskekroen. Man undersøgte ogsaa Muligheden af en Lermur paa Kampestens-Fod og dækket af Tag. Det var i 1781. Men der kom intet ud af de mange Forslag, alt blev ved det gamle. Det blev for dyrt — man besluttede sig blot til at holde Plankeværkerne især om Søndermarken i Stand paa „forsynlig og sparsom Maade“ indtil man kunde finde paa en billigere Maade at hegne paa. Det var stadig Bekostningen og den altfor store Sparsommelighed, der stillede sig i Vejen for Foranstaltninger som alligevel i det lange Løb blev de billigste.

Frederiksberg Haves Offentlighed var en Kendsgerning, ingen turde rokke ved. Havens Popularitet var i stadig Stigen, og navnlig i 1790erne maatte enhver Indskrænkning i Adgangen til den blive betragtet som et Indgreb i de i disse Aar stærkt paakaldte Menneskerettigheder. Da der derfor i 1791 opkom Rygter om at Haven skulde lukkes for Publikum, afstedkom disse Rygter stor Opstandelse. Rahbek, der hele sit Liv igennem var en Dagens Mand og en Frihedshelt, havde i sin Fars egen Stue hørt disse Rygter af troværdige Folk og var meget optaget af dem. Da han en Dag stod og manglede Stof til nogle Sider i sin „danske Tilskuer“ rettede han derfor et maskeret Angreb paa Havens høje Øvrighed ved at fortælle en Anekdote om en engelsk Dronning, der agtede at lukke Hyde Park for Londons Indbyggere, hvad Rahbek forklarer vilde være det samme som at lukke Frederiksberg eller Rosenborg Have for Københavnerne. Da hun viste Lord Chesterfield Planerne og spurgte, hvor meget han troede det vilde koste, svarede han: ikke over tre Kroner. Dronningen begreb, at han ikke mente Kroner i gangbar Mønt, men Englands, Skotlands og Irlands Kroner. Hvilket Rahbek atter i forblommede Vendinger udlagde paa danske Forhold. Det skulde han ikke have gjort. Hvor uskyldigt det hele end var, saa var slig Tale paa Prent ikke Spøg i de Dage.

PROMENADE I FREDERIKSBERG HAVE

Tegnet og stukket af G. C. Schule. 1786. Sml. Udsnippet af samme Billede Side 57.

Det var ikke langt fra, at der var bleven anlagt Fiskalsag mod ham, men han slap med en Undskyldning over for en „meget betydende Mand“, formodentlig Overhofmarskallen, der rimeligvis ogsaa stod bag det kraftige Dementi, som Gartner Petersen lod indrykke paa fremtrædende Plads i Adresseavisen. Heri stemples Rygtet om Frederiksberg Haves Lukning, udspreedt af „nogle Ildesindede“, som en „ondskabsfuld Opdigtelse“, saa meget mere „som der aldrig haver været tænkt paa at gøre nogen Indskrænkning i Publikums Adgang til Haven, meget mindre at betage det samme“. Hvilket monstrøse Avertissement atter afstedkom følgende vittige „Plaisanterie“ af P. A. Heiberg:

Om alt hvad Konger tænke paa,
 Om det hvorpaa de *aldrig tænke*;
 For hvilken Port man Laas vil slaae,
 Og hvilken der skal aaben staae;
 Hvad Frihed man vil tage eller skienke:
 Om dette og om meget meer,
 Som daglig eller aldrig skeer;
 Hvem *ondskabsfulde Rygter* spreder,
 Og hvem der *ildesindet* heder;
 Hvad hver Mand og hvad ingen veed —
 Derom veed Gartner Petersen Beskeed.

Rahbek huskede meget levende denne Episode, da han en Menneskealder senere skrev sine Erindringer, men for Havens Offentlighed fik den ingen Betydning, alt blev som det havde været før. Publikum havde som hidtil fri Adgang til Frederiksberg Slotshave, kun Søndermarken var terra incognita — saaledes som det ogsaa tidligere havde været Tilfældet.

II. OMLÆGNING I ENGELSK STIL

Medens Struenseetidens yppige Hofliv udfoldede sig bag Slotshavens klippede Hække var en ny Tid paa Havekunstens Omraade under Udvikling ude i Europa. Man havde brudt Staven over Le Nôtres Versailles-Stil og stræbte mod noget nyt — bort fra det

stive og regelbundne mod Anlæg, hvor Regelmæssigheden og de rette Linjer bandlystes og som mere var i Pagt med Naturen. Den nye Smag kom fra England, hvor Landskabsmaleren William Kent, den britiske Havekunsts Fader, havde dannet Skole: han virkede i England i første Halvdel af det attende Aarhundrede, men først i sidste Halvdel begyndte hans Ideer rigtig at slaa igennem. Næsten alle europæiske Parker og Storchaver undergik en Forandring — det blev Mode at omlægge de gamle franske Barokhaver i engelsk Naturstil.

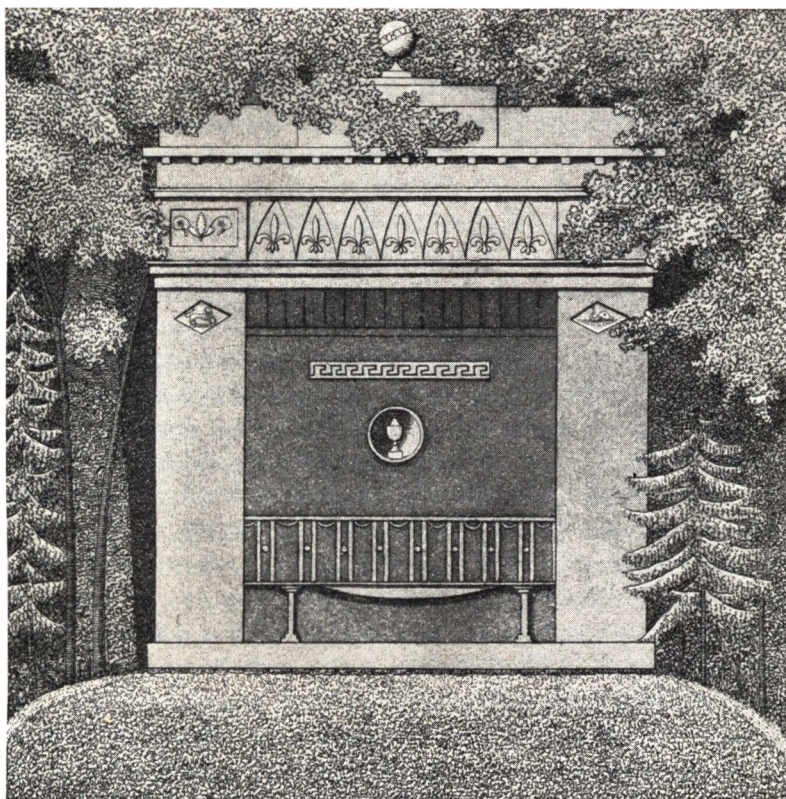
Havde Muhamed blot udtænkt et skønt Paradis hinsides, saa havde Kent, som det er sagt, skabt mange paa Jorden. Thi vel var Stilen i Pagt med Naturen, men det var en idealiseret, romantisk Natur, hvori der skulde herske uberørte paradisiske Tilstande med et elegisk Islæt, som manifesterede sig i Templer, Eremitboer ved rislende Kilder, Schweizerhytter der symboliserede Livet i afsides landlege Egne, brudte Søjler der mindede om Antikkens længst forbigangne Tider og Ligsten over imaginære Grave der vidnede om Livets Forgængelighed. Dertil kom ofte kinesiske Lysthuse, ikke blot fordi den fjerne Orients farverige Stil magttog Europas overciviliserede Folk og hvis særprægede Kunst man havde stiftet Bekendtskab med gennem de store asiatiske Handelskompagnier, som havde bragt Kinas og Indiens Produkter paa det europæiske Marked, men ogsaa fordi den kinesiske Havestil var i Slægt med den nye der var ved at bryde igennem, og allerede fra gammel Tid var præget af Natur og skyede de symmetriske Anlæg. Maaske var Tendensen i den nye engelske eller —som den ogsaa den Gang kaldtes — engelsk-kinesiske Havestil ikke helt efter Kents Tankegang, men saaledes havde den udviklet sig i sidste Fjerdedel af det attende Aarhundrede.

Foregangsmanden paa vore nordlige Breddegrader var den kielske Professor Hirschfeld, der i sit store Værk om Havekunstens Teori helt og holdent knæsatte den engelske Stil i dens romantiske Udformning. Netop da hans Værk var udkommet, skabte den flanderske Oberst Drevon for Frédéric de Coninck i Begyndelsen af 1780erne de storslaaede Anlæg ved

Dronninggaard i udpræget romantisk Stil, næppe med Udgangspunkt i Hirschfelds Værk, men ud fra egne Studier og sit eget lyrisk-elegiske Sind. Et Par andre større Haver i Københavns Omegn var ogsaa paa dette tidlige Tidspunkt mærket af den nye Stil, senere fulgte Johan Bülow's Herresæde Sanderumgaard paa Fyen, og omkring ved Aarhundredskiftet kom Turen til Frederiksberg Have.

Som den endnu laa hen, da Hirschfeld udsendte 3. Bind af sit Værk (1780), hvori Frederiksberg fik et fordringsløst Kapitel, havde han ikke mange venlige Ord tilovers for Haven, men indrømmer at den stive Symmetri mildnes noget ved de høje Graner og de bedagede Kastanjer, som hæver sig inden for Busketternes klippede Hække og med deres Kroner danner skyggefulde Løvgange for Spadserende. Kunde Slotshaven, der paa Grund af sin lave Beliggenhed kun har lidet forfriskende ved sig, ikke vente en Forandring til en „renere Smag“, saa kunde i hvert Fald den Del af Haven, der ligger Syd for Slottet, d. v. s. Søndermarken, med sin frugtbare Jordbund og sine bløde Skraaninger, med ringe Omkostning omskapes til et fortræffeligt Anlæg, højt beliggende og med den herligste Udsigt over „Østersøen“ og Amager. Her kunde ved nye Plantninger og nogle Bygninger i ædel Stil skabes smagfulde Situationer.

Det var sandt nok, at Søndermarken med sit kuperede Terræn egnede sig bedst for den nye engelske Havestil, og det var da ogsaa her de første Forsøg blev gjort. Hirschfeld opfatter ganske rigtig Søndermarken som en Del af Slotshaven, til Trods for at Vejen bag Slottet synes at skille den derfra. Søndermarken er beplantet senere end Slotshaven, men Omraadet har altid hørt til Frederiksberg Slot, og Opkørslen til Porthuset er saa gammel som Slottet selv — den eksisterede længe før Landevejen til Roskilde førtes over Bakken. „Plantagen“, som Søndermarken oprindeligt kaldtes, havde paa Grund af det bakkede Terræn allerede fra Begyndelsen en mere parklignende Karakter end Haven Nord for Slottet, og var nærmest en lille Skov, men med symmetrisk lagte Alleer, der straaledede ud fra Pladsen foran Porthuset ganske i Overensstemmelse med fransk

KUGLEHYTTEN I SØNDERMARKEN

Stik af Joh. Walter. 1825.

Havestil. Den var opfyldt af fritvoksende Træer, kun i et af Afsnittene nærmest Slottet, dør hvor det norske Hus siden kom til at staa, var der et terrasseformigt Anlæg. Bede eller Busketter var der aabenbart ikke, thi Slotsforvalteren havde fra Kristian den Sjettes Tid et uskrevet Privilegium paa Brugen af Jorden mellem Træerne til Kornavl og til Græsning af sine Kreaturer. Betragter man Häussers Opmaaling (I, 210) ses det tydeligt, at Søndermarken sammen med Slotshaven udgør et Hele, og kun adskiller sig derfra ved sin mere aabne Karakter.

Søndermarkens tidlige Omlægning i engelsk Stil hænger

sammen med Forholdene ved Rosenborg. Begge Haver tilhørte Kongen og var underlagt Overhofmarskallen — den Gang C. F. Numsen. I 1780erne begyndte man at bortskære Stykker af Rosenborg Have, til stort Misnøje for Hovedstadens Beboere, der her havde et kært Tilflugtssted inden for Voldene. Uheldigvis havde Marmorkirkens Arkitekt Jardin en Snes Aar før bygget den første faste Kaserne i København paa en Plads ved Sølygade lige uden for Rosenborg Haves Hegn; den havde en Række Aar været anvendt til andre Formaal, men blev atter taget i Brug som Kaserne 1785 og da Militæret trængte til flere, vilde man helst fortsætte i Nabolaget. Der var da intet bedre Sted end selve den gamle Have. Skulde der bygges Kaserner i Kongens Have, maatte der imidlertid skaffes Erstatning ikke blot for de kongelige Køkkenhaver, men ogsaa for de Promenader man berøvede Publikum. Overhofmarskallen foreslog da at lade det store franske Parterre lige for Rosenborg Slot, der ud mod Østervold kantedes af det lange Laurierhus, tilligemed de Kvarterer, hvor man dyrkede Køkkensager og opelskede Frugttræer, omlægge i engelsk Stil til Spadsereplads og flytte Køkkenhaverne og Planteskolen til Brune Dyrehave ved Frederiksberg Slot. Efter mange Overvejelser valgte man dog den billigere Fremgangsmaade at ombygge Laurierhuset til Kaserne (nu Garderkasernen) og udlægge Parterret til Eksercerplads, saaledes at de gamle Spadseregange blev fri for nærgaaende Byggeri og Køkkenhaverne m. m. fik Lov til at ligge i Fred; Forslaget om Brune Dyrehave bortfaldt derfor helt. Men det smukke Parterre, der ogsaa var et yndet Tilflugtssted for Publikum, forsvandt og Kongens Haves Omraade blev stærkt beskaaret.

Som et Led i disse Overvejelser om Kaserneplads og Spadserestier indgik ogsaa Søndermarkens Omlægning i engelsk Stil, rimeligvis for at yde Københavnerne, der var lige hjemmевant paa Frederiksberg som i Kongens Have, en Erstatning for den Del af Haven, som Militæret havde berøvet dem. Men da Tegningerne og Overslaget 1784 indkom fra den daværende Slotsforvalter, Nic. Voigts Efterfølger C. F. Schmidt, der tillige var

General-Haveinspektør, blev man betænkelig og udskød Sagen til bedre Tider. Ikke blot skulde der udføres et stort Jordarbejde ved Omlægningen, men Schmidt havde ogsaa foreslaaet opført for mere end 4000 Rdr. „Lystbygninger“, som nu een Gang hørte til Stilen, foruden et Hus til Opsynsmanden og et Utal af Bænke for de Besøgende. Det hele der kom ud af det, var 10 Bænke, en foreløbig Indsamling af Frø til Buskvækster og Træer, nødtørfvig Indhegning med en Jordvold og tilhørende Grøft samt Hus til Opsynsmanden, hvis Opførelse ligeledes blev udsat til bedre Tider.

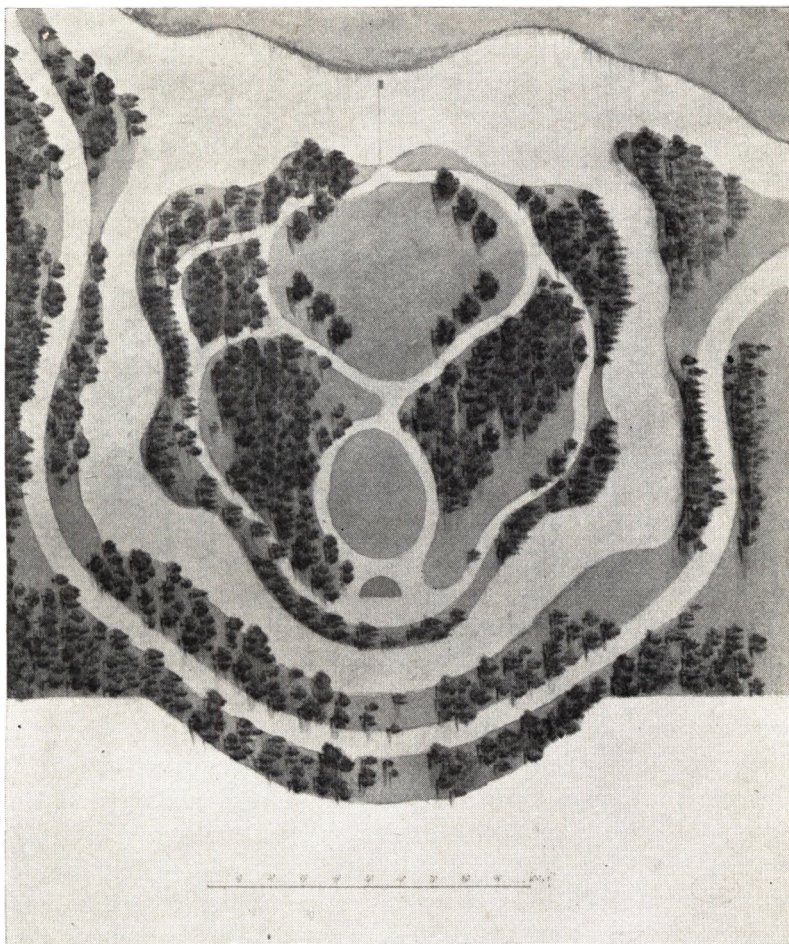
Bestemmelsen herom faldt i Begyndelsen af 1785, men da havde Gartner Petersen allerede en Stund været i Færd med at anlægge nye Gange i Søndermarken som en første Begyndelse til Omlægningen. Det var efter Hoffets Ønske, og Rentekammeret havde ikke noget imod det, blot det ikke kostede noget videre. I Efteraaret 1785 bestemtes det da ogsaa, at de Træer, der enten var for gamle eller stod i Vejen for Nyindretningen, maatte ryddes og bortsælges, og Pengene anvendes til „de nye Anlæg i Søndermarken“ som det officielt hed. Ogsaa andre tilfældige Indtægter anvendtes til dette Formaal. I 1786 blev der bortsolgt en Del Porcelæn, Køkkentøj og Møbler m. m. af Rosenborgs Inventarium og Indtægten gik til Søndermarkens Omlægning; blandt de bortsolgte Genstande var iøvrigt Sengetæppe, Omhæng og Kappe til den Seng, Kristian den Fjerde var død i paa Rosenborg. Det var unægtelig at ofre Fortidens Minder paa den nye Tids Alter. Ligeledes gik en Sum der indkom ved Bortsalg af ubrugbare Møbler og Malerier paa Frederiksberg Slot til de nye Anlæg, for at de kunde „naa nogen Fuldkommenhed“.

Det gik dog kun langsomt med Fuldkommengørelsen. Det kneb stadig med at faa Midler, først fra 1788 blev der givet nogenlunde konstanie, dog kun smaa Bevillinger til dette Formaal. Men da var det ogsaa nødvendigt at udbygge og vedligeholde de nye Anlæg, thi Søndermarken var i 1790erne „det eneste Sted de højkongelige Herskaber have til Promenade“. I Stedet for at blive en Erstatning for de sløjfede Anlæg ved

Rosenborg og til Publikums Bekvemmelighed blev Søndermarken efter dens Omlægning et lukket Land og kun til Brug for Kongefamilien og nogle faa til Hoffet hørende eller særlig begunstigede Personer — et Forhold der opretholdtes langt ned i Tiden. Werlauff fortæller forøvrigt i sine Erindringer, at Søndermarken umiddelbart efter Omlægningen var aaben for Publikum en Sommer, et Forsøg der ikke faldt heldigt ud, da der blev anrettet for megen Skade i det aabne Anlæg, som paa en ganske anderledes Maade end de franske Haver gav Offentligheden Indtryk af at færdes i den frie Natur.

Hoffet var meget interesseret i de nye Anlæg, men aabenbart ogsaa ked af, at Søndermarken netop ved Omlægningen mistede sin Karakter af Skov. En lille Skov vilde man ogsaa gerne have i Nærheden, bl. a. til at holde Rævejagt i. Derfor satte Overhofmarskallen sig efter Kronprinsens Ønske i Bevægelse for at købe en smal Strimmel Jord, 2700 Alen lang, paa den anden Side af Valby-Vejen (den nuværende Valby Langgade), saaledes at der kunde skabes en Fortsættelse fra en af Alleerne i Søndermarken ud til Kongens Enghave, som man agtede at tilplante og kultivere som Skov. Gaardmanden, der ejede Jordstrimmelen, var imidlertid for dyr, og da Enghaven tillige var forpagtet ud og gav en god Indtægt i Hø, kunde Rentekammeret ikke gaa med paa Ideen, og saa blev der ikke noget ud af det. Selv naar det gjaldt Hoffets egne Ønsker maatte Regenten trods Enevælden underordne sig Finansstyrelsens Krav — akkurat som det i vore Dage er Finansministeren der i Reglen har det sidste afgørende Ord at sige.

Det varede ogsaa mange og lange Aar inden man, efter saare grundige Overvejelser, gik i Gang med Omlægningen af selve Slotshaven. Oehlenschläger, der som Søn af Slotsforvalterens Fuldmægtig, henlevede sin Barndom i disse Omgivelser, kunde derfor med Rette sige, at han daglig havde et Billede af engelsk Naturlighed for Øje i Søndermarken og af fransk Regelmæssighed i den gamle Slotshave. Omlægningen af denne var et ulige vanskeligere Foretagende. Man plejer at sige, at det var Slotsforvalter Marcus Frid. Voigt, der omlagde Slotshaven, men det

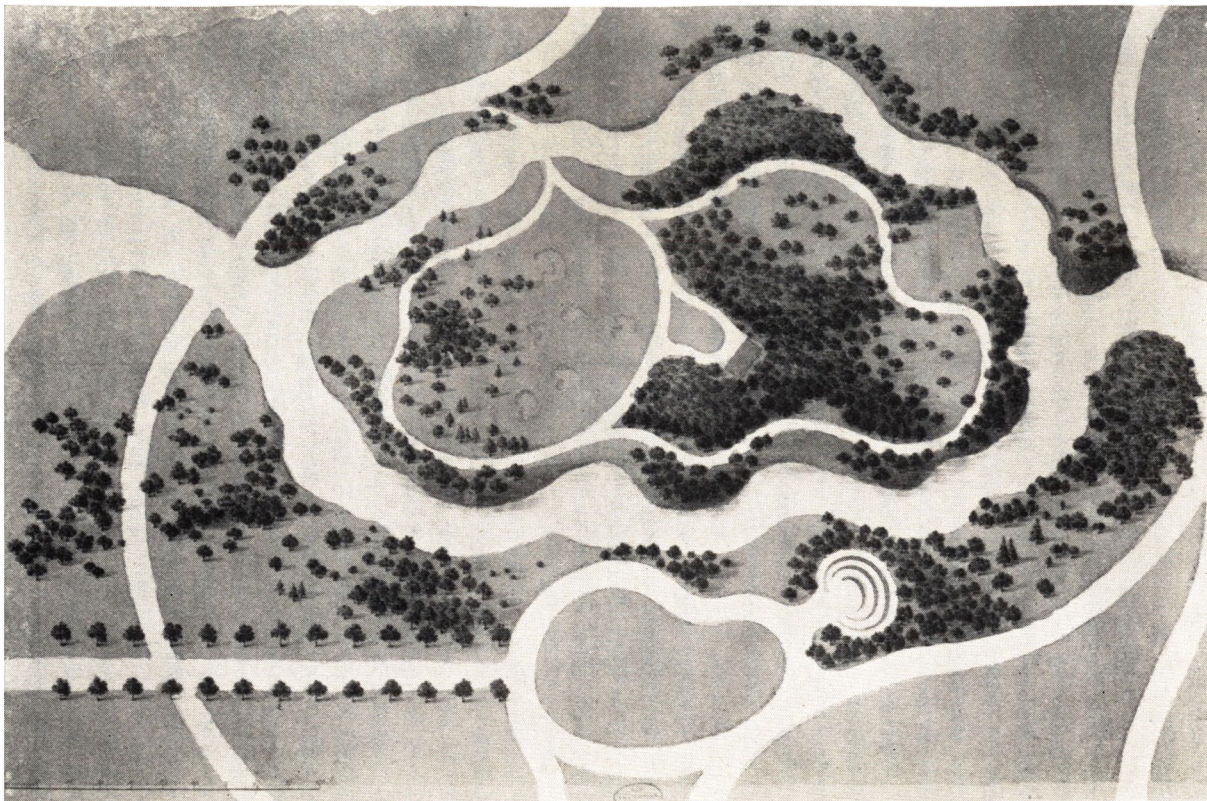

UDKAST TIL ANLÆG PAA ANDEBAKKEØEN OG NÆRMESTE OMGIVELSER
Tegning af Slotsgartner Petersen. Nationalmuseet.

passer ikke helt. Manden der tog det første Initiativ var Gartner Petersen, men han arbejdede stadig i Overhofmarskallens og Slotsforvalterens Skygge, hvad der i Grunden ikke passede ham. Han var en selvsikker, undertiden noget stejl, men ogsaa meget energisk Personlighed.

Wilse fortæller, at han allerede 1786, kort efter at man var begyndt i Søndermarken, saa et af Busketterne i Slotshaven omdannet i engelsk Stil. Hvis det er rigtigt, har det været den første Prøve der blev gjort og den har givet Gartner Petersen Mod til at fortsætte. I 1787 forfattede han et Overslag til Havens Omlægning, i 1788 et andet, og det var „efter Ordre“, saa de Planer han syslede med havde aabenbart højere Vedkommendes Velsignelse. Petersen var en praktisk Mand og selv om han hyldede de moderne Ideer inden for sit Fag, saa saa han tillige deri et Middel til at hæve de værste Ulemper ved den lavtliggende Slotshaves fugtige Terræn, der ikke med Aarene var bleven mindre generende; Forslaget af 1788 havde nemlig alene „til Hensigt at trække det overflødige Vand bort af Haugen uden nogen Hovedforandring i samme“. Da Omkostningerne beløb sig til op mod 4000 Rdr., kom der imidlertid ikke noget ud af det.

Men han skrinlagde ikke derfor Sagen — han mødte i 1790 op med et nyt Forslag, hvormed fulgte en første Grundtegning. I Foraaret 1793 forårsagedes stor Ravage i Slotshaven, rimeligvis ved en af de sædvanlige haarde Storme der jævnlig hjem-søgte Frederiksberg; Skaden var saa stor, at Haven efter Gartner Petersens eget Udsagn paa sine Steder var ganske blottet for Træer, og de klippede Hække var saa stærkt beskadiget, at de ligefrem skæmmede Omgivelserne. Det gav Anledning til at han sidst paa Aaret efter Ordre af den efter Numsen ny tiltraadte Hofmarskal Ferd. Ahlefeldt fremkom med et nyt Forslag, og denne Gang gik det ud paa en Hovedforandring, der vilde koste ikke mindre end 15000 Rdr. Men heller ikke disse Forslag kom videre, blot fik han Lov til at slaa de to Busketter nærmest Fasanhaven sammen og omlægge dem til eet Buskads i engelsk Stil (sml. Haveplanen I, 126); men da der ikke maatte anvendes noget ekstra derpaa, gik det langsomt og blev kun maadeligt gjort. Det indrømmer han selv. I Decbr. 1794, kort efter at A. W. Hauch var bleven Hofmarskal, kom han derfor med en mere moderat Plan, der vel paa lang Sigt stiledede mod en Hovedforandring i hele Storhaven, men man skulde gaa smaat frem,

UDKAST TIL ANLÆGENE PAA DEN KINESISKE Ø OG NÆRMESTE OMGIVELSER
Signeret Tegning af Slotsgartner Petersen. Nationalmuseet.

tage Stykke for Stykke, og til en Begyndelse skulde blot et enkelt Parti „for i Haugen paa højre Haand næst Køkkenhaugen“ omlægges. Man gik ind paa Tanken og Rentekammeret gav Løfte om Levering af Planter fra de kgl. Plantager, men Omkostningerne ved Planen, hvor Hovedhensynet skulde være at finde Midler til at afhjælpe Jordbundens Surhed og Fugtighed, maatte ikke overstige 4-500 Rdr. aarlig, og de Penge kunde ikke strække til større Forandringer. Det omlagte Parti blev iøvrigt først færdigt til Bepantning i Foraaret 1796.

Allerede Aaret før, i Decbr. 1795, indsendte den standhaftige Slotsgartner et andet Forslag til Hovedforandring, og heri optræder for første Gang de Kanaler Haven rundt, som skulde afdræne Terrænet og som den Dag i Dag danner Skelettet i Havens Struktur. Desværre har vi ikke Tegningerne til dette Forslag. Medens vi har Udkast og Planer i Overflod til Havens første Anlæg, saa skorter det i høj Grad paa Orienteringskort over Udviklingen i Planerne om Havens Omlægning; der foreligger Forslag til enkelte Partier (ogsaa med Petersens egen Signatur), men nogen samlet Plan synes ikke mere at være til Stede.

To Aar efter, i Oktbr. 1797, kom et sidste Forslag, der bevirkede at Sagen toges op til endelig Gennemførelse. Petersen havde ofte erfaret, som han skriver, „at Frederiksbergs Slotshauge er for mange Mennesker et sandt Fryde-Sted“, saa det var „billigt for Nationen, som fortrinlig ynder dette af Naturen skønne Sted, at det med Kunsten blev gjort saa behageligt som muligt“. Det gjaldt derfor om at virke for saa god og fuldkommen en Plan, hvorefter den kunde omdannes til en „saakaldet engelsk Hauge“. Terrassepartiet foran Slottet fandt han taaleligt godt og skyggefuldt, dog stift og for tæt ved Slottet, men han vilde ikke tilraade at forandre det før de andre Partier i Haven var omlagte, skønt han havde en Plan udtænkt dertil. Grundtegningen der ogsaa denne Gang fulgte med er heller ikke til Stede, men man ser af Beskrivelsen, at der foruden de ældre Bygninger i Haven var projekteret et Par andre af den Art der hørte med til den nye Stil. Der var saaledes et „Morgen-

Tempel“, d. v. s. et østerlandsk Tempel der skulde anbringes ved Brune Dyrehave, hvor Planteskolen (der omtales nedenfor) var anlagt; Petersen vidste meget vel, at Planteskolen var en fredhellig Institution, men det var kun et ringe Stykke Jord som blev berøvet den og kun for lidet at regne mod hvad Haven vilde vinde derved, da Pladsen var overmaade smuk og Udsigten derfra fortræffelig. Nærved var anbragt en Kildegrotte og endvidere et „Landhus“ paa Granneholmen eller, som den ogsaa kaldtes, Andebakken „til de Spadserendes Bekvemhed, hvor nogle Familier kunde sidde og spise deres Smørrebrød, thi det er meget ilde, naar Folk vil fornøje sig her i Haugen og der ofte kommer en Regnbyge, at de da ikke har et Sted hvor de kan være i det tørre“. Derimod lod han det store kuplede Lysthus ligge paa en omflydt Holm midt i Haven saaledes som det havde ligget der fra dens første Anlæg.

Tiden var nu moden — nu skulde der endelig gøres noget. Men Planen blev ikke umiddelbart godtaget, den blev grundig overvejet, og saa vidt man kan se, blev ikke hans sidste Forslag, men et af de foregaaende lagt til Grund. Gartner Petersen bærer saaledes ikke alene Ansvaret for den endelige Omlægning. Der blev efter Hofmarskal Hauchs Ordre i Novbr. 1797 nedsat en Kommission paa fire Mand, to af Datidens anerkendte Autoriteter paa dette Omraade, J. L. Mansa, Slotsgartner paa Frederiksborg, og F. L. Holbøll, paa det Tidspunkt Gartner ved Universitetets botaniske Have, samt Slotsforvalter Voigt og Gartner Petersen selv. Ogsaa Voigt var mødt med et Forslag til Omlægning, og Kommissionens Opgave var at overveje, hvilke Dele af de indgivne Tegninger, baade „i Henseende til Sir og mindst Bekostning“, der bedst egnede sig til et „forandret Anlæg i den nu brugelige Smag af Frederiksberg Slots-Hauge“. Haven skulde altsaa bringes paa Moden og det skulde koste mindst mulig.

Det var en af de mest kortlivede Kommissioner i dansk Administrationshistorie, allerede fjorten Dage efter dens Nedsættelse, inden Udgangen af Novbr., forelaa Betænkningen. Hvad Vandpartiet angik fandt man, at Voigts Plan blev for bekostelig, medens Petersens blev for indskrænket, og man valgte en Mel-

lemvej. Gartner Petersen havde gjort et nyt Udkast til Forandring af Terrasserne, afvigende fra Hovedplanen, og det fandt man „meget vilde tjene til Stedets Forskønnelse“. Voigt vilde have det store Lysthus helt væk, men Kommissionen enedes om at forvise det, berøvet sine fire Kabinetter, til Havens nordligste Hjørne nær ved Bomhaven, medens man var meget fornøjet med den af Petersen foreslaaede Grotte ved Kilden. Morgen-Templet mente man derimod burde opføres dér hvor Voigt i sin Plan (som vi heller ikke kender) havde anbragt det for at der ikke skulde skæres for meget bort af Træskolens Terræn; det var dog sikkert nogenlunde paa samme Sted, hvor Petersen vilde have det. Vandet omkring Granneholmen maatte opstemmes mest mulig for at forskønne Partiet omkring Øen, og i Stedet for Petersens demokratiske Landhus maatte der, naar det store Lysthus fjernedes fra sin dominerende Plads midt i Haven, kræves en sirligere Bygning til Forskønnelse af Udsigten fra Slottet. Og den af Voigt foreslaaede Ø lige for Indgangen — hvormed menes Øen hvor det kinesiske Lysthus kom til at staa — foreslog man beplantet med de fineste og mest udsøgte Vækster og udelukkende forbeholdt de kongelige Herskaber. Endelig var alle enige om, at Gartner Petersens Plan om at indtage hele Fasangaardens Omraade i Haven af æstetiske Hensyn vilde være meget ønskelig at faa gennemført naar det en Gang i Tiden kunde ske. Gartner Petersens Ideer havde saaledes paa mange Punkter vundet Kommissionens Bifald, og han fik overdraget at udarbejde et nyt Udkast i Overensstemmelse med de Forandringer der var vedtaget.

Hofmarskal Hauch, som havde faaet mundtlig Befaling fra højeste Sted om at træffe Anstalter til Havens Omlægning — Initiativet var altsaa nu overgaaet til Hoffet — indstillede Kommissionens Beslutning til Vedtagelse, dog med den Tilføjelse at Forandringen af Terrasserne blev for dyr og at det derfor var nødvendigt nærmere at overveje dette Punkt i Betænkningen. Ved en kgl. Resolution af 25. Jan. 1798, paraferet af Kronprins Frederik, approberedes Kommissionsplanen, „dog ville Vi“, hed det, „at Forandringen med Terrasserne for Slottet og de der

værende Alleer skal indtil videre forblive uden Forandring, ligesom og Prospekten og Partiet om Slottet ikke forandres“. Det var dette Terrasseparti, som baade Tessin og Scheel havde haft saa svært ved at faa Skik paa, som ogsaa nu gjorde Vanskeligheder, men paa et tidligt Stadium af Omlægningen blev det alligevel ændret. Terrassens Stentrapper blev delvis fjernet og to af de mange Rækker Alletræer faldt for Øksen for at skaffe fri Udsigt ned over Haven, medens Terrassens Midterparti fyldtes op og erstattedes af en stor Græsplæne. Altsaa saaledes som det endnu ser ud i Dag.

Arbejdet i Marken var begyndt umiddelbart efter at den kongelige Resolution var falden. Der blev af Hofkassen aarlig stillet 1000 Rdr. til Raadighed i dette Øjemed, men Gartner Petersen vilde have det dobbelte for at faa mere Fart i Tingene. Da der var Tale om et stort Opbud af Arbejdskraft, maatte man atter ty til Militæret, og med den givne Bevilling kunde der kun holdes tolv Mand med en Underofficer, medens Petersen ønskede en Styrke paa det dobbelte Antal. Iøvrigt var der stadig Vanskeligheder med det udkommanderede Militær, der i Reglen i den bedste Foraarstid maatte bryde op fra Arbejdet i Haven og melde sig ved deres Regimenter til Eksercits. Det lykkedes dog ud paa Sommeren at faa Antallet forøget, saaledes at der var 12 Mand til Arbejdet i Haven og 14 Mand til det nye Anlæg, men videre vilde Generalitetet — Datidens Krigsministerium — ikke strække sig. Det blev imidlertid ikke rigtig til noget med Soldaterne, saa man allerede samme Sommer besluttede sig til at engagere et Hold holstenske Kanalgravere. Det var Folk som var vant til den Slags Arbejde, navnlig havde Anlægget af den nu fuldførte, store Ejderkanal mellem Østersøen og Vesterhavet givet de lokale Arbejdere særlige Forudsætninger i den Retning. De kom hertil over Kiel midt i August 1798 i et Antal af 25, og Slotsgartneren var behagelig overrasket over at faa disse flinke Folk i Arbejde, der ikke blot var solide og dygtige, men ogsaa saa økonomisk stabile, at de kunde lade en Tredjedel af Lønnen staa til senere Afregning. Det var ikke den Slags forhutlede Eksistenser, der plejede at søge ud til ham fra den store By for at tjene et Par

Skilling ved tilfældigt Arbejde. Hele dette Aar og det næste med var de holstenske Kanalgravere beskæftiget i Haven.

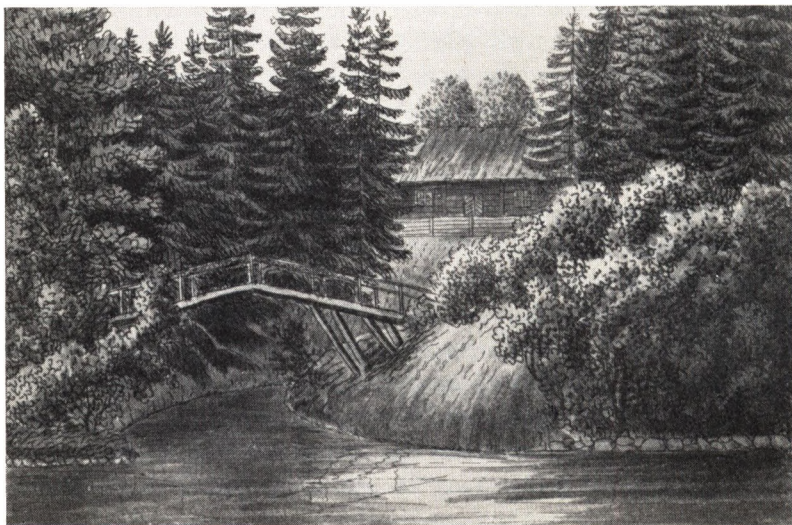
Kommissionen blev ogsaa raadspurgt under selve Arbejdets Udførelse, navnlig hvorledes de store Masser Jord, der gravedes op ved Kanalernes Anlæg, skulde anbringes. Det var et Spørgsmaal af største Betydning for Havens fremtidige Terrænforhold, det gjaldt om at fordele Højder og Lavninger paa den mest naturlige Maade og samtidig opnaa de bedste Lys- og Skyggevirknin- ger. Bl. a. blev der paa Øen, hvor det kinesiske Lysthus kom til at staa, lagt en Forhøjning til Byggeplads, og den i sin Tid opkastede Høj i Fasanhaven fik „en mere naturlig Dannelse“, ligesom Kanalbredderne blev gjort mere afvekslende ved „naturlige Ujævnheder“ og Terrænet hævet hvor Grupper skulde plantes — alt ved Hjælp af den opgravede Fyld fra Kanalerne.

Iøvrigt varede det en Stund inden der faldt Ro over Arbejdet. De to rivaliserende Parter, Slotsforvalter og Slotsgartner, vilde begge have deres Ideer gennemført og tilegne sig Æren for Gennemførelsen af Havens Omlægning — ingen af dem taalte, at Rygtet udpegede den anden som den rette Ophavsmand. I Febr. 1799, da Kanalgravningen er i fuld Gang, men Plantningen endnu ikke begyndt, foreslaar Slotsgartner Petersen i et stort opsat Promemoria til Hauch, at Planerne forelægges Kunstakademiet, for at „oplyste og store Kunstnere“ kan bedømme Arbejdet, baade Havens Omlægning og de nye Bygninger der skal opføres. Han hævder, at det er for at Samtid og Efterkommere kan „dømme godt om vort Arbejde“, men hans lønlige Hensigt er nok den at opnaa Ændringer i egen Favør. Det vil Hauch dog ikke inklade sig paa, Arbejdet er for vidt fremme og desuden anser han ikke Kunstakademiets Professorer for kompetente i dette Tilfælde. Han stoler paa Mansas og Holbølls Evner som gode Gartnere, men først og fremmest paa sin egen gode Smag. „Jeg er ikke Gartner“, skriver han, „og jeg har ikke lagt mig efter denne Videnskab, ikke desmindre tror jeg dog at kunne føle det mere eller mindre skønne ved et Anlæg, og de fire Herrer Gartnere, som vare sammentraadte i den anordnede Kommission, gave mig Bevis derpaa, ved efter mit Raad at forandre den første af dem

indgivne Plan og derimod at angive den som nu følges“. Det var Høg over Høg — Hauch vilde selv være med, Petersen maatte end ikke plante noget før han havde spurgt ham til Raads — han vilde selv have Hovedæren for Omlægningen. Og han fik den ogsaa. August Hennings fortæller i sin Dagbog 1802, at Frederiksberg Have var hans Kæphest (Lieblingspuppe) og det hørte til god Tone at komplimentere ham for den. Men Hennings selv var ellers ikke meget begejstret for Haven i den nye Skikkelse.

Plantningen maatte opsættes til Jorden havde sat sig efter den omfattende Opfyldning. Den begyndte i Efteraaret 1799, men kom først rigtig i Gang i Foraaret 1800 og fortsattes derefter i flere Aar. Største Delen af de gamle Træer maatte ryddes, men enkelte fik dog Lov til at staa hist og her. Det var store Mængder af Træer og Buskvækster der gik til — saa mange at det var vanskeligt at skaffe dem. Mange unge Træer købtes i Udlandet, men ogsaa mange kom fra danske Planteskoler. Saaledes leveredes ikke mindre end 20000 „vilde“ Træer fra Ledøje Plantage i 1801, og i Foraaret 1803 fik man fra Marienlyst's Plantage 1000 unge Akacietræer. Paa Øerne, der var forbeholdt Hofset, plantedes i Grupperne mellem andre Vækster ogsaa Frugttræer, for at de kongelige Herskaber til sin Tid „selv kunde plukke og nyde gode Frugter i den skønne Natur“. Og der var saa fine Ting iblandt som Fersken og Abrikos; i 1802 købtes, bl. a. ved Auktion paa Børsen, ikke mindre end 48 Fersken- og 10 Abrikostræer.

Ejendommelig for Havens Bepantning var Sammenblandingen af mange forskellige Træsorter, der skulde give Anlægget et afvekslende og varierende Præg. Fremmede Træer var der ogsaa mange af. Det var Tidens Mode at samle udenlandske Vækster i de store Haver, navnlig fra Nordamerika, hvis Popularitet i Europa var steget under Uafhængighedskrigen og hvis ejendommelige Flora man samtidig havde faaet Øjnene op for. F. Eks. lod de Coninck med sine egne Skibe hjemføre mange udenlandske Træer, der fik Vokseplads paa Dronninggaard, hvor flere af dem endnu er tilbage. Slotsforvalter Voigt blev allerede 1798 sendt til Hamborg og Lybæk for at udsøge amerikanske

DET NORSKE HUS I SØNDERMARKEN
Samtidigt Stik. Nationalmuseet.

Planter til Frederiksberg Have, og mange fremmede Vækster leveredes senere fra Botanisk Have i København.

— — —

Omlægningen krævede imidlertid ikke blot store Terrænarbejder og Nyplantninger, der skulde ogsaa bygges — det fordrede den nye Stil. Det var allerede sket i Søndermarken, men det var ikke blevet til de kostbare „Lystbygninger“ man oprindeligt havde tænkt sig. Saa tidligt som i 1787, da man netop var færdig med Omlægningen, fandtes der baade Eremitbolig, det obligate kinesiske Hus og et landligt Lysthus, der her blev et norsk Hus, saaledes som det hyppigt forekom i danske Haver i Stedet for Schweizerhuset. Pladsen, hvor det laa, var velegnet og den store norske Natur skuffende eftergjort i det smaa. Det syntes i hvert Fald den lille Oehlenschläger, naar han sammen med Søster Sophie og deres Kammerater havde lukket sig ind i den fredhellige Søndermark, der laa stille og ensomt ligesom ti Mile fra Hovedstaden. Tillige førte et Par Smaabroer over en kunstig anlagt Bæk, en Kildegrotte manglede ikke heller og senere

EREMITHYTEN I SØNDERMARKEN
Samtidigt Stik. Nationalmuseet.

kom til alt dette ogsaa et Tempel. Dette Tempel (der omtales nedenfor) synes at være det mest anselige af Søndermarkens Bygværker. De øvrige er rimeligvis gjort efter Slotsforvalterens eller Gartner Petersens Udkast, saa man ikke behøvede at ulejlige Kunstnere og Arkitekter, og paa den Maade ogsaa kunde holde Omkostningerne inden for Grænserne af det knebne Budget. De var mærkede af Tidens naive, bredt folkelige Smag som den ytrede sig i Dyrehavskildens Seværdigheder. Oehlschläger huskede fra sin Barndom Grotten med de fine Krystaller og Malmstykker, der forekom ham som en Fehule, det kinesiske Lysthus med sit store Konkylie-Spejl, sine brogede Billeder af Mandariner og Damer med Klumpfødter, og Klokkerne paa Taget der klingende bevægede sig for Vinden. Og ikke mindst Eremitten i sin Hytte, som ligeledes Werlauff kunde mindes. Det var ogsaa en ganske artig Apparition. En Billedsnider Købke havde skaaret en Dukke i Eremittens Lignelse, den hvilede paa en Løjbænk og rejste sig op naar man traadte paa et Bræt ved Døren. Alt det er nu forsvundet, kun Grotten og det norske Hus er tilbage. En

Bygning, der stadig kaldes det kinesiske Hus men ellers ikke i nogen Henseende minder om sin Forgænger, ligger endnu paa det gamles Plads. Om den „Kuglehytte“, der ses Side 41, vides der intet andet end at den har været der — formodentlig en Siddeplads paa et Udsigtspunkt og rimeligvis gjort af Træ, skønt den i sin massive antikke Fremtoning ser ud som bygget for Evigheden.

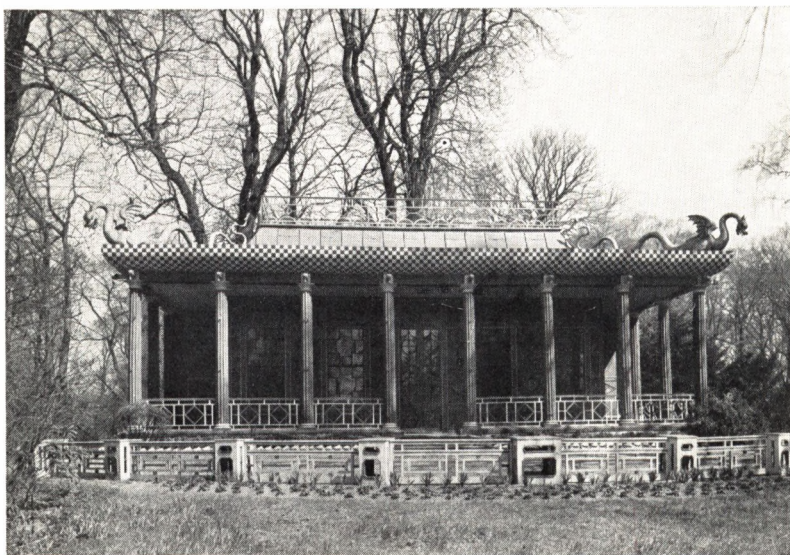
I Slotshaven var Byggeriet af en langt stabilere Art — nu spurgte man jævnlig Sagskundskaaben til Raads og man sparede ikke paa Omkostningerne, da man endelig havde kastet sig ud i de store Reforme. Den gamle *kuplede Pavillon* midt i Haven passede ikke ind i Ensemblet, og efter de vedtagne Planer skulde den flyttes hen til et afsides Sted ved Havens nordlige Ende tæt ved Bomhaven, og Vandgraven omkring den fyldes op. Det var ikke første Gang Pavillonens Flytning var paa Tale. I 1784 var den saa brøstfældig, at der for at redde den skulde anvendes et saa betydeligt Beløb, at man besluttede helt at fjerne den og bygge en „Salon“ paa Andebakken i Stedet. Harsdorff gjorde et Overslag til en Pavillon af Træ, udstyret med antik Skulptur, men Hoffet syntes ikke om den og den blev omtrent lige saa dyr, tilmed da man ikke kunde vente nogen større Indtægt ved Nedbrydning af den gamle; ved en første Auktion blev der kun budt 120 Rdr. for den, da man ikke vilde af med Tagkobberet og de værdifulde Gulvfliser. Der blev saa ikke noget af Flytningen, Salonen paa Andebakken blev opgivet og Harsdorff satte den gamle Pavillon smukt i Stand.

Vi faar ved denne Lejlighed nogle Oplysninger om dens Størrelse og Udstyr. Den lignede i Grundplanen den gamle Pavillon paa Amalienborg, hvor Marmorkirken senere fik Plads, og var ganske rummelig — den ottekantede Sal maalte indvendig 16 Al. 20 T. i Diameter, uden Kabinetterne som var 6 Al. dybe og 8 Al. brede. Kuplen var malet en arabesque og smykket med joniske Lisener. Harsdorff fjernede Dørene ind til Kabinetterne, saa de gik i eet med Salen og indrettedes som „Niche-Rundinger“ med et Vindue i Fonden. Derved gik der lidt tabt i Dybden, men Tvermaalet fra det ene Kabinet over Salen til det andet blev

DEN GAMLE BAROKPAVILLON I SLOTSHAVEN

Udsnit af Schules Stik Side 37. Personerne i den midterste Gruppe skal være Kristian VII, Louise Augusta og Kronprins Frederik. Damerne til Venstre og Højre kendes ikke.

DET KINESISKE HUS I SIN NUVÆRENDE SKIKKELSE

Fot. V. Hermansen 1940.

alligevel 27 Al. 8 T. Det var altsaa et Lysthus af ganske anseelige Dimensioner. I 1752 var det rigt udstyret med Mors-Tapeter, Spejle og indlagte Borde, i 1771 noget ringere. Det store Taffelbord blev hver Gang Herskaberne spiste i Pavillonen bragt ned fra Slottet.

Nu skulde den imidlertid for Alvor flyttes, men da det kom til Stykket, viste det sig at Træværket var saa medtaget, at Materialerne end ikke kunde bruges til det nye Hus, som efter Planen skulde bygges paa Øen lige for Havens Indgang, hvor Pavillonen stod. Der var derfor intet andet at gøre end at sælge den til Nedbrydning, og i de første Maaneder af 1799 blev den revet ned.

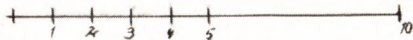
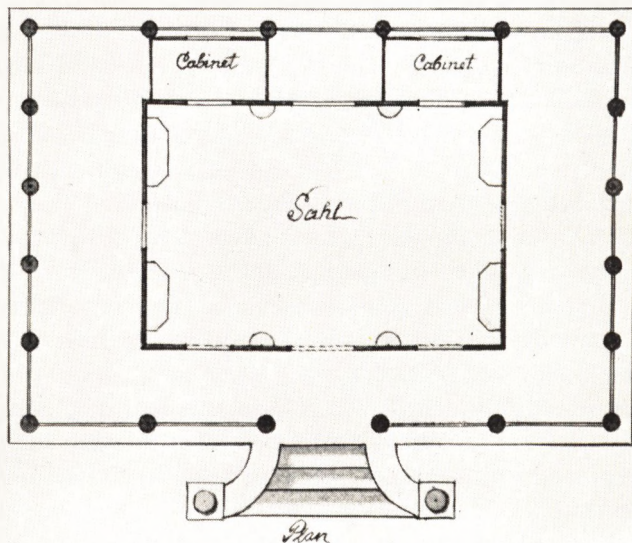
Saaledes blev den gamle smukke Barokpavillon fra Slottets allerførste Tid likvideret. I Stedet opførtes paa Øen *det kinesiske Hus*, som er blevet staaende saa godt som uforandret indtil vore Dage, bortset fra den ringlende Tagpynt, som nu er fjernet. Det var lige saa lidt som det øvrige Nybyggeri i Haven noget nyt eller originalt Paafund, et kinesisk Hus hørte til i den nye Have-

stil — ogsaa Søndermarken havde sit og med Klokker paa Taget. Arkitekten var A. J. Kirkerup, der baade var Hofarkitekt og Hoftømmermester, og selv stod for Opførelsen. Huset var projekteret som en Tømmerbygning med fliselagt Kolonnade helt rundt, paa et Fundament af huggen Kamp og Tag dækket med Brædder og Blik, og med Ornamente i kinesisk Stil. Indvendig en Sal, to Kabinetter, Aftrædelsesværelse og et lille Køkken, Loftet over Salen buet, indlagt med imiteret Bambus og ellers i al Tarvelighed. Saaledes kom det ogsaa til at se ud, dog udelod man til en Begyndelse Kolonnaden paa de tre Sider, da Forhøjningen paa Øen, der var udlagt til Byggeplads, ellers blev for lille, og først da den var udvidet, bestemte man sig til at forsyne Hovedfacaden og de to Sider med Søjlegang. Huset var under Tag i Marts 1800 og blev færdigbygget i Løbet af Aaret. Det viste sig dog snart, at den opfyldte Grund endnu ikke havde sat sig, saa Bygningen maatte underkastes en vidtløftig Reparation i Sommeren 1803: Sokkelstenene blev taget op, Pæle nedrammedes og hele Huset blev undermuret samtidig med at alle Fliserne i Kolonnaden maatte omlægges paa et solidt Murfundament.

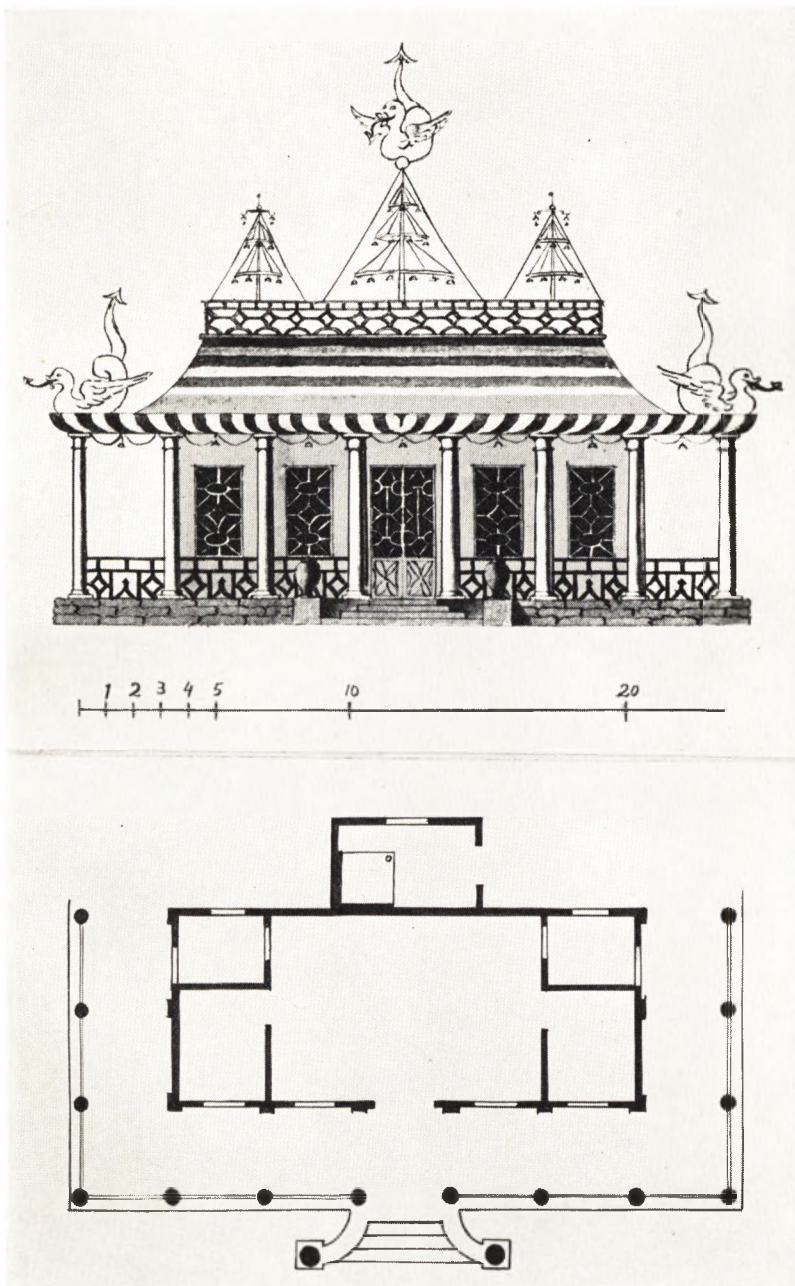
Det kinesiske Hus var fra sin første Montering 1801 helt gennemført i Stilen. Væggene var baade ude og inde dekoreret med kinesiske Billeder og Skrifte tegn, Møbler og Udsmykning, selv Spejle, Skilderier og Lysekroner var „efter kinesisk Art“, altsaa nok i Stilen men imiteret. Der var, og er, dog ogsaa ægte Ting, saaledes et Sæt kinesiske Bambusmøbler. I Salen stod to Alabaster Taarne, som Hauch i Maj 1800 havde købt af Boet efter en Skibskaptajn i Asiatisk Kompagni, og fra Rosenborg og Hirschholm fik man i Aarene 1801-04 en Del kinesisk og japansk Porcelæn, der anbragtes i og uden for Huset: Bojaner og Fiskekummer, Urtepotter, Krukker og Vaser, samt syv Porcelæns-Taburetter og to „Porcelæns-Løver, den ene med Kugle hos sig“. Det kinesiske Porcelæn genfindes i Inventarierne langt ned i Aarhundredet, men er nu paa et enkelt defekt Stykke nær fjernet. „Løverne“ var i Virkeligheden glubsk udseende Hunde, siddende med en Jordkugle under Poten — den gængse Fremstilling af Fo's (eller Buddhas) Følgesvend. Den kinesiske Parasol nær ved

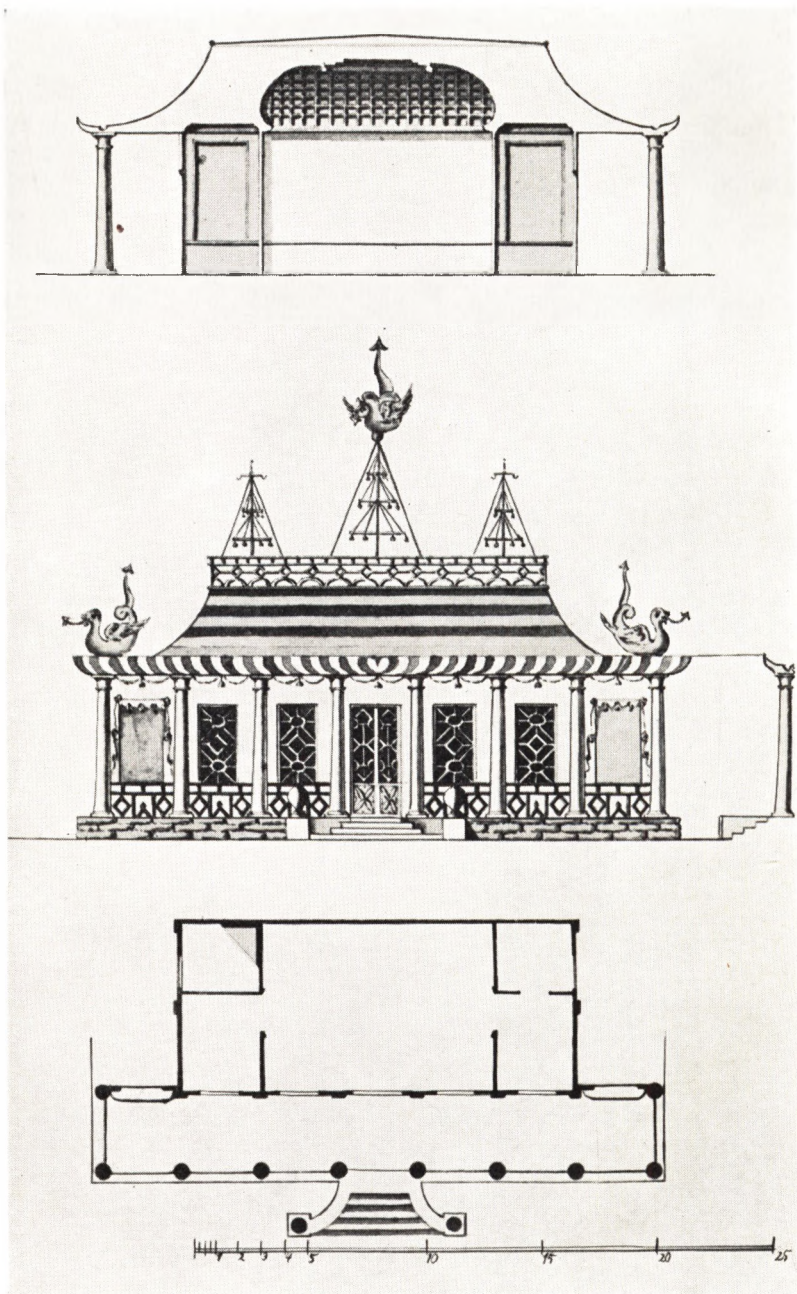
Opstalt til et Kinesisk Lysthüs i en Have

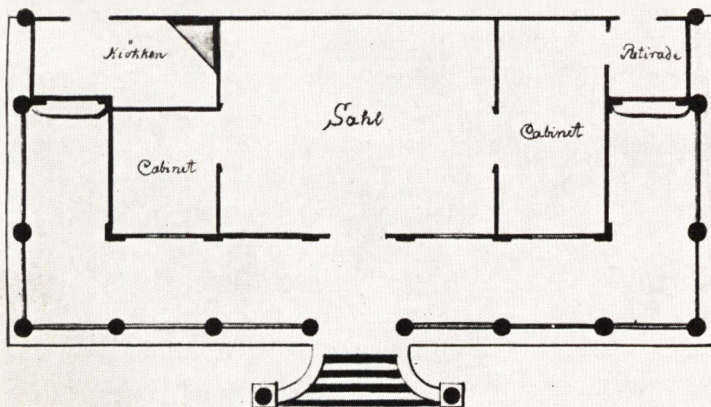
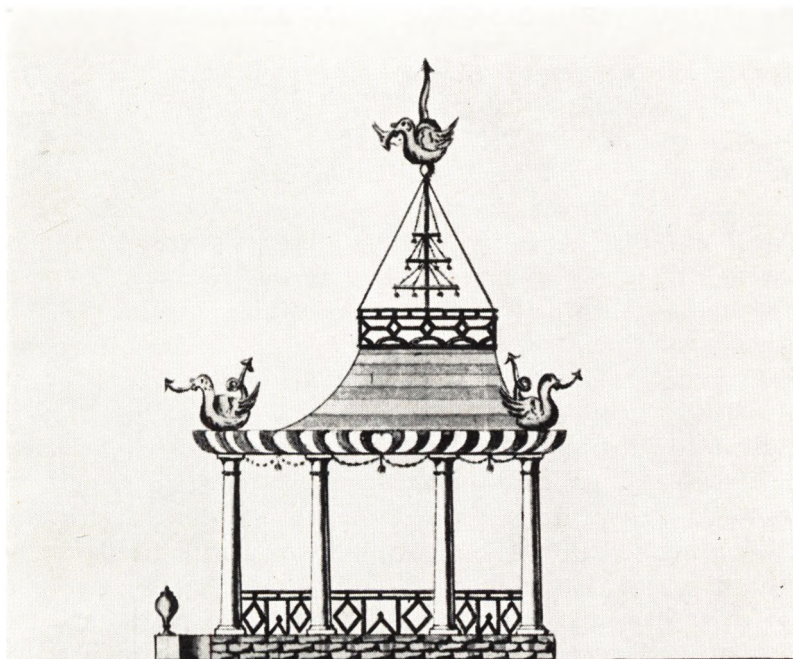
FÖRSTE PLAN TIL KINESISKE LYSTHUS. Tegning i Rigsarkivet.

JENDRET PLAN TIL KINESISKE LYSTHUS. Tegning i Rigsarkivet.

DEN FØRST APPROBEREDE PLAN TIL KINESISKE LYSTHUS. Tegning i Rigsarkivet.

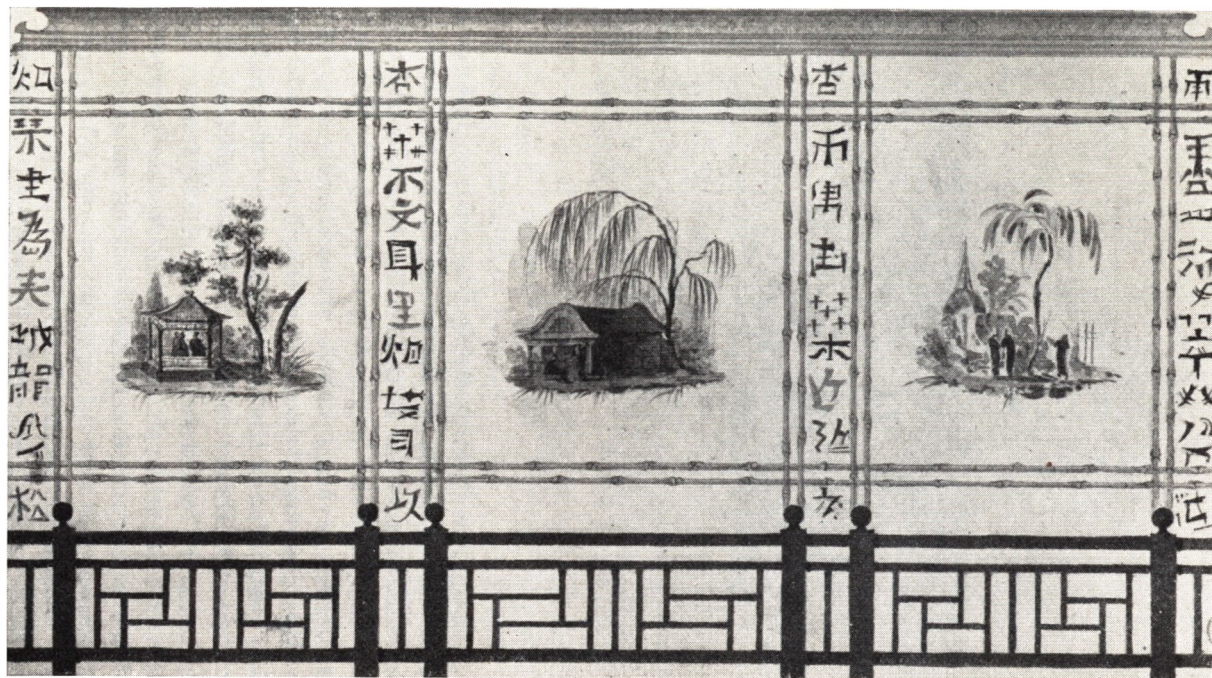
ÆNDRINGER I DEN APPROBEREDE PLAN (GRUNDPLAN OG GAVL).
Tegning i Rigsarkivet.

Kanalbredden og Broen med det kinesiske Telt paa Midten, ligeledes oprindeligt konstrueret af Kirkerup, fuldstændiggør Billedet — derimod er det saakaldte „Maaneskinskabinet“ med halvmaaneformet Vindue af rødt Glas (det oprindelige Vindue tildækket) utvivlsomt et senere Paafund, der ikke falder helt i Traad med det øvrige Udstyr. En nyere Tilkomst til Husets Inventar er et malet Portræt af den kinesiske Købmand Kjonkva i Kanton, gennem en Aarrække Agent for den danske Negotie, skænket til Ophængning i det kinesiske Hus i Begyndelsen af 1840erne af en Brodersøn til Frederik den Sjettes Lærer Charles Mourier.

Et af de Partier, man under Omlægningen til engelsk Stil lovede sig mest af, var Bakkedraget Syd for Fasanhaven op mod Brune Dyrehave, hvor Slottet havde sin Iskælder. Der kunde blive et meget smukt Anlæg, navnlig naar man kunde inkorporere en mindre Del af Planteskolen, men det lod sig kun gøre for en ganske smal Strimmels Vedkommende. Her laa ogsaa et *Hus*, hvori *Kammerfureren* havde sit Domicil, og det laa ligesom Iskælderens i Vejen for de Planer man havde og navnlig ødelagde det aldeles den smukke Udsigt fra Bakken. Man besluttede sig derfor til at indrette Lokaler for denne Embedsmand i en af Udbygningerne til Slottet, nedrive hans Hus og enten sælge det eller anvende Materialerne til et bedre beliggende „Lyst- og Forfriskningshus“ for de kgl. Herskaber.

Iskælderens blev flyttet og indbygget i Bakken ved Køkkenbygningen, langt nærmere Slottet, og det blev et meget bemærkelsesværdigt Bygværk med Kuppelhvælving over og en ligeledes kuppelhvælvet Forbygning i to Afdelinger samt Trappe fra Foden af Terrassen til Indgangen i huggen Kamp. Billig blev den ikke, men det saa man bort fra i dette Tilfælde; der brugtes store Mængder Is ved Hoffet, saa Iskælderens var en Nødvendighed i den varme Sommertid, da det gjaldt om at stimulere Livsaanderne ved kølige Læskedrikke.

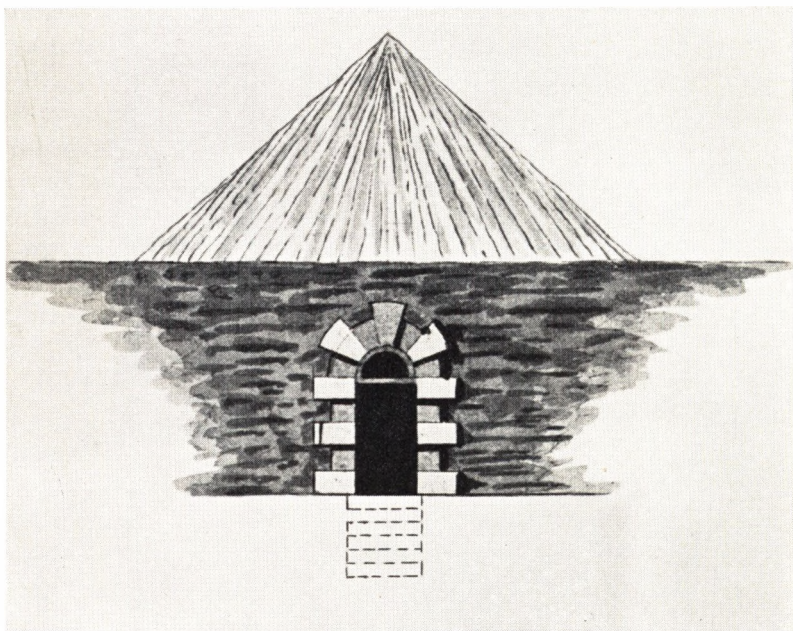
Det Lyst- og Forfriskningshus, der skulde bygges af Materialerne fra Kammerfurerens Hus, blev til det saakaldte *Schweizerhus* og det kom til at ligge paa Skrænten af Bakkedraget. Ma-

SKITSE TIL DEKORATION PAA SALENS LANGVÆG I DET KINESISKE HUS

Farvelagt Tegning. Nationalmuseet.

Muligvis blot et Forslag der ikke er kommet til Udførelse. Den nuværende Dekoration er anderledes.

ISKÆLDEREN

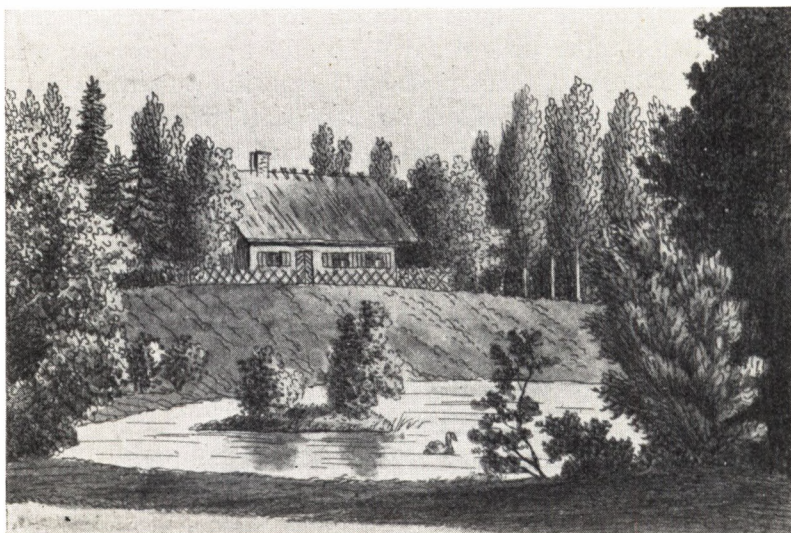
Tegning i Rigsarkivet.

terialerne i den gamle Bygning duede ikke, man søgte forgæves at faa Huset solgt og tilsidst bortførtes det til Lyngby. Ideen til det nye Schweizerhus — der iøvrigt i Stilen ikke har noget med Schweiz at gøre — er utvivlsomt lanceret af Maleren Nic. Abildgaard, som Hauch jævnlig raadførte sig med under Byggeriet i Haven, medens den unge Arkitekt Chr. Hornbeck har ydet bygningskyndig Medhjælp; da Hornbeck i 1803 rejste udenlands, fik han et Gratiale af Hofkassen netop fordi han havde haft Tilsyn og Umage med de i Frederiksberg Have opførte Bygninger. Ligesom Abildgaard i sit eget Lyststed ved Frederiksdal, Spurveskjulhuset, indrettede Salen med en Tøndehvælving op under Spærene for at faa større Loftshøjde, saaledes var der i det oprindelige Udkast til Schweizerhuset i den ene Ende indtegnet en ottekantet Sal med kuplet Loft, men Kronprinsen forlangte at

„Coupolen“ kom til at ligge i Midten, hvilket — saa vidt man kan forstaa — atter førte til, at Salen ikke blev ottekantet, men afrundet i Fonden og ellers med lige Vægge. Schweizerhuset byggedes 1800-01, var straatækt og indeholdt foruden Salen et Kabinet og et Par mindre Værelser; Salen var møbleret med en mægtig oval Bænk, ikke mindre end 18 Alen lang, med ti sirtsbetrukne Hynder, og et ovalt indlagt Mahognibord med en trearmet Lampe. Her plejede Kongefamilien at nyde Kaffen efter Middagstaflet. Bag Hovedbygningen opførtes et Udhus, bl. a. til Vinterbo for Havens Svaner og Ænder. Nu anvendes Schweizerhuset til Slotsgartnerbolig. Det har bevaret sin ydre Skikkelse, med stort Udhæng og Straatag, dog er Tagkvistene opsat i nyere Tid. Det Indre er derimod helt ombygget 1894.

Neden for Skrænten, hvor Schweizerhuset fik Plads, ses paa et Kort fra ca. 1785 en lille Park eller Dam, i Lighed med den sydligere liggende Mølledam, men mindre. Den er antagelig gravet for at opsamle Vandet fra Bakken, og blev i 1801 udvidet til et større Vandparti, 63 Al. langt og 37 Al. bredt — den nuværende Schweizerhus-Sø.

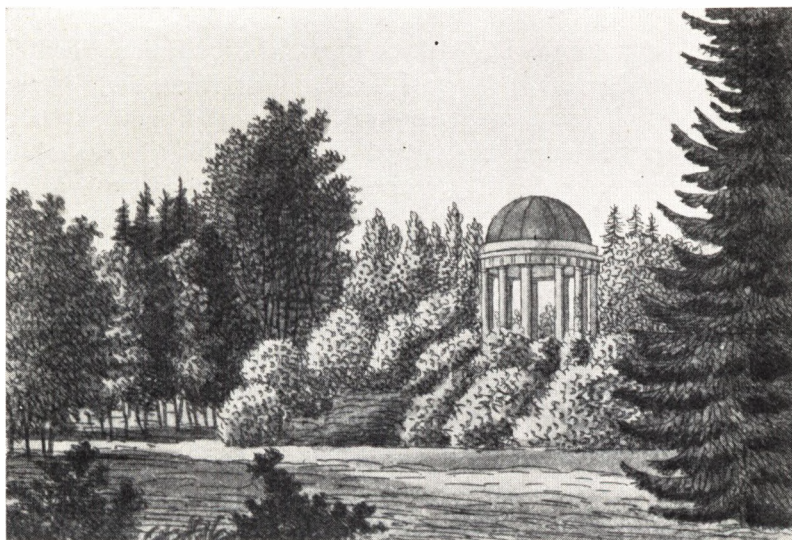
Øst for Schweizerhuset opførtes derefter det „Morgen-Tempel“, der var fastsat i Byggeprogrammet. Det blev til ad Omveje og efter mange Overvejelser frem og tilbage. I Sommeren 1797 havde Kongen givet Hauch Tilladelse til at opføre et korinthisk Tempel i Søndermarken, hvortil maatte anvendes otte Marmorsøjler, der var nedtagne ved Vestibulens Indretning paa Amalienborg da Hoffet flyttede ind efter Branden, og nu henlaa paa Pladsen omkring den halvfærdige Marmorkirke sammen med mange andre Materialer. Hauch havde i den Anledning ladet udføre en Tegning — af hvem siges ikke — og Slotsforvalter Voigt leverede et Overslag, hvorefter Templet vilde koste den forholdsvis ringe Sum af 542 Rdr. 4 Mk. Tegningen der ligger ved Sagen viser en aaben søjlebaaren Bygning, rund med kuplet Tag, og det var Mening, at Billedhuggeren Nic. Dajon skulde levere en Karnis til Templet og oppudse otte Marmorkapitæler, som Voigt fik overladt fra Materialgaarden, da der til Søjlerne fra Amalienborg kun hørte Kapitæler af Træ.

SCHWEIZERHUSET I FREDERIKSBERG HAVE
Samtidigt Stik. Nationalmuseet.

Projektet blev imidlertid foreløbig henlagt, da mere kritiske Øjne — antagelig Abildgaard — fandt, at „en saadan Rotunde ikke gjorde nogen Effekt, naar den bestod kuns af otte Pillere, siden den blev for høj til dens Vidde“. Opførelsen blev udsat, men i 1801 toges Sagen op paany, og nu skulde Templet bygges af Træ, hvilende paa tolv Træ-Kolonner, $5\frac{1}{4}$ Al. høje og 17 T. i Diameter, forfærdiget af Planker ligesom Harsdorffs Kolonnade ved Amalienborg.

De otte Marmorøjler havde nemlig faaet en anden Bestemmelse — de skulde bruges til det vedtagne Morgen-Tempel paa Bakken Vest for Slottet. Baade Søndermarken og Slottet fik saaledes hver sit antikke Tempel, og Slotshavens skulde som rimeligt var være det mest anselige. Det blev tegnet af Abildgaard (det siges udtrykkelig i Akterne), som ved samme Lejlighed reviderede Forslaget til Søndermarks-Templet, og begge Tegninger med Overslag fik Arkitekt Hornbeck derefter udleveret hos Abildgaard i Oktbr. 1802.

TEMPLET I SØNDERMARKEN
Samtidigt Stik. Nationalmuseet.

Kongen havde forinden (i Decbr. 1801) bestemt, at begge Bygninger ikke maatte opføres paa een Gang, men efterhaanden og med god Økonomi. *Søndermarks-Templet* blev opført paa den runde Høj i Sydøst nær ved Hegnet mod Valby-Langgade („Poppelhøjen“), men er længst forsvunden, medens Slotshave-Templet blev til det prægtige lille Bygværk, der oprindeligt kaldtes Isis-Templet, men nu hedder *Apis-Templet* efter Tyren i Frontonen, skønt det slet ingen Apis er — Abildgaard har hentet Motivet fra en bacchantisk Tyr i en berømt antik Gemme. De vigtigste Byggeemner var for Haanden, navnlig de otte Søjler, men de slog ikke til, Templet fik ti, saa der manglede to, og dertil fik Hauch i Slutningen af 1802 Materiale til Søjleskafter fra Kirkepladsen og ekstra to Marmor-Kapitæler fra Materialgaarden. Yderligere fik han færdige Lisener og Baser m. m. fra Udrydningen paa Amalienborg. Trods Bygningens Lidenhed stod Opførelsen længe paa — Arbejdet gik sendrægtigt, dels maatte der nedrammes Pæle for Fundamentet, dels maatte Taget lægges

om, da Abildgaard var utilfreds med den høje Rejsning det havde faaet. Billedhuggerarbejdet udførtes af Nic. Dajon. Gavlfelt og Arkitrav blev smykket med Tandsnit og Konsoller, Frisen, der løber rundt om Bygningens tre Sider, prydet med en Guirlande sammenholdt af skeletterede Oksehoveder, de saakaldte Bukranier, et velkendt Motiv i Antikken. Bag den aabne Søjlehal blev der kun eet Rum, efter Abildgaards Vane tøndehvælv, med et rektangulært Vindue over Døren og et cirkelrunt i Bagvæggen under Hvælv, begge oprindelig med farvet Glas.

Da Templet endelig var færdigt, havde det kostet 6800 Rdr. — mere end det dobbelte af den første Overslagssum, saa det var slaaet saa temmelig fejl med Økonomien. Man var begyndt i 1802 og blev næppe helt færdig før i 1804, men var dog saa vidt fremme i Eftersommeren 1803, at en Recensent i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn kunde berømme dette Marmortempels Fortræffelighed og erklære det „bygt i den ægte græske Smag“ — blot kunde han ikke forstaa, at Skeletterne af de Oksehoveder som Gesimsen var prydet med havde Horn, da Hornene dog sidder paa Huden og ikke paa Hovedskallen. Hvilket kun viser, at han var mere klog paa Zoologien end paa den antike Bygningskunst.

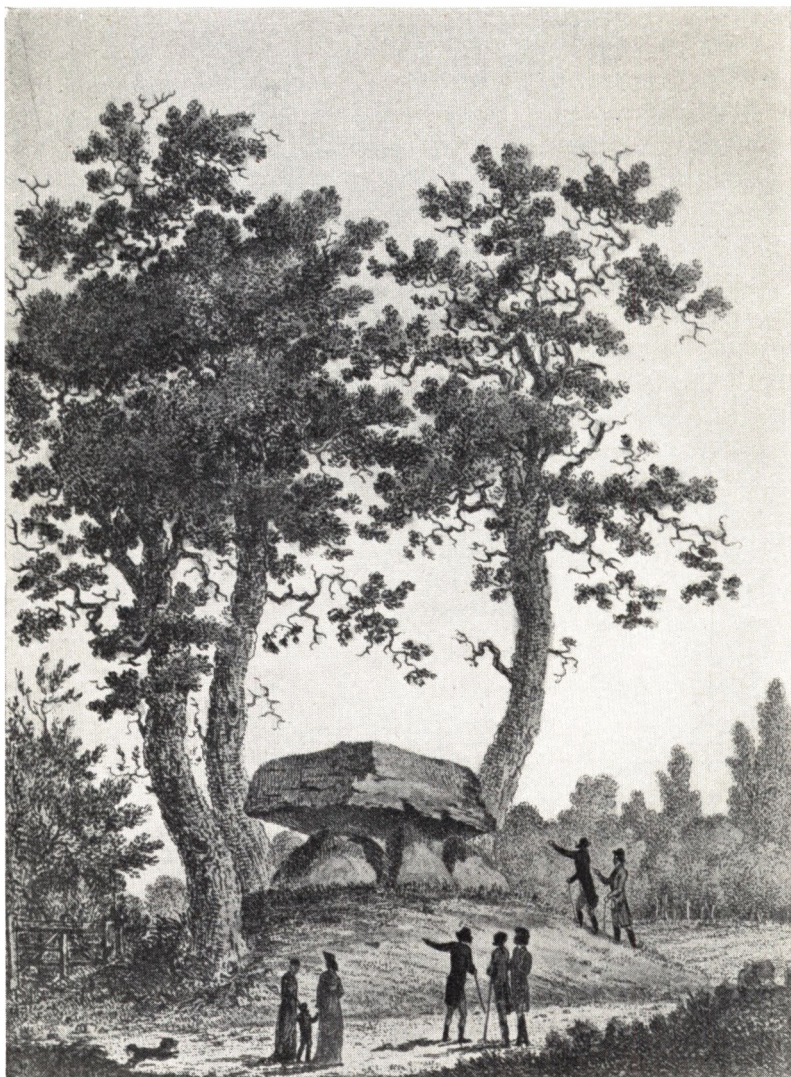
Ved sin første Montering var Apis-Templet udstyret med en stor sort Haardugs Sofa med firkantede Pøller, seks tilsvarende Lænestole, et stort Mahogni-Bord og et Par forgyldte Konsolborde med hvide Marmorplader, de sidste endnu bevaret paa Plads. Nu er der Indgang til Zoologisk Have gennem Bygningen og Rummet har mistet sin dunkle Tempel-Karakter ved Anbringelse af en Dør og to Vinduer i Bagvæggen; en Skorsten paa Langsiden pynter ikke heller, men er vel nødvendig ved det forandrede Brug der nu gøres af det gamle Bygværk.

Apis-Templet betegnede Højdepunktet i Havens Udsmykning efter Omlægningen — det var den smukkeste og mest stilfulde af Bygningerne. Men foruden Bygninger var der ogsaa andre Seværdigheder og alle fandt de Plads i Havens sydvestre Del nær ved Fasangaarden. Paa en lille Høj tæt ved Brune Dyrehave blev opstillet en *Stendysse* af skuffende Lighed med de ærværdige Fortidsminder ude i Landet. Denne imiterede Kæmpehøj

APIS-TEMPEL

Farvelagt Tegning af Eckersberg 1809. Kobberstiksamlingen.

STENDYSSEN I FREDERIKSBERG HAVE

Stik af Elias Meyer.

Dyssen er blevet lidt vel stor i Kunstnerens Gengivelse.

VANDFALDET I FREDERIKSBERG HAVE

Stik af S. H. Petersen.

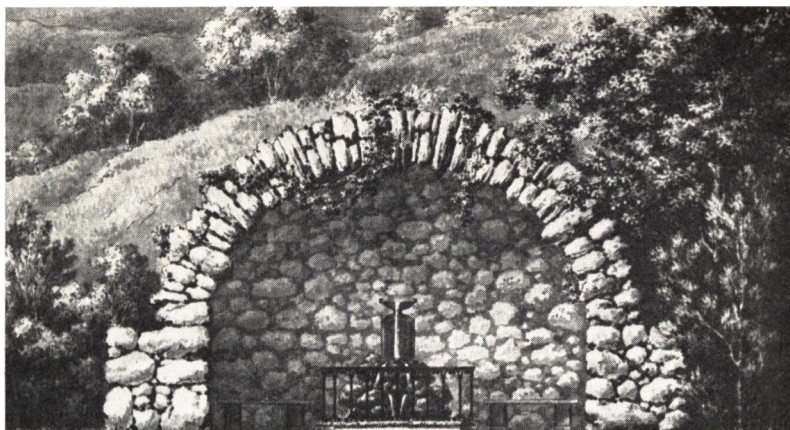
kaldes nu „Ønskehøjen“. Paa den lille af Kanalfyld dannede „lukte“ Ø, hvortil ingen Adgang var, arrangeredes et *Vandfald*, som Hauch havde ønsket sig i Form af „en raa Stenklippe, af hvilken Vandet nedstyrtede sig og dannede en Kaskade af 11 til 12 Alens Højde“. Til denne „artificielle Klippe“ leveredes mere eller mindre uanvendelige Bygningsemner fra Statens Oplagspladser — fra Frederiks Kirkeplads ikke mindre end ca. 437 Kubikfod Marmorblokke og bornholmske „Broksten“, og fra Materialgaarden en Del ølandske Fliser. Overhofmarskallen udsøgte personlig de bedst egnede Sten og var meget interesseret i Indretningen; Vandet blev løftet op ved en Hestemølle, konstrueret af Møllebygger Hallander og drevet af fire kraftige Dyr. Ogsaa her havde Abildgaard godkendt Tegningerne, og efter Billeder at dømme var det et helt imponerende Anlæg, hvoraf der imidlertid nu kun er enkelte Sten tilbage.

Kildegrotten derimod eksisterer endnu. Datiden værnede om enhver naturlig Kilde og omgærdede den med en Kultus, der

endnu havde et Stænk i sig af Troen paa det undergørende Kildevand. I de engelske Haveanlæg var saadanne Kildevæld stærkt eftertragtede, og var de der ikke fra Naturens Haand, skabtes de ved Kunst. Kilden i Frederiksberg Have saa vel som den i Søndermarken var imidlertid naturlige nok. Kildegrotten i Slots-haven blev skaaret ind i Bakken og udforet med Sten, inderst inde udfød Vandet direkte af Stenene — den lidt kunstige Anordning med en Vase, der er vist paa den ene af Tegningerne, blev forkastet; nu løber Vandet ud i en skaalformet Afsats. Senere Tidens Kildekone var til at begynde med en „Grottemand“, som skulde have Opsyn med at alt gik rigtig og honnet til; men man havde sine Kvaler med ham, dels fordi han presede de Besøgende for „Sportler“, naar de kom for at nyde af det rislende Væld, dels fordi han ikke selv nøjedes med Kildevandet, men yndede kraftigere Drikkevarer, og naar han desaaarsag blev utjenstdygtig, hvilket ofte skete, maatte hans Kone tage Affære eller i fornødent Fald hans mindreaarige Søn.

Kilderne i Frederiksberg Have og Søndermarken nød ubegrænset Popularitet langt ned i Tiden og blev for mange tilreisende Provinsboere en Erstatning for Kirsten Pil i Dyrehaven. Søndermarkskilden med sin romantiske Beliggenhed i den tætte Skov var ikke den mindst søgte, men afsides som den laa blev den tillige et Tilflugtssted for løse Eksistenser, og Grotten maatte omsider afstænges med et Gitter (1919). Samtidig viste en mikroskopisk Undersøgelse, at Vandet var bakterieholdigt og blev erstattet med Kommunevand, anbragt i en Opstander af Sten udenfor. Selve Grotten, baaret af mægtige Stenpiller og med et stort Bassin, er opbygget med virkelig Fantasi og Opfindsomhed.

Paa Andebakken, hvor der havde været projekteret saa mange Bygninger, kom der ved Havens endelige Udformning kun til at ligge et Baadeskur, hvor de *Gondoler* som anvendtes ved Sejladsen paa Kanalerne kunde hales op og overvintre. Det var smaa elegante Fartøjer, hvoraf et særlig fint med Fördæk, bygget af den fremragende Skibskonstruktør, Fabrikmester Frantz Hohlenberg, var bestemt til Brug for de kongelige Herskaber. Denne Gondol var pragtfuldt udstyret med Silkehynder i de

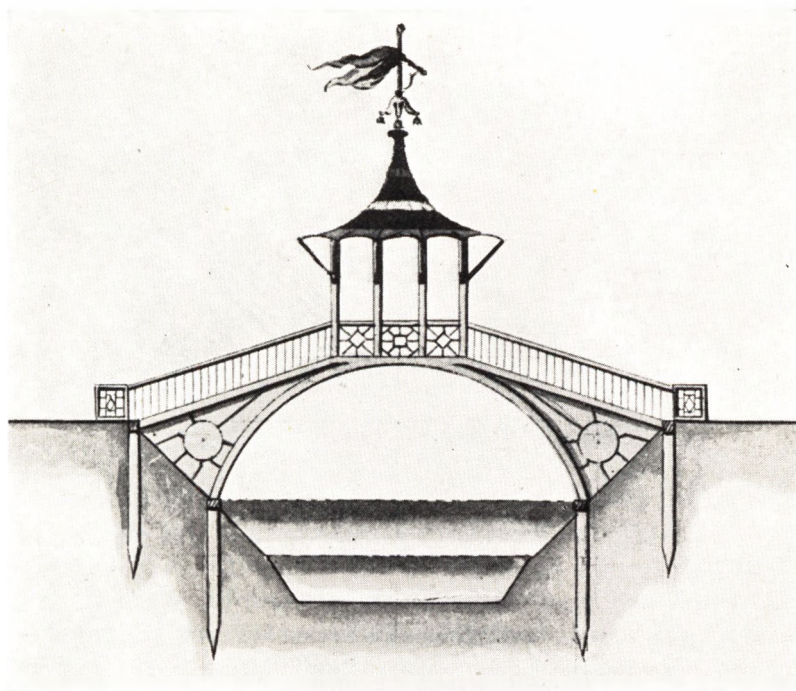
TO PROJEKTER TIL
KILDEGROTTEN I FREDERIKSBERG HAVE
Tegninger i Rigsarkivet.

nationale Farver, blaat Silketæppe med Guldfrynser, Silkeflag og Silkevimpler, og Mandskabet paaklædt derefter, baade med Guldgaloners og Silkeskærf. For at komme over til Andebakken konstrueredes en Færge, en modificeret Ormen hin lange, der kunde drages frem og tilbage ved et Tov mellem to Anløbsbroer.

Af de fire Øer mellem Kanalerne var de tre: den kinesiske Ø, Andebakkeøen og Klippeøen, ikke tilgængelige for Offentligheden og er det heller ikke i vore Dage. Til den kinesiske Ø fører den smukke Teltbro (lukket med en Gitterport); til Andebakkeøen kom man over med den nævnte Færge, medens Klippeøen var, og er, lukket og utilgængelig. Til „Storøen“ derimod var, og er, der Adgang for Publikum ad fire *Broer* — i Nordvest „Bomhavebro“, i Nordøst „Køkkenhavebro“, i Sydøst „Højbro“ og i Syd „Kildebro“. Disse Broer førte, pyntelig udstyret, i fint svungne Buer over Kanalerne. De er alle i Tidens Løb omlagt flere Gange og mere eller mindre forandrede.

— — —

Publikum havde Adgang til Haven ogsaa mens Omlægningen stod paa. I Maj 1800 udstedte Hauch en første Bekendtgørelse, hvori det indskærpedes de Besøgende at iagttage streng Orden „for at det nye Anlæg i Frederiksberg Hauge kan opnaa den tilsigtede Hensigt i Tiden at forskaffe det Offentlige et behageligt Spadserested“. At man ikke maatte beskadige de unge Planter, ikke kaste Sten eller Grene i Kanalerne, ikke jage efter Svaner og Ænder eller tage Hunde med i Haven, det var kun rimeligt, mere mærkeligt var det, og tillige et Tegn paa Publikums Selvtægt og Tidens Snæversyn, at der ikke maatte flyttes Bænke eller ryges Tobak paa Havens Enemærker. Tobaksrygning paa offentlig Promenade betragtedes som en „Pøbel-Gemenhed“ og et Uvæsen, der ikke burde taales — man ønskede høj Himmel og ren Luft, naar man færdedes i de offentlige Haver. Publikum havde i det hele at iagttage en sagtmødig og ærbødig Optræden, naar man vovede sig ind paa Frederiksberg Haves Omraade i denne første Tid, da Hauch som en Løve vaagede over sin nyskabte Have, og Aanden fra oven smittede uvilkaarlig hans

OPSTALT TIL DEN KINESISKE BRO
Tegning i Rigsarkivet.

undergivne. Det maatte den kgl. Aktør P. G. Busch bekende. I 1803 beklagede en af Opsynsmændene sig over, at han havde været grov og uartig, og Hauch lod ufortøvet Klagen gaa videre til Politiretten i København. Men her oplystes det, at det tvertimod var Opsynsmanden der med sit altfor nidkære Embedsmandssind var optraadt temmelig brysk over for Aktøren, saa denne slap med en meget mild Advarsel.

Ved Udgangen af 1804 var Frederiksberg Slotshaves Omlægning i det store og hele tilendebragt. Den havde staaet paa i syv Aar, fra Begyndelsen af 1798, og Gartner Petersens første Forslag laa allerede en temmelig lang Række Aar tilbage i Tiden. For yderligere at skabe Liv i Havebilledet holdt man nogle Aar Antiloper paa Andebakken, og et Tilbud 1805 om to Paafugle fra

PROJEKT TIL EN KANALBRO

Tegning i Rigsarkivet.

Dronninggaard tog Overhofmarskallen med Fornøjelse imod — det var mere festlige Skabninger end de Svin der i 1804 slap ind i Haven fra Valbykanten. Disse Forsøg paa yderligere at gøre den i engelsk Smag omlagte Have til Dyrepark blev imidlertid næppe til noget — Bombardementet og de syv følgende Krigsaar satte Bom for den Slags Udskejelser.

I den lange Tid der er gaaet siden Havens Omlægning, er den i det hele forblevet sig selv lig og ligger nogenlunde uforandret i Dag som den gjorde den Gang. Den var bragt i Overensstemmelse med Tidens Smag og Mode, men der var dog Stemmer der rejste sig mod den „unaturlige Natur“ i den engelske Havekunst, mod Kanaler og Kineseri, og som forlangte Monumenter over Fædrelandets fortjente Mænd i Stedet for Fantasibygninger; men disse Røster naaede ikke igennem — Konge og Folk var tilfreds med Haven som den nu var, og Slægtled efter Slægtled har siden glædet sig over den. Om den set fra Nutidens Synspunkt vandt i Skønhed og Tiltrækning ved Forandringen, det er et andet Spørgsmaal. Vor Tid vilde dog maa-

ske have foretrukket at have den gamle Slotshave liggende i sin oprindelige Versailles-Stil, afdrænet paa en mere moderne og mindre anmassende Maade end ved det nuværende vidtløftige Kanalsystem. Det vilde have været et historisk Monument af største Interesse, og der vilde have været Plads nok i Søndermarken — som langt bedre egnede sig — til at skabe et engelsk Parkanlæg hvor Naturstilen virkelig kom til sin Ret. Men det er ørkesløst at tænke paa — hver Tid har sine Idealer, og Moden er en Magt ingen formaar at trodse. Udviklingen krævede Slots- haven forandret, og den blev det.

III. EFTER OMLÆGNINGEN

Okkupationen af Haven i 1807 medførte naturligvis Ulemper af forskellig Art, men „de engelske Stimænd“ var ikke saa slemme endda. En Del unge Træer i Slotshaven gik i Løbet til at bygge Hytter af, i Pilealleen blev Pilene rodhugget eller stævnedede for at bruges til Faskiner, i Frederiksberg Alle og i Falkoneralleen kappedes en Snes ældre Træer, som Englænderne ikke tilegnede sig, men som for en Del blev bortført af uvedkommende; nogle Bænke blev borte, Ruderne i en Vinkiste slaet ind, og Hegnet til Frugthaverne hist og her brækket ned — værre var det ikke. Af Havens mere værdifulde Inventar blev nogle af de kinesiske Kummer og Bojaner knust, og den af Fo's Hunde der havde sin Globe i Behold mistede den, men selve det kinesiske Lysthus, der var under Reparation og derfor tømt for Bohave, led ingen Overlast, og heller ikke de andre Bygninger. Den engelske General var iøvrigt meget villig til at udsætte Vagtposter hvor der kunde befrygtes Overgreb fra Mandskabets Side, men Gartner Petersen var alligevel misfornøjet med Forholdene, navnlig krænkede det ham, at han ikke kunde færdes i sin egen Have uden bestandig at vise engelsk Pas. Frederiksberg Have slap saaledes forholdsvis uskadt gennem denne Trængselstid — hvad ogsaa H. C. Ørsted bekræfter i et Brev fra Dagene umiddelbart efter Bombardementet — men Søndermar-

ken led desto mere. Her huserede nemlig Højskotterne, der ikke lod sig nogen Tugt underkaste, medens Englænderne førte sig „meget artige op“. Naar Sophie Ørsted over for Baggesen kategorisk erklærer, at „Søndermarken er ødelagt“, er det dog blot et Udslag af hendes altfor livligt reagerende Temperament. Den kom hurtig over den Skade der var forvoldet.

Da Hovedstadens Porte aabnedes efter Kapitulationen, strømmede Folk i Skarer ud til Frederiksberg for at nyde Synet af den militære Udfoldelse, og ikke mindst interessant var det Indblik man fik i Søndermarken, der ellers var stænget, men hvor nu Skotterne havde slaaet Lejr og Portene stod vidaabne. Folk bevarede Mindet derom langt ned i Tiden. Thomas Over-skou, der sammen med sine Forældre ogsaa var draget ud for at faa et Glimt af det usædvanlige Skuespil at se, fortæller derom i sine Erindringer. „Overalt paa Plænerne og imellem de store Stammer viste sig et broget og for os forbavsende malerisk Røre. Udenfor og inde i Teltene, ved de utallige Geværpyramider og omkring de mangfoldige Ildsteder, der vare gravede i Jorden og hvorved der uafsladeligt holdtes Køkken, stod, gik og laa i de smukke røde Munderingstrøjer, med hjelmformede Casquer, tærnede Skørter, af forskelligt farvede Baand flettede Gamacher og nøgne Laar, de kraftige, krigerske Mænd livligt grupperede med de mange Fruentimmer, der vare fulgte med dem. Ja end ikke Børn savnedes der i denne pittoreske Lejr; flere, endogsaa temmelig smaa, løb halvnøgne omkring ved Ildstederne, eller vare stimlede sammen om Musikkorpset som spillede ved Eremithytten. Det var for mig som om jeg pludselig var bleven hentryllet i et fremmed romantisk Land, jeg kunde ikke blive ked af at stirre paa alt det forunderlige, der her, saa nærved vort hverdagslige Hjem, aabenbarede sig for mig.“

Er Haven i sig selv uforandret, saa har den dog stadig været underkastet Udviklingens Lov — mange Lokalteter inden for dens Grænser har faaet anden Anvendelse og nye er vokset frem.

Paa begge Sider af Slottet havde *de kongelige Damer* fra 1820erne deres *Privathaver*. Dronningens Have laa Øst for Slottet, der hvor Luftventilerne til den underjordiske Køkkengang

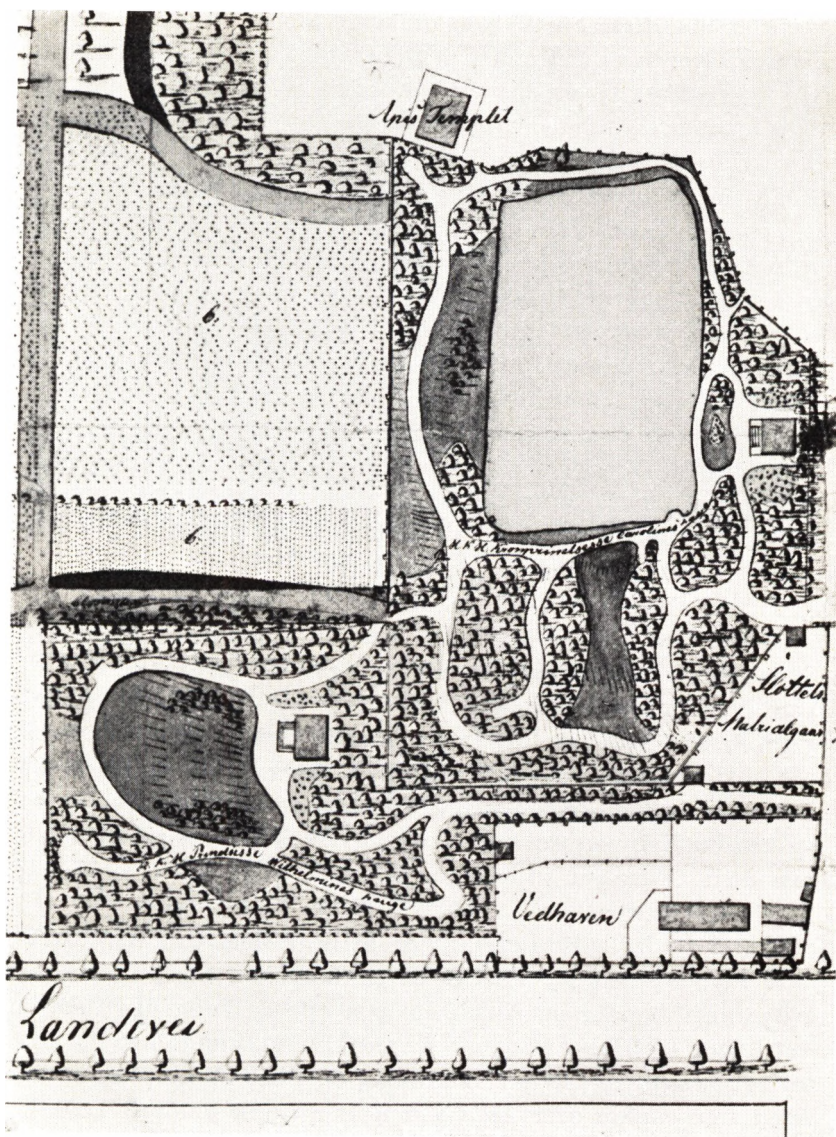

UDSIGT FRA SMALLEBAKKEN
Maleri af Ludv. Messmann 1859. Frederiksberg Raadhus.

stikker op over Jorden, op mod „Smallebakke“ hvorfra Københavnerne gennem mere end et Aarhundrede har set „Solen danse“ Pinsemorgen. I 1828 blev der indrettet en ny indvendig Trappe i Slottet, hvorfra Dronningen kunde gaa lige ned i sin Have, og samme Aar opførtes der en Pavillon, bestaaende af Salon, to Kabinetter, et Værelse for Kammerjomfruen og et Aftrædelsesrum. Den var smukt udstyret som det sømmede sig for Landets Dronning, men ikke overdaadigt, med tyrkisk Sofa, ottearmet Lysekroner og mange fine Mahognimøbler; heller ikke Kammerjomfruen var forfordelt, hun havde Birketræs-Møblement med lyseblaat Moiré.

De unge Prinsesser, Caroline (f. 1793) og Vilhelmine Marie (f. 1808), havde ikke blot deres Pandekagekøkken paa Slottet, de havde ogsaa hver sin Blomsterhave i Søndermarken med smaa simple Lysthuse. Men de laa for langt borte, og i 1826 fik Caroline tillige en Plet Jord Vest for Slottet op til den Haveplads der var anvist Hofskriver Spiir og laa indkilet i Planteskolens Terræn. Her indrettedes der omkring den store Dam, som optog det nordøstlige Parti bag Apistemp'let, en ny Have med Lysthus for hende. I 1832 fik Vilhelmine ligeledes Have ved Siden af Søsterens, saa Spiir maatte vige Pladsen, men tillige maatte Planteskolen afgive endnu et Stykke Jord for at Haven kunde faa den for en Prinsesse af Blodet passende Størrelse. Prinsesse Carolines Lysthus var indvendig holdt i blaat og smukt møbleret med Divan, Tebord og Piedestaler i Mahogni, Vilhelmines var større, med Nicher og fire Aflukker, holdt i reseda og grønt, og ligeledes elegant møbleret. Hofbygmester Koch havde bygget Vilhelmines Pavillon i Sommeren 1832 og selv syntes han, at den var „faldet ret godt ud“.

Oehlenschlägers Fader, der 1815 var forfremmet til Slotsforvalter efter Voigts Død, men allerede fra 1780 havde tjent paa Slottet, havde ogsaa en lille Have ved Siden af Prinsesse Carolines, en stenfuld Plads som han i Tidens Løb havde opdyrket til en frugtbar Plet. Han havde haft den længe inden Prinsessen fik sin og beholdt den til sin Død 1827.

PRINSESSERNE HAVER
 Tegning i Rigsarkivet.

Nu er alle disse Smaahaver omkring Slottet forlængst sløjfet og Arealerne har faaet anden Anvendelse.

Af de to Dyrehaver, der endnu omkring Midten af det atten- de Aarhundrede flankerede Slottet, var den østlige, „Hvide Dyrehave“, efterhaanden bleven optaget af Ridebane og Stalde, Frugthaver m. m. Ud mod Pilealleen opførtes tidligt i det nittende Aarhundrede endvidere tre Smaahuse for under- ordnede Betjente, henholdsvis Materialsnedkeren, Slotsvægterne og Materialkuskene. I Tidens Løb blev disse jævne Funktionær- boliger med tilliggende Haver til idylliske Traktørsteder, som i Folkemunde kaldtes „Pusterørene“. De ligger der endnu. knu- get af Haveselskabets store Anlæg og de mægtige Tennishaller, men urørlige og sakrosankte, stadig stærkt søgte i Sommertiden som de sidste Minder om en svunden Tids Idyl med Petroleums- lamper og Vand paa Maskine. Lige til de sidste Aar har det været Efterkommere af de paagældende Slotsbetjente der har regeret i disse saa yndede „smaa Haver“.

„Brune Dyrehave“ Vest for Slottet fik tidligt en samlet An- vendelse. Den i det foregaaende nævnte „Bomhave“ liggende i Slotshavens nordvestlige Hjørne var oprettet 1775, ikke blot til Havens egen Forsyning med Træer, men ogsaa til Havedyrknin- gens Fremme blandt Bønderne, navnlig ved at give Undervis- ning i Havebrug til opvakte unge Bøndersønner fra de nærmeste Amter — en for Guldbergstyret karakteristisk Foranstaltning — og ved en Kabinetsordre af 2. Maj 1776 til Kammeret fik Amt- mændene Ordre om at lade de udvalgte unge Karle melde sig til Slotsforvalteren.

Fra et pædagogisk Foretagende af begrænset Omfang udvik- lede Planteskolen sig hurtigt til en landøkonomisk Faktor af Betydning. Bønder og Husmænd paa alle de kongelige Godser, der havde Lyst og Anlæg for Havedyrkning, kunde her faa ud- leveret Frugttræer, hvis Udplantning og Behandling Slotsforval- teren selv skulde overvaage ved Rejser rundt om paa Landet. Hvilket førte til, at C. F. Schmidt, den Gang Slotsforvalter og Gartner, 1782 maatte fritages for den daglige Pasning af Slots- haven og udnævntes til General-Hauge-Plantage-Inspektør —

TRAKTORHAVE I PILEALLEEN
Tuschtegn. Bymuseet.

en lidt besværlig Titel for et betydningsfuldt Embede. Indtil Udgangen af 1784 udleveredes over 18000 unge Frugttræer, hvoraf langt den overvejende Del til Bønderne, men ogsaa Embedsmændene og de kongelige Haver fik deres Andel, og det bestemtes, at der i Jylland og i Hertugdømmerne skulde anlægges Frugttræ-Planteskoler af samme Slags som i Frederiksberg Have.

I 1784 indkøbtes for dette Formaal et større Bolsted i Follerup under Koldinghus Amt, men efter nærmere Overvejelse solgtes det atter Aaret efter, og i 1785 blev den omtr. 12 Tdr. Land store Brune Dyrehave taget i Brug til *Frugttræ-Planteskole*. Træerne udleveredes fra 1793 ogsaa til Bønder uden for de kongelige Godser, væsentlig til Udflyttere, for en mindre Del gratis, i Reglen dog mod en meget moderat Betaling, medens Aftagere uden for Bondestanden maatte betale en noget højere Pris.

Frugttræskolen skabte stor Interesse for Havedyrkningen og kom til at betyde et Plus i Landets Økonomi. Schmidt havde

1786 helt maattet opgive Slotsforvalter-Tjenesten og fik sin unge Svoger, Marcus Friderich Voigt, der nylig var hjemkommen fra en fleraarig Uddannelsesrejse i Holland, Frankrig og England, sat ind i Stedet, til stor Skuffelse for Oehlenschlägers Fader, der havde gjort sig Haab om denne Stilling efter Schmidt. Voigt fik tillige Tilsynet med Planteskolen i Brune Dyrehave, da Schmidt blev beordret til Hertugdømmerne for at overvaage Frugttræ-Plantningen dér.

Ved Voigts Død 1815 var Planteskolen stadig i fuld Drift og sysselsatte en Mængde Arbejdere, hvortil der var bygget to Huse, et paa Planteskolens egen Grund, et andet paa Valby Bakke. Den bestyredes en lille Tid af hans Eftermand som Slotsforvalter, den nu noget bedagede Oehlenschläger, men fra 1816 af en Opsynsmand under Tilsyn af en Plantør. I Begyndelsen af Trediverne begyndte imidlertid Hoffet at blive utilfreds med, at det store Areal benyttedes til Planteskole — man ønskede det frigjort til Promenade for de kongelige Herskaber. Det var netop i den Del af Slotshaven Frederik den Sjette yndede at færdes, her laa Schweizerhuset, her havde Prinsesserne deres Haver. Men Rentekammeret gjorde Indsigelse og fremhævede hvor stor Betydning Anlægget havde haft for Frugtdyrkningen i Landet. Kongen gik da ind paa, at Planteskolen opretholdtes tre Aar endnu, indtil 1836, og paa Kammerets indtrængende Anmodning bevilgede den skikkelige Frederik den Sjette endnu et Aars Udsættelse. Men da Aaret var gaaet, fik Rentekammeret alligevel sat igennem, at Brune Dyrehave indtil videre stadig blev anvendt til Planteskole. En forstbotanisk Have, der foresloges forbundet med den, kom dog til at ligge i Charlottenlund Skov. Man var paa alle Maader ude efter de kongelige Lystskove og Lysthaver.

Der skete saa ikke noget inden Kongens Død i 1839, men straks efter lod Kristian den Ottende Kammeret vide, at Planteskolen nu skulde inddrages under Slotshaven. Det erkendtes, at den var af Betydning for Pomologien i det hele, men ved sin Beliggenhed vilde den ogsaa „afgive et behageligt Ophold og aflukket Promenade for de kgl. Herskaber“. Efter Omlægningen

var der udover de kongelige Damers Smaahaver intet Sted, hvor de helt kunde være dem selv. Kristian den Ottende var personlig næppe særlig interesseret, selv kom han sjælden eller aldrig i Frederiksberg Have, hvor nu kun Enkedronning Marie til Stadighed holdt til, men maaske følte han sig stødt over, at Kongehuset ikke havde kunnet sætte sin Vilje igennem. Overhofmarskallen — det var nu C. O. Haxthausen — var nærmest enig med Kammeret i at opretholde Planteskolen som en økonomisk Have og ikke omdanne den til Lysthave, og søgte 1841 at faa et Kompromis i Stand, saaledes at Planteskolen opretholdtes, blot at den forskønnedes med nogle Blomstergrupper, Udsigtssteder og Spadseregange, hvor Herskaberne kunde færdes — forøvrigt en Foranstaltning der allerede tidligere var paa-tænkt og hvortil Plantøren 1836 havde gjort Udkast. Paa den Maade blev der heller ikke, som ved en større Omlægning, foregrebet noget med Hensyn til dens mulige Indlemmelse i Slots-haven, en Mulighed der dog ikke kom til at foreligge. Rente-kammeret viste heller ikke over for dette Forslag nogen synlig Velvilje, og da man ikke kunde blive enig om Udgifternes For-delung mellem Statsfinanserne og Havekassen, blev Sagen atter denne Gang udsat til bedre Tider — og de kom aldrig.

Frugttræ-Planteskolen opretholdtes i hvert Fald til 1850, men omsider ophørte Statsdriften og Arealerne udlejedes derefter til Gartner J. Sally, som drev Planteskolen videre indtil 1873. Ved Brune Dyrehaves Vestende, ud mod Fasanvejen, laa det ene af Planteskolens Huse, der nu var indrettet til Bolig for Opsynsmanden og som Sally tog i Besiddelse, i Øst nærmest Slottet stødte Planteskolens Grund op til Prinsessernes Haver. Prinsesse Vilhelmine havde efter Skilsmissen med Frederik VII giftet sig igen og opholdt sig i Holsten eller Tyskland, saa hun havde ikke Brug for nogen Have ved Frederiksberg Slot, Prinsesse Caroline heller ikke efter sin Moders Død 1852, da Kongehuset havde givet Afkald paa Slottet og Staten forgæves søgte at finde en passende Anvendelse for det.

Slottet var for en stor Del lejet ud, Brune Dyrehave ligeledes og Prinsessehaverne forlode — det var derfor kun naturligt, at

Ornitologen Dr. phil. Niels Kjærbølling, der gik svanger med Ideer til Oprettelse af en *zoologisk Have*, kastede sine Øjne paa Frederiksberg, hvor der var ledig Plads og hvor Publikum tilmed i Sommertiden søgte ud i Skarer. Herhjemme kendte man kun Menagerier, hovedsagelig fra deres Forekomst paa Dyrehavsbakken, nu vilde Kjærbølling forsyne Hovedstaden med en virkelig zoologisk Have. Omstændighederne tvang ham til at begynde i det smaa, saa det passede godt, at Ministeriet efter Slotsgartner Rothes Anbefaling i Juli 1859 overlod ham den mindste af de forladte Prinsessehaver, nemlig Vilhelmines, og i Betragtning af det almennyttige Formaal fik han den afgiftsfrit paa ti Aar. Efter en iltom Forberedelse aabnede han allerede to Maaneder efter, i Septbr. s. A., sin Have, hvis første Bestand da ogsaa var meget beskeden, næppe nok paa Højde med de tidligste Menagerier ved Prinsens Gaard, som den mindreaarige Kronprins selv havde administreret. Den nye zoologiske Have var ialt knap 10000 Kv. Alen stor, og Kjærbølling havde sine Dyr installeret i hastigt sammentømrede Bure, medens Sælhunden maatte nøjes med en Slags større Vaskebalje.

Efter det første Aars Begyndervanskeligheder stabiliseredes imidlertid Foretagendet og vandt efterhaanden den Folkeyndest som var nødvendig for at opretholde det. Allerede i 1861 forøgedes Dr. Kjærbøllings Omraade med Prinsesse Carolines betydelig større Have og i 1867 lagdes dertil en mindre Del af Brune Dyrehave, saa at den nye zoologiske Have fik en nogenlunde regelmæssig kvadratisk Form og kom til at spænde omtrent over tre Tdr. Land. Havens første Bygning blev Prinsesse Vilhelmines af Koch opførte Pavillon, hvori Kjærbølling i den allerførste Tid havde udstoppede Fugle; senere blev det kombineret Abehus og Konditori, endnu senere Konditori alene, og i den store Dam i Prinsesse Carolines Have fik han en ypperlig „Vaderpark“ for sine nordiske Svømmefugle. Kjærbølling selv havde Bolig paa Frederiksberg Slot, saa han kunde daglig overvaage sit Etablissement fra nærmeste Hold.

Da Kjærbølling havde faaet Haven endelig udbygget, døde han imidlertid lige efter Nytaar 1871 og Sønnen overtog den. Zoologisk

Have havde nu vundet Yndest ogsaa i indflydelsesrige Kredse og en Række formaaende Mænd fik stiftet et Selskab for at sætte den paa Aktier. Kristian IX var stærkt interesseret i Planen, tegnede sig for et stort Aktiebeløb og blev Havens første Protektor. Selskabet, der traadte i Virksomhed 15. Oktbr. 1872, overtog Kjærbøllings Anlæg mod en større Afstaaelsessum til Familien og ansatte Sønnen som Inspektør, derefter udvidedes Haven 1. Novbr. s. A. med endnu 5 Tdr. Land af Brune Dyrehave og 1. Oktbr. 1873 med Resten, saaledes at Zoologisk Have nu raa-dede over et Areal paa ca. 13¹/₂ Tdr. Land (ca. 7,5 ha) og dermed fik sin nuværende Størrelse. Selskabet fik Brune Dyrehave mod en aarlig Leje, men i Realiteten gratis, da Lejen hvert Aar blev eftergivet af Finansudvalget. Alligevel havde man trange Kaar at kæmpe med og maatte bl. a. slaa sig paa Dyrkning af Have-sager som en Kilde til Ekstraindtægt. Endnu stod der en Del gamle Træer fra Frugttræ-Plantagens Tid, men de var ikke me-get værd — Frugterne var langt fra første Klasses, selv Aberne vragede dem, og nye maatte plantes. Men i Aarenes Løb kom man ogsaa ud over de økonomiske Vanskeligheder, skønt nogen velstaaende Institution blev Zoologisk Have aldrig.

Forinden den sidste Del af Dyrehaven blev afgivet havde Selskabet ogsaa faaet overladt Apistemplet, hvorigennem Hoved-indgangen til Zoologisk Have aabnedes den 24. Maj 1873. Prinsesse Vilhelmines Pavillon, udvidet med en tilbygget Veranda, vedblev at være Havens Restaurant lige til den blev ned-brudt 1897 og afløstes af en Nybygning. Havens fornemste Byg-værk, det landskendte Udsigtstaarn, tegnet af Arkitekt Th. Hirth, opførtes 1905. Foran Taarnet staar en Buste af Havens Grundlægger, bagved ligger Prinsesse Carolines store Dam.

Saaledes forsvandt efterhaanden flere af den gamle Haves Lokalteter — Omlægningen slettede dem ud eller Udviklingen forandrede dem. Det gik ikke anderledes med *Fasaneriet*, der var grundlagt længe før Slottet paa Bakken blev til, og op-rindelig laa afsondret fra den egentlige Have, og senere da Haven voksede sig stor vedblev at være en selvstændig Eenhed inden for dens Omraade. Fasaneriet var opretholdt næsten hele

det attende Aarhundrede igennem, nærmest som en Seværdighed, der ligesom det længst forsvundne Kanineri hørte hjemme i en ældre Tids større Haveanlæg, men det gav næppe store Bidrag til Kongens Køkken. Fasanmesteren selv havde Traktørvirksomheden at falde tilbage paa — han havde jævnlig Gæster i Sommertiden, ogsaa fra den fine Verden; bl. a. fortæller Luxdorph i sin Dagbog, at han sammen med gode Venner nogle Aftener i Juni 1745 souperede hos „le maître des faisans“. Men Fasanerne blev efterhaanden Hoffet for dyre i Forhold til Omkostningerne. I 1784 leveredes der kun 35 Fasaner, der kom paa 12 Rdr. Stykket — og 12 Rdr. var mange Penge den Gang — hvorefter Fasaneriet, der havde bestaaet i godt et Aarhundrede, blev nedlagt fra 1. Juli 1785. Den sidste Fasanmester Michael Garben var død 1779, men hans Enke Magdalene Broe bestyrede Embedet, og efter Fasaneriets Nedlæggelse fik hun Lov til at beholde den normerede Lønning som Pension og tillige fri Bolig paa *Fasangaarden* saa længe hun levede, foruden Ret til at bruge den tilliggende Jord indtil Kongen ønskede den anvendt paa anden Maade. Desuden havde hun Aaret før faaet Traktørprivilegiet fornyet, endda uden Afgift og uden Pligt til at løse Bevilling saaledes som Byens andre Beværtningsdrivende.

Ved Slotshavens Omlægning havde den nedsatte Kommission 1797 udtalt sig for det ønskelige i at faa Fasanhavens Omraade inkorporeret, naar Forholdene tillod det. Der var dog den Vanskelighed, at Fasanmester-Enken endnu levede, men her kom Tilfældet til Hjælp. Kronprinsens Chatolkasserer P. C. Jessen havde i Novbr. 1798 lejet sig ind hos Mad. Garben paa *Fasangaarden*, og var saa tilfreds med sit Sommerophold, at han næste Efteraar 1799 sluttede Overenskomst med hende om fremtidig Brug af Gaarden, baade Jord og Bygninger, mod en Godtgørelse i hendes Levetid paa 200 Rdr. aarlig. Overenskomsten skulde godkendes af Kongen og derved fik Hauch Lejlighed til at gribe ind. Da Jorden efter hendes Død skulde indlemmes i Slotshaven og Jessen alligevel ikke kunde vente at beholde den længe, da Enken var 83 Aar gammel, fik han sat igennem, at hun fik de 200 Rdr. aarlig fra Hofkassen mod at

Fasanmesterens tidligere Jordtilliggende, som Hauch længe havde sukket efter, tilfaldt Slotshaven og Jessen fik Fasangaarden som Embedsbolig med et Stykke Have, men maatte ikke holde Kør eller Heste paa Gaarden. Efter Jessens Ønske reguleredes Haven, i hvilken Anledning et Mageskifte med Slotshaven bragtes i Stand til begge Parters Fordel.

Fasangaardens gamle Tilliggende omfattede ikke blot selve Fasaneriet med Højen i Midten, men strakte sig mod Syd til Bakkeskrænten mod Brune Dyrehave og mod Nord op langs Fælleden (se Opmaalingen I, 210), og Hauch havde Ret i, at denne Jord alene ved sin Beliggenhed kunde blive et af de kønneste Partier i Haven — hvad den da ogsaa blev. Fasangaarden blev pudset op for ikke at skæmme Slotshaven, men helst vilde Hauch have den helt nedbrudt fordi han ikke mente Bygningen passede ind i de nye Omgivelser. Det lykkedes ikke — Jessen havde en lige saa høj Stjerne hos Kronprinsen som Hauch — og da han derfor ikke kunde faa den jævnet med Jorden, end ikke faa en tilhørende Udbygning fra ældre Tid delvis fjernet for at forskønne Udsigten — den blev tvertimod repareret 1801 — saa dækkede han hele Fasangaarden saa godt det lod sig gøre med Træer og Buske.

Endnu ligger den godt skjult som en ensom Idyl ved Vestkanten af Frederiksberg Have. Jessen, der ved Tronskiftet 1808 var bleven Kabinetssekretær, boede der stadig og satte saa stor Pris paa Stedet, at han i Foraaret 1813 med Kongens Billigelse, men for egen Regning lod opføre en grundmuret Sidefløj efter Tegning af Hofbygmester Magens. Samme Efteraar fik han Retten til Brug og Beboelse udvidet saaledes, at den kom til at gælde ikke blot hans Embedstid, men baade hans og hans Hustrus Levetid. De havde nu i 14 Aar „nydt dette yndige Sommeropholdssteds Behageligheder“, det var for hver Sommer blevet dem kærere og de kunde „ikke uden inderlig Vemodighed“ tænke dem at skulle forlade det inden deres Død. I 1824 beskrives Fasangaarden i en Indberetning af Oehlenschlägers Fader som bestaaende af et Vaaningshus med fire Stuer, Køkken og Kælder samt to Kvistsale, en Sidebygning med Kamre og

FASANGAARDEN

Set fra Nord. Fot. V. Hermansen 1942.

Køkken foruden Stald og Vognremise. Forbudet mod at holde Hest var altsaa hævet. Først i 1828 fik dog Fasangaarden sin nuværende Skikkelse efter en Ombygning og Restaurering af Hofbygmester Jørgen Koch. Jessen udtrykker i et Brev til Koch fra samme Sommer sin Glæde over at se „den nyskabte Fasangård“ saa forskønnet og forbedret, hans Forventninger var spændte, men blev overtrufne. — Den endnu bevarede Bindingsværksbygning er rimeligvis den omtalte Udbygning, som det ikke lykkedes Hauch at faa fjernet.

Jessen døde i 1830, hans Enke i Januar 1842. Oehlenschläger havde denne Sommer faaet overladt en af de Bygninger der hørte til Slotsforvaltergaarden, som sammen med Gartnerboligen paa dette Tidspunkt havde sin Plads Nord for den gamle Prinsens Gaard; her vilde han gerne blive boende, men da den var lovet bort til en af Hoffunktionærerne, fik han Fasangaarden i Stedet, og han var ikke narret med Byttet. Han havde den til sin

FASANGAARDEN

Set fra Syd. Fot. V. Hermansen 1942.

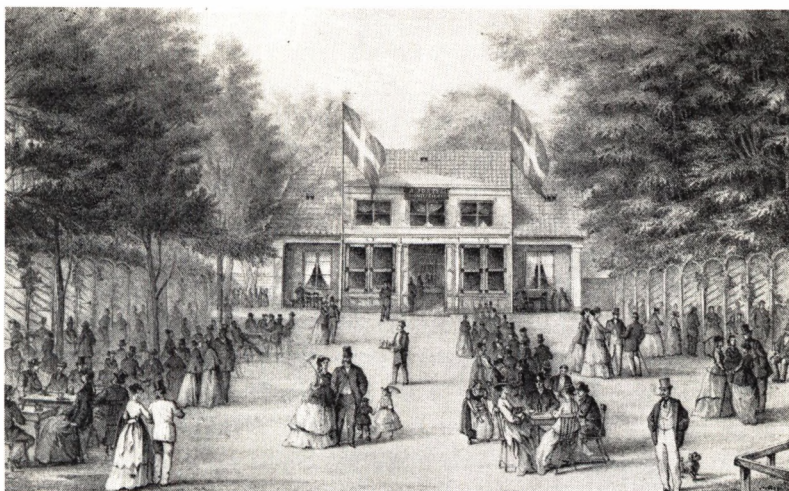
Død 1850, hvorefter H. C. Ørsted fik overdraget Gaarden for Livstid, men han døde et halvt Aar efter og fik den ikke taget i Brug. En Tid i Treserne beboedes Fasangaarden af den senere Biskop Thomas Skat Rørdam som Forstander for Missionsskolen i København, og siden har en Række mere eller mindre fremtrædende Personligheder haft Bolig paa den gamle Gaard.

Ved Havens modsatte Ende ligger *Jostys Pavillon*, der har en ganske ejendommelig Oprindelse. Kristiansborgs Bygmester C. F. Hansen havde 1807, da man var begyndt paa Genopførelsen efter Branden, indkaldt en italiensk Billedhugger og Model-lerer Agostino Taddei (eller Taddei) til at arbejde paa Slottet. Det gik kun smaat med Byggeriet, der var Krig og Pengekrise, saa Taddei maatte se sig om efter andre Ressourcer i den fremmede By. I 1812, da Trangen til Livsudfoldelse som altid under Krig og overhængende Ruin var paa Højdepunktet, fandt han paa at oprette et Konditori — i Datidens Terminologi ensbety-

dende med en finere Beværtning — men da han ikke vilde give sit Kunstnernavn til Pris, fik han sin Lærling og Medarbejder Bernardino Brilly til at lægge Navn til. Overbygningsdirektionen gik ind for Ideen, da det var magtpaaliggende at holde duelige Billedhuggere i Landet under Slottets Opførelse, Kancelliet gav Privilegium og B. Brilly & Comp. etablerede ikke blot et Konditori i Byen, men fik ved Hauchs Medvirkning ogsaa Lov til at rejse et Telt, eller „lignende Indretning“ i Frederiksberg Slotshave for „deri at falholde Rafrâichissements for de Spadserende“. Flere Danske og en Franskmand ved Navn la Bussieri havde tidligere forsøgt at opnaa den samme Gunst, men uden Held. Det var iøvrigt Slotsgartner Petersens gamle Ide om et Tilflugtssted paa Andebakken for Havens Besøgende der gik igen paa en lidt anden Maade. Den 20. Juni 1813 aabnedes det nye Forfriskningssted, ingenlunde noget Telt, men en „nydelig Pavillon i Form af et Tempel“, saaledes som Kjøbenhavns Skilderie beskriver denne ældste Udgave af Jostys Traktørsted.

Der gik dog en Aarrække inden det kom i Familien Jostys Besiddelse. Taddey havde ingen Forstand paa det han havde indladt sig paa, Brilly ikke heller, og til at forestaa Forretningen fik man derfor en Schweizerkonditor Johan Monigatti, som senere gik i Kompagni med Taddey, der som den egentlige Indehaver i 1815 maatte bekvemme sig til selv at søge Privilegium, da Brilly nu var kommen af hans Tjeneste. Saa døde Taddey og Monigatti fortsatte Kompagniskabet med Enken; efter hendes Død (1824) overtog han Konditoriet i Byen, men Pavillonen i Slotshaven fik han ikke. Bevillingen var allerede givet bort til en anden Schweizerkonditor Anton Josty, som købte Pavillonen af Taddeys Arvinger (Febr. 1825) og fra den følgende Sommer stod han selv for Styret af Konditoriet i Frederiksberg Slotshave, kun med en kortvarig Afbrydelse i Fyrreerne. Det var derefter i Familiens Besiddelse i mere end et Aarhundrede, indtil den sidste Josty afstod Bedriften 1937.

Allerede i Taddeys Tid var det et meget søgt og skattet Sted, selv den kongelige Familie bærede det nu og da med et Be-

JOSTYS PAVILLON

Litografi 1860.

søg, og paa Kongehusets Mærkedage forplantede Dønningerne af Festligheder paa Slottet sig til den lille Pavillon; saa var der Fyrværkeri, Illumination eller Hornmusik, alt efter Dagens Betydning, og altid for et stort og gentilt Publikum. Pavillonen blev første Gang ombygget af Hofbygmester Koch i 1834, og den hyggelige gamle Bindingsværksbygning afløstes først Aar 1900 af den nuværende.

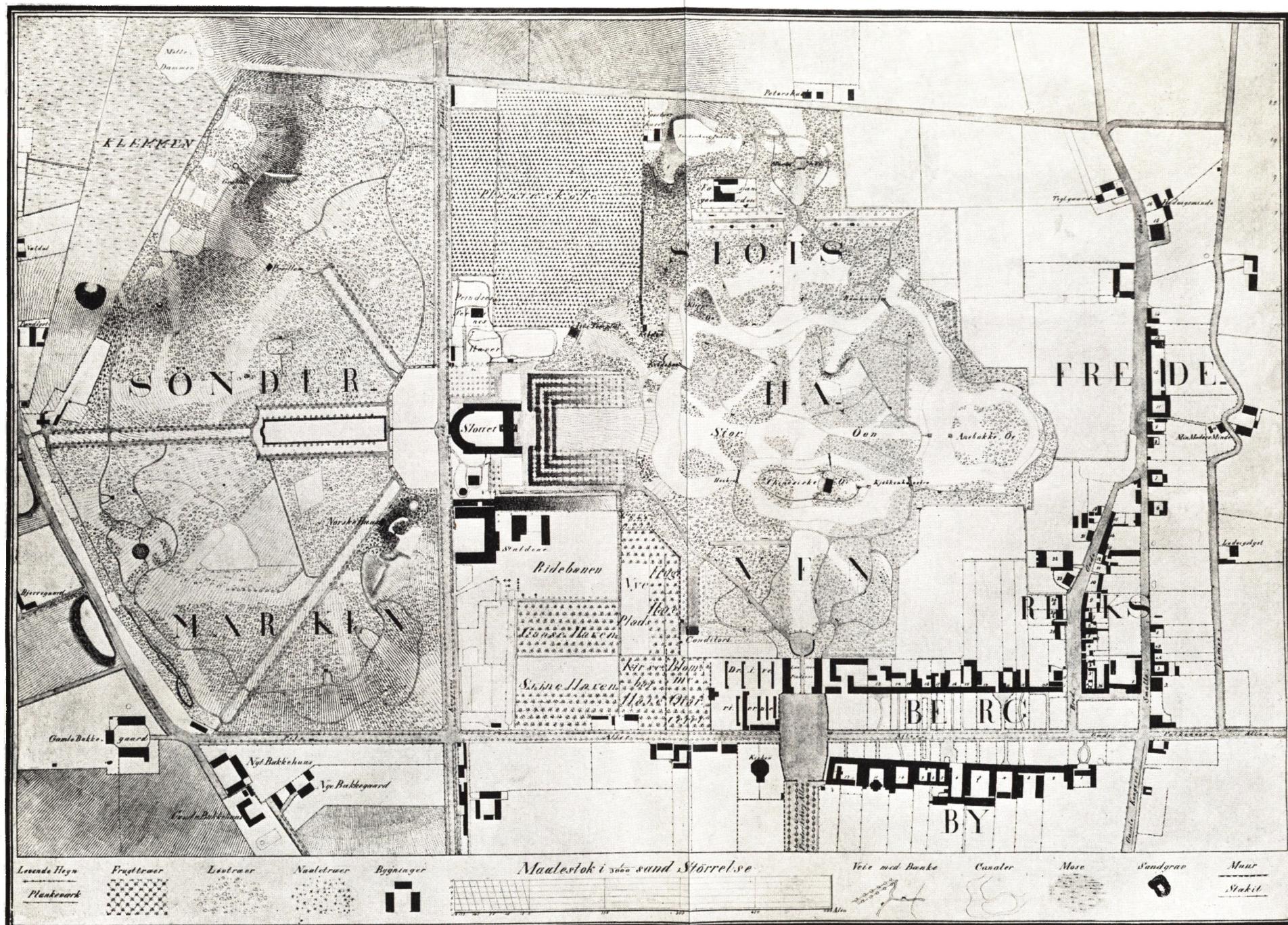
Frederiksberg Have har siden Omlægningen stadig været under kyndig Røgt og Pleje. Slotsgartner Petersen døde 1826 og hans Efterfølger Carl Adolph Wolff gik først af, da Frederiksberg Slot og Have 1849 blev Statsdomæne. Fra 1850 blev Slots- haven sammen med Haverne ved Rosenborg og Fredensborg underlagt Rud. Rothe († 1877) med Titel af „Landskabsgartner“, og fra 1871 overtog han den nyoprettede Post som Inspektør for de offentlige Lysthaver.

I Rækken af disse Embedsmænd indtager Rothe en fremtrædende Plads. Han var udpræget landskabelig Gartner og satte alt ind paa at fremme Træernes naturlige Voksemaade og sam-

tidig ved hensigtsmæssig Udhugning skabe Grupper med fordelagtige Lys- og Farvevirkninger og lede Promenaderne til saadanne Punkter, hvorfra „de skønneste Skovbilleder“ — som han selv udtrykker det — viste sig. Lige indtil hans Tid blev der om Efteraaret tøjret Kør og Faar paa Græsplænerne i Frederiksberg Have, om Sommeren blev de slaaet og Høet tørret til Vinterfoder. I Søndermarken dyrkede man ligefrem Korn eller Køkkenurter paa Græspletterne mellem Træplantningen. Alt det var Overlevering fra ældre Tid, til Dels en Slags Sportellønning for Havens Embedsmænd, og det fik han heldig udryddet. Men de Mindelser om den franske Have der var tilbage i Resterne af de tidligere Hovedalleer, som man under Omlægningen ikke havde nænnet at fælde, hvor det ikke var tvingende nødvendigt, fik han ikke udsløttet — og vilde vel heller ikke gerne røre ved de ærværdige bredkronede Kæmper. Saa det er endnu muligt at skimte Hovedtrækkene i den oprindelige Haves Struktur.

Ved Loven af 12. Marts 1852 om Slotshaverne blev Driverier og Økonomihaven skilt fra Lysthaven. Den havde fra første Færd været en betydende Del af Frederiksberg Have, men var navnlig efter Nedlæggelsen af Menageriet og Teaterpladsen bleven udvidet. Driverierne laa paa de gamle Havepladser Syd for Prinsens Gaard, hvis sydlige Fløj nu var Laurierhus. Væksthusene i Frederiksberg Slotshave hørte iøvrigt til Seværdighederne i Københavns Omegn. „De overgaa,“ skriver Skilderiet 1807, „i Henseende til Orden og Skønhed næsten al Forestilling.“ Allerede i det tidlige Foraar var alt i fuldt Flor og de sjældneste Frugter i Blomst, og blandt Vinrankerne saa Referenten en der allerede havde baaret Klaser saa store som Kokosnødder. „Det er et fortryllende Syn om Vinteren,“ fortsætter han, „at se Bier og Sommerfugle flyve her fra Blomst til Blomst; der underholdes bestandig i disse Drivhuse en Varme af nogle og tyve Grader.“

De havde kun Brændefyring lige til man omkr. 1828 gik over til Opvarmning ved varmt Vand. Syd og Sydvest for Driverierne laa Frugthaverne med Gravenstens-Kvarter, stort Blommekvarter og en særskilt Kirsebærhave, der atter flankeredes af en „Gaasehave“ og en „Svinehave“, ogsaa Frugthaver, formodentlig

OPMAALING AF FREDERIKSBERG HAVE, SØNDERMARKEN OG FREDERIKSBERG BY
 Ca. 1835. Vest opad. Ved Teglgaarden er Navnet placeret noget misvisende.
 Geodætisk Instituts Samling af haandtegnede Kort.

med løsgaaende Husdyr. Bomhave- og Køkkenhaveanlægene ved Havens nordlige Ende oppe ved Andebakken var til Dels sløffet ved Omlægningen. I et af Væksthusene blev i 1827 indrettet et Lokale til Druknedes og Skindødes Genoplivelse som der ikke sjælden var Brug for. Livstrætte, der yndede at dø i Skønhed, tog sig gerne af Dage i Frederiksberg Have og mange Kærlighedsdramaer udspillede i Tidens Løb under de tætte Trækroner. Den altfor frugtbare Digter T. C. Bruun byggede over et af disse Tilfælde sit Femaktsstykke „Pagten“, der 1825 blev opført paa det kgl. Teater, men trods sit makabre Emne baade blev udlet og udpebet.

Største Delen af Driveri- og Frugthaverne overtoges 1882 af det kgl. danske Haveselskab, der siden 1838 havde haft sine Haver ved Frederiksberg Alle længer inde ved Hovedstaden.

Søndermarken opfattedes vedblivende som den til Slotshaven hørende Park, skønt de begge var omlagt i engelsk Parkstil. Ogsaa Søndermarken var mærket af Fortiden ved de tre fra Slottet udstraalende Alleer, hvoraf dog kun den østre, der førte til Snapophuset, er opretholdt i sin oprindelige Bredde og Beplantning, medens den søndre endnu er markeret og den vestre kun skimtes i Anlæget; forøvrigt har den vestre aldrig været helt udbygget — Søndermarkens sydvestre Del var for „vild“ og for bakket til at kunne gennemskæres af en fransk Alle. Da Ramdohr, den tyske Skønaand der 1792 udgav sine Studier paa en Rejse til Danmark, besøgte Søndermarken kort efter Omlægningen fandt han, at den rummede skønne Partier, men var for overfyldt; enkelte mente han dog var lykkedes godt, bl. a. Udsigten fra den Høj hvor det kinesiske Hus var placeret. Paa et andet Sted havde man villet fremstille en bjergrig norsk Egn, men dertil syntes han Pladsen var for lille.

Efter Voigts Død 1815, samtidig med at Oehlenschlägers Fader blev Slotsforvalter, blev Tilsynet med Søndermarken overdraget dens Opsynsmand; da han døde 70 Aar gl., fik han straks en Efterfølger, og desuden arbejdede i Tyverne og Trediverne seks Mand Aaret rundt i Søndermarken. Opsynsmanden boede i et Hus ved den østre Ende af „Klemmen“ ud til Valby-Vej. Han

forbedrede for egen Regning sin Embedsbolig med Stald og andre Bygninger, og da han døde 1824 havde hans Arving de største Anstrengelser med at faa Staten til at overtage dem. Rentekammeret vilde have Hestene afskaffet og Stalden nedbrudt, men Hauch trumfede igennem at man beholdt dem; Søndermarken var altfor stor til at holdes i Orden med Haandkraft alene og som dagligt Spadserested for Herskaberne maatte den stadig være pæn og ryddelig. Desuden ønskede Kongen anlagt et lidet Mejeri i Søndermarken og Plads til et Par Kør. I Slutningen af Tyverne kunde Folk faa særlig Tilladelse til at besøge Søndermarken, men først efter Dronning Maries Død i 1852 blev der givet fri Adgang for Publikum. Samme Aar lod Staten den gamle Opsynsmandsbolig og hele Klemmen sætte til Auktion; højstbydende blev Enkedronningens Løber Jens Rasmussen Korup, der her indrettede en folkelig Traktørhave, som lige til vore Dage var meget søgt. „Korups Have“ er først forsvundet i de seneste Aar — Huset blev nedbrudt og Gaden „Bag Søndermarken“ 1937-38 anlagt paa den gamle Haves Grund og ført videre op gennem Klemmen.

Reservoirret paa Bakkens Top var i Tidens Løb blevet overflødigt og havde faaet Lov at gro til. Det aabnedes atter 1859 og blev i Forbindelse med et i Nærheden rejst Vandtaarn et vigtigt Led i Københavns Vandforsyning. Det var i Brug til ned mod Aarhundredets Slutning og fremtraadte som et saare pynteligt Anlæg; Bassinet laa højt, omgivet af Diger med Promenader og i Midten en Fontæne. Det blev saaledes paa een Gang baade til Lyst og Nytte. Da det atter overdækkedes 1890-91 blev det kun til et Springvand. Frederiksberg Kommune havde ogsaa et Vandtaarn i Søndermarken, men det blev bortsprængt i 1944 under den tyske Besættelse. Søndermarken ligesom Frederiksberg Have har iøvrigt altid været Stedet, hvor Almenheden søgte hen for at nyde den frie Natur og forlyste sig i det grønne, medens egentlige offentlige Forlystelser aldrig har været arrangeret inden for Hegnene saaledes som i Kongens Have — bortset fra at Københavns Kommune en Aarrække i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede paa Grundlovsdagen lod arrangere Fyr-

RESERVOIRET I SØNDERMARKEN

Efter Nyindretningen 1859. Træsnit efter Tegning af Libert.

værkeri paa Plænen foran Slottet. I Provisorieaarene, da de politiske Partier maatte holde Grundlovsfest hver for sig og helst paa videst mulig adskilte Steder, fik ofte et af Partierne Lov til at feste i Søndermarken. Skøjteløbningen paa Havens Kanaler, som i Halvfjerdserne og Firserne var meget yndet, var ikke nogen offentlig Foreteelse — det var en privat Forening der her havde skaffet sig en ideel Arena til Sportens Udøvelse.

Skulpturen var helt forsvundet fra Haverne, indtil H. V. Bissens smukke og udmærket karakteriserende Statue af Frederik den Sjette rejstes 1858 (afsløret 10. Septbr.) ved Indgangen til Frederiksberg Have, hvor Majestæten ogsaa efter Døden staar omgivet af sit trofaste Folk (paa „Sladderbænkene“). Statuen udtrykker paa een Gang det godlidende Borgersind og den udvendige militære Bryskhed, der netop var et Særmærke for den folkekære Monark. I 1890 fik Søndermarken ogsaa sin Portrætstatue i Vilh. Bissens Carl Chr. Hall (afsløret 15. Septbr.). Det var ikke blot den landskendte Statsmand og Politiker, nok saa meget Frederiksbergs gode Borger og Tillidsmand paa Tinge lige fra

Grundlovens Givelse indtil 1881 man her satte et Minde. Statuen er rejst inden for Snapoplaagen, ret overfor den nu forsvundne Ny Bakkegaard, hvor Hall gennem en Menneskealder havde sin Bolig. Snapophuset var allerede nedbrudt i 1860erne. I Søndermarken findes endnu et Monument, men af en noget anden Art: Dansk-Amerikanernes Mindehøj. Den ligger i Havens østre Del som et synligt Minde om Udvandrerne Kærlighed til det gamle Land; kun danskfødte Mænd og Kvinder, bosatte i Amerika, kunde deltage i Indsamlingen til Monumentets Rejsning og intet Bidrag maatte overstige en Dollar, saa alle kunde være med. Det bestaar af et kuplet Bygværk, overdækket af en Jordhøj og udsmykket med Relieffer af Anders Bundgaard.

Den unge Adam Oehlenschläger (modelleret af Jul. Schultz, skænket af Axel Heide og afsløret 24. Oktbr. 1897) fandt derimod ikke Plads inden for Hegnene — han maatte nøjes med Hjørnet ved Allegade-Krydset. Ganske vist ogsaa en anselig Plads i selve Frederiksberg Bymidte med det kommende Raadhus som Baggrund, men som han spadserer her, mediterende med løftet Hoved og Hænderne paa Ryggen, med sine første „Digte“ og „St. Hansaftenspil“ bag sig, havde han maaske paa det Tidspunkt endnu bedre i Søndermarken, det den Gang lukkede Land, hvor han som en af de udvalgte tilbragte største Delen af sin Barn- og Ungdom. Hans Fader Joachim Conrad Oehlenschläger var Aaret før hans Fødsel bleven Organist ved Frederiksberg Kirke (1778) og Aaret efter (1780) Fuldmægtig hos daværende Slotsforvalter Schmidt, men maatte — som allerede fortalt — vente en Menneskealder inden han selv overtog denne Post. Fra det lille Hus paa Vesterbro, hvor Adam blev født, flyttede Faderen ud paa Slottet, i en Lejlighed forbundet med Slotsforvalterkontoret i den østre Sidefløj, nær ved den saakaldte „Østerport“, hvor han ogsaa lukkede sine Øjne mange Aar efter. Slots- og Søndermarken blev Sønnens Legeplads i Barneaarene — her paa det ellers forbudne Omraade havde Slotsfunktionærernes Ungdom rig Lejlighed til at boltre sig. Og Ste- det mistede ikke sin Tiltrækning med Aarene — Adam færdedes her som ung Mand, og hans begavede Søster Sophie Ørsted med det altfor rummelige Hjerte sværmede her med Jens Baggesen,

før Fejden med Broderen kølnede hendes Følelser for den mange Aar ældre Digter.

Ligesom Bendix Diderichsøn ved Slottets første Opbygning og Storhavens Anlæg forherligede Frederiksberg i et vidtløftigt Poem, tilegnet Frederik den Fjerde, saaledes sang Adam Oehlenschläger dets Pris i „Frederiksberg“, en større Digtcyklus, dediceret til Dronning Marie Sophie Frederikke og trykt 1817. Men der er unægtelig Forskel. Ikke blot var Tiden bleven en anden — der var tillige den afgørende Forskel at Oehlenschläger var Digter, Diderichsøn kun en Lejlighedspoet, der lod sin Røst høre ved Hove i Haab om et Embede til Belønning. Oehlenschlägers Digtcyklus er skrevet i Sommeren 1816, da han sammen med hele sin Familie laa paa Landet hos Faderens Fuldmægtig og senere Efterfølger Joh. Nic. Bonsach, og saaledes en hel Sommer igennem levede paa de kendte Steder. Frederiksberg-Digtet er i Virkeligheden en Kærlighedserklæring til Barndommens og Ungdommens Minder — hans første „Erindringer“ — om Slottets dunkle Sale som han færdedes i naar de kgl. Herskaber var draget ind om Efteraaret, om Malerierne paa Loft og Vægge med de sære Figurer og Motiver, om Livet ved Sommertid i den store Have, om Søndermarkens Eremit under hvis Tag Duerne kurrede, om hans Skolegang og Drengesorger, om Aladdin der falder gennem Isen og om den lykkelige Christiane der vinder hans Hjerte paa Bakkehuset — ikke omvendt, det er ikke ham der vinder hendes. Ind i den duftende Poesi blander sig en god Portion Digterforfængelighed — anderledes var nu Danmarks Adam ikke. Noget af det smukkeste i det lille Digterværk er Vekselsangen mellem Slotshave og Søndermark, der paa en levende Maade anskueliggør Forskellen mellem de to Anlæg, og tillige viser, at ogsaa Oehlenschläger selv havde en Følelse af, at der var gaaet noget tabt ved den franske Haves Forsvinden. De fire første Strofer hidrættes:

Haugen:

Nu pral kun ei for meget
 Af dine krumme Gange,
 Med dine Grene, som i Luften række.
 Min stive Pragt er veget.

Ei længer som en Fange
 Staaer Foraarsblomsten i den klipte Hække,
 Ei Lindene sig strække,
 Som før, kun efter Snor med flade Mure.
 Alt Taxuspyramiden
 Nedsunken er i Striden;
 Og Øxen kløved Yperbuskens Bure.
 De fire runde Damme
 Omdannes til en Flod, med Blomsterramme.

Søndermarken:

Hvi slipper du det Gamle,
 Som ei det Ny kan vinde?
 Som gammel Fransk tilforn var du dog noget;
 Nu seer jeg dig kun famle.
 Det Tvungne skal forsvinde;
 Men stiv du bliver, om du end er kroget.
 Hvi vil du være broget?
 Det klæder dig dog ei! Behold det Stive!
 Med vandomflydte Tempel,
 Som bar det gamle Stempel,
 Vil du et Mindesmærke smukt forblive,
 Om gamle franske Smagen,
 Der bryster sig, med sine Aar paa Bagen.

Haugen:

Nei Skjønhed maa man følge.
 Naturens Magt maa seire.
 Den, som ei seile vil paa Tidens Vove —
 Han drukner i dens Bølge.
 Som ved det gamle Leire
 Maa atter hæve sig de raske Skove.
 Ei, at man er til Hove,
 Man vide maa, naar man i Haugen vanker;
 Ei klemmes ind af Muren;
 Men Blomsten og Naturen
 Maa hæve Siælen høit til store Tanker;
 At frit, paa Løvets Vinger,
 Den muntre Siæl sig mod sin Skaber svinger.

Søndermarken:

Saa melankolske, stille,
Om ikke just saa skønne,
Tilforn sig strakte dine dunkle Gange.
Naar Fuglen slog sin Trille,
I Hækken bag det Grønne,
Da glemte man tilsidst at man var Fange.
Der lever endnu Mange,
Som mindes dig, med samt dit stive Giærde,
Og tænke sig tilbage
De lykkelige Dage,
Da du blev til, ved Frederik den Fjerde;
Da Laurbærtræets Kroner,
I Løvens Nærhed, hvæved om Citroner.

SMALLEGADE I FØRSTE HALVDEL AF 19. AARHUNDREDE
Eldre Fotografi eller Maleri. Bymuseet.

FREDERIKSBERG BY EFTER UDSKIFTNINGEN

I. DET YDRE BYBILLEDE

BORTSALGET af Jorderne 1765 og Udsiftningen ti Aar efter satte sig Spor paa mange Maader. Disse Indgreb i den gamle Tingenes Ordning gjorde atter Frederiksberg til en By, ikke blot en Bebyggelse ved Slottet. By havde det været før, i Tiden før Ladegaardens Anlæg og siden ved Amager-Kolonisternes Indkaldelse — en rigtig By, omgivet af Bymark og Fællede. Nu var Landsbyen for tredje Gang etableret — der var atter en Bykærne med Gaarde og Huse og loddelte Marker uden om. Og dog var Forholdet ikke det samme som ved andre udsiftede Landsbyer ude i Landet. Beboerne i Byens Gaarde og Huse var kun Ejere af en ringe Del af de Jorder der hørte til — det var ikke Folkene i Byen der udflyttede deres Gaarde eller tog de gamle

kgl. Hømarker i Besiddelse, det var i Reglen Folk inde fra København der her i Hovedstadens nærmeste Omegn etablerede Lyst- og Landgaarde eller blot købte Jord paa Spekulation — Gaardene i Byen raadede kun over de Lodder de havde faaet tildelt i „Bakken“ og i „Vandkrogen“ og som var tilfalden dem ved Fælledens Udskiftning, og saa de Arealer enkelte Beboere havde sikret sig, naar Spekulanternes Jorder sattes til Tvangsauktion eller paa anden Maade atter kom i Handelen. Der var ingen organisk Forbindelse mellem Byen og de omkringliggende Omraader. Allerede paa dette tidlige Tidspunkt tegner sig Billedet af Frederiksberg delt i et By- og et Landdistrikt, et Forhold som langt ned i Tiden kom til at særmærke dette i sin Opvinding og Udvikling saa ejendommelige Bysamfund.

Ligesom Frederiksberg Slotshave inden Omlægningen i engelsk Stil mindede om Haven i Versailles, og Frederiksberg Alle om Avenue de Paris, saa var der ogsaa i ældre Tid en vis Lighed mellem Frederiksberg By og de franske Kongers Residensstad, om ikke i Bybilledet, saa dog i indre Struktur og i dens Forhold til Hovedstaden. Ligesom i Versailles var det Slottet paa Bakken den skyldte sin Opkomst og den levede mere af Slottet end af sit eget Erhverv; her som hist slog velstaaende Folk sig ned i Byen om Sommeren, Hoffets Nærværelse førte Embedsmænd og Militær med sig og Folk strømmede ud fra den lumre Hovedstad for at forlyste sig i Slotshaven og nyde Livet i de talrige Traktørhaver — ligesom Pariserne i Versailles. Med lidt Tillempning og vore jævnerne hjemlige Forhold taget i Betragtning falder en Sammenligning ikke helt ved Siden af.

— — —

Byens og Omraadets Jurisdiktion laa fast indtil Midten af det nittende Aarhundrede. Frederiksberg hørte under Birkedommeren i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk, kun skete der det, at Tingstedet 1803 (ved kgl. Reskript af 24. Juni) flyttedes fra Ballerup til Blaataarn ved Langebro, der blev Ting- og Arresthus ikke blot for Birket, men ogsaa for „Forbrydere“ der hørte under Hoffets Forum, saasom opsætsige Aktører og Actricer ved den kgl. Skueplads. I 1819, da Birket med den hastigt

stigende Befolkning blev for vidtløftig og maatte deles i en nordre og en søndre Del, lagdes Frederiksberg under Københavns Amts søndre Birk (kgl. Reskript af 25. Aug.). Byen fik som andre Landdistrikter 1841 sit eget Sogneforstanderskab, og da det endelig ved Loven af 29. Decbr. 1857 om Sognets økonomiske Styre og Hvidovres Udskillelse fra 1. Juli 1858 kommunalt kom til helt at staa paa egne Ben, fulgte med den kommunale Selvstændighed efterhaanden ogsaa det egne Retsvæsen. Birkedommeren i Søndre Birk fik omtrent samtidig Kontor i Frederiksberg By, men selve Tingstedet, der 1848 var flyttet fra Blaataarn til Amtets Ting- og Arresthus paa Blegdamsvejen, blev først i 1886 henlagt til den da nyopførte Administrationsbygning i Falkoneralleen. Og endelig udskiltes (1887-88) Frederiksberg helt fra Søndre Birk og blev en selvstændig Jurisdiktion med en Birkedommer for de civile Sager og en Straffedommer for de kriminelle.

Politi havde der i ældre Tid ikke været Brug for paa Frederiksberg — Byen havde nok i sin Sognefoged. Han fungerede tilige som Skatteopkræver, men da dette Hverv efterhaanden blev byrdefuldt — Ekstraskat og andre Smaaafgifter af Frederiksberg By kunde midt i 1790erne løbe op til 1000 Rdr. — og Bestillingen desuden var slet aflagt, da Vederlaget stadig kun bestod i Fritagelse for Huspenge og Indkvartering, truede han med at nedlægge Arbejdet og Rentekammeret maatte give ham et personligt Tillæg. Sognefoged var den Gang Fred. Chr. Hunæus, siden Adam Andersen, begge velstaaende og ansete Mænd i Byen. Men desuden var der fra 1781 en „Vej-Patrouille“, d. v. s. en Opsynsmand der navnlig skulde have Tilsyn med Passanterne i Frederiksberg Alle. Manden egnede sig imidlertid ikke, og i 1785 fik man en bedre, hvis Instruks lød paa, at han skulde holde Orden i Frederiksberg By, omkring Slottet og i Alleerne og paase, at „ingen Betlere og andre omstrøjfende Løsgængere forulejlige de højkongelige Herskaber i Anledning af Højsammes Ophold paa bemeldte Slot“. Hans politimæssige Pligter var altsaa først og fremmest at holde de mange Tiggere og nærgaaende Eksistenser i Skak, der om Sommeren strømmede til naar

Herskaberne og de mange Standspersoner færdedes i Byen og omkring Slottet. I 1802 maatte man for at undgaa disse Ulemper, og i det hele for at hæmme „Lediggang, Svir og Belleri“ i det tæt befolkede københavnske Rytterdistrikt, ansætte en lokal Politimester ved Siden af Birkedommeren med otte Betjente til Hjælp, og Embedet blev først inddraget efter at Birket 1819 var delt, men hvert af Distriktets to Dele beholdt dog sine fire Politibetjente. Af Natvægtere havde man kun een, der endda ikke fik nogen fast Løn, men betaltes for sin Umage af Beboerne efter Forgødtbefindende, først ved et Reskript af 3. Marts 1807 blev det bestemt, at der skulde ansættes et Antal af tre, lønnet med 2 Rdr. om Ugen og fri Mundering, og Udgifterne lignes paa Huse og Gaarde; desuden skulde der anskaffes tre Skilderhuse, hvor de kunde krybe i Ly i ondt Vejr. Men disse Foranstaltninger blev næppe nogensinde gennemført — langt op i Tiden var der stadig kun een Natvægter, og man plejede at sige i Byen, at han var den første til at bringe sig i Sikkerhed, naar det trak op til Spektakler.

Bybilledet var det samme som i det foregaaende Tidsrum, Konturerne blot noget fastere eftersom Bebyggelsen steg. Og Befolkningstilvæksten faldt væsentlig paa Byen, Landdistriktet var i Forhold til sin Udstrækning endnu i 1801 kun svagt befolket. Paa det Tidspunkt boede 196 Familier af Sognets 254 i selve Byen. Frederiksberg havde stadig kun tre Gader: Hollændernes tidligere Bygade, nu i Reglen kaldt Alleen til Falkonergaarden, først i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede fik den Navn af „Allegaden“, til Adskillelse fra „Alleen“, hvormed mentes Frederiksberg Alle. Hertil kom Bredegaden, som man i det attende Aarhundrede kan finde nævnt som Frederiksberg-Vejen, og den nyere Smallegade, der ikke sjældent kaldes den gamle Kongevej. I det hele var Vej- og Gadenavne ligesom meget andet i hine Dages Frederiksberg endnu vaklende og lidet stabilt. Den senere Pilealle, der ikke havde noget fast Navn, regnedes egentlig ikke med til Byens Gader; kun den nordlige Ende ved Ridebanen (eller Runddelen) var bebygget, men den havde dog en vis Betydning som Hjemsted for Skole, Præst og Degn.

Hollændergaden var Hovedfærdselsaaren, bred og lys med Alleen i Midten og aabne Pladser foran Gaarde og Huse. I Scheels Byplan til Opbygningen efter Branden 1697 er den netop udlagt saaledes, med en af Alletræer indrammet Kørevej i Midten; Pladsen mellem Alle og Husrækker er holdt aaben, Gaarde og Huse lagt i en bestemt Afstand fra Kørevejen. Beliggenheden af de faa Gaarde der skaanedes ved Branden viser, at der ogsaa tidligere havde været en mægtig bred Bygade mellem Gaardene saaledes som man undertiden finder i hollandske og frisiske Byer; men forøvrigt var der ogsaa i danske Landsbyer i Fællesskabets Tid ofte et lignende bredt fælles „Forte“ eller Fortov som var etableret mellem Byggelinjen og Kørebanen.

Hollænderne forsvandt imidlertid og nye Folk kom til, som syntes at al den Jord blot laa hen til ingen Verdens Nytte. De annekterede den derfor til alskens Oplag, saa slap de tillige for at holde den ren. I 1763 havde ulykkeligvis Rentekammeret givet Slotsforvalter Nic. Voigt Lov til at indhegne det foran hans Hus (der laa paa Pladsen lige ved Prinsens Gaard) liggende Stykke Jord med Plankeværk og foran tre Alens Stenbro, men saaledes at der kunde være en ekstra Kørevej paa 12 Alen mellem hans Indhegning og Grøften for Alleen. Det var et Grundstykke af ganske antagelig Størrelse, ca. 2450 Kv. Al., og først fra 1775 blev der paalagt ham en Grundskat paa 1 Rdr. til Kongens Kasse.

Denne Imødekommenhed mod en af Hoffets veltjente Embedsmænd fik vidtrækkende Følger. I 1789 begyndte General-Vejkommissionen at ytre Tvivl om Beboernes Ret til at benytte Pladserne foran deres Gaarde, hvor man i Reglen anbragte sin Mødding, og Kammeret tog da Anledning til forsøgsvis at opmaale en hel og en halv Gaardsplads. Det konstateredes ved denne Eftermaaling, at intet af Gadejorden ud til Alleen kunde tilkomme Ejerne udover et smalt Fortov foran Gaardene og at ingen havde Ret til at gøre Brug af den. Man var dog villig til at overlade dem Pladserne mod en aarlig Afgift, forudsat at de ikke fyldtes op med Gødning og Skarn, men anvendtes til Haveanlæg med pyntelige Stakitværker. Nu var der rejst

Plankeværk om to af Forpladserne — foruden Slotsforvalter Voigts Enke havde hendes Nabo, Slagter og Værtshusholder Fred. Ludv. Lange faaet Ret til at indhegne sin Forplads (se Kortet Side 35), blot forlangtes det, at Plankeværket i hvert Fald paa den Side der vendte mod Alleen skulde erstattes af Stakit.

Sagen var saaledes ved at gaa i Orden, da Over-Vejmesteren kom med et nyt Forslag, hvorefter Overkørslerne fra Alleen ind til Gaardene skulde sløjfes og en ny Vej anlægges langs Husene paa begge Sider af Hollændergaden. Men det vilde Beboerne forstaaelig nok ikke indlade sig paa, da de derved fik deres Ejendomsgrund skilt i to Dele og yderligere skulde stikke Penge i det forlangte Vejanlæg. Derimod tilbød de at planere Forpladserne og holde dem rene og grønne. Det var altid et Fremskridt — Rentekammeret slog sig foreløbig til Taals dermed og accepterede Tilbudet (26. Juni 1790).

Saa døde Voigts Enke 1795 og Kammeret forlangte Plankeværket fjernet, men Arvingerne holdt paa deres Ejendomsret til Forpladsen, som man nu mente efter saa mange Aars Brug at have faaet Hævd paa. Kammeret vilde imidlertid have Sagen principielt afgjort een Gang for alle, og havde ubetinget Retten paa sin Side, da Forpladserne var Fælleseje fra Begyndelsen af. Kammeradvokaten turde dog ikke gaa ind for Rentekammerets Paastand om, at Voigt blot havde faaet Pladsen overladt for sin egen og Hustrus Livstid, og Enden blev, at de høje Myndigheder alligevel maatte give tabt. Voigts Arvinger og Slagter Lange fik deres Forpladser med fuld Ejendomsret mod at svare 1 Rdr. aarlig i Grundskat, og desuden erklærede de sig villige til, naar det forlangtes, at udlægge en Kørevej umiddelbart foran deres Gaardspladser mod at de til Gengæld fik afgivet et tilsvarende Areal langs Alleen. Denne Ordning blev bifaldet ved kgl. Resolution af 3. Juni 1796.

Den gjaldt dog kun de to Gaarde — Spørgsmaalet var endnu ikke løst — en almindelig Ordning stod tilbage. Tid efter anden begærede snart en, snart en anden af Beboerne at faa overdraget deres Forpladser, men det strandede altid paa det ulyksalige Gadeanlæg langs Gaardene, som Over-Vejmesteren havde

sat sig i Hovedet. Men saa kom samtlige Beboere i 1810 med et nyt Forslag. Man vilde indhegne Forpladserne mod Alleen med stensat Grøft og et lavt Stakit af ensartet Højde eller Tjørnehæk paa Kanten, saa Udsigten ikke hindredes, endvidere anlægge Overkørsel med Stenkiste og smukt Gelænderværk for hver Gaard og endelig kun benytte Forpladserne til Haver og pyntelige Anlæg, men „ingenlunde opføre Bygninger derpaa undtagen smaa sirlige Lysthuse, og endnu mindre gøre Indretninger som paa nogen Maade kunde borttage et smukt Udseende enten fra Alleen eller fra deres Huse“. Man havde forstaaet, at den høje Øvrighed ønskede en fin Slotsgade til Herkabernes Beskuelse og man var ogsaa selv interesseret deri.

Overhofmarskal Hauch, der kun gik ud paa at gøre sit skønne Frederiksberg endnu skønnere og fuldt værdigt sin Slotshave, tog med Kyshaand mod dette Forslag da han blev spurgt — det vilde ikke alene blive „til Sir for Frederiksberg“, men ogsaa til en Behagelighed for dem, der besøgte Byen eller passerede gennem Alleen. Navnlig ønskede han Enhed og Regularitet i Indhegningerne, og Gadeanlægget fandt han lige saa overflødigt som ubehageligt for Beboerne. Hauchs Votum gjorde Udslaget — Kammeret gik med til at lade Gadeanlægget langs Gaardene falde og overlod Beboerne deres Forpladser mod en Afgift af 1 Rdr. aarlig pr. Skæppe Land, det dobbelte af hvad der i Almindelighed forlangtes for Gadepladser i Bønderbyerne paa Domænegodset, naar Beboerne fik dem overladt. Her som paa andre Omraader droges en bestemt Skillelinje mellem Frederiksberg og de almindelige Landsbyer. Men hvad der især blev lagt Vægt paa var, at Gadepladserne kun maatte benyttes til Haveanlæg uden høj Beplantning, og der maatte ikke anlægges Keglbaner „eller anden Alarm foraarsagende Indretning“. Det var en Streg i Regningen for de mange Traktører med Beværtningshaver, der ellers i denne Ordning fik ideelle Betingelser for Udfoldelse i Sommertiden. Den endelige Ordning blev da lovfæstet ved en kgl. Resolution af 24. Novbr. 1810.

Vi har opholdt os saa længe ved denne Sag og forklaret dens Forløb saa udførligt, fordi den har haft en saa afgørende Be-

tydning for det smukke, luftige og afvekslende Gadebillede som denne Frederiksbergs Hovedfærdselsaare endnu har bevaret — kun ved Hjørnet af Gamle Kongevej er der desværre dispenseret fra Bestemmelsen af 1810 og Byggelinjen flyttet ud. Allerede for et Par Menneskealdrer siden havde flere nærsomme Grundejere ved Allegade begyndt at anbringe forskellige Bygninger af Træ — Butikker og Beværtningsboder — paa Forpladserne i Strid med de fastsatte Bestemmelser. I 1868 greb Kommunalbestyrelsen ind og lod Aaret efter anlægge Sag mod en enkelt af disse Grundejere for at faa en Afgørelse ved Domstolene til Rettesnor for Fremtiden; ved Overrettens Dom af 1. Maj 1871 fik Kommunen da ogsaa Medhold, og de genstridige Grundejere maatte brække deres Bygværker ned igen.

Iøvrigt gjaldt Bestemmelserne i Resolutionen af 1810 kun Strækningen mellem Ridebanen (Runddelen) og Bredegade, for at Brandvæsenet kunde have uhindret Adgang til to Vandsteder, der netop laa paa det gamle Forte, det ene paa den vestre Side mellem Bredegade og Smallegade, det andet lige overfor, foran Apoteker Stolpes Ejendom ved Hjørnet af Gl. Kongevej. Apotekeren fik imidlertid 1811 overladt sin Forplads med Ret til at disponere over Vandhullet som Branddirektøren alligevel ikke mente var nogen Nytte til. Det andet betydeligt større Vandsted, som Brandvæsenet paa dette Tidspunkt fandt det nødvendigt at opretholde og som ses paa Planen Side 35 (og forøvrigt ogsaa genfindes paa ældre Kort), blev tilkastet 1848. Det er her Oehlenschläger-Statuen er rejst.

Disse Branddamme var oprindelig slet ikke anlagt for dette Formaal — det var Vandhuller fra gammel Tid, hvor Tilløbet fra de vandrige Arealer naturligt søgte hen og senere ogsaa lededes til ad kunstig Vej. I et officielt Aktstykke fra 1785 kaldes det store Vandhul „en Sump“, hvortil Vandet fra Frederiksberg Have havde sit Udløb gennem en Trærende, der iøvrigt ikke kunde tage Vandet og maatte erstattes af en forsvarlig anlagt Stenkiste. Paa et Kort fra 1790 ser man ogsaa en Tilløbsgrøft langs Bredegaden, kommende fra Slotshaven, der endnu ikke havde sit Kanalsystem, og førende direkte til den store Dam.

Alt det overflødige Vand, der stod i Jordbundens Overkant og ødelagde Slotshavens Træer, førte mange andre Ulemper med sig — det var ikke blot til Skade for Byens Brønde, hvor Vandet var saa usundt, at Kongen 1785 tillod Beboerne at hente Vand fra Kilden i Slotshaven, men de daarlige Afløbsforhold gjorde ogsaa Vejene ufarbare.

Selv General-Vejkommissionen erklærede i 1790, at Brede- og Smallegaden var i „en slet og næsten ufremkommelig Tilstand, hvilket for den største Del foraarsagedes derved, at Vandet paa en utilbørlig Maade blev standset i tvende Damme“ — netop de to Vandhuller som nys er omtalt. Det var Tilløbsgrøfterne til dem og Hovedgrøften i Gammel Kongevej, der var daarligt indrettet og ikke blev ordentlig oprenset. Kommissionen lod derfor de to Gader istandsætte, og det paa Byens egen Bekostning. Endnu i 1836, næsten et halvt Aarhundrede efter, betragtedes de som Markveje, der burde vedligeholdes af de omliggende Jordejere. Kongen havde dog som Slottets Ejer nogen Interesse i, at Frederiksberg Bys Gader havde „et mere anstændigt Udortes end en simpel Landsbys Gader“ og det bestemtes derfor, at Smallegade (og Fasanvejen) ikke blot skulde betragtes som Byveje eller Sogneveje, men endda sættes i Klasse med „de i Lovgivningen saakaldte mindre Landeveje“ og nyde en dertil svarende Røgt og Pleje. Omsorgen gik saa vidt, at Smallegade samtidig blev brolagt fra Allegaden til Gadekæret, medens Bredegade vedblivende fik Lov til at ligge hen som Jordvej lige til 1845.

Pilealleen var dog mest forsømt. Om Efteraaret og ved Vinter-tid, naar det faldt ind med Regn og Slud, var den næsten ufarbar for gaaende, og Skolebørnene, der nødvendigvis skulde denne Vej, sank i til Anklerne og Fodtøjet blev stikkende i Mudderet. I 1819 bekvemmede Kammeret sig til — paa Skoledirektionens Anmodning — at lade Gangstien forbedre, og samtidig blev den Sti der fra Pilealleen langs med den nye Kongevej førte til Staldgaarden ved Slottet sat i Stand. Det var af Hensyn til Hoffets Betjente, der ogsaa jævnlig søgte denne Vej ned til By-

en. Men Kørebanen var lige slet, til Trods for at Pilealleen efterhaanden blev den vanlige Færdselsvej til Slottet, og naar Kongen opholdt sig paa Frederiksberg, passeredes den daglig af de høje Herskaber, saaledes at Pilealleen i sin elendige Forfatning blev „til største Vansir som Entrée til Slottet“. Naar Ulemperne naaede saa højt op, maatte der nødvendigvis gøres noget, og den brolagte Kørebane i Midten blev da ogsaa omlagt 1826-27 lige til Slotskroen. Samtidig blev der plantet to Rækker Linde i Stedet for Piletræerne, saa Vejen svarede ikke mere til sit Navn, men den lignede ikke heller sig selv, saa velholdt den paa een Gang var bleven. „Skilderiet“ kunde ikke noksom beundre dens forandrede Udseende — nu manglede der blot Bænke ved Fodstierne paa begge Sider, saa var det den skønneste Spadserevej, især naar Træerne voksede til og deres Løv kunde skygge for Solen. Men hvor længe denne herlige Tilstand vedvarede, forlyder der ikke noget om.

Til Gadernes slette Tilstand kom Mangelen paa Belysning. I den Henseende bevarede Frederiksberg til langt ned i det nittende Aarhundrede sin Karakter af Landsby. Vesterbro var belyst, omend meget sparsomt og kun for den inderste Del, men de eneste Lygter paa Frederiksberg Grund var de to Lanterner paa Portpillerne ved Indgangen til Frederiksberg Alle. Den oplyste Monigattis Pavillon i den første Runddel havde derfor i mørke Aftener en vigtig Mission som Ledefyr. Ellers maatte man i selve Byen som paa det hele frederiksbergske Omraade overhovedet finde Vej saa godt man kunde eller selv føre Lygte med. En Overlevering fra denne Frederiksbergs Middelalder, om at Lampevejen fik sit Navn deraf, at Byens Jordemoder lod hænge en Lampe ud paa sit Hus for at Ægtemændene i givet Tilfælde kunde naa hurtigt og sikkert frem til deres Maal — lyder derfor ikke usandsynlig. I hvert Fald var der i 1840 et Hus paa Frederiksberg der kaldtes „Lampehuset“, men hvor det laa, skal ikke bestemt kunne siges. Først i 1848 kunde Byens tre Hovedgader tilsammen opvise otte Tranlygter, der maatte bekostes og vedligeholdes ved frivillige Bidrag fra Beboerne,

men der var stadig Vanskeligheder med at faa Folk til at betale, og Sogneforstanderskabet skød denne Foranstaltning fra sig som et ikke kommunalt Anliggende.

Spørgsmaalet om Befordringsmidler var ikke aktuelt i ældre Tid. Man kunde i fornødent Fald hos Hyrekuskene i København, f. Eks. i 1760erne, faa en Karet til Frederiksberg for 3 Mark, beregnet for en Tur paa tre Timer. Men det var en Udvej der næppe blev meget benyttet — Gaardmændene og de mere velstillede Husmænd havde altid selv Hest og Vogn, og Smaafolk gjorde deres Københavnsrejser til Fods. Af de faa Beboere med fast Erhverv i Hovedstaden, der omkring Aar 1800 boede paa Frederiksberg hele Aaret rundt (Werlauff huskede kun tre Familier), gjorde i hvert Fald Rahbek det samme. Han vandrede jævnlig ind fra sit Bakkehus og tilbage igen for at passe sine Forelæsninger ved Universitetet og sine mange andre Gøremaal. Men op i Tiden, da Tallet paa Landliggere steg, baade de faste og Sommerbeboerne, meldte sig ogsaa Trangen til hurtigt og bekvemt at komme frem og tilbage fra Hovedstaden. I 1827 havde Kancelliet givet Tilladelse til at Hyrekuskene i København indførte et nyt Befordringsmiddel, „de saakaldte Droschker eller rettere et Slags enspændte Kalescher“, hvoraf der til at begynde med dog kun var otte, som fik Holdepladser forskellige Steder i Byen. Foretagendet slog an og Hovedstadspressen konstaterede i Foraaret 1828, at denne bekvemme og billige Befordringsmaade allerede synes „temmelig at blive afbenyttet“. Det gav Stødet til, at en initiativrig Vognmand paa Frederiksberg, Jens Andersen Hallebye, tog Ideen op paa et mere demokratisk Grundlag og 1829 forsøgte at indføre en Slags fast Kaperkørsel med aabne Vogne, der navnlig for Sommerbeboerne, men ogsaa for tilfældige Besøgende, betød en stor Lettelse. Man betalte 12 Skilling for Turen fra Runddelen til Stengærdet ved Vesterport eller kun det halve af hvad en Droske kostede inden for Voldene. Men det varede ikke saa længe — det københavnske Vognmandslav stak en Kæp i Hjulet og gjorde Ende paa Affæren; Hallebye maatte nødvendigvis passere Hovedstadens Grund over Vesterbro og den hørte til Lavets Enemærker.

Først da de noksom bekendte Omnibusser i Begyndelsen af Fyrrerne viste sig i Frederiksberg Alle, blev Savnet virkelig afhjulpet. Det var de første Befordringsmidler af den Art herhjemme og maa ikke forveksles med deres sene Efterkommere, der endnu for et halvt Aarhundrede siden rumlede gennem Gl. Kongevej. I 1840 satte en Hyrekusk i Møntergade den første Rute i Gang; han kaprede Folk paa Amagertorv med sin gulmalede Omnibus „Solen“ og kørte dem for en Takst af 8 Skilling til Frederiksberg. Det var dog først i Foraaret 1841 der etableredes en regelmæssig og stabil Omnibustrafik til Hovedstadens nære Omegn, til Frederiksberg, Charlottenlund og Lyngby, Byens gamle Udflugtssteder. Hovedruten var dog København-Frederiksberg — den udgik fra Amagertorv Nr. 6 og endte oprindeligt ved Runddelen, men fortsattes nogle Aar efter ad Allegade, Brede- og Smallegade, saaledes at den hele Frederiksberg By kom til at nyde godt af det nye Befordringsmiddel. Sogneraadetsforstanderskabet var dog noget betænkelig ved denne Udvidelse af Omnibuskørslen — det vilde slide altfor stærkt paa Bredegades nye Brolægning. En satirisk Kronikør i „Fædrelandet“ 1844 giver os en kvik „Revue af Kjøbenhavns Omnibusser“. Stamfaderen, fortæller han, der hed „Prøven“, var indfødt, medens Stammoderen ligesom Sangerinderne i Charlottenlund og hos Monigatti kom fra Hamborg og bar Navnet „den røde Dame“; da Publikum fandt, at det paa Dansk faldt noget plat, kaldte man hende gentilt for „La dame rouge“ som lød bedre. Slægten øgedes hurtigt: Sylphiden, Løven, Dania (der var lyseblaa), Dronning Margrethe, Nordstjernen, Bernstorff og flere andre kom til. Da den røde Dame blev til Aars og mistede sin Skønhed, anlagde hun Sørgedragt og blev sort, men beholdt sit gamle Navn. Man forstaar, at de lavede op i Bybilledet med deres straalende Farver og prangende Navne, og ikke mindst Frederiksbergs Indbyggere var glade for de nye Omnibusser naar de svingede ind paa Runddelen med gjaldende Posthorn. Da Oehlenschläger 1842 havde Sommerbolig i Slotsforvaltergaarden, stod de lige uden for hans Husdør, og selv efter at han havde faaet Bolig paa Fasangaarden, skulde han kun gennem

Haven for at naa Holdepladsen. Byens Beboere havde aldrig haft det saa nemt før.

Nu som før, baade med og uden Omnibusser, var Valfarten til Frederiksberg lige stor og øgedes med Aarene. Blot Vejret var taaleligt, var Vejene ud mod det eftertragtede Maal fyldt med Mennesker — selv paa Tider hvor Folk helst skulde blive hjemme og gøre Pønitentse, saa de deres Snit til at smutte gennem Porten ud til de grønne Marker. En tysk Forfatter skildrer os en Store Bededag omkr. 1820. To Politibetjente ledsaget af Vægttere med Morgenstjerner er draget gennem Hovedstadens Gader og har set efter, om Butikkerne er stængt og alt gaar fromt og dydigt til inde i Byen, men Frederiksberg Have ligger uden for deres Dørmæne — den er trods Høj-Helligdagen stærkt besøgt. Ung og gammel strømmer derud, i de omliggende Traktørhaver bliver der spist og drukket. Han kunde se paa de smukke Piger, at de ikke netop nu havde Lyst til Bod og Bedring, men helst vilde opsætte de Dele til de ældre Dage.

Og paa de smukke Vinterdage var Strømmen derud lige stor — navnlig ved Fastelavnstider. De hollandske Fastelavnsskikke, som Dronning Sophie Amalie havde hentet ind fra Amager og som i Hollændertiden ved Hoffets Bistand havde vundet en gunstig Vokseplads paa Ny Amager, var endnu ikke forsvundet. Ganske vist havde Fastelavnsløjerne bredt sig til alle Dele af Hovedstaden og langt ud over, men Hjemstedet var stadig Amager, det gamle og det nye. De frederiksbergske Traktører fandt deres Regning ved at opretholde Traditionen, navnlig var Lars Mathiesen en Tid lang den foretagsomme Arrangør, og Festpladsen laa nær ved den samme Ridebane hvor fordem de kgl. Karruseller fandt Sted. Af og til kunde Fastelavnsløjerne faa et særligt Tilsnit, saaledes som i 1820. En ellers ukendt Forfatter fortæller vidtløftigt derom i en Pjece, der dog næppe fik større Udbredelse, da den blev undertrykt og havnede i Politiets Arkiv. Aaret før var en antisemitisk Bølge gaaet hen over Tyskland, og denne Pest slog herhjemme ud i den bekendte Jødefejde i Septbr. 1819. Endnu den følgende Fastelavn havde Gemytternes Ophidselse ikke lagt sig. Fastelavnsløjerne fandt det

Aar Sted den 17. Febr., Vejret var smukt, Vesterbro og Frederiksberg Alle vrimlede af velklædte Folk og alle Traktørsteder i Byen var fulde. Paa en Plads lige ved Frederiksberg Kirke hang den udpyntede Tønde mellem to svære Stolper, og op af Tønden stak et stort Hoved, „meget ligt et Jødehoved“, som ved den mindste Bevægelse sad og nikkede. Tøndeslagningen foregik ellers til Hest som vi kender det fra Nutidens Store Magleby. Forfatteren fandt dog ikke dette Optrin „aldeles passende“ — det kunde let kalde Mængdens onde Instinkter frem — og Politiet fandt det aabenbart heller ikke opportunt at lade yderligere Meddelelse om denne Foreteelse komme til Publikum's Kundskab — det lod den lille Pjece helt forsvinde.

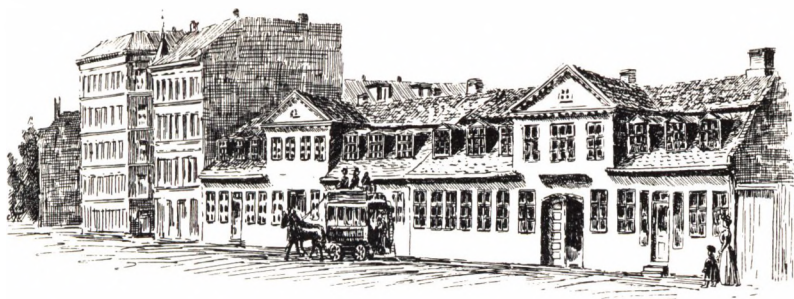
— — —

Byens Næringsliv ændrede sig væsentlig i dette Tidsrum, men Værtshushold var nu som før et vigtigt Bierhverv for Befolkningen. Toldere og Konsumptionsmænd greb dog jævnlig ind og foretog Inkquisitioner, og for at blive fri for disse nærgaaende Besøg forlangte to af Byens Husmænd 1781 at faa Rede paa deres Rettigheder. Man mindedes at disse Privilegier stammede fra Slottets ældste Tid, men man vilde have noget fast at holde sig til, og udbad sig Ordlyden af de derom paa højeste Sted trufne Bestemmelser. De lokale Myndigheder havde ingen klar Erindring derom, hverken Regimentsskriver eller Birkedommer vidste Besked, men man undte forøvrigt gerne Indbyggerne denne Indtægt. Det førte til, at man een Gang for alle vilde have Orden paa den Sag, og Amtmanden fik Paalæg om at undersøge, hvor mange af Byens Beboere der holdt Værtshus uden Bevilling og hvem der ønskede en saadan mod en aarlig Afgift. Kammeret øjnede straks Mulighed for nye Indtægtskilder. Det viste sig, at Tallet fra 1730erne havde holdt sig konstant — der var ikke mindre end 33, der „brugte Værtshus“ og attraaede Bevilling, kun een, Fabrikør Joh. Gottl. Kramer, havde kgl. Kroprivilegium. Det var ingenlunde Byens Smaafolk alene, saasom Husmænd, Arbejdsmand, en Matros og en Overskærer fra Klædefabrikken, en aftakket Garder etc. — end ikke J. A. Hunæus eller andre ansete Folk i Byen vilde nægte sig denne Ekstra-

indtægt, ikke at tale om Vintapper Schnabels Enke i København der drev Værtshushold i Frederiksberg ved en Mellemand, medens den rige Sukkerraffinadør Ladiges, der ejede en af Alle-gadens betydeligste Lystgaarde, dog kun forlangte Bevilling for sin Gartner.

De to Husmænds Aktion førte til, at alle de 33 og tillige en Slagter, der ikke havde holdt Værtshus før, fik Ret til at løse kgl. Bevilling til Traktørhold mod en fast aarlig Afgift, der variere-rede fra 64 Sk. til 4 Rdr., fastsat af Amtmanden efter Bedriftens Størrelse. Rentekammerets Motivering for Tildeling af disse Be-villinger lød paa, at de paagældende hidtil havde drevet Værts-hushold og at de netop af den Grund havde købt deres Steder dyrt, at de ved denne Nærings Ophævelse vilde ødelægges og Panthaverne lide Tab og endelig „at bemeldte Værtshushold ikke let vil blive misbrugt til Fylderi og Tidsspilde for Bønder-ne, men egentlig vil tjene til Forfriskning for Staden Kjøben-havns spadserende Indvaanere“.

Det blev til en Ordning paa lang Sigt truffet ved kgl. Resolu-tion af 12. Jan. 1784. Den privilegerede Kro gik ind derunder og det gamle Kroprivilegium bortfaldt, men i de ny Bevillinger var — trods Kammerets Motivering — optagen den i andre Kro-privilegier sædvanlige Klausul om, at det under Bevillingens Fortabelse var forbudt at holde Kro for Bønder eller andre af Almuen. Rentekammeret var ellers, i hvert Fald hvor det gjaldt Statens Interesser, altid praktisk og forretningsmæssigt indstil-let, uden Indslag af Bureaukratisme og Kineseri, men i dette Tilfælde havde det ikke været elastisk nok. Byens Beboere, der i Mands Minde havde haft uhindret Ret til Værtshushold og desuden, som det var Skik i de privilegerede Kroer, havde drevet Høkeri med Fedevarer og slige Sager som Smaafolk daglig havde Brug for, vidste bedre Besked og var klar over, at denne Klausul var en Indskrænkning i deres Ret og stred mod „Byens Forfat-ning“ som de sagde. Frederiksberg By var jo ingen Bondeby, dens Jorder var fri Hovedgaardstakst, og egentlige Bønder kom der kun sjælden, da Landevejen førte uden om den. Byens egen Befolkning var heller ikke Bønder, men Folk der arbejdede i

GAMMELT KROSTED I SMALLEGADE

Tegning fra Slutn. af 19. Aarh. Kgl. Bibliotek.

Fabrikkerne eller paa Tobaksplantagen i Studevænget, Smaa-handværkere eller Daglejere ved Slottet, Folk der navnlig om Vinteren ikke havde Tid eller Lejlighed til at gaa til Hovedstaden, og endnu mindre havde Raad til at oplægge Proviant, men tvertimod ikke kunde leve uden Kredit de seks Dage i Ugen indtil Lønningsdagen oprandt. Man slog sig derfor til Rø med, at Bevillingens Ordlyd ikke skulde tages altfor højtideligt, indtil der — takket være anonyme Angivere — blev anlagt Sag ved Birketinget mod fire af Beboerne for Overtrædelse af den fatale Klausul. Alle Bevillingshaverne stillede sig solidarisk med de fire og forlangte Sagen standset. Selv Birkedommeren erklærede, at denne deres Handel og Traktørhold længe havde været en Næringsvej til Ophold for mange af Byens Beboere, uden hvilken de umulig havde kunnet subsistere, og Kammeret bekvemmede sig da til at trække Klausulen tilbage ved en kgl. Resolution af 5. April 1786, men for dog ikke helt at give Køb indskærpedes det, at der ikke maatte holdes Kro for den egentlige Bonde-Almue eller Folk fra de omliggende Bønderbyer. Den administrative Prestige maatte for enhver Pris opretholdes.

Bevillingerne var personlige og Afgiften skulde revideres hvert tiende Aar. Nu som før blev de lokale Myndigheder dog snart ked af de mange Beværtningssteder, som det aabenbart var umuligt at komme af med, og en Snes Aar efter stempledes største Delen af dem som „Samlingssted for den laveste Folkeklasse“, der

her hendrev Tiden „i alle Slags Uordener“ eller at de „endog var Tilflugtssted for Forbrydere og andre slette Mennesker“ fra København. Det var maaske nok et Maleri i lidt for grelle Farver, sat op for Formaålet: at faa det store Antal Beværtningssteder efterhaanden reduceret, helst til et Antal af kun ti, og saadanne som efter deres Beliggenhed og moralske Gehalt maatte anses for de bedste. Da Sønnen efter en afdød Indehaver af „en afsides liggende Kippe“ i 1814 ansøgte om Fornylse, fik han da ogsaa Afslag. Men den attraaede Reduktion opnaaedes næppe nogensinde, Udviklingen tog Fart, saa selv et betydeligt større Antal end ti maatte anses for normalt i Forhold til de Skarer der søgte ud til Frederiksberg.

Endnu i sidste Halvdel af 1780erne har det sin Vanskelighed at konstatere stort andre selvstændige Næringsveje. Den Smule Landbrug der blev drevet kunde ikke føde Befolkningen. Der var foruden Klædefabrikernes Arbejdere endnu nogle Vævere, en Brødsælger, nogle Haandværkere og Daglønnere, bl. a. en Snedker, der endda 1793 blev fritaget for Konsumtion, men Traktører og Værtshusmænd dominerer. I 1801 er der dog adskillig flere Jordbrugere og Industrien har taget endnu flere af Byens Beboere i sin Tjeneste. En topografisk Forfatter fra 1830erne siger, at Frederiksberg By tilforn synes at have været „et temmelig industriøst Sted“. Hvortil dog maa bemærkes, at de Virksomheder han opregner tilhører forskellige Tidspunkter og flere laa uden for Byen. Sejldugsfabrikken paa Vodrofgaard eksisterede kun fra 1730erne til omtr. 1790; Dannenberg-Collins og senere Frontins Klædefabrik laa i selve Byen, ligeledes Klædefabrikken i Rostocks Gaard. Men derudover var der næppe mere end et Sæbesyderi og en Lysestøbevirkosmhed, et forlængst nedlagt Sukkerhus og noget Dugmageri. En Dugmagersvend Fred. Jacobsen fik 1801 Bevilling til uden at indtræde i Lavet at nedsætte sig paa Frederiksberg som Mester, men maatte ikke holde Læredrenge med mindre han derom kunde komme overens med Lavet, og M. L. Warburg fik 1808 Bevilling til Anlæg af en Linned-, Ulden- og Bomuldstøj-Manufaktur — selv „Danmarks Jessen“, Sølhelten fra Sjællands Odde 1808, skal have

haft en Klædefabrik paa Frederiksberg. Klædefabrikkerne med deres Væverier, Overskærerier og Farverier var den Industri der trivedes bedst og gav paa et vist Tidspunkt mange Mennesker Føden. I 1830erne var det imidlertid næsten altsammen forsvundet, kun lidt Sæbesyderi, Talgsmelteri og Lysestøbning, Mechanikus Winstrups Værksteder og Kehlets Chokoladefabrik paa Rosenlund etc. var i Gang, dels i Byen dels i Landdistriktet. Neden for vil der blive berettet nærmere om disse industrielle Virksomheder, hver paa sit Sted.

— — —

Ogsaa deri adskilte Frederiksberg sig fra andre Landsbyer, at Slottet og ikke Kirken var Byens Hoved-Lokalitet. Ganske vist havde der været Kirke før Slot, men Udviklingen havde ført til, at Kirken maatte vige for Slotshavens Krav — flytte bort fra sin oprindelige Plads over paa sin nuværende. Der var ingen Kirkebakke — den havde Slottet lagt Beslag paa, men ellers havde Kirken faaet en smuk Beliggenhed, lige ved Indgangen til Slottets imponerende Opkørselsalle og ved Enden af Byens Hovedgade. Kirkeforholdene havde iøvrigt ved Kristian den Sjettes Nidkærhed for de Dele faaet en endelig og god Ordning, der kunde holde et godt Stykke frem i Tiden, og Frederiksberg Præstekald blev af mange Grunde tidligt et eftertragtet Embede — i 1785 ved Sognepræsten J. M. Weinreichs Død meldte der sig ikke mindre end 46 Ansøgere.

Selve Kirkebygningen havde fra første Færd faaet en ejendommelig Form, saaledes beskaffen at der vanskelig kunde røres ved den uden at gøre Vold paa Kirkens Arkitektur. Udvidelser viste sig dog snart paatrængt, Rummet slog ikke til — ikke blot fordi Byens Indbyggertal øgedes, men ogsaa fordi flere og flere Kirkegængere søgte herud, navnlig fra Vesterbro. For dog at hjælpe lidt paa Pladsmanglen besluttede man 1782 at tilbygge et særligt Sakristi. Arkitekten Hans Næss, der havde Tilsyn med Kirker og Skoler paa de kongelige Godser, ønskede, ogsaa for Symmetriens Skyld, samtidig at opføre tre lignende Pavilloner, hver mod sit Verdenshjørne. De kunde anvendes til Begravelseskapeller og Vaabenhuse. Men det blev ved Sakristiet alene — det

blev efter Reglerne opført ved Kirkens Østside, først i 1865 fik den en tilsvarende Udbygning mod Vest til Vaabenhus, og flere kom der ikke.

Trods det at Kirken i sin Tid var opført af en „Fusker“ (sml. I, 194 f.) holdt den Stand mod Slid og Ælde i mere end et Aarhundrede uden at større Reparationer blev nødvendige, kun med en saare nødtørftig Vedligeholdelse. Det kunde nu og da gaa galt saaledes som i 1785, da Tagkvistene var raadnet op, og Regnen trængte ned i Kirken — iøvrigt en dagligdags Foreteelse i Datidens Landsbykirker. Skaden blev udbedret, men Kvistene blev helt fjernet efter Hofbygmester Zubers Forslag. Desværre eksisterer der intet Billede af Frederiksberg Kirke fra dens ældste Tilværelsestid, men Tagkvistene kan bl. a. konstateres paa et Vue fra Smallebakken ud over København fra 1763 — der iøvrigt ikke fortæller os noget om Frederiksberg fra den Tid. De har altsaa været der og maa have pyntet svært op paa de nøgne og døde Tagflader.

Indvendig blev der snart efter Kirkens Opførelse anbragt en Række af de i Tiden mellem Barok og Rokoko saa yndede lukkede Kirkestole, som siden erstattedes af aabne Pulpiturer, og for at bøde noget paa Rummets spartanske Udstyr overførtes 1776 fire af Krocks mange Malerier paa Frederiksberg Slot til Kirken. Man begyndte ligeledes at samle et Portrætgalleri af Kirkens Præster, og 1841 blev Eckersbergs Nadverbillede anbragt over Alteret. Ellers skete der ikke noget af Betydning med Kirken i denne Periode. At Orglet repareredes 1817, at der 1838 lagdes Plankegulv i Koret i Stedet for det hidtidige Murstensgulv er næppe værd at nævne. Næsten mere bemærkelsesværdigt er det, at en anonym Giver 1824 skænkede Kirken tre Kollekttavler af Mahogni med Sølvbeslag. Kongen og Rentekammeret fandt dem saa smukke, at en Meddelelse til Offentligheden om denne Gave ansaas for paakrævet — ikke blot som en Anerkendelse til den ukendte Giver, men formodentlig ogsaa som en stiltiende Opfordring til Kirkefolket om at spytte i Bøssen. Forøvrigt vedblev Oehlenschlägers Fader, der fra 1778 havde været Organist ved Kirken, at fungere i dette Embede, selv efter at han var ble-

ven Slotsforvalter — først i 1825, et Par Aar før hans Død, konstitueredes en anden, men han fik rigtignok ingen Løn saa længe den gamle Slotsforvalter levede.

Præst og Degn havde oprindeligt ikke noget Jordtilliggende til deres Boliger, saa de kunde ikke som andre Præster og Degne paa Landet drive et beskedent Landbrug eller blot holde et Par Kør. Derpaa blev der raadet Bod 1776, da Præsteembedet fik tillagt seks Tdr. Land af Studevænget, og Aaret efter dryppede det ogsaa paa Degnen — han fik een Td. Land. Præstegaarden, der laa sammenbygget med Skole og Degnebolig som en uhyre lang Længe, holdt Stand i sin oprindelige Skikkelse i næsten halvfemsindstyve Aar, inden der 1825 skete en Forandring. Den nordre Del af det kombinerede Tilholdssted for Stedets Kirkeprovins blev da klippet fra, saa kun Skole og Degnebolig blev tilbage, og en ny Præstegaard, grundmuret og med elleve Værelser, opført som en selvstændig Bygning op mod Muren, der omgav Kirken og Kirkegaarden. Degneboligen var stadig ved Magt og i god Stand. Det var her Oehlenschläger lejede sig ind i 1814 for i Fred og Ro at skrive Tragedien „Helge“, der skulde blive et af de Værker, der var lykkedes bedst for den nu fuldmodne Digter. Her sad han, som han selv skriver i sine Erindringer, i et Rum der kun ved en tynd Væg skilte ham fra den Skole, hvori han fik sin første nødtørftige Børnelærdom.

Oehlenschläger hang med Liv og Sjæl ved sin Barndoms Frederiksberg. Netop af Skolen giver han os et Billede fra Aarene sidst i 1780erne, efter at han havde forladt Mad. Bergaus Børnehave i Allegaden og var kommen i Byens rigtige Skole. Det er tegnet med bred Pensel og kraftige Strøg men tillige mærket af den vordende Konferensraads fine Fornemmelser. „Degnens Skole var en Skole for Gadedrenge,“ skriver han, „hvoraf der var mange i min Barndom paa Frederiksberg; thi der boede en stor Hob fattige Folk, som spandt paa Skotrok i Mester Collins Fabrik.“ Den kommer vi til senere. Disse fattige Fabrikarbejderenes Børn kom træskoklædte i Skole, i Laser og Pjalter, der stod godt til Skolens Interiør — den saa ud som en Svinesti, med optraadt Stengulv og med Borde og Bænke som i den sletteste

Kro, og Drengene øvede i udstrakt Grad deres Snittekunst paa Skolens fattige Inventar. Skolens Præceptor — den Student der skulde bøde paa Degnens manglende Lærdom — og Degnen selv optraadte i Slaabrok og Nathue med lange Kridtpiber i Munden. En Dag skrev dog Degnen, for ligervis som sin holbergske Kollega Per Degn at vise, at ogsaa han kunde Latin, i den lille Adams Skrivebog de bevingede Ord: Ora et labora! Kun naar Biskop Balle og Provst Bast kom paa Visitats var Skolen pudset op saa godt det lod sig gøre, men Overhøringen var nogenlunde af samme Art som den Skolemesteren i Julestuen stiller op, naar han skal vise Børnenes Færdighed for Fatter Jeronimus. Allerede 1804 blev dog de værste Skavanker ved Skolebygningen afhjulpen, og Undervisningen føjede sig siden efter Tidens ændrede Krav. Den gamle Skole holdt Stand ud over Oehlenschlägers Levetid — først i 1863 blev den afløst af Byens tidligst opførte Kommuneskole, der fik sin Plads i Møstings Vænge ved Lampevejen, og først ind i vort Aarhundrede faldt den gamle Bygning i Pilealleen for Øksen.

Af de Institutioner, der laa under Gejstlighedens Domæne, var Kirkegaarden den der var underkastet de største Forandringer. Den var bestandig for lille, og Pladsmanglen maatte her nødvendigvis afhjælpes. Ikke blot Sognets egne Indbyggere, mange andre der kun havde en fjernere Tilknytning til Frederiksberg, navnlig Landliggere og Folk fra Vesterbro, udsøgte sig et sidste Hvilested paa den idylliske Kirkegaard, i landlig Fred og dog saa nær ved den store Hovedstad. Den første forholdsvis ringe Udvidelse i 1764 forslog dog det næste halve Aarhundrede, men i 1815 begyndte det at knibe med Plads til nye Begravelser. Præsten satte sig imidlertid imod en Udvidelse af Kirkegaarden, af den gode Grund at det nødvendigvis maatte gaa ud over hans Præstegaardsjord, der laa umiddelbart op til den, og der var intet andet at gøre end at vente til der blev Vakance i Kaldet. Det blev der 1823, og den nye Præst maatte afgive en Td. Land, der blev udlagt til Kirkegaard i Fortsættelse af den tidligere, langs Frederiksberg Alle.

Da man skulde indhegne den nye Udvidelse med en Ringmur

i Lighed med den gamle, gjorde Demoleringskommissionen imidlertid Vanskeligheder. København var jo en Fæstning, og mellem Voldene og den saakaldte Demarkationslinje maatte der kun opføres Bygninger som i givet Tilfælde let kunde demoleres. Og disse Bestemmelser blev indskærpet efter den sidste Belejring. Linjen skar gennem hele Frederiksberg Landdistrikt umiddelbart Øst for Byen, saaledes at Allegadens Landsteder netop gik fri. Men den faldt midt i det nye Kirkegaardsterræn, og Muren, der skulde afslutte Kirkegaarden i dens nye Skikkelse, blev efter Kommissionens Mening altfor massiv, altfor vanskelig at vælte og i Krigstilfælde til altfor stor Fordel for en belejrende Fjende. Den maatte derfor laves om og gøres saa tynd, at den med Letthed kunde styrtes ned i en foran Muren anbragt Grav. Der blev stort Postyr om den Ting. Ingen havde vidst Besked derom i Forvejen, nu maatte Kongen, der selv havde resolveret i Sagen om Murens Opførelse, sende Rentekammeret et mildt bebrejgende Reskript, men Kammeret havde allerede ladet Reprimanden gaa videre til Bygningsinspektøren. Det var Historien om Plamasen paa Kejserens Kjøle om igen. Men Kirkegaarden blev da udvidet, og den højtidelige Indvielse fandt Sted 1. Juni 1825. Samtidig blev det bestemt, at der ingen Begravelser maatte finde Sted paa den gamle Kirkegaard i de næste tyve Aar — en Bestemmelse som der dog af og til blev dispenseret fra. Aaret efter fik Kirkegaarden en Brønd, hvor de Besøgende kunde hente Vand uden at gaa Tiggergang hos de omboende, takket være en Klage i „Politivennen“, et Organ hvis Kritik og Henstillinger Frederik den Sjette og hans nærmeste Kreds var meget lydhor overfor.

Atter i 1837 fik Kirkegaarden en Udvidelse, denne Gang noget mindre og specielt til Frijordslig. Meningen var, at denne Afdeling skulde lægges bagved, Syd for den sidste Udvidelse i Retning mod Bakkehuset, men man besluttede sig alligevel til at fortsætte langs med Frederiksberg Alle. Det maatte foretrækkes af praktiske Grunde, og som Kancelliet hævdede, kunde der formentlig ikke „være noget stødende i, at Frijords-Kirkegaarden kom til at støde umiddelbart op til Frederiksberg Alle, naar den

blev omgiven med en Tjørnehæk, og der i alt Fald blev plantet en tæt Rad Popler langs med den Side som kom til at vende ud mod Alleen“. Saa kunde nemlig Hofmændene og de høje Magnater, der passerede til og fra Slottet, fries for det ækle Syn af disse Fattigmands-Begravelser. Men siden blev ogsaa denne Del af Kirkegaarden et fornemt Sted at begraves paa.

Anlæg og Tilsyn med den udvidede Kirkegaard, hvortil senere kom den Udvidelse mod Syd som man opererede med i 1837, overdroges Plantør Hans Hansen ved Frugttræskolen i Brune Dyrehave. Det var ham der hægede om alle de mange Stormænds Grave, som allerede i denne tidlige Periode fandtes paa Frederiksberg Kirkegaard. Her var den Oehlenschläger'ske Familie stedt til Hvile, her laa Rahbek og hans Kamma, her havde den temperamentsfulde Sophie Ørsted endelig faaet Ro og ved Siden af hende Anders Sandøe Ørsted, her laa Møsting og mange andre — ikke at forglemme Lars Mathiesen, ogsaa paa sin Vis en Berømthed, hvis Rygte og Ry var naaet langt ud over Frederiksbergs Grænser.

Kirke og Kirkegaard laa oprindelig paa de kgl. Hømarker og tilhørte Kongen. I 1849 blev det Statsejendom, men overtoges 1868 af Frederiksberg Kommune. Kirken er dog siden 1898 en selvejende Institution.

— — —

Ikke blot Slottet og Slotshaven, ogsaa Byen havde sine Oplevelser under den kortvarige engelske Okkupation i 1807. Herom fortæller Byens Præst Jens Frechland i en lille Pjece „Frederichsbergs Skjæbne i Anledning af Kjøbenhavns Belegning af Engælænderne“, der hist og her minder om Reisers fyrgterlige Ildebrandshistorie og iøvrigt er stærkt mærket af Øjeblikkets Ophidselse mod de ubudne Gæster. Men som et Øjenvidnes samtidige Beretning har den sin Værdi.

Mandag Formiddag den 17. Aug. omtr. Kl. 11 kom en Trompeter ridende gennem Allegaden, gav nogle Stød i sin Trompet og straks efter var hele Gaden indtil Gamle Kongevej besat med engelske Forposter, der stod skælvende i Frygt for „hvert Øjeblik at rives ud af Verden“. Men de fik snart Forstærkning —

om Tirsdagen og de følgende Dage kom Englænderne over de skikkelige Frederiksbergere „som østerlandske Græshopper“, der forlangte Rom, eller i Mangel deraf Brændevin, Hvedebrød og Tobak. Folk fik Lov til at passe deres Dont udendørs og bjerge Høsten, der stod fuldmoden paa Marken, kun var der Udgangsforbud fra Kl. 8 Aften til Daggry. De engelske Soldater byggede Straahytter af Grene og mejet Korn og holdt til i Søndermarken, først en otte Dages Tid efter Ankomsten drev en Skylregn dem ned til Byen, hvor omtr. 1000 Bjergskotter indkvarteredes i Allegaden; paa Marksiden med de dybe Tofter og Vænger og de mange forskellige Smaahuse paa Grundene blev de indlagte enten Beboerne vilde det eller ej, paa Slotssiden derimod, hvor der var mindre Plads, kun hvor Beboerne var borte. Ellers skete der ikke Beboerne noget ondt; et Par af Byens „honnette“ Indvaanere blev bragt op paa Slottet til Forhør, men dimitteret samme Aften, en Mand der blev anholdt prøvede af Skræk at tage sig af Dage ved at stikke sig i Maven og Halsen med et Søm, og en anden blev skudt i Benene i sin Have. Skytset fra København var mere nærgaaende. En Granat sprang lige over Præstegaarden, en anden faldt ned i Runddelen uden for Kirken, og hos Etatsraad C. A. Fabricius i Falkoneralleen, hvor just nogle indkvarterede Officerer skulde gaa til Bords, kom en Kanonkugle fra Hovedstaden flyvende gennem Stuen; men den gamle Etatsraad og hans Frue blev roligt siddende — den var ikke tiltænkt dem, hvilket de engelske Officerer ogsaa rigtig bemærkede.

Beboerne i Byen maatte daglig levere Lagner, Skjorter og Sengklæder til Sygestuerne — men den Slags var de vant til ogsaa under fredelige Forhold, naar der var større Indrykning paa Slottet. Værre var det, at de mange Soldater, de „graadige Ædere“, spiste dem ud af Byen, alt spiseligt forsvandt og ingen fik Lov til at hente nye Forraad ude fra Landet. Præsten anslaa Skaden paa Marksæden til 7 à 8000 Rdr., og saa ranede Soldaterne det meste af den modne Frugt i Haverne og brugte Plankeværkerne til Brændsel. Det oprørte ham. Englænderne holdt iøvrigt god Justits inden for deres egne Rækker. I en Be-

retning i Berlings københavnske Tidender læses følgende lille oplysende Historie. Hos en Gæstgiver i Alleen havde en Del Soldater Natten før deres Afmarch sat Ild paa en gammel Vogn aabenbart i den skumle Hensigt at svide Gaarden af som et sidste Farvel. De har rimeligvis ikke været fornøjet med Traktementet. Men deres Officerer sad just oppe og spillede Kort, hvorved Ulykken blev forebygget. Gerningsmanden kunde ikke opdages, og da ingen af Kameraterne vilde udlægge ham, fik de Tamp allesammen. Iøvrigt svirrede som altid under lignende Omstændigheder allehaande drastiske Rygter; saaledes kunde Københavns Skilderi i de første Dage af Septbr. meddele, at Englænderne havde hængt to københavnske Glædespiger i Frederiksberg Alle. Men det var formodentlig bare en Fabel.

Englændernes Besættelse af Frederiksberg var kun Barneleg i Forhold til det vi oplevede under den sidste Verdenskrig. Den var baade lemfældig og kortvarig, allerede ved Midten af Oktober var det hele forbi. Den mest dramatiske Hændelse, Evakueringen af Lemmerne i Daarekisten paa Ladegaarden og deres midlertidige Indkvartering i Frederiksberg Kirke skete i de sidste Dage af August. Herom beretter baade Frechland og den nævnte Korrespondent til de Berlingske Tidender, der begge havde overværet Episoden paa nærmeste Hold.

Saa snart Englænderne begyndte at operere i Nærheden af Ladegaarden, gav man — som naturligt var — Ild fra den belejrede Hovedstad, saaledes at det daværende St. Hans Hospital kom til at ligge lige i Ildlinjen. Man havde Englænderne mistænkt for at benytte det som Dækningsmiddel, og Hospitalets Direktion vilde have flyttet Lemmerne ind til Byen, men da Englænderne ikke vilde tilstede en regulær Vaabenstilstand paa halvandet Døgn, men kun fire korte Timer til denne Foranstaltning, blev det ikke til noget. Hospitalsbestyrelsen fik derimod Lov til selv at forhandle med Fjendens højstkommanderende, men heller ikke det kom der noget ud af, før den engelske General Cathcart den 29. Aug. selv sendte en Parlamentær til Hovedstadens Forsvarer General Peymann med en Billet, hvori han udtalte, at han var oprørt over Synet af de stakkels Mennesker i Hospitalet og

vilde lade dem flytte et andet Sted hen, blot man ikke vilde skyde paa Vognene under Transporten. Det lovede Peymann, men Bortførelsen af Lemmerne tog 12 Timer i Stedet for de fastsatte 4, og fra dansk Side fortrød man bagefter sin Eftergivenhed, fordi man mente, at Redningen af disse 500 vanvittige Mennesker havde forhindret et stort og maaske resultatrigt Udfald.

Transporten kom til Frederiksberg By henimod Midnat den 29. Aug. Efter Tidens Skik rummede Hospitalet ikke blot sindsyge, men ogsaa Patienter med veneriske Sygdomme. De førtes frem paa et halvt Hundrede Bøndervogne under Eskorte af engelsk Rytteri, og for at forhindre de gale Mennesker i at springe af under Vejs eller forøve andre Ekscesser havde man bundet Hænderne paa dem, dog kun med „Forklædebaand“, for at behandle dem saa human som muligt. Da man kom til Kirken, lagde man de „bindegale“, som Bladkorrespondenten udtrykker sig, op ved Alteret, de mere medgørlige blev sat ind i Kirkestolene, medens de 16 veneriske anbragtes i Staldene ved Frederiksberg Slot. I 48 Timer var de indespærret i Kirken medens Bøndervognene ventede udenfor for at viderebefordre dem ind i Landet, til Frederiksborg og Frederiksværk. Englænderne forsynede de internerede med Kød og Brød, Gulvet blev strøet med Hø og Halm. Midt i al denne Bedrøvelighed udspillede tragikomiske Scener. Den afsindige Pastor Niels Cruuse, tidligere Præst ved Hospitalet, begyndte straks at præke og holdt ved hele Natten. Men han forblev ikke ene om at føre Ordet. En anden af de sindsyge, en tidligere Kaptajn Green med et langt flettet Skæg, placerede sig lige overfor ham og faldt ham bestandig i Talen. Det blev til en stormende Debat mellem Cruuse som straks erklærede at han var „Bisp og Hoved for det hele“, og Green der udnævnte sig selv til „Kaptajn for den hele Flaade“, og Emnet var det højst aktuelle: Krigen med England.

Om Aftenen den 31. Aug. blev de ført videre. Afslutningen af dette tragiske Mellemspil skal imidlertid fortælles med Frechlands egne Ord, ogsaa for at give Indtryk af Stilen i hans Beretning. „Endelig blev anden Dags Aften bestemt af Fjenden til disse ulykkelige Bortførelse, ret som om Aftenens Mørke og Nattens

frygtelige Ankomst skulde hjælpe til at gøre Scenen end mere rædselsfuld. Nu saas da de afsindige fastgjorte til Vognene med bagbundne Hænder; nu halvgalne, som med Ansigterne vendte mod hinanden brændte af Harme efter at slaa, spytte, sparke og rive hinanden i Ansigtet; nu udmarvede, skindmagre Oldinger, nu smertefulde syge, som ynkværdigen vaandede sig ved Vognens Stød. En rasende Præst, en tungsindig Student, som sagdes at være født her i Byen [nl. Frederiksberg] og havde baaret Vaaben for Fædrenelandet i Kronprinsens Korps den 2. April 1801, en ung Kone, som nylig havde været i Barselseng og var gaaet fra Forstanden af Skræk over Fjendernes Ankomst, blandede i Hoben af de øvrige bundne og sengeliggende, paadroge sig især Opmærksomhed og syntes at gøre Synet end mere beklagelsesværdigt. Bag efter Vognene fulgte en Trop liderlige Kvinder, der plagedes af den skændigste Sygdom, fordi de havde i deres bedste Ungdom solgt deres Legemer til vanærende Brug. Frækhed syntes dog ikke ganske at have forladt nogle, medens Skamfuldhed og pinende Bebrejdelse upaatvivlelig martrede andres Barm“. Saaledes forlod det triste Tog Frederiksbergs Enemærker.

II. GAARDE, HUSE OG BEBOERE

Vi har i det foregaaende gjort os bekendt med Frederiksberg Bys ydre Forhold i det Tidsrum der strækker sig mellem Struensee-tiden over Frederik den Sjettes Tidsalder indtil omtr. 1858. Udviklingen inden for denne Epoke er saa langt fra at være overvældende, at den snarest maa karakteriseres som Stilstand, og taaler ingen Sammenligning med det foregaaende Tidsrum, de første tre Fjerdedele af det attende Aarhundrede, der indelbærer Spiren til den Udvikling som først rigtig kom til Udfoldelse efter 1858. De Fordele der fulgte af Storhandelens Højkonjunktur under den nordamerikanske Frihedskrig og af Kinafarernes hjembragte Rigdomme og Fabrikernes Opblomstring mærkedes i den lille By kun som svage Dønninger, men desmere satte Krigen og Pengekrisen i de første Decennier af det nit-

GAMMEL GAARD I ALLEGADE
 Akvarel. Bymuseet.

tende Aarhundrede sit Præg paa den. Vel var Frederiksberg en Landliggerby, men de rige Handelsmænd foretrak alligevel de nordsjællandske Egne og Øresundskysten — de behøvede ikke at bekymre sig om Afstanden til deres Kontorer i Hovedstaden, de havde Forspand i Stalden og Karetten staaende i Lystgaardens Vognport. Til Frederiksberg søgte væsentlig Embedsmænd, ganske vist ogsaa Folk med høje og velaflagte Embeder, men alligevel ikke med Storhandelsmændenes økonomiske Standard — det var og blev en Landliggerby for den velstaaende borgerlige Middelstand.

Men vi maa nu ogsaa kaste et Blik inden for Stakitter og

Plankeværker for i Enkeltheder at faa lidt Rede paa hvad der var af Bygninger og Haver, og hvad det var for Folk der boede bag Murene. Vi vælger hertil den gamle Hollændergade med de to Rækker Gaarde, hvor vi er i Stand til at lodde dybest ned i Fortiden og vinde videst historisk Udsyn. Her er ogsaa Kontinuiteten bedst bevaret. Ganske vist glipper Kilderne hist og her, og de faste Holdepunkter mangler, men alligevel er det dog muligt i det store og hele at følge de enkelte Gaarde op gennem Tiden.

Det viser sig da, at enkelte af de hollandske Indbyggere holdt fast ved deres Slægtsgaarde langt ned i det attende Aarhundrede, men det var kun ganske faa. Enkerne klamrede sig ved den gamle Gaard og delte den i levende Live mellem Sønnerne for at den ikke skulde komme paa fremmede Hænder ved Skiftebehandlingen. Langt den overvejende Del er dog Folk udefra der her i rolige Omgivelser erhverver sig en landleg Bolig nær den store By. Efter 1740, da de tidligere Hollændergaarde fik Jord, driver man et nødtørftigt Landbrug, andre har ogsaa „Lejevaaninger“ paa Gaarden — det vil i Reglen blot sige Værelser eller Lejligheder til Udleje, sjældnere hele Huse — hvor Byens egne kan leje sig ind eller Københavnerne faa Ly for Sommeren. Kun et Faatal er Lystgaarde af den Karakter man finder i Nordsjælland. Der er ogsaa brav mange Spekulanter paa Frederiksberg — Folk der køber Gaardspladser og Huse op for at handle med dem; mærkelig nok hører de kongelige Falkonermestre Verhagen og Verhuven til de fremmeligste i den Art, navnlig stikker de Penge i mindre Huse eller forsyner Smaafolk med fornøden Kapital ved Ejendoms køb.

Langt de fleste Bygninger, selv i Hollændergaden, Byens fornemste, var af Bindingsværk med Murtavl, medens Udhusene sædvanligvis var lerklinede; i det attende Aarhundrede kan kun konstateres forholdsvis faa grundmurede Huse, hvoraf blot et Par er bevaret til vor Tid. Ud til Forpladserne dannede Bygningerne allerede tidligt en sammenhængende Række med Indkørselsport til hver Gaard og bagved laa Huse og Udbygninger saa tæt paa de dybe, men smalle Gaardspladser, at Sidevinduer mod andre Haver ofte kun var bleven anbragt efter Aftale med

OVERSIGTSKORT

Udsnit af Saabys Kort over København og Omegn 1869.

Gaards- og Huspladser ligger paa dette Tidspunkt endnu i det store og hele hen saaledes som de var opdelt i det 18. Aarhundrede. Matrikulsnumrene er paaført Kortet, men uden Littreering.

Naboen og med Forpligtelse til at blænde dem, om en ny Ejer forlangte det. Grundene var dybe fra Begyndelsen af, og blev det end mere, da Ejerne tilhandlede sig Stykker af Baglandet, den Del af den kgl. Hømark, som Enken efter Hederider Oberkamp fik Skøde paa i 1766 med udtrykkeligt Paalæg om at overlade Grundejerne mod Hollændergaden en Part af til Uvidelse af deres Gaardspladser. Der var maaske lidt trangt mellem Hegnene, men der var grønt og landligt, med store Pryd- og Frugthaver. I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede forsvandt de fleste Lervægge og Straatage, og de grundmurede Huse og Lyststeder begyndte at brede sig. I Dag er Allegade noget helt andet end blot for et Par Menneskealdrer siden. Nu dominerer de høje Etagehuse næsten hele Mark- og en Del af Slotssiden — Idyllen er borte, man kun lige aner den.

Vi begynder vor Rundgang paa Marksiden, d. v. s. den østlige Side af Allegade, nærmest Gamle Kongevej, og følger saaledes ikke den matrikulære Nummerering, der bestandig har skiftet i de sidste Aarhundreder. Gaardenes Historie opridses ikke blot for det Tidsafsnits Vedkommende, vi nu er ved, men lige fra Iværksættelsen af Scheels nye Byplan efter Branden 1697. Det er af praktiske Hensyn, for ikke at stykke Gaardenes Historie ud i Smaapartier, men holde den samlet paa eet Sted. Man maa dog ikke vente sig særlig spændende eller historisk mærkværdige Episoder knyttede til disse Ejendomme — hvad der muligvis har været af den Art, er forlængst skjult i Glemselens mørke Nat. Det er væsentlig kun tørre Ejerlister, og mange ukendte eller lidet kendte Personligheder vil passere Revue for Læseren, iblandt højst nødtørftige Bygningsbeskrivelser, saaledes som de kan udledes af Skøder og Taksationer. Men det er det eneste Middel vi har til at danne os et Billede af Fortidens centrale Frederiksberg.

1. Bertel Basses Gaard.

Allerede i 1697 finder man Dragonløjtnant Bertel Basse som Ejer af Gaarden ved Hjørnet af den gamle Kongevej. Af Hensyn til sin uregelmæssige Form var Grunden ved Reguleringen efter

Branden udstukken i to Parceller, en Gaardsplads og en Husplads, og begge Parceller var til at begynde med tilskreven Brygger Hans Levesøns Arvinger, en af de udenbys Mænd der havde købt Jord af Hollænderne. Men de kommitterede bestemte, at Pladsen rettelig tilkom Bertel Basse, som havde bebygget den efter Branden, og 11. Maj 1706 fik han kgl. Skøde paa den. Det var en fuld Gaards Bygge- og Haveplads paa 12000 Kv.-Al. Huspladsen, et trekantet Stykke Jord paa yderligere 5000 Kv.-Al. mellem Kongevejen og Bertel Basses Gaard, havde Hans Levesøns Enke faaet Lov til at beholde, men Kongen købte den af hende og skænkede Bertel Basse den (23. Oktbr. 1706), saaledes at Ejendommens samlede Areal blev 17000 Kv.-Al. og fremtidig regnedes for halvanden Gaardsplads. Han maa have haft Gaard i Byen allerede før den store Ildsvaade, da han umiddelbart efter fik en Brandhjælp af Kongen.

Under den store nordiske Krig blev Bertel Basse haardt saaret ved Helsingborg 1710, men døde først flere Aar efter. Gaarden paa Frederiksberg blev imidlertid sat til Auktion, og i Maj 1710 udstedtes Skøde til Justitsraad Hans Voskamp, hvis Enke i Marts 1714 afstod Gaarden til Conrad Eichhart Runchel (ell. Runche), og da den atter 1717 kom paa Auktion, fik den tre Ejere: Joh. Conr. Kersting, Byskriver Jac. Ursin og Vinhandler Joh. Bech (ell. Bex). Efter Vinhandler Bechs Død gav Kersting og Ursin hans Enke Margrethe Acherman Skøde paa Gaarden i Marts 1724 og i Septbr. s. A. afhændede hun den til Højesteretsprokurator, senere Vicelandsdommer Dines Leth for 1500 Rdr. i klingende kurant Mønt. Rimeligvis er enkelte Led i denne Kæde af Transaktioner blot juridiske Formalia, men i hvert Fald var Dines Leth virkelig Brugsejer gennem en Aarrække lige til sin Død, og benyttede aabenbart Gaarden til Sommerbolig.

Da han tiltraadte var der mod Gaden et Hus paa 18 Fag med Kvist over de fire, formodentlig den oprindelige Bygning fra Bertel Basses Tid, samt en nyopført Huslænge i Gaarden paa 12 Fag, alt af Bindingsværk med Stentag, foruden en stor Have med mange Frugttræer og et Lysthus ud til Hømarken — altsaa en jævnt stor Lystgaard af Datidens sædvanlige Type. Lands-

dommer Leth døde i Septbr. 1732, i Marts 1734 kom Gaarden atter paa Auktion og Johan Peter Piper, Økonom ved Vajsenhuset, fik den tilslaaet for 1145 Rdr. Ligesom Leth var han Ejer i ti Aar, indtil Marts 1744, da han solgte Ejendommen til Mad. Anna Elisabeth Wraae, Enke efter Thomas Saur (ell. Suhr), for en Købesum af 2800 Rdr. dansk Kurant. Værdien var saaledes steget til mere end det dobbelte, men Gaarden var ogsaa forbedret i Mellemtiden. Hovedbygningen var ganske vist kun udvidet med to Fag, men som en af de tyve gamle Holløndergaarde havde den faaet Jord i Hømarken og i samme Anledning var der opført Kornlade, Lo, Vognskur m. m. Jorden laa Vest for Søndermarken og Brune Dyrehave, og da Gaarden var over normal Størrelse, havde den en Tredjedel mere i hvert Skifte end Naboen.

Mad. Saur besad kun Gaarden en kort Tid og benyttede den selv kun delvis, hun havde indrettet Lejevaaninger og ventede øjensynlig paa et favorabelt Salg. I Sommeren 1747 viste den rigtige Køber sig i Friherre Nicolai Gersdorff, som erhvervede Gaarden for 3200 Rdr. Den nye Ejer var Stiftamtmand i Sjællands Stift og havde haft Sommerbolig paa Jægersborg, hvor han i Kristian den Sjettes Tid havde en Del af Slotshaven med de dør værende Bygninger i Forpagtning. Men da Efterfølgeren ved sin Tronbestigelse lod Thurah iværksætte en Ombygning af det gamle Slot og tillige en Nyordning af Omgivelserne, maatte Gersdorff fortrække og slog sig i Stedet for ned paa Frederiksberg. Han havde haft rigelig Udendørs-Plads paa Jægersborg, her blev det ham for trangt. Bag Gaardens Have laa i Hømarken et Stykke Jord, der kaldtes „Mules Vænge“ og formodentlig tidligere havde været overladt denne længst afdøde Stor-Grundejer i Frederiksberg By. Det vilde Gersdorff gerne have til Udvidelse af sin Grund. Det var et betydeligt Jordstykke, en Triangel, der langs Kongevejen strakte sig næsten ud til den gamle Skraavej mod Prinsens Gaard og rakte langt ind mod Syd bag Naboha-verne. Da det oplystes at Naboerne havde Laager ud dertil, fandt Kammeret det betænkeligt at give Gersdorff Lov til at raade over Jorden og paa den Maade forskærtse deres gamle Ret. Der var

nemlig ogsaa Retfærdighed til under Enevælden — selv en højtstaaende Embedsmand som Gehejmekonferensraad Gersdorff kunde ikke opnaa Fordele paa andres Bekostning. Det blev da til, at han af Vænget maatte nøjes med saa meget som i Bredden svarede til hans Havegrund, der løb sammen i en Spids og bagved kun maalte 39 Al., og i Længden langs Kongevejen fik han bare 50 Al. af de oprindelig forlangte 339; saa kunde ikke nogen af Naboernes Udsigt eller Adgang til Vænget hindres. Til Gengæld skænkede Kongen ham (ved kgl. Resolution af 19. Decbr. 1747) denne Jordstrimmel mod en ganske ringe aarlig Grundskyld.

Gersdorff døde Aaret efter, men hans Enke Louise, f. v. Boineburg, beholdt Gaarden til faa Aar før sin Død, først 1761 solgte hun den til Nicolai Adeler Poulsen for 4500 Rdr. Det var nu en veritabel Lystgaard med Stuehus, Vaaninger, Udhuse og Lade, der var Have med Mistbænke og „Urtepotter“, hvilket vil sige store Beholdere paa Postamenter som de brugtes i Datidens Barokhaver, og dertil Fiskeparker, Fiskedamme og Damsteder i Mark og i By; lige uden for Indgangen laa den tidligere omtalte Dam.

Den nye Ejer skilte sig dog hastigt ved sin nyerhvervede Gaard — et halvt Aar efter gav han Slotsforvalteren paa Frydenlund, Ulrich Adolph Voigt, Skøde paa den (Jan. 1762), men heller ikke han fandt blivende Sted her, halvandet Aar efter (Juni 1763) solgte han den til Stadskaptajn Hans Henr. Garben. Paa dette Tidspunkt holdtes der to Heste, tre Kør og otte Faar paa den gamle Lystgaard; denne Besætning gik med i Købet, foruden Karosse, Jagtvogn m. m. Man faar ogsaa at vide, at Havestuen var forsynet med Skilderier, rimeligvis faste Vægmalier, at Værelserne var betrukket med mønstret Lærred eller Kattun og at Dagligstuen var forsynet med Paneler, altsaa udstyret som jævnt gode Borgerhuse i København. Den landlige Beliggenhed understregedes ved Vinduesskodderne ud til Haven, og det murede Barok-Lysthus med Betræk paa Væggene var noget ud over det almindelige.

Efter Stadskaptajn Garbens Død lod Boet Gaarden sætte til

Auktion og den rige københavnske Sukkerraffinadør Henrich Ladiges købte den (Septbr. 1767). Den var vurderet til godt 3000 Rdr., men Ladiges fik først Hammerslag ved 4260. Han forøgede Gaardens Tilliggende med Arealer af Forhaabningsholm, der 1780 frasolgtes denne store Ejendom, da Ejeren, den frederiksbergske Bager Henr. Mentz gik fallit; det var Halvdelen af Lodderne 4, 5 og 6 fra Bortsalget af de kongelige Jorder 1765, med en for hans Gaard meget gunstig Beliggenhed paa den anden Side af Gl. Kongevej og rundt om Hjørnet til Falkoneralleen (sml. Kortet I, 214). Den anden Halvdel købte Naboen Overlandinspektør Berner ved samme Lejlighed.

Ladiges havde her Sommerbolig i næsten tyve Aar. I 1786 solgte han Ejendommen til sin Gartner Andreas Johan Winckler, der holdt Traktørsted paa Gaarden allerede i Ladiges' Tid og iøvrigt lod Hus opføre paa Grunden hinsides Kongevejen. Winckler var gamle Oehlenschlägers gode Ven, og hans Søn, den senere bekendte Læge, Legekammerat med Adam og Sophie. Den følgende Ejer, Kammerraad og Landvæsenskommissær Niels Sommerfeldt Boeg (fra 1796), bebyggede yderligere Grunden paa den anden Side og solgte 1810 Gaarden til Kammerraad Chr. Rothe for en Købesum af 45000 Rdr. — der dog ikke betød nogen overvældende Værdistigning, da Kursen var stærkt dalende i disse Aar. Umiddelbart efter videresolgte han Gaarden til Apoteker Nicolai Jørgen Stolpe paa Svaneapoteket i København for 25000 Rdr., men han fik dog ikke den hele Ejendom for de Penge — kun Gaarden ved Allegaden undtagen den østre Længe, endvidere de to Steder der var opført paa den anden Side Kongevejen, men af Tilliggendet knap 10¹/₂ Tdr. Land eller omtrent Halvdelen af Forhaabningsholms-Jorderne, Resten beholdt Kammerraad Rothe selv, ogsaa de Arealer Gaarden oprindeligt havde faaet tildelt i Bakken og Vandkrogen.

Skønt Apoteker Stolpe kun besad Ejendommen i et begrænset Aaremaal (han døde som Assessor pharmaciæ i Novbr. 1816), fik han dog sat Gaarden i god Skik. Hovedbygningen var stadig det gamle Bindingsværkshus med Gennemkørselsport, men var nu forsynet med to grundmurede Sidebygninger med Kældre.

I Hovedbygningen var kommet Fajanceovne og i Haven et Lysthus til. Paa Forpladsen anlagde han to Blomsterhaver og udnyttede dekorativt det gamle Vandhul som Kanal med Bro over. Paa Grunden hinsides Kongevejen indrettede han et grundmuret kemisk Laboratorium med Destilløranlæg, Materialhus og en Bygning til Beboelse. Ud mod Vejen og Falkoneralleen laa der yderligere i hans Tid en Bindingsværksbygning med Stentag, indeholdende to Lejligheder, samt en Smedje, hvis Skorsten og ildsprudende Esse langt ned i Aarhundredet markerede den yderste Ende af Kongevejen.

Stolpes Dødsbo lod Gaarden sælge i Foraaret 1817 og den senere Konferensraad Jonas Henrich Gede, Direktør for den grønlandske og færøske Handel, købte den for 20200 Rbdr. Navneværdi. Han var den af samtlige Gaardens Ejere der beholdt den længst, i næsten tredive Aar, først 1846 afhændede han den til Handeltgartner Carl Chr. Ludv. Rathzack. I Gedes Tid var omtr. en Td. Land af Jorden hinsides Kongevejen solgt fra, men endnu var der $9\frac{1}{2}$ Tdr. Land tilbage; dem udstykkede Rathzack efterhaanden og skabte derved det smukke Villakvarter omkring den Vej der endnu bærer hans Navn. Men ogsaa Haven til den gamle Gaard blev til Villagrunde, sidst faldt selve Bygningerne medens høje Etagehuse rejste sig paa den ellers fredhellige Forplads.

Bertel Basses Gaard var gennem hele det attende Aarhundrede en udpræget Lystgaard. Dens gamle Grund bærer Matr. Nr. 47 og omfatter Gadenumrene 24 A og B, 26 og 28 mod Allegade samt en hel Række Ejendomme langs Gl. Kongevej til Edisonvej (tidligere Enighedsvej).

2.-3. Oberst Rosenauers og Claus Limes Gaarde.

Gaarden nærmest Syd for Bertel Basses var i Byplanen 1697 tilskrevet den senere Oberst ved det jyske Landregiment til Fods Henrik Rosenauer, som tog kgl. Skøde paa den 26. Juni 1705. Det var en hel Gaardsplads. Ved Krigsjordebogens Indrettelse i 1718 tilhørte den kgl. Køkkeninspektør Conrad Brandt, og da den efter hans Død stillede til Auktion, købte kgl. Berider Peter Gæders den for 1240 Rdr. (Febr. 1729). Paa det Tidspunkt var der ud

mod Gaden en 25 Fag lang enetages Bindingsværks-Hovedbygning med to Lejevaaninger. De laa aabenbart ikke helt ud til Forpladsen, da der foran var Stakitværk med Indkørselsport. I Gaarden var der Staldrum og yderligere et Bindingsværkshus paa 22 Fag, hvortil kom en stor Have, anlagt i Kvarterer og beplantet med Frugttræer.

To Aar efter, i Septbr. 1731, skødede Gæders Gaardspladsen til Joh. Wilh. Schönsahl for 1520 Rdr. og dennes Enke sad der endnu i 1744, men i 1747 tilhører den Jac. Henr. Karstein (ell. Castiin), som i Juni 1760 sælger den til Tøjmagermester i København Svend Jacobsen for 2200 Rdr. Der holdes nu to Kø og to Heste til Driften af den Jord, Gaarden i Mellemtiden har faaet tillagt i den gamle Hollændermark. Da Karstein endelig afhænder den, betinger han sig en Aftægtsstue med Kammer og Køkken i Forhuset næst op til Fru Gersdorffs Gaard, og den skal sikres ham for Livstid, hvem der saa end maatte blive Ejer.

Gaarden skiftede da ogsaa Ejer to Gange i den næste halve Snes Aar: Svend Jacobsen solgte den i Decbr. 1764 til Mathias Hulegaard for 2450 Rdr. og denne atter i Decbr. 1769 for 2700 Rdr. til Landinspektør Johan Jørgen Berner, der samme Foraar havde erhvervet Nabogaarden mod Syd.

I Hulegaards Tid, ligesom i Schönsahls og Karsteins, var der her et Beværtningssted — rimeligvis et af de mere ansete blandt Byens talrige andre. Mathias Hulegaard var en driftig Mand der avancerede fra Gæstgiver til Prokurator. Kort efter Gaardens Overtagelse lod han bekendtgøre, at alle honnerte Folk kunde blive beværtet lige godt hos ham som hos hans Formænd. I 1767-68 finder vi ham som Værtshusholder paa Bakkehuset, der den Gang tilhørte Bygningsinspektør Conradi, medens han havde overladt Bedriften i Gaarden ved den gamle Hollændergade til C. von der Heyde, der ogsaa lejede Sommerværelser ud til ugifte Personer. I Gaarden var der tillige Selskabslokaler. En entrepreneur Frederiksberg-Borger, der boede lige ved, arrangerede i Slutningen af Aug. 1769 Bal i Sr. Hulegaards Gaard „efter Pervsation af nogle fornemme Bekendtere i København, der agter at fornøje sig her paa Frederiksberg“ inden Sommeren gik helt paa

Held. Han inviterede desaarsag gennem Adresseavisen Folk af „honnerte Familier, indtil 30 Mands-Personer i Tallet“, som hver kunde „tage et Fruentimmer“ med sig imod 2 Rdrs. Indskud pr. Billet. Der serveredes Kaffe, Te og koldt Køkken, men Punch og Vin maatte købes særskilt hos von der Heyde. Snart efter kvitterede Mathias Hulegaard helt sin Gaard paa Frederiksberg og slog sig siden paa Juraen; i 1776 blev han dansk Jurist og nedsatte sig Aaret efter som Prokurator.

Nabogaarden mod Syd, som Berner forinden havde erhvervet, tilhørte allerede før Byens Brand Claus Lime, en af dem der havde købt Hollænderne ud, og hans Enke havde ved et Kongebrev af 27. April 1689 faaet Lov til at beholde de købte Jorder ligesom enkelte andre der var indstævnet for Kommissionsdomstolen. Jorderne maatte hun siden aflevere, men hun blev siddende ved Gaardspladsen i Byen, og hendes Gaard skaanedes ved Branden. I 1718 tilhørte den Raadmand i København Lavrids Fogh, som i Aug. 1731 tilskødede Joh. Dannenberg (eller Danneberg) Gaarden, der her havde sin første Klædefabrik — hvorom mere nedenfor under Nelles Gaard — og boede der største Delen af sit Liv. I Oktbr. 1764 overlod han den til sin Søn Hans Dannenberg, som fortsatte Virksomheden men gik fallit, og da Gaarden i Foraaret 1769 blev sat til Tvangsauktion, købte Landinspektør Berner den for 2050 Rdr.

Berner blev saaledes Ejer af begge de to Gaarde, der ogsaa fremtidig forblev samlet. Han var en vindskibelig Mand der øgede Driften og udvidede Tilliggendet. I hans Tid holdtes en Besætning paa 8 Heste og 10-12 Kør, og foruden de fire Loder der var tillagt de to Gaarde, dels ved Jordtildelingen i 1740 og dels ved Fælledens Udskiftning 1775, ialt ca. 32 Tdr. Land, erhvervede han 37½ Tdr. Land af Godthaabs Jorder og 21½ Tdr. Land af Forhaabningsholms. Til disse store Tilliggender lod han statelige Bygninger opføre paa de to Gaardspladser i Byen, og mod Slutningen af hans Ejertid var ethvert Spor af den Dannenbergske Fabrikvirksomhed forsvundet. De skulde ikke alene tjene ham som Bolig og afgive de fornødne Landbrugsbygninger, de var ogsaa for en større Del bestemt til Sommerværelser for

notable Lejere — navnlig stod den store elegant udstyrede Hovedbygning paa den sydlige Gaardsplads monteret med Møbler lige til at flytte ind. Køkkenernes Mangfoldighed i de to Gaarde viser iøvrigt, at de var beregnet paa stor Indrykning.

Vi har en Beskrivelse af Bygningerne fra 1793 — de var da ikke nyopførte, men rimeligvis temmelig nye. Hovedbygningen paa den sydlige Gaardsplads ud mod Alleen, paa 24 Bygningsfag, havde Kælder, to Stokværk og Kvist over ti Fag, var grundmuret til alle Sider og havde gebrokkent Tag, dækket med Tegl. I den sydlige Ende af Bygningen en Indkørselsport, hvorfra der var Indgang til Værelserne. Af dem var der i underste Etage otte, hvoraf de seks betrukne, alle med gipsede Lofter og Brystpaneler, dobbelte engelske og hollandske Døre med indstukne Laase og Messingskilte, samt to Køkkener. Fra Forstuen var der Opgang ad en italiensk Trappe til anden Etage, indrettet med seks Værelser og en stor Sal, herskabeligt udstyrede som Værelserne i Stuen, og ligeledes med to Køkkener. Endelig paa Kvisten to Værelser med to Alkove-Senge i hvert Værelse, i samme Udstyr som Husets øvrige Rum. Hovedbygningen flankeredes af to fritliggende Sidefløje mod Nord og Syd, begge grundmurede og teglhængte. Her var Stalde og Vognremiser, i den søndre desuden en smukt udstyret Havesue — alt indrettet saaledes at det kunde tækkes en kræsen Smag og Gæster der havde Raad til at betale for Behagelighederne.

Den nordre Gaard var noget mere beskedent indrettet, men solid og god. Hovedbygningen mod Alleen var paa 19 Fag, een Etage af Mur og Egebindingsværk med Stentag, indeholdende fire Værelser, fem Kamre og hele fire Køkkener. Der var Brædegulv i Værelserne, men de fine hollandske Døre vekslede med gammeldags pløjede som de brugtes paa Landet, og de engelske Vinduer med simple danske. De to Fløje laa her mod Nord og Øst, som Sidefløj og Bagbygning med Gennemgang til Haven bagved, mod Syd var der Passage til den anden Gaard. I Sidefløjen var Stald, Tærskelo, Lade og et Par Stuer, i Bagbygningen var der indrettet syv Værelser med tre Køkkener, forholdsvis net udstyret.

BERNERS SØNDRE GAARD (LUDVIGS MINDE)

Træsnit efter Tegning af Alfr. Larsen.

Berner døde 1794 som Overlandinspektør, men Enken beholdt Gaardene til 1802 da hun bortskødede dem til Peder Frantz Hunæus, tilhørende en fremstaaende Frederiksberg-Slægt, for en Købesum af 18000 Rdr. dansk Kurant. Hunæus solgte sin tidligere Gaard længer nede i Gaden (den ene af Slotsforvalter Bruuns Gaarde) for at købe sig denne langt aneligere Ejendom. Han havde været Garnisonskirurg i Vestindien og praktiserede nu som Læge paa Frederiksberg, var iøvrigt i Familie med Mad. Berner og en lystig ældre Herre, fuld af godt Humør, og gik efter Oehlenschlägers Udsagn ikke af Vejen for en god gammel Madeira. Ved Salget sikrede Mad. Berner sig en Lejlighed i den søndre Gaard,

LUDVIGS MINDE
 Facade mod Gaarden. Fotograf 1912.

altsaa i den fine Herskabsbygning — rimeligvis ogsaa et af de Steder, hvor Sophie Ørsted og hendes Mand lejede sig ind, naar de om Sommeren laa paa Landet paa Frederiksberg.

Hunæus var ikke Ejer i noget længere Aaremaal — i Jan. 1809, kort før sin Død, sluttede han Kontrakt med Sukkerraffinadør Chr. Frid. Fiedler om Overtagelse af Gaardene med alle deres Tilliggender, hvortil ogsaa hørte et Vænge bag ved Haven paa over $1\frac{1}{2}$ Td. Land, mod en Købesum af 27000 Rdr. Køberen agtede dog ikke at slaa sig ned her — han købte s. A. Basnæs i Sydsjælland — og samme Dag Hunæus' Arvinger i Juli 1809 gav ham Skøde, afhændede han ogsaa de to Gaarde til daværende Artillerikaptajn Hans Fred. Uldall for 20000 Rdr., men forbeholdt sig de to Lodder af Godthaab og Forhaabningsholm, der udgjorde største Delen af Tilliggendet. Det var altsaa en blot og bar Grundspekulation.

Den nye Ejer skaffede sig imidlertid snart Erstatning — Aaret efter købte han Teglgarden ved Frederiksberg Haves nordvest-

LUDVIGS MINDE

Med Rester af den nordre Gaard. Fotografi 1912.

lige Hjørne med stort Vænge og 15 Tdr. Land foruden en tilkøbt Lod paa 9 Tdr. Land, ialt ca. 40 Tdr. Land, saaledes at Uldall, inden han 1835 døde som Generalkrigskommisær blev en af Frederiksbergs største Grundejere, med to Gaarde, hvoraf den ene en Dobbeltgaard, paa tilsammen omkring 75 Tdr. Land. Kort før sin Død afhændede han dog Teglgaarden, men beholdt dens Marklodder som han lagde til Gaardene ved Allegaden. I Foraaret 1836 solgte Enken dem med alle Tilliggender til Jordbruger Jens Rasmussen, der tidligere havde haft dem i Forpagtning, for en Købesum af 10000 Rbdr. Sølv mønt, 3000 Rbdr.-Sølv og 6000 Rbdr.-Sedler — saa indviklede var Valutaforholdene den Gang.

Jens Rasmussen drev den store Gaard saa længe han levede,

bistaaet af sin Svigersøn cand. phil. Peter Nicolai Reeberg, der overtog den 1862 som eneste Arving. Efter dennes Død 1887 forblev den i Slægten — fra 1891 ejede hans to Sønner hver sin Halvdel og fra 1904 blev Proprietær Ludvig Ernst Reeberg Eneejer. Han oprettede „Brødrene Reebergs Legat“ til Støtte for trængende Landmænd og fra 1913 ejer denne Stiftelse „Ludvigs Minde“, som Gaarden kaldes efter sin sidste Besidder. Jorderne er længst bortsolgt og den store Havelod til Dels udstykket, men som en sidste Rest af de to sammenlagte Gaarde (Mtr. Nr. 27, Gadenummer 22) er endnu tilbage den statelige Hovedbygning paa den søndre Gaardsplads, der endnu genkendes fra Beskrivelsen af 1793. I 1840 var den noget medtaget af Ælde, men den er stadig uforandret, blot er den restaureret i nyere Tid. Den ligger nu som den sidste der er tilbage af de gamle frederiksbergske Gaarde, bred og mægtig, med sit høje Mansardtag og sit fremtrædende Midtparti med de smukt indpassede Vinduer helt op i Frontonen. Ogsaa Rester af den ældre Bebyggelse paa den nordre Gaardsplads er bevaret, Gaardinteriøret bibeholdt og hele Bygningen fredet i Klasse B. Haven strakte sig oprindeligt til nuværende Amicisvej, men er siden gennemskaaret af Edisonsvej, og endnu senere er den blindt endende Hortensiavej anlagt midt op gennem den gamle Haves vestlige Del.

4. Albret Pedersen Korsørs Gaard.

Af den næste Gaard mod Syd ejede Hollænderen Pitter Pittersen den ene Fjerdedel og Albret Pedersen Korsør de tre andre. Rygtet gik at det var i Albret Pedersens Gaard den skæbnesvangre Brand opstod, der gjorde Ende paa Hollændernes Æra, men som sikkert kom de høje Autoriteter helt vel belejligt. Albret Pedersen fik som brandlidt en Pengegave af Kongen og maa have købt Hollænderen ud, thi han fik 4. Septbr. 1702 kgl. Skøde paa den hele Gaardsplads. I 1718 tilhørte den Laurs Christophersen, som i Oktbr. 1720 solgte den til Johan Wendt. Denne sidste var Besidder i mere end tyve Aar, indtil han i Septbr. 1741 for en Købesum af 1315 Rdr. Kurant skødede Gaarden til Konferensraad og Deputeret i Søetatens Generalkommissariat, Fri-

DEN GAMLE GAARD I ALLEGADE 20

Laa ca. 1900 som Havehus bag Forhusene. Ældre Fotografi, taget fra Haven.

herre Wilhelm af Güldenchrone tilligemed den Andel Jord, som Byens Gaardejere det afvigte Aar havde faaet bevilget. Bygningen var stor, paa hele 42 Fag Hus med Kvist over de fire.

Hans Ejerskab varede kun kort — i Febr. 1744 blev Güldenchrone Stiftamtmand i Viborg og maatte sælge sin Gaard paa Frederiksberg. Naboen Joh. Dannenberg købte den i Maj s. A. for 2000 Rdr., men benyttede den næppe selv; der var en stor smuk Have og den var let at leje ud til Standspersoner. I Decbr. 1752 købte da ogsaa Kammerherre Georg Fried. Holstein Gaarden af ham, med den tilliggende Lysthave, hvori „adskillige Slags unge og friske Frugttræer som og en Del Nellik-Potter, Blomster, Glasklokker, 6 store Pyramider“ m. m. Men det gik ham ligesom Güldenchrone — da han i 1754 blev Stiftamtmand i Ribe, maatte ogsaa han forlade Gaarden og solgte den i Novbr. s. A. til Kaptajn i Infanteriet Volrath Frid. v. Holstein for 3500 Rdr.

Kaptajn Holstein havde flere Ejendomme paa Frederiksberg, og var blandt dem der fik Ressourcer til sine Køb af Falkonermester Verhuven, men disse Transaktioner gjorde ham ikke velstaaende; i 1770 maatte hans Enke Majorinde Agnisa Tugendreich v. Holstein gaa fra Gaarden ved Hollændergaden, som Landetatens Pensionskasse, der var Prioritetshaver, lod sætte til Auktion. Efter flere forgæves Forsøg blev den endelig afsat til Gartner Joh. Carl Gerchen som højstbydende med 2911 Rdr.

I Gerchen havde Gaarden faaet en solid Ejer, han besad den i mere end fyrretyve Aar, først i Septbr. 1813 bortskødede han den til Brygger Chr. Velschou for 16000 Rbdr. Sølvværdi. Tilliggendet var det normale — de to Jordlodder paa ialt 16 Tdr. Land, som efter Udskiftningen hørte til hver Helgaard. Gerchen forbeholdt sig Bolig i Sidehuset uden Leje eller Skatter for sin egen Livstid og for hans Arvinger efter ham paa lige Vilkaar. Hvor længe denne usædvanlige Aftægtsservitut blev opretholdt, er en anden Sag.

Efter Chr. Velschous Død lod Den almindelige Enkekasse 1825 Gaarden stille til Auktion, men maatte som Panthaver selv overtage den. Aaret efter overlod man den til Sekretær Chr. Frøst for Kassens Tilgodehavende 9000 Rbdr. Sølv. Han drev Gaarden som Landbrug ved Siden af sit Sekretærhverv, indtil han 1853 kort før sin Død afstod den til forhv. Høker Søren Madsen. Gaarden har nu Matr. Nr. 29, Gadenummer 20 A. og B. Foran mod Allegade ligger et Par lave Etagehuse, bagved Sporvognsremise og Elektricitetsværk, ligesom Bebyggelsen mellem Edisonsvej og Amicisvej i Flugt med Ejendommens Grænser ligger paa Gaardens gamle Grund.

5. Nelle Peters Gaard.

Derefter fulgte, stadig mod Syd, den lystige Nelles Gaard, den mærkelige Dame der nød saa stor en Gunst hos Kristian den Femte, og i hvis Hus Malene Gersdorff, Griffenfelds foretrukne Elskerinde, drog sit sidste Suk. Hendes Mand, den tidligere Snaphane Mons Pedersen, havde før Branden „en fuld Gaards Jord, som falder udi alle Skifter, baade udi Ager og Eng“, men

efter Branden forlod Ægteparret Ny Hollænderby, og Mons Pedersen skødede 18. Jan. 1700 Gaardspladsen i Byen til Dronning Charlotte Amalie. Dronningen døde i Marts 1714, og 25. Juni afhændede de kommitterede i Enkedronningens Dødsbo Pladsen — formodentlig til Carl Wilh. Raffi, Oberst i Garden til Hest, som var Ejer i Begyndelsen af 1715. Han solgte den i Marts til Oberst Joach. Henr. Barner, der ejede de to næste Gaardspladser, og i April 1721 fik den lærde Grev Chr. Danneskjold-Samsø Skøde af Oberst Barner paa dem alle tre. Denne overdrog dem derefter i Jan. 1723 til Laurs Christophersen for den forholdsvis ringe Købesum af 1200 Rdr. kurant Sølvmonnt. Gennem de faa Aar havde disse Gaardspladser saaledes været paa mange forskellige Hænder.

Ogsaa den nye Ejer havde kun købt dem for at handle med dem og solgte dem hver for sig. Nelles gamle Gaardsplads gav han i Juni 1726 Christen Clausen Wiinholt Skøde paa. Der var den Gang to Huslænger, en østre 16 Fag lang og 9 Al. bred, en søndre paa 17 Fag — altsaa en Hovedbygning med Sidehus mod Gaden. Sidelængen brændte Lille-Juleaften 1739 og efter at den atter var genrejst, fik Ejeren 1741 eftergivet to Aars Grundskat; selv takker han Kongen for al den Naade og Medlidenhed der er vist ham og hans Familie under den Ulykke der er overgaaet ham. Gaarden var nu teglhængt paa syv Fag nær, og der var indrettet fire Lejevaaninger. Efter Wiinholts Død lod Boet Gaarden sætte til Auktion og i Juni 1745 solgtes den til Major Jens Hansen Møller for 1010 Rdr. Det blev kun til en kort Sommers Ejerskab — i Febr. 1746 tilskødede han Gaarden til Fabrikør Johann Dannenberg, der havde købt den til sin Søn Joh. Chr. Dannenberg som fik den overdraget i Septbr. 1746.

I mere end et Aarhundrede derefter havde den *Dannenberg-Collin-Frontin'ske Klædefabrik* til Huse her. Fabrikkens Historie, der begyndte i Claus Limes Gaard og fortsattes i Nelles, skal fortælles her i Sammenhæng.

Klædefabrikør Johann Dannenberg (eller Danneberg) havde nedsat sig i Danmark omkr. Aar 1725 og maa være født ca. 1680. Det er mest sandsynligt at han er indvandret, og som de

fleste andre Klædemagere stammede fra Tyskland. I 1731 købte han Claus Limes Gaard og indrettede her en Klædefabrik. Ved Slutningen af Trediverne havde han tolv Vævestole i Gang og beskæftigede allerede da et Hundrede Mennesker, men havde vanskelig ved at faa det til at gaa rundt, da han som saa mange andre af Datidens Fabrikanter manglede Driftskapital og ikke var i Stand til at gøre store fordelagtige Indkøb af Raamateriale. Han havde indrettet hele Gaarden til sin Virksomhed — Lejevaaninger vilde han ikke have, thi det „skikker sig ikke ved en Fabrik at have fremmede Folk“ som han selv udtrykker sig.

Regeringen, der i disse Aar gjorde alt for at ophjælpe Industrien, støttede Fabrikanterne med rund Haand, og Naadens Sol faldt omsider ogsaa paa Dannenberg. Men i Modsætning til de fleste af sine Kolleger var han en beskeden Mand, der nødig tog Munden fuld, saa da han første Gang i 1738 vovede sig til det nyoprettede Kommercekollegium om Bistand, var det blot for hvert Halvaar at faa to Baller Uld fra det kgl. Vare-Magasin paa Kredit — hvilket ogsaa blev ham tilstaaet. Aaret efter bad han om et rentefrit Forskud af Kommercefonden, et meget beskedent Beløb paa 100 Rdr., til Forbedring af Fabrikens Drift, og det fik han ligeledes.

Der var blandt Datidens Industrimænd mange Lykkeriddere og Projektmagere, der blot gik ud paa at lukrere af Statens Midler, men Dannenberg var en af de hæderlige Undtagelser og blev snart vel anskreven i Kollegiet. Til at begynde med havde han brugt udenlandsk Uld, senere rettede han sine Bestræbelser paa Anvendelsen af den indenlandske og tillige paa at fremstille Brugsvarer, ikke Luksus. Det tiltalte de høje Herrer i Kollegiet. Han var ogsaa ude efter at faa sin Gaard indrettet til „Manufakturhus“ i Lighed med den Anstalt der den Gang var indrettet paa Ladegaarden. Hans Gaard var lige saa stor som Ladegaarden, erklærede han — hvilket maaske nok var lidt vel optimistisk. Siden Fabrikken blev indrettet, havde han stadig haft 100 Mennesker paa Gaarden og holdt dem baade med Kost og Seng; om det skulde være, kunde den ogsaa rumme 200, og der gik saa mange fattige Mennesker og Løsgængere som kunde syssel-

sættes, dog vilde han hellere indrette en Uldenmanufaktur i Steden for en Linnedfabrik — den kunde bedre betjenes af gamle og unge, lige til Børn fra det ottende Aar. Om ikke andet kunde de pille Uld. Hele dette Projekt blev dog ikke til noget, men Fabrikkens Beskæftigelsesgrad øgedes alligevel. I 1742 havde Dannenberg 250 Arbejdere, hvoraf 19 udkommanderede Soldater. Magasinet viste sig nu meget large over for ham — det tilstod ham en Diskonto for de Varer, han leverede Kræmmerne (der ikke betalte kontant), paa et saa betydeligt Beløb som 3000 Rdr., og en Tid efter sluttede han Kontrakt med Søetatens Generalkommissariat om at tage Lemmer fra Søk væsthuset i Arbejde, saafremt han bestemte sig til at overtage den fulde islandske og finmarkske Ulden-Leverance. Island og Finmarken var nemlig den Gang lukkede Lande med privilegeret Handel ligesom Grønland i vore Dage.

Alt saa lyst ud og der var Fremgang i Bedriften. Sønnerne stod i Lære hos deres Fader, og da den ene af dem, Johann Chr. Dannenberg, havde gjort Mesterstykke som Tøjmaker, etablerede han sig med egen Fabrik. Det var til Anlægget af den Faderen 1746 havde købt Nelles gamle Gaard, og i April 1748 fik Sønnen tilstaaet sin første Diskonto fra Vare-Magasinet, og den var ikke paa 100, men paa 2000 Rdr. Han slog stort op fra Begyndelsen af.

Det var Faderens Anseelse han byggede paa. Den gamle havde en høj Stjerne hos Magasinets Direktør, den rige Storhandelsmand Peter van Hurk, der hjalp ham over døde Punkter med Laan og Prioriteter, men hvad der var af endnu større Betydning — Statsminister A. G. Moltke, der var stærkt interesseret i Fabrikdriftens Blomstring, satte stor Pris paa ham. Efter engelsk Mønster forsøgte Grev Moltke selv paa Bregentved at etablere en landlig Manufaktur med Spindersker og Vævere i Landsbyerne og en Hovedfabrik til videre Udnyttelse af den industrielle Husflid. Til Bestyrer og Tilsynsmand af denne Virksomhed udsaa han Johann Dannenberg, der sammen med sin anden Søn Hans den 1. Juni 1753 fik Privilegium paa Oprettelsen af en Tøjfabrik paa Gaarden Arnøje under Grevskaftet

Bregentved og med Støtte af Moltke. Fabrikken skulde være paa 20 Vævestole, tilvirke jævnt borgerlige Tøjer, og Fabrikanterne fik Tilsagn om alle mulige Lettelser og desuden „til Opmuntring“ en don gratuit paa 200 Rdr. aarlig i 20 Aar.

Hvorledes det gik med denne stort anlagte Virksomhed er denne Skildring uvedkommende, men nogen mere indgribende Betydning fik den næppe. Det meste af den kunstig opelskede Industri forsvandt igen i den næste Snes Aar, og Dannenberg'erne endte i Fattigdom som mange andre af Datidens Fabrikanter. Det gik først galt med Joh. Chr. Dannenberg, der efter at have afstaaet Fabrikken i Nelles Gaard — hvorom mere nedenfor — rimeligvis har overtaget den gamle Fabrik i Claus Limes Gaard, da Faderen var højt oppe i Aarene, men i Decbr. 1763 erklæredes han fallit for en Fordring paa 1000 Rdr. som Magasin-Direktionen havde til gode hos ham. Det varenda lige ved at blive til svigagtig Fallit, idet han, der var paa fri Fod og havde absenteret sig, under falske Foregivender havde bortført nogle af Skifteretten forseglede Ruller Klæde; Broderen Hans kom i Knibe i samme Anledning, men man frafaldt Kravet paa ham i Betragtning af at han var en fattig Mand med Kone og Børn. Faa Aar efter gik ogsaa han fallit og den oprindelige Dannenbergske Fabrik, som han nu bestyrede, blev solgt ved Tvangsauktion og ophævet. Den gamle Joh. Dannenberg bevarede sin Anseelse til det sidste, og da han var ude af Stand til at bestille noget, fik han bevilget af Kommercefonden, som den mangeaarige og stræbsomme Tøjfabrikør han var, 1765 en livsvarig „Naadepenge“, ganske vist kun paa 1 Rdr. ugentlig, men alligevel en usædvanlig Gunstbevisning over for en Mand der ikke direkte havde staaet i Statens Tjeneste. Han var da 86 Aar gammel, saa Pensionen blev næppe heller nogen trykkende Byrde for Fonden.

Fabrikken i Nelles Gaard ophørte ikke med Joh. Chr. Dannenbergs Fallit, den fortsatte tvertimod de af Faderen skabte Traditioner. Den 24. Maj 1756 havde Johann Christian givet Lotteriinspektør Jonas Baltzersen Collin, Bedstefader til den

bekendte Finansmand, Skøde paa Halvdelen i Gaard og Fabrik og Dagen efter sluttede de en Interessentskabskontrakt paa ti Aar eller saa længe de kunde se deres gensidige Fordel ved Kompagniskabet. Denne Kontrakt giver et Indblik i Foretagendets Drift. Collin overtog Halvdelen af Fabrikkens Gæld til Kollegiet, og yderligere skulde han indskyde indtil 4000 Rdr. rentefrit i Foretagendet; Korrespondancen med Udlandet tog Collin paa sig, medens Dannenberg skulde lede Fabrikken „som en Mester vedbør“ og saa vidt mulig ogsaa sørge for Farveriet. For fælles Regning holdt man en Fuldmægtig ved Værket, og desuden en Karl, der tillige fungerede som Avlsforvalter og som Dannenberg gav Kost og Kammer, da han iøvrigt stod til hans særlige Disposition, og endelig en Dreng. Det var Fabrikkens Funktionærer, Arbejdernes Antal rettede sig efter Driftens Gang. Nybygninger og Reparationer, Havens Vedligeholdelse og Avlsjordens Dyrkning var Fællesanliggender, og Gaarden maatte ikke deles, men forblive, eventuelt ogsaa sælges, som en Helhed. Til Fabrikken hørte et betydeligt Inventarium, bl. a. 16 Væve, hvoraf den ene var en stor Klædevæv, og mange Tusinde Stykker „Redskab“.

Aaret efter skred man til Udvidelser. Interessenterne ansøgte i Foraaret 1757 Kammeret om et Stykke af den bagved liggende Hømark, da man trængte til mere Plads og navnlig Adgang til Vand til Brug for Farveriet. De vilde opsætte en Klæderamme bag Haven og ønskede fri Passage til en i Nærheden liggende Park eller Dam — hvoraf der jo var mange paa det daarligt afvandede og fugtige Terræn — og havde derfor Brug for et Areal i Flugt med Ejendommens Grund ud til „den ældgamle Kongevej“ (d. v. s. Skraavejen som længst var nedlagt) og desuden fri Passage ad denne Vej til Dammen der laa lidt nordligere. Det var et Areal paa en halv Snes Tusinde Kvadratalen, ikke af nogen større Betydning for Højbjergningen, men af principielle Grunde gik Rentekammeret endnu paa dette Tidspunkt kun nødtigt med til at skille sig ved det, fordi disse Hømarker nu een Gang betragtedes som en særlig Herlighed til Frederiksberg

Slot. Af Hensyn til det gode Formaal og Collins Anseelse gik man imidlertid med til Arealets Afgivelse mod en aarlig Afgift paa et Par Rdr. til den kgl. Kasse (Resol. 7. Febr. 1758).

I Foraaret 1761 overdrog Dannenberg, et Par Aar før han gik fallit, sin Halvdel i Gaard og Fabrik, baade Væveri, Overskæreri og Farveri, inklusive Inventar, for en Sum af 4105 Rdr. til Collin, saaledes at denne blev Eneejer. Gaarden var paa det Tidspunkt et vidtløftigt Komplex af Bygninger. Mod Gaden laa 9 Fag Stuehus med en fem Fag dobbelt Kvist og desuden 13 Fag med Port, indrettet til Værksted. Bagved laa paa den nordre Side et 14 Fags Hus med Pakkamre og Beboelse, paa den søndre Side en 6 Fags Stald — alt Bindingsværk med røde Tegl. Tvers over Gaardspladsen ud mod Haven havde den statelige Hovedbygning sin Plads, 14 store Fag og 2 Fag til Port, en Etage høj med to dobbelte Kviste og tre store Stentrapper op til Værelserne. Under Huset var grundmurede Kældre og Taget var lagt med blaa glaserede Sten. Derefter kom Haven, hvor der i Baghegnet var Udgang til det i 1758 erhvervede Stykke af den kgl. Hømark, og her var i Hjørnerne opført to murede Huse, hver 6 Fag i Firkant og med røde Tegl, det sydlige indrettet til Farveri med indmurede Farvekedler, det nordlige med et Par Værelser. Uden for paa Hømarksarealet havde man den store Klæderamme staaende med alt sit Tilbehør. Udsalg havde Collin i sin bekendte Gaard i Dronningens Bredgade (som den sydlige Del af Bredgade ned mod Kongens Nytorv den Gang hed), og her havde han et skønsomt Udvalg af Multum og Klæde, navnlig det stærkt efterspurgte Liberi-Klæde. Hovedstadens Henrik'er var nemlig stadig en talstærk Folkeklasse.

Collin'erne beholdt Fabrikken Aarhundredet ud. For at den ikke skulde ophøre efter den ældre Jonas Collins Død (1770) bevilgede Kongen hans Enke og hendes Søn Niels Collin i 1774 et Laan paa 10000 Rdr., uopsigeligt og rentefrit i ti Aar. Det blev ydet paa den udtrykkelige Betingelse, at der skulde holdes seks Vævestole i Gang med grove og middelfine Klædevarers Tilvirkning, Stoffer til 8 à 12 Mk. pr. Alen, for at afhjælpe Manglen paa ordinære Varer, og Fabrikken maatte ikke give

sig af med fine Tøjers Tilvirkning uden at sætte flere Vævestole i Gang. Først efter de ti Aars Forløb skulde Kapitalen forrentes og afdrages med 1000 Rdr. aarlig.

Men da de ti Aar var gaaet, erklærede Niels Collin, at han ikke kunde præstere den fastsatte Afbetaling, og da Kommercekollegiet stadig var sindet at støtte og opretholde den gamle Fabrik, der ansaas for et sundt Foretagende, tilbød man at stryge de 7000 Rdr. af Gælden mod at han betalte de 3000 i to Terminer. Heller ikke det kunde han gaa ind paa — han vilde have de 8000 strøget — og for at ikke Fabrikken skulde standse, som han truede med, stillede Kollegiet Sagen i Bero. Collin erklærede, at Fabrikken i hans Tid kun havde haft en Understøttelse paa 300 Rdr. aarlig, og den var gaaet til Fabrikmesteren, den gamle Klædefabrikør Jacob Petersen Møen, som allerede da havde tjent ved Fabrikken i en lang Aarrække og ikke kunde sættes paa Gaden. Virksomhedens Standsning vilde desuden medføre Ruin for mange frederiksbergske Familier. Saaledes kunde Datidens Fabrikherrer sætte selve det høje Kollegium Stolen for Døren.

Saa døde Niels Collin i 1797 og hans Enke Ingeborg Boltten traadte i Underhandling med den rige, fra Frankrig indvandrede Juveler Pierre Frontin om Overtagelse af Fabrikken. Gik Handelen i Orden, saa hun sig i Stand til at indrømme Kollegiet de forlangte 3000 Rdr., forudsat at Summen kunde blive staaende uopsagt endnu i ti Aar. Ogsaa det gik man med til efter at det var konstateret, at Frontin var kendt som „en temmelig formuende Mand“ og Sikkerheden saaledes var god nok. Kapitalen kunde endda staa rentefrit saa længe Mester Møen forblev ved Fabrikken, men skulde ophøre ved hans Afgang. Disse Forhandlinger viser, hvor opsat Kollegiet var paa at sikre den gamle frederiksbergske Klædefabriks Opretholdelse og hvor stor Betydning man tillagde den. Det blev da ogsaa udtrykkelig understreget i den kgl. Resolution (af 4. April 1798), hvorved denne Ordning approberedes, at det var Grunden til Kollegiets Eftergivenhed. I Juni Termin s. A. gav derefter Niels Collins

Enke Juveler Frontin Skøde paa Fabrikgaarden mod en Købesum paa 9000 Rdr.

Forudsætningen var at Frontin fortsatte Virksomheden, og han ordnede sig saaledes med Mester Møen, at denne ikke blot forestod Fabrikationen for ham, men ligefrem lejede Fabrikken. Det viste sig imidlertid snart, at Samarbejdet ikke gik helt gnidningsløst — allerede i 1799 klagede Frontin over at Mester Møen ikke betalte sin Leje, hvad Kollegiet dog ikke vilde blande sig i, det blev en Sag mellem de to indbyrdes. Saa gik der et Par Aar, indtil den gamle Fabrikmester definitivt opsagde sin Medvirkning til Mikkelsdag 1804: Frontin krævede for høj Leje af Lokalerne, Fabrikken blev ikke ordentlig vedligeholdt og Inventaret forfaldt. Frontin bad da Kollegiet skaffe sig en anden Fabrikant til Virksomhedens Fortsættelse, men det kunde man som Forholdene laa — Mester Møen skulde netop støttes — ikke indlade sig paa, Kollegiet krævede tvertimod Rentefriheden af de 3000 Rdr. ophævet. Kammeradvokaten, der blev spurgt, kunde dog ikke tilraade saa skarp en Kurs over for Frontin, da det ikke var ham der havde opsagt Mester Møen, og det endte med et Kompromis, hvorefter han fik Lov til at afhænde Fabrikinventaret og indbetale Provenuet som Afdrag paa Laanet, hvis Restsum blev staaende som Prioritet i Gaarden mod en meget lav Rente.

Virksomheden ophørte, men kun for en kortere Aarrække. I Foraaret 1811 havde Frontin bestemt sig til atter at oprette en Klædefabrik i den gamle Gaard, hvor der endnu var Rester af Inventaret tilbage foruden hele Indretningen til Farveriet med Kedel og Ildsted. Han vilde drive Fabrikken med fem Væve og ønskede Kollegiets Medvirkning til Anskaffelsen af en Række Maskiner; han lagde Vægt paa at komme hurtig i Gang, og vilde bl. a. benytte Haandspind inden Hestegangen kunde komme i Drift.

Sagen var den at han havde en Søn som var interesseret i Klædefabrikationen, og han ønskede han at sætte i Vej. Sønnen havde lært Faget i Fredericia og arbejdede nu i Brock Hansens

nedenfor omtalte Fabrik. Naar han var fuldt udlært skulde han fortsætte sin Uddannelse i Frankrig, hvor Frontin endnu havde Slægtninge, og ved sin Hjemkomst overtage Styret af Fabrikken. Kommercekollegiet, der opmærksomt spejdede efter alt Nyt der kunde komme dansk Fabrikvæsen til gode, gik heller end gerne ind paa Frontins Forlangende, da hans Søn „venteligen“ vilde „medbringe fra Frankrige vigtige Forbedringer i Fabrikationen“. Man hjalp ham til Anskaffelsen af Maskiner, han fik Egestolper fra de kgl. Skove til Overskærer-Rammer, selv skaffede han en Dugmagersvend til Fabrikken foreløbige Ledelse og den 12. Septbr. 1811 fik han kgl. Privilegium.

Som Bestemmelsen var overtog den unge Frontin (der hed Pierre ligesom Faderen) efter endt Uddannelse Fabrikken. Han gjorde gentagne Rejser til Udlandet med det Resultat, at han allerede i Begyndelsen af Trediverne kunde bringe smukke Varer frem paa det hjemlige Marked, bl. a. lod han i England spinde Garn, hvoraf der under hans eget Tilsyn tilvirkedes fine Klædesorter som vakte Beundring i Datiden. Da den gamle Pierre Frontin 77 Aar gammel døde i 1837, fortsatte han Virksomheden, og da Moderen Marie Elisabeth (Betze) Frontin ogsaa døde 1850 og Børnene overtog Gaarden, fik Pierre den Tredjedel der tilkom ham som ældste Søn. Og han blev ved Faget. I 1855 nævnes han som Hallekommissær, d. v. s. Synsmand ved Besigtelsen af de Varer der fremlagdes i den da bestaaende Klæde- og Uldhal i København, et betroet Hverv, og tillige som Uldhandler og Gaardejer. Paa samme Tidspunkt boede der endnu en Fabrikmester i den gamle Fabrikgaard, som forøvrigt ogsaa husede andre Lejere, bl. a. havde den bekendte Magister Lindberg boet her et Par Aar i Fyrrerne efter at han var flyttet fra Alleenberg. Imidlertid døde den yngre Pierre Frontin i Decbr. 1855 under et Ophold i Hamborg, og med ham ophørte endelig den Virksomhed der var begyndt med Dannenberg'erne og fortsat i mere end et Aarhundrede, den ubetinget største og betydningsfuldeste paa Frederiksberg i ældre Tid. Men Familien Frontin gav ikke Slip paa Gaarden før ned i Halvfjerdserne.

Grunden har nu Matr. Nr. 30 og strakte sig oprindeligt til nu-

værende Amicisvej i Øst, men er senere udstykket i en Række Parceller, og Hollændervej er anlagt langs dens søndre Skel, saaledes at den nordre Halvdel af Vejbredden ligger paa Ejendommens tidligere Grund. Huset mod Allegade har Gadenummer 18.

6.-7. *Assessor Mules Gaarde.*

De to følgende Gaardspladser udgjorde i 1670erne Jens Juels Lystgaard og blev senere til Kobrows Kro, saaledes som det nærmere er udredet i første Bind (Side 85 f.). Kroen blev lagt i Aske ved Branden 1697 og Pladsen stod tom i en Række Aar, medens den tilstødende Gaardsplads paa det Tidspunkt tilhørte Morten Trane. Under Reguleringen ved Byens Genopbygning fik Assessor Chr. Mule i Foraaret 1699 anvist disse to Gaardspladser til Ejendom. Hvorledes han kort efter blev af med dem igen og deres senere Skæbne inden Laurs Christophersen købte dem tilige med Nelles gamle Gaard, er ligeledes fortalt i første Bind (Side 188). Nelles Gaard solgte Laurs Christophersen tre Aar efter Overtagelsen og de to andre Gaardspladser fulgte snart efter. I 1730 afhændede han den søndre til Urtegaardsmand Peter Christophersen Schrøder og den nordre i 1732 til Emanuel Wiese, der kort efter kom i Besiddelse af Abraham Wust's Teglværk og desaarsag anlagde Titlen: Kongelig Majestæts privilegerede Teglmester i Frederiksberg By. Det var endnu hele, udelte Gaardspladser, hver paa de obligate 12000 Kv. Al.; paa den Schrøder købte omtales ingen Bygninger, paa Wieses derimod en 21 Fags Hovedbygning, Bindingsværk med Tegtag og en Sal paa otte Fag, foruden Stald og Udbygning med Bryggerkedel, Hat og Piber. Altsaa en efter Datidens Forhold meget anselig Bebyggelse.

Paa disse to Gaardspladser rejste der sig i det følgende Aarhundrede et Sammensurium af Bygninger, og for Oversigtens Skyld beskæftiger vi os først udelukkende med den nordre, den der købtes af Emanuel Wiese.

Assessor Mules nordre Gaard. Emanuel Wiese fik snart en større Besiddelse at tage vare paa, og søgte at blive af med Ejendommen

dommen ved den gamle Hollændergade. I 1734 begyndte han med at afhænde en Strimmel Jord, en Sjettedel af Gaardspladsen liggende ved den sydlige Langside, til en Slagter og Resten blev han af med 1736 til en agtbar og velfornemme Seigneur Frid. Chr. Koch i København, men først efter et Par andre Spekulationskøb (sml. I, 189) fik Gaarden en blivende Ejer i Joh. Dannenbergs Svigersøn Joh. Gottlieb Kramer.

Slagterens Hus laa kilet ind mellem de to Gaardspladser, lidt trangt saa han maatte tilkøbe et Stykke Grund af Naboen. Da det blev sat til Auktion 1744, købtes det af Joh. Dannenberg, der ogsaa af og til slog en Ejendomshandel af, naar han saa sin Profit derved. Han skilte sig atter ved det faa Aar efter, Svigersønnen fik en Stump Hus og noget Jord i Marken, Resten solgte han 1748 til Bager Henrik Mentz, som her havde sin Bagergaard, der siden langt ned i Tiden figurerer i Gadebilledet. Mentz udvidede gentagne Gange sit Omraade. I 1749 og 1757 overtog han Stykker af Kramers Gaardsplads med paastaaende Baghuse og i 1763 forøgede han det yderligere med en Del af sin sydlige Nabos Have. saa at Bagergaarden, da Enken 1766 overtog den efter hans Død, regnedes til en Tredjedels Gaardsplads med en Tredjedels Gaardsjord i Marken. I det hele fandt der stadig Omlægninger og Reguleringer Sted paa det trange Omraade.

Til Kramers Gaard laa Kroprivilegiet, der var opretholdt og udnyttet siden Laurs Christophersen havde faaet det fornyet 1723 (jvfr. I, 189 f.), men efter den ovenfor skildrede Ordning af Traktørforholdene i 1784 var Eneretten ikke meget værd. Snart efter døde Kramer, Gaarden kom paa Auktion 1786 og blev solgt til Joh. Gottfr. Rostock. Efter dennes Død giftede hans Enke sig 1796 med Wilhelm Franck og blev ved Stedet. Om Kroholdet blev fortsat er usikkert, men næppe nogen af de nævnte stod selv bag Skænken — de var alle Klædefabrikører og havde Fabrik i den gamle Krogaard. Virksomheden her var en Udløber af den Dannenbergske og fortsattes gennem Kramer, Rostock og Francke — Kramer var ikke blot Svigersøn, han var ogsaa knyttet til Faget som Overskærer og senere selvstændig Fabrikør. Imidlertid gik Francke fallit og Gaarden blev 1805 afhændet til

Grosserer Niels Brock Hansen medens Jorderne i Marken fra-solgttes.

Paa dette Tidspunkt laa der paa Grunden foruden en Hoved-bygning med Tegltag, dels Grundmur dels Bindingsværk, tillige bl. a. et Hus paa 23 Fag med Arbejdsstue og Farveri, og i Haven var anbragt en Klæderamme. Og Brock Hansen udvidede Virk-somheden. Bagergaarden, som efter Mentz's Tid havde været paa flere Hænder, købte han 1809 og opførte paa dens Grund to nye Fabrikbygninger, hvori var installeret en Hestegang som Driv-kraft. Han kom saaledes til at raade over hele den samlede Gaardsplads, stadig delt i to Dele, Allegadens daværende Nr. 6 (Fabrikgaarden) og Nr. 7 (Bagergaarden), og han maatte have Rentekammerets særlige Tilladelse til at lade de paagældende Bygninger, der laa indfiltrede i hinanden, følge hver sin matri-kulerede Del. Bagergaarden var forøvrigt et værdifuldt Aktiv, bestaaende af en fuldt grundmuret to Etages Hovedbygning til Gaden med Stentag og Kvist, en to Etages Bageribygning bagved og Have paa Forpladsen.

Brock Hansen nød ubetinget Anseelse som Klædefabrikør og hans Virksomhed var af virkelig Betydning. Han raadede over et komplet og for den Tid fuldt moderne Maskinspinderi, havde eget Farveri og anlagde omkr. 1812 en Stampemølle paa en Grund han i samme Anledning havde købt paa Vesterbro, da der ved Ejendommen i Allegade ikke var tilstrækkeligt Vand. Under Krigen havde han indtil 30 Vævestole i Gang og beskæf-tigede et saa stort Antal Arbejdere — en Overgang henved 250 Mennesker — at han i 1812 under de vanskelige Forhold med Dyrtid og Brødmangel, da der ved Kammerets Foranstaltning udleveredes Brødkorn til Formaling for fattige Folk i Frederiks-berg By og paa Amagerland, særskilt fik tildelt Rug til en billig Torvepris for at kunne bage Brød i sin Bagergaard for de Folk han beskæftigede.

Efter Brock Hansens Død blev begge de to Gaarde i 1819 solgt til Landmand Hans Christian Hansen, men 1822 fik Brock Han-sens Søn, Klædefabrikør Jens Lauritz Hansen, atter Skøde paa Bagergaarden tilligemed de to nye Fabrikbygninger. Selve den

gamle Fabrikgaard solgte Landmand Hansen samtidig (1822) til Plantør H. Hansen fra Frugtræplantagen ved Frederiksberg Have, som tyve Aar efter (Skøde 24. Decbr. 1843) skænkede den til sin Søn Gartner og Landmand Hans Andreas Hansen, en af de sidste Sognefogder paa Frederiksberg.

Bagergaarden beholdt Klædefabrikør Hansen til 1827, da den kom paa Auktion og solgtes til Bager Peder Sørensen i Vordingborg. I 1832 kom den atter til Auktion og da købtes den af Partikulier K. L. Haste, som transporterede den til Frederiksberg og Hvidovres Fattigvæsens-Kommission for sit eget Bud 3900 Rbdr. rede Sølv, en meget billig Pris, under Halvdelen af Vurderingen (Auktionsskøde 7. Febr. 1834).

Det tidligere Fattighus laa i Bredegade, et to Etages Bindingsværkshus, erhvervet 1812 og indrettet til 32 Lemmer. Det flyttedes nu hertil og den gamle Bagergaard blev derefter Distriktets Fattig- og Arbejdshus, dog var der stadig Bageri i Gaarden. Efter Hvidovres Udskillelse fik tillige Kommunalrepræsentationen her sin Mødesal, og det første Møde efter at Frederiksberg havde erhvervet kommunal Selvstændighed holdtes i Fattighuset den 1. Juli 1858 — andre Steder havde man ikke at ty hen, hvor man kunde sætte Foden under eget Bord. Ejendommen bestod den Gang ud mod Gaden af den gamle to Etages Hovedbygning med Kvist, derefter en Mellembygning og et Baghus paa tre Etager ogsaa med Kvist. Lemmerne var installeret i Baghuset, og paa første Sal i samme Bygning holdtes de kommunale Møder. Selv efter at Ejendommen 1860 var solgt til Bager H. L. Tottenberg benyttedes Baghuset til dette sit dobbelte Formaal, indtil Kommunen kunde faa opført egne Bygninger.

Den samlede Gaardsplads, hvor Fabrikgaarden og Bagergaarden laa, havde Matr. Nr. 9 og strakte sig ligesom Nabogrundene helt ned til Amicisvej. Nuværende Gadenummer 14 i Allegade omfatter Bagergaardens gamle Grund, medens største Delen af Fabrikgaardens er gaaet med til Hollændervejens Anlæg, saaledes at Nr. 16 er helt bortfaldet. Hollændervejen blev først anlagt 1889-90 og de gamle Bygninger laa der lige til de nuværende høje Huse paa Nr. 14 blev opført Aar 1900.

SOGNETS FATTIGGAARD MED KOMMUNALBESTYRELSENS FØRSTE MØDESAL

Akvarel af J. L. Ridter, Efteraar 1898. Bymuseet.

Set fra Hjørnet af Allégade og Hollændervej. Mod Allégade den gamle statelige Bagergaard, bagest Fattighuset, hvor ogsaa Kommunalbestyrelsen holdt sine Møder. I Kælderen skal der have været Arrester.

Assessor Mules søndre Gaard. Den Gaardsplads som Laurs Christophersen 1730 afhændede til Peter Schrøder blev ogsaa opdelt og stærkt bebygget, men endte da ikke som Fattiggaard — den fik en mere fornøjelig Anvendelse som Hallebyes og senere Slettings hyggelige Beværtningshave, der endnu vil mindes af den ældre Slægt.

Ved Midten af det attende Aarhundrede var Peter Schrøders Gaardsplads, der paa det Tidspunkt tilhørte Avlsbruger Friderich Møller, endnu en Helhed, men i Sommeren 1750 blev den delt i to Halvgaards-Pladser. Den nordre, op mod Kramers Gaard, solgte Frid. Møller til Rasmus Petersen Lund; den var lidt over 24 Al. bred og $274\frac{1}{2}$ Al. lang med et lille Hus mod Gaden, tækket dels med Tegl, dels med Straa. Denne ret ubetydelige Ejendom ejedes senere bl. a. af Laurs Giødersen (ca. 1763), Gartner Peder Schrøder (omtr. 1801) og Værtshusholder Poulsen (omkr. 1811). Nu er der Etageejendom mod Allegade (Nr. 12) og den bagved liggende Grund (Matr. Nr. 31) er forlængst udstykket.

Den søndre Halvdel, nøjagtig af samme Størrelse som den nordre, solgte Frid. Møller til Avlsbruger Oluf Nielsen og hans Slægt blev siddende paa Ejendommen i de næste firsindstyve Aar. Ole Nielsen holdt Værtshus i Gaarden, og da hans Datter Maren 1780 ægtede Peder Olsen Meier, en Ætling af københavnske Brændevinsbrændere, overtog han Bedriften. Gaarden tilfaldt ham efter Svigerfaderens Død, 1786 tog han Fæstebrev paa de tilliggende Jorder, men han døde tidligt (1799) og Enken maatte selv fortsætte Bedriften. Hun levede til 1830, samme Aar blev Gaarden sat til Auktion og Naboen Sognefoged Adam Andersen købte den med Have, Vænge og Jorder for 3430 Rbdr. Sølv.

Bygningerne var kun smaa og meget jævne, af Bindingsværk med Straatag, men Forpladsen med Traktørhaven gav Stedet sin Tiltrækning. Sognefogden havde ikke Stunder til selv at drive Beværtning, han forpagtede Bevillingen ud til den driftige Vognmand Jens Andersen Hallebye, der skabte Stedets Renommé og fastslog dets Eksistens i Københavnernes Bevidsthed. Ikke uden Held konkurrerede han med Kehlet paa Rosenlund inde ved Værnedamsvejen. Han var lige saa ferm til at sætte lokkende

Annoncer op i Adresseavisen, ikke sjældent paa Vers, slog rimede Sentenser op over Havens Lysthuse, og havde i Reglen baade Akrobater og Sangerinder for at forlyste sit Publikum.

Efter Hallebye overtog Svingersønnen Ole Sletting den blomstrende Bedrift, og han erhvervede selv Ejendommen i 1854. Aaret efter lod han nye Bygninger opføre; Hovedbygningen blev nu grundmuret og i to Etager, og Gaarden fik derved i det væsentlige sin nuværende Skikkelse. Ole Sletting døde 1880, Stedet fik nye Ejere, men Traditionerne bevarede. Endnu i vore Dage er Nr. 10 i Allegade (Matr. Nr. 32) et anset og højt vurderet Tilflugtssted for Frederiksbergs Beboere.

8.-9. Slotsforvalter Bruuns Gaarde.

De to følgende Gaardspladser, stadig i Retning mod Syd, laa samlet som en Eenhed ned til Midten af det attende Aarhundrede. I 1699 havde den nordlige to Ejere — Tønnes Adriansen, en af de gamle Hollændere, besad en Fjerdedel, medens de tre andre Fjerdedele tilhørte Lægen Justitsraad Caspar Bartholin; han havde aabenbart købt dem af den samme Morten Trane, der boede paa Nabogaarden (den ene af Assessor Mules Gaarde). Siden erhvervede Bartholin ogsaa Tønnes Adriansens Andel og fik kgl. Skøde paa den hele nordlige Gaardsplads 10. Jan. 1702. Ejerne af den søndre Gaardsplads var Jens Sørensen og Jacob May eller Møy, den sidste ogsaa en af de gamle Hollændere, og de fik kgl. Skøde kort efter, 4. April 1702.

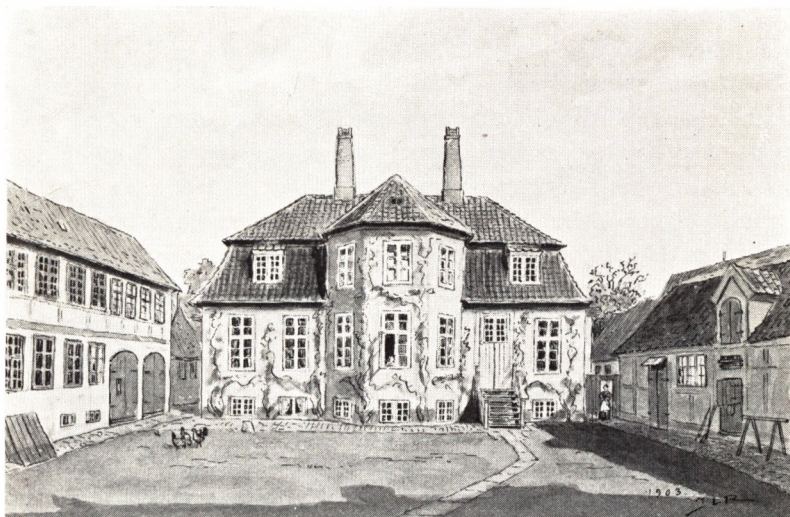
Gennem første Tredjedel af Aarhundredet tilhørte de to Gaardspladser derefter Slotsforvalter og Gartner Hans Henrik Bruun; de var nu „under eet begreben og indhegnet“ og laa bekvemt for Ejeren, der havde sin Gerning lige over for i Slots- haven. Efter hans Død bortskødede Enken Lucia Westerholt i Foraaret 1731 de to Gaardspladser til Urtegaardsmand Peder Flastrup for 2000 Rdr. Kurant. Ogsaa han holdt de to Ejendomme samlet i den følgende Snæs Aar. Han havde her sin Gartnerhave og blev efterhaanden en fremtrædende Mand i Byen, en Tid lang Kirkeværge.

Først omkr. 1750 blev de to Gaardspladser atter adskilt. I

Decbr. 1749 afhændede Flastrup den søndre til Magnus Møllmann, en velstaaende Klædekræmmer i København, med den Forpligtelse at den nye Ejer skulde sætte Hegn op mod den nordre Gaardsplads, som han faa Aar efter (Aug. 1753) bortskødede til Kgl. Majestæts Falkoner-Svend Gottfried Rombens. Købesummen for denne Gaardsplads var 2200 Rdr., men for den søndre, den der var solgt til Møllmann, kun det halve (1050 Rdr.), saa rimeligvis har den søndre endnu ved Afhændelsen været ubebygget, saaledes at Bygningerne til de to sammenlagte Pladser i Bruuns og Flastrups Tid har ligget paa den nordre. Det stemmer med en Grundplan over Hollændergaden fra ca. 1750 (gengivet I, 179), hvor der paa den søndre kun findes afsat det af Møllmann kort efter Erhvervelsen temmelig langt fra Gadelinjen opførte Lyststed, medens der paa den nordre Gaardsplads er vist en temmelig vidtløftig trefløjet Gaardbygning helt ud i Facadelinjen, saaledes som Byggeskikken var i Byen fra gammel Tid.

Slotsforvalter Bruuns nordre Gaard. Vi følger først den nordre Gaardsplads videre gennem Aarhundredet — den der købtes af Gottfr. Rombens. Han var Ejer i tredive Aar, først i 1783 solgte han Gaarden med de to tilhørende Jordlodder i Bymarken til Kirurgen P. F. Hunæus for 4200 Rdr., og sikrede sig yderligere afgiftsfri Lejlighed i Sidebygningen saa længe han levede og vilde benytte sig deraf, „men ikke længere“. Ogsaa Hunæus sad paa Gaarden i en Aarrække, indtil han 1802 afhændede den til Jordbruger Peder Nielsen for 6000 Rdr. dansk Kurant. Efter dennes Død ægtede Enken Adam Andersen, som derefter fik Gaarden overdraget og var Ejer langt ned i det nittende Aarhundrede. Ejendommen har Matr. Nr. 33 og rakte ligesom Nabopladserne oprindelig ud til Amicisvej, men er nu opdelt i mange mindre Parceller. Maglekildevej er til Dels anlagt paa dens Grund og Dr. Priemesvej gennemskærer den i Nord til Syd. Der er halvhøj ældre Bebyggelse ud til Allegade og Gaarden er delt i to Gadenumre 8 A og 8 B.

Slotsforvalter Bruuns søndre Gaard. Den søndre Gaardsplads, som Møllmann købte i 1749, lod den nye Ejer straks bebygge og indrette til Landsted. Paa Planen fra ca. 1750 ser man

MØLLMANN'S LYSTSTED

Set fra Indkørslen. Akvarel af J. L. Ridter, 1903. Bymuseet.

en smuk Have, anlagt i Barokkens let kendelige Busketform, strækkende sig gennem hele den dybe Grund og afsluttet i Fonden af en dobbelt Række Træer. I Modsætning til Nabo haverne med de store Bede, egnede til Frugttræer og Grøntsager, har man uvilkaarligt Fornemmelsen af, at der her var søgt skabt et Anlæg af mere kunstfærdigt Tilsnit. Og ud mod den gamle Hollændergade ligger Bygningen fornemt tilbagetrukket fra Gadelinjen med en stor aaben Plads foran. Det var et udpræget Lyststed den rige Klædekræmmer her havde indrettet sig, med den smukkeste Beliggenhed skraas over for Prinsens Gaard og den store Slotshave.

Møllmanns Lyststed ligger der endnu som en Levning af Hollændergadens gamle Bebyggelse, i Datiden utvivlsomt det stateligste Hus i hele Rækken. Takket være den tilbagetrukne Beliggenhed har det overlevet det moderne Byggeri, men ligger godt gemt som Havehus bag den halvhøje Forbygning. Det er en solid grundmuret Bygning — ogsaa Skillerummene er af Grundmur, ikke som det ellers var Tilfældet i Datidens Byggeri.

af Bindingsværk. Huset har høj Kælder, en statelig Stueetage og derover brudt Tag dækket med Tegl, indeholdende Mansardetage. Paa Langsiderne, baade mod Haven og mod den oprindelige Forplads til Gaden, er der stærkt fremspringende Udbygninger som løber op over Mansarden, og paa Gavlsiderne mindre rektangulære Udbygninger der dog kun naar op til Grundmurens Gesims. Udbygningen mod Haven rummer en efter hin Tids Forhold pompøs ottekantet Havestue med Glasdør og Havetrappe, og den tilsvarende Udbygning mod Gaden en ligeledes ottekantet Stue, der efter Husets Plan aabenbart har været bestemt til Forstue med Hovedindgang, men en Taksation fra 1774 godtgør, at Indgangen allerede da var etableret i Trapperummet Syd for Udbygningen, formodentlig for ikke at faa alt for megen Træk og Kulde i Huset. I Mansarden fandtes oprindelig den for Landslotte og Lyststeder obligate Sal med Vinduer til begge Sider for Udsigtens Skyld — men nu er den af praktiske Hensyn opdelt i to Rum, adskilt ved en Korridor. Af Vurderingerne fra det 18. Aarhundrede fremgaar iøvrigt, at alle Husets Værelser var panelede og Væggene betrukne med Tapetseri; der var engelske Vinduer, Døre med hollandske indstukne Laase og Messingbeslag — saaledes som i Datidens andre velbyggede og moderne Herskabshuse.

Husets Grundplan og hele Form har en paafaldende Lighed med Store Mariendal ved Strandvejen, opført omtr. 1759 af den først i vore Dage værdsatte Bygmester Philip de Lange, og navnlig den Omstændighed, at han ganske kort efter at Møllmann havde købt Grund paa Frederiksberg selv erhvervede Nabogrunden mod Syd taler for, at det var Lange der byggede for Møllmann — enten det nu var Naboskabet der førte til Samarbejde mellem de to eller at Entreprisen for Møllmann blev Udgangspunktet for at Philip de Lange begyndte at operere ogsaa i denne Egn. Sikkert er det, at han paa sin egen Grund opførte et grundmuret Lyststed ud mod Frederiksberg Alle, nogenlunde paa Størrelse med Møllmanns, som dog nu længst er forsvundet.

Udbygningerne til Møllmanns Lystgaard er ikke vist paa Pla-

MØLLMANN'S LYSTSTED
Set fra Haven. Fot. A. Küster 1945.

nen fra ca. 1750, og har rimeligvis endnu ikke været færdige paa det Tidspunkt, men senere laa der ud mod Hollændergaden to Sidebygninger, mod Nord et 13 Fags Bindingsværkshus med Kamre, Mælkestue og Vognremise, og mod Syd en 13 Fags Stald, ogsaa af Bindingsværk, med Plads til to Heste og to Kør — Ejendommen havde jo som de andre Gaardspladser sin Andel i Bakken og Vandkrogen. Facaden ud mod Gaden var derimod blot lukket ved et Plankeværk med Port.

Efter Møllmanns Død kom hans Lystgaard til Auktion i Febr. 1782 og afhændedes til Peter Chr. Böttger, Klædekræmmer i København. Den var vurderet til 8200 Rdl., men solgtes for 5010. Arvingerne led dog næppe større Tab, da den smukke gamle Ejendom forblev i Familien; Böttgers Hustru var selv Arving og der tilkom hende en Arvelod efter den tidligere afdøde Mad.

Møllmann. I Böttgers Tid blev Plankeværket mod Gaden erstattet af et to Etages Forhus med Mansardtag (ca. 1794), der i 1850erne ombyggedes til tre Stokværk mod Gaden medens Mansarden stadig er bibeholdt mod Gaarden. Ogsaa Böttger beholdt Gaarden sin Levetid ud, først da han døde, solgte Enken, der selv havde Bolig paa Stedet, den ved Skøde af 12. Oktbr. 1812 til Direktørerne for det Wærn'ske Opdragelses-Institut, Postdirektør P. Kolderup-Rosenvinge og Kancellideputeret P. J. Monrad, for en Købesum af 80000 Rdr. dansk Kurant, hvilket dog i Betragtning af de forvirrede Finansforhold, der snart efter førte til Statsbankerot, ikke var nær saa mange Penge som det kunde se ud til.

„Det Wærn'ske Opdragelses- og Undervisnings-Institut for fattige Pigebørn af Borgerstanden“ var en filantropisk Stiftelse i Datidens human-borgerlige Aand, oprettet af Enken efter den norskfødte Generalkrigskommissær Morten Wærn, der døde barnløs 1796. Marthe Wærn, som selv var Datter af en rig norsk Købmand, stiftede Instituttet ved Testamente af 12. Decbr. 1800 og det traadte i Virksomhed efter hendes Død i Januar 1812. Det var en Pigeskole i Smag med den senere Jægerspris-Stiftelse, blot i langt mindre Format, med Adgang for Døtre af Borgerfolk fra København og Kristiania samt danske og norske Embedsmænd. Børnene havde Ophold i Anstalten i Reglen fra det 7. til det 17. Aar og oplærtes, foruden i Barneskolens almindelige Fag, i alle kvindelige Færdigheder og Sysler lige fra Vask og Syltning til Broderi og Tegning, og tildeltes ved Giftermaal et Bidrag til Udstyret. Instituttet fik altsaa straks da det traadte ud i Livet sin egen Gaard, smuk og rummelig. Skolen begyndte med 8 à 10 Elever og kom først i 1833 op paa det i Fundatsen normerede Antal af 16; den installeredes til at begynde med paa første Sal i Forhuset, men flyttedes 1852 over i Møllmanns gamle Herskabsbolig samtidig med at Forhuset blev ombygget.

Først i 1888 flyttedes det Wærn'ske Institut til det nye Villakvarter ved Kastanjevej og Bülowvej; Gaarden ved Allegade afhændedes — Instituttet beholdt kun de to Jordlodder ved Roskildevejen — og Udstykningen af den gamle Gaardsplads be-

gyndte. Skomager H. C. Heegaard, der blev Ejer af Grunden mellem Allegade og den 1895 anlagte Dr. Priemesvej, oprettede atter en Stiftelse i den gamle Møllmannske Gaard; den traadte i Virksomhed 1928 og sorterer under Haandværkerforeningen som en Afdeling af „Alderstrøst“. En ny moderne Bygning ud mod Dr. Priemesvej opførtes 1930 til Brug for Stiftelsen af Arkitekt Mandrup-Poulsen, der Aaret før havde restaureret det gamle Havehus, som nu lejes ud. Ejendommen er en Rest af det oprindelige Matr. Nr. 34 og har Gadenummer 6.

10. Knud Gamborgs Gaard.

Den sydligste Gaardsplads paa Marksiden, Hjørnegrunden mod Frederiksberg Alle, tilhørte allerede før Byens Brand Knud Gamborg. Han var Søn af en velstaaende københavnsk Vinhandler og Broder til den bekendte Anders Gamborg, der gav sig af med lidt af hvert, var Teatertekniker og Ingeniør, og assisterede ved Anlægene til Slottets Vandforsyning. Han var en af de tidlige Indvandrere i den gamle Hollænderby og hans Gaard overlevede Branden. Den 22. Maj 1703 fik han kgl. Skøde paa Gaardspladsen, men samme Aar overdrog han sin Ejendom til Matthias Frandsen, der i Forvejen ejede en Halvgaards-Plads andet Steds i Byen, enten ved den brede eller smalle Gade, som han havde faaet kgl. Skøde paa 4. Marts 1702.

Endnu da Krigsjordebogen indrettedes 1718 var Matthias Frandsen, Køpist i General-Kommissariatet, Besidder af de halvanden Gaardsplads. Han kom imidlertid i Gæld til den rige islandske Købmand Niels Hendriksen, Fader til Henrik Hielmstjerne, som gjorde Indførsel i Gaarden og lod den stille til Auktion i Febr. 1724. Det var allerede paa det Tidspunkt en stor Gaard med otte Lejevaaninger, der indbragte en aarlig Leje af 80 Rdr., og med tilhørende Lyst- og Frugthave. Højtbydende blev en københavnsk Borger Lauritz Thomsen Strømberg, der for Gaarden med Lejevaaningerne betalte 1590 Rdr., men for den ubebyggede halve Gaardsplads kun 81 Slettedaler (eller 52 Rdr.)

I de næste 25 Aar skiftede Gaarden to Gauge Ejere: Strømberg skødede i Febr. 1739 baade Gamborgs Gaard og Halvgaards-

pladsen til velagte og fornemme Peder Pedersen i Frederiksberg By, der ogsaa — maaske dog blot ved en Misforstaaelse — kaldes Børgesen, og i Maj 1750 da Gaarden atter kom paa Auktion efter Peder Pedersens afdøde Enke Sara Jensdatter, tilsløges den for 2180 Rdr. Kurant Philip de Lange, der endnu paa dette Tidspunkt tiltuleres som Murermester i København. Nogle Vinduer ud mod Naboens, Magnus Møllmanns Gaard, som Sara Jensdatter havde „været paa nogen Tid tilladt“, var efter Konditionerne atter tilmuret. Der hørte nu Jord til Gaarden i Bymarken, men Afgiften 6 Rdr. viser, at der kun var Tale om den hele Gaardsplads, den halve omtales ikke.

Derimod laa der bagved den oprindelige Gaardsgrund, i Fortsættelse af den og i Flugt med Kongevejen i en Strækning af 175 Alen, et Stykke Engjord, som Møllmann paa sine Naboers Vegne havde købt af Mad. Oberkampf ved den ovenfor (Side 134) omtalte Transaktion og som det var Meningen at lægge til de enkelte Grundes Baghaver. Da Skiftekommissarierne i Philip de Langes Dødsbo i Decbr. 1769 atter opbød Gaarden til Salg, hed det da ogsaa udtrykkelig, at der „uden for Lyststedet i Kongevejs-Alleen ligger et Stykke Jordsmon, som Køberen kan erholde som Ejendom til Stedet, naar han derfor betaler hvad det har kostet, som omtrent kan bedrage sig til 80 Rdr., og hvorom han haver at adressere sig til Hr. Magnus Møllmann“. Det Lyststed der nævnes, var det Philip de Lange havde opført og som laa ud mod Frederiksberg Alle lige over for Kirkegaarden. Det beskrives 1770 som en grundmuret Bygning, fem Fag i Kvadrat, belagt med glaserede Tegl, med Kælderetage hvori Køkken og Kamre, og Stueetage med Indgang baade fra Alleen og Gaarden — ligesom ved Møllmanns Lyststed. I Stuen og i øverste Etage var i hver indrettet fire store Værelser, med Brystpanel og gipsede Lofter, med engelske Vinduer og hollandske Døre, og alt Træværket var malet med den i Datiden saa yndede Perlefarve — helt igennem herskabelig udstyret, til Brug enten for Byggherren personlig eller til Udleje for Standspersoner. Lejevaa-ningerne paa Gamborgs gamle Gaardsgrund laa — i behørig Afstand fra det fornemme Lyststed — ud mod Hollændergaden

med Sidehuse langs Frederiksberg Alle og Skellet mod Møllmann. Det var mægtige Bindingsværksbygninger med murede Tavler og hængte med Tegl, Huset ud mod Hollændergaden 24 Fag langt med en gennemgaaende Kvist over de fire Fag, den søndre Sidebygning paa 16 Fag, den nordre paa 21 Fag, hvoraf seks i to Etager, og yderligere laa der en Bygning ind mod Haven, indrettet med syv Værelser og Køkken. Det hele vidtløftige Bygningskompleks var vurderet dobbelt saa højt som Lyststedet, men gav ogsaa gode Lejeindtægter.

Alle disse Herligheder, med Have og tilliggende Jorder, en hel Gaards Sædejord i Vandkrogen og Bakken hvor snart efter den nye Roskildevej blev anlagt, blev paa Auktionen efter Philip de Lange tilslaaet Peter Vanino, en velstaaende Købmand i København, for den forholdsvis ringe Sum af 5500 Rdr. Græsvænget købte han samtidig af Møllmann og lagde det til Lyststedet. Formodentlig har Vanino, der nogle Aar havde ejet Constantia ved Strandvejen og nylig havde skilt sig ved dette kombinerede Lyst- og Traktørsted, selv benyttet Philip de Langes Lyststed til Sommerbolig og lejet Resten ud. Han beholdt i hvert Fald en Aarrække den betydelige Ejendom, indtil han i 1781 solgte alle Lejevaaningerne sammen med den vestre Del af Grunden, en Strækning paa 135 Al. fra Hollændergaden, tilligemed Jorderne i Marken for 3500 Rdr. til Georg (ell. Jørgen) Christopher Ratz. Lyststedet beholdt han et Par Aar endnu, men ogsaa denne Del af Ejendommen inklusive Græsvænget overlod han Ratz 1783 for en Købesum af 3000 Rdr.

Tidspunktet var nu kommet, da Gamborgs gamle Gaard etableredes som Beværtningssted ligesom talrige andre af Frederiksbergs Gaarde og Huse, og Tiden viste, at det var et Sted der var den virkelig store Folkeyndest beskaaren. Det laa saare bekvemt for Københavnerne paa Søndagsudflugten; naar de drog ud ad Alleen mod Frederiksbergs mere eller mindre uskyl-dige Glæder, var „Ratzenborg“, som det kaldtes, det første Traktørsted man traf paa. Kun et Tiaar stod imidlertid Ratz selv for Bedriften, han døde 1793 og Enken Sidse Olsdatter fortsatte, indtil hun 1805 overdrog Gaarden til Traktør Fred. Ludv. Lange,

der forlod sit mangeaarige Domicil paa den anden Side af Gaarden. Men Navnet beholdt Traktørstedet et Stykke Tid endnu.

Efter Traktør Lange gik Ratzenborg over til Svigersønnen, kgl. Sølvpop Chr. Johs. Larsen, der dog lod andre tage sig af Traktørstedets Drift. Under disse Substitutter havde det en vekslende Skæbne — snart havde man Held til at drage det gentile Publikum til, snart gik Udviklingen den anden Vej. Omkring 1820 arrangeredes der Maskebal og Vauxhall paa Ratzenborg og de kulørte Lamper kastede deres magiske Skær over Parrene paa det under Træernes Kroner anbragte Dansegulv; fint skulde det være — der maatte end ikke ryges Tobak hverken ude eller inde, et Forbud der dog hurtig maatte opgives. Senere gik det tilbage med Stedets Renommé. Skønt man i Trediverne lod den yndede Fyrværker Ulrichsen vise sine Sole og bengalske Flammer paa Ratzenborg, kunde det ikke opretholde sin Anseelse, men sank ned til at blive et Tilflugtssted for „den simplere Klasse af Hovedstadens Indvaanere“. Men Liv var der baade ude og inde, ved Siden af Traktørstedet var der stadig Lejere i den store Gaard — det hele var en myldrende Myretue.

I 1845, da Gaarden og Traktørstedet blev solgt til Carl Magnus Thorup, oprandt atter bedre Tider. Det gamle Navn, der havde faaet en vis odiøs Klang, forsvandt, og afløstes af det mere forjættende „Sommerlyst“, som Thorup havde laant fra Grevinde Rosencrones smagfulde Lyststed længere oppe i Alleen, men forøvrigt havde faaet kgl. Bevilling til at benytte. Han forstod at gøre sit Etablissement tiltrækkende for Publikum, som navnlig om Sommersøndagene flokkedes her i Skarer, der kunde maale sig med Tilstrømningen til Dyrehavsbakken i Kildetiden. Da Forholdene nødvendiggjorde det, lod Thorup Arkitekt H. C. Stilling, Tivolis og Kasinos Bygmester, opføre en tidssvarende Hovedbygning i Stedet for den gamle der havde gjort Tjeneste gennem en lang Aarrække. Den staar der endnu som Teaterlokale i noget ændret Skikkelse.

Sommerlyst omfattede kun den oprindelige Gamborgske Gaardsgrund, og ikke en Gang det — den Del af Arealet hvor Philip de Lange havde bygget sit Lyststed og som Ratz ogsaa

havde overtaget, skille han sig ved umiddelbart efter. Han afhændede i Novbr. 1784 baade Lyststedet og Vænget, der strakte sig langs Alleen til Ejendommens østre Skel, til Tømrermester Andreas Kirkerup, som videresolgte det til en Gartner, der atter lejede det ud til en Traktør og Billardholder Carl Chr. Carlsen — og han købte det endelig 1792.

Paa den Maade opstod Naboetablisementet til Sommerlyst, det senere „Alleenberg“. Fra 1806 og et Stykke Tid fremefter var Traktørstedet imidlertid nedlagt — den i Datidens København velkendte snurrige Stadsmægler Israel Joachim Behrend (eller Behrend Israel Joachim som han den Gang kaldte sig), Fader til den end mere kendte Bogtrykker og Visedigter Jac. Behrend, købte den smukt beliggende Ejendom af Traktør Carlsen og benyttede den som Lystgaard. Philip de Langes Lyststed var gjort til det samme og Haven var i Mellemtiden ikke forringet. Der var mange Frugttræer, Mistbænke og et Drivhus med et Utal af Levkøjtræer, dertil en Keglebane og et „Ølhus“, som den nye Ejer dog næppe havde større Brug for. Behrend havde her sin Sommerbolig indtil 1816 og efter et Par mellemliggende Ejere, bl. a. Frederik den Sjettes betroede Adjudant, Kammerjunker Emil v. Scholten, blev Alleenberg købt 1818 af Fred. Mathias Lyng.

Det blev nu atter Traktørsted, og fik en Anseelse der stod fuldt ud paa Højde med Naboens. Mad. Juliane Lyng, der i en Række Aar stod for Styret efter Mandens Død, var kendt i vide Kredse for sin borgerlige Soliditet og sine Færdigheder paa det kulinariske Omraade, og Chokoladefabrikant Chr. Kehlet, Broder til Værten paa Rosenlund, der overtog Alleenberg 1841, hævdede dets Ry selv efter at Tivoli havde aabnet sine Porte. Vel laa Alleenberg længere ude, men den foretagsomme Kehlet lettede Publikum Vejen ved for egen Regning at belyse Alleens nordre Gangsti med „orientalske Lamper“ i de mørke Foraars- og Efteraarsaftener. Foruden de folkelige, den Gang saa eftertragtede Forlystelser som Gyng og Karrusel arrangeredes ogsaa Georginefester for et Publikum med en mere kræsen Smag. Og Konfirmanderne, hvis Mandagsbesøg i tidligere Aartier af

det nittende Aarhundrede havde været viet Kongens Have og dens Konditorpavillon, fandt efterhaanden ogsaa ud til Alleenberg for at dyrke deres første voksne, temmelig uskyldige Udskjelser — selv Sangerindepavillonen, der mod Aarhundredets Slutning etableredes i en af Havens Bygninger, var af en mere harmløs og hyggelig end egentlig oprivende Karakter. Det var et folkeligt Etablissement, hvor ingen Besøgende kunde tage Skade paa sin Sjæl.

Paa Alleenberg som paa Sommerlyst raadede man over saa store Lokalteter, at Ejerne saa deres Regning ved at leje Lejligheder ud, ikke blot til Sommerbeboelse, men hele Aaret rundt. Blandt Beboerne er navnlig Magister Jac. Chr. Lindberg bemærkelsesværdig, Grundtvigs svorne Discipel, der boede her nogle Aar omkring 1840 med Kone og seks Børn, efter at han var gaaet paa Ventepenge efter sin Afsked som Adjunkt ved Metropolanskolen. Uvirksom var han ikke — han ikke blot sysselsatte sig med lærde videnskabelige Arbejder, men her sammensvejsede han den lille Flok, der siden skulde blive til Grundtvigs trofaste Menighed i Vartov, ved opbyggelige Møder i en Træpavillon som en af Alleenbergs Værter havde ladet opføre i Haven. Ogsaa Digteren og Journalisten Claudius Rosenhoff havde i en længere Aarrække (1845-69) Bolig paa Alleenberg.

Gamborgs gamle Gaardsgrund rakte, efter at Engstykket mod Øst i Vaninos Tid var indtaget, ligesom de øvrige Gaardspladser til nuværende Amicisvej. Den vestlige Del har nu Mtr. Nr. 35 og omfatter det tidligere Sommerlyst's Grund, den østlige Mtr. Nr. 73 a (Alleenberg) og 73 b (Sct. Joseph Søstrenes nu nedbrændte franske Skole).

11.-12. Prinsens Gaard.

Fra Gamborgs Gaardsplads, den tiende paa Marksiden i Retningen Nord til Syd, skraar vi tvers over Runddelen og kommer til de to Gaardspladser, der 1699 regnedes til Prinsens Gaard. Oprindeligt var det kun en Halvgaardsjord, Sophie Amalie overtog til sin Prinsessegaard, men efterhaanden udvidedes Tilliggendet, navnlig ved Slottets Opførelse og Anlægget af den ud-

RIISES LANDSTED
Nu under Etablissementet Lorry. Fot. A. Küster 1945.

videde Have, bl. a. ved Købet af Skulten Claus Isbrandtsens Gaard umiddelbart efter Byens Brand (sml. I, 118), og Prinsens Gaard ansattes derefter til to Gaardsparter. Skultens Gaardsplads, der laa lige Nord for, brugte Kronprinsen til Udvidelse af sin egen og lod bygge Stalde og Remiser derpaa. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede laa der Gartner- og Slotsforvalterbolig, og Indgangen til Slotshaven for Publikum var en Tid lang gennem en Laage over Skultens gamle Gaardsplads.

I Baggrunden ligger der endnu en temmelig lang Længe i Nord til Syd langs Slotshavens Hegn med en kortere østgaaende Fløj i Syd. Den kaldes nu „Materialgaarden“. Tidligere laa der ogsaa Bygninger ud mod Allegade, men efter at Hoffet havde opgivet Frederiksberg Slot, havde man ikke Brug for dem, og Staten lod derfor et Udsnit af den gamle Gaardsplads i 1860 stille til Auktion; det udskiltes fra den tidligere kgl. Ejendom som Matr. Nr. 1 o og udgør nu Allegade Nr. 5. Køberen, Malermester

Aug. J. C. Riise, lod derpaa opføre det endnu liggende lille Hus, der falder saa godt sammen med Allegadens ældre Bebyggelse, at man har Vanskelighed ved at tro, at det er opført saa sent. Linjerne i Husets Arkitektur forraader dog, at det er en Epigon, en Efterligning af Tredivernes Byggeskik. Den firkantede Dam foran Huset er af nyeste Dato. Den er pyntelig nok, men ikke destomindre skabt af Tidens Utryghed; det er nemlig en Branddam, anlagt for det Tilfælde at det tyske Herrefolk under den sidste Fase af Besættelsen i 1940erne skulde gaa helt amok og forsøge paa at svide Frederiksberg af eller lægge Byen øde ved Bombardement. Men det gik heldigvis anderledes.

13. Claus Sibrandtsens Gaardsplads.

Paa Slotssiden vandrer vi fra Syd til Nord — altsaa modsat Retningen paa Marksiden — og kommer da efter Skultens af Kronprinsen overtagne Gaardsplads til den der i Tiden omkring Branden tilhørte Claus Sibrandtsen, en af de gamle Hollændere. Baade den og de to følgende Gaardspladser fik Lov til at ligge øde i den næste Menneskealder, endnu 1724 var der ikke taget Skøde paa nogen af Pladserne, de laa som Pløjeland „med hinanden udi Flæd og Fællig“, saaledes at Grænserne var ud-slettet og de maatte opmaales paany.

Paa det Tidspunkt tilhørte Claus Sibrandtsens tidligere Gaardsplads to Brødre Svend og Johan Nielssønner og der var endnu ingen Bygninger rejst paa den. I 1741 havde derimod Snedker Juel Rasmussen et Hus staaende paa Grunden, som han i April s. A. solgte til Slotsforvalter og Gartner Jørgen F. L. Voigt, Hans Henrik Bruuns Efterfølger, der aabenbart endnu ikke havde Embedsbolig ved Slottet, og Pladsen her var den nærmeste han kunde faa. Det var en 18 Fags Bygning, og Voigt betalte 500 Rdr. for Grund og det hele, saa noget særlig anseligt Bygværk har det næppe været. Om det kun var en Del af Gaardsgrunden her er Tale om, og Voigt har erhvervet Resten ad anden Vej, ved vi ikke, men det er ikke rimeligt. Ejendommen omtales senere som et Hus, ikke en Gaard, der hørte ingen Jord til i Marken, og hele den bageste Del af Grunden var skaaret bort ved Slotshavens Anlæg.

STUDENTERNE ANKOMMER TIL LARS MATHIESEN
 Efter Klæstrup's Akvarel i Bymuseet.

Familien Voigt beholdt denne Ejendom Aarhundredet ud. Sønnen Nicolaus, der fulgte Faderen i Slotsforvalter-Embedet, overtog Huset, og da det stilledes til Auktion i 1797 efter hans Enkes Død, købte Sønnen Slotsforvalter Marc. Frid. Voigt det tilligemed en anden Ejendom hun ejede i Smallegade. Mad. Voigt havde fra gammel Tid som „et personligt Agrement“ haft en Laage direkte ud til Slotshaven — den vilde Marskal Hauch benytte Lejligheden til at stænge, hvilket dog først skete nogle Aar senere da Slægtens gamle Hjem endelig afhændedes. Marc. Frid. Voigt solgte nemlig ved Skøde af 31. Marts 1804 Ejendommen — der nu var Nabo til den paa Slotshavens Grund opførte Slotsforvalterbolig — med tilhørende trende Haver, to bagved og en med Lysthus paa Forpladsen ud til Alleen, til Lars Mathiesen for en Sum af 7000 Rdr. dansk Kurant.

Her grundede alle Tidens berømmeligste Traktør Lars Mathiesen sit lige saa berømmelige Traktørsted, der en Tid lang bar det løfterige Navn „Haabet“, og drev det i det næste halve Aarhundrede indtil sin Død 1852. Det var gennem flere Aartier stærkt søgt af Hovedstadens Intelligens — her havde Rahbek sin Gang, naar han kunde løsrive sig fra sit blækplettede Skrive-

LARS MATHIESENS TRAKTØRSTED I FIRSERNE
 Akvarel af L. Both, 1884. Kgl. Bibliotek.

bord i Bakkehuset, og Studenterne kom i Flokke dragende inde fra Byen og samledes her i Sommeraftenerne om den dampende Punchebolle — Stedet fik efterhaanden et eventyrligt Ry og blev i Tidens Løb forevigt i Digtning og Memoirer. Lars Mathiesen var ogsaa en jovial Personlighed, ligefrem i sit Væsen, sagde du til alle Mennesker, var undertiden noget vel plump i sin Spøg, men ikke uden Lune. Utallige er de Historier og Anekdoter, mange utvivlsomt apokryfe, der langt ned i Tiden fortæltes om den snurrige Vært. Poul Møller, en af dem der troligt søgte Lars Mathiesens Pauluner og nød hans Druesaft, har iøvrigt i en af Forløberne for „En dansk Students Eventyr“ (Fragmentet af den historiske Roman fra Reformationstiden) tegnet et veltruffet Portræt af ham i de Aar han stod i sin Velmagt og førte Forsædet i Studenternes glade Lag. Han træder ind med Nathuen i Haanden, hilser paa sine Gæster og kaster sig straks ud i Diskussionen med dem om Dagens brændende

LARS MATHIESENS TRAKTØRSTED VED AARHUNDREDSKIFTET
 Fotografi.

Spørgsmaal i Bevidstheden om sin Rolle som Studenternes „anden Fader og Opdrager“. „I er Verdens Lys og Lamper“, lader Poul Møller ham sige, „og jeg er den Mand, som gyder Olie paa Eders Væger, paa det I maa skinne som Solen for de mindre Himmellys“. — Til sidst gik det dog ned ad Bakke med hans Traktørsted, og det mistede noget af den festlige Glans der endnu omgav det i Fyrrerne, da Hostrup sang dets Pris i „Genboerne“.

Lars Mathiesens Traktørsted havde Matr. Nr. 120 og bærer nu Gadennummer 7 i Allegade; trods Forandringerne i Tidens Løb kan man endnu i det Ydre genkende Grundformerne i det gamle Hus, medens det Indre er totalt forandret.

14. Chr. Monsens Gaardsplads.

Efter Claus Sibrandtsens følger Chr. Monsens Gaardsplads, der ligesom Nabopladserne endnu laa ubebygget i Begyndelsen af

1720erne. Ved Krigsjørdebogens Indrettelse 1718 tilhørte Grunden Jens Netboe, Byens Degn, der som Embedsbolig tillige havde et skattefrit Hus oppe i Byen. Han har rimeligvis senere bebygget Pladsen og tillige udskilt en Del af den, thi efter hans Død laa der, kilet ind mellem Slotsforvalter Voigts og Degneenkens eget Hus, et tredje, der havde Facade mod Hollændergaden i Øst, men hvis Husplads ikke naaede ud til Slotshavens Hegn i Vest, saaledes at Degneenkens Grund løb bag om. I 1741 tilhørte dette Hus en Mand ved Navn Andreas Larsen, i 1762 Hans Jochum Mummets Efterleverske, og hun solgte det i Maj s. A. til sin Svigersøn Sam. Frid. Engel. Det var Slagterfolk — Huset var indrettet som *Slagtergaard*, og da Engel i 1768 atter skilte sig ved det, blev det en Slagtermester i København, Niels Jørgensen, der tog det i Besiddelse. Han var derefter Ejer i en Aarrække, indtil han 1784 afstod Stedet til Frederik Ludvig Lange, ligeledes Slagter men ogsaa Traktør, den samme der tillige med Mad. Voigt først af alle fik Lov til at indtage Forpladsen mod Alleen, og saaledes indledede Traktørhavernes Æra paa Frederiksbergs Hovedstrøg.

Da Lange i tyve Aar havde drevet sit Metier, flyttede han sine Husguder over Gaden til Ratzenborg, og bortskødede 1805 sit Traktørsted paa Slotssiden til en Arbejdskarl i den kgl. Vinkælder, der maa have bragt noget af den rette Duft med sig over i sin nye Gerning. Han sad der ogsaa til sin Død, men derefter lod Lange gøre Udlæg i Traktørstedet, som 1821 sattes til Auktion og købtes af Buntmager Christopher Liehr paa Østergade i København. Forhuset var paa det Tidspunkt en 16 Fags Bygning i to Etager, og i Haven, hvor Idyllen øgedes ved et lille Vandløb med Bro over, var Keglebane og Serveringsborde. Liehr var Ejer til 1834, ham fulgte Lars Hansen Borup og Lars Jørgen Huusfeldt, der fik Stedet ved Ægteskab med Borups Enke. Stedet havde Matr. Nr. 119, Gadenummer 9, og bar i nyere Tid Navnet „Enighedslyst“.

Degneenkens eget Hus laa nordligst paa Grunden. Hun solgte det 1741 til Niels Kruise og Frid. Camrath, og de følgende Ejere var Daniel Lodewig (fra 1743), den senere Bygmester i

Lybæk Joh. Adam Soherr (fra 1746) og Magister David Schiøtt ell. Schiøtte (fra 1752). Mag. Schiøtt var en norsk Præst, der 1751 tog Afsked og bosatte sig i Danmark. Han interesserede sig for Landøkonomi, hørte til Biavlens Pionerer og yndede Landlivet, iøvrigt Trønder og Suhms gode Ven. En Række Aar holdt han til paa Frederiksberg — ligesom talrige Pastores emeriti efter ham — men slog sig 1772 ned paa Kaningaarden ved Dronninggaard, som han var Ejer af til sin Død 1779. Hans Hus ved Hollændergaden var kun paa fem Fag med Port til Gaden og et Sidehus, men han havde betalt 1000 Rdr. Kurant for det — saa det har utvivlsomt været et anseligt Lyststed, og den lybske Bygmester havde da ogsaa forbedret det. Til Huset hørte en jævnt stor Have.

Efter at Mag. Schiøtt havde købt Kaningaarden bortskødede han 1776 Huset paa Frederiksberg til Charles Henri Mourier, Kronprinsens og Louise Augustas Lærer, senere Justitsraad, som her havde Sommerbolig til sin Død 1815. Ogsaa Enken Isidore Henriette, f. Charlo, beholdt Lyststedet sin Levetid ud — først 1820 afhændede Dødsboet det til Etatsraadinde Marie Kall, f. Rosenstand-Goiske, gift med Historikeren Abraham Kall. Det synes indtil da at have bevaret sit Udseende fra Schiøtts Tid — en Bindingsværks-Forhusbygning paa fem Fag, en Etage med Kælder, en Sidebygning til Dels grundmuret, samt Stald og Vognremise. Efter hendes Død 1825 overgik den lille Ejendom til Registratør i Rentekammeret Joh. Chr. Kall († 1844) og i mange Aar efter havde hans gamle Søster Elisabeth Kall her sit Hjem sammen med hans Adoptivdatter, Forfatterinden Benedicte Arnesen-Kall.

Denne Del af den oprindelige Chr. Monsens Gaardsplads havde Matr. Nr. 118, men er nu slaet sammen med de to nærmest foregaaende til et samlet Mtr. Nr. 119; Nrr. 118 og 120 eksisterer ikke mere.

15. Teis Pittersens Gaardsplads.

Den næste Gaardsplads tilhørte 1699 Teis Pittersen. Den regnedes oprindelig for en Helgaard og var 1718 overgaaet til Søn-

nen Jan Teisen, Foged i Byen, men den var stadig ubebygget. Det var en af de Gaarde i Byen som der endnu i 1720erne ikke var taget kgl. Skøde paa, og Overdragelserne fra Fader til Søn skete ogsaa uden Formaliteter — en Arv fra Hollænderbyens lidet lovfaste Fortid. I 1741 sad endnu Jan Teisen som Ejer, i 1752 var det Fogden Piter Jansen. Det var en Tid lang Byens Sognefogedgaard og Embedet blev i Slægten. Piter Jansens Enke Nille Jansdatter delte Gaarden 1765 mellem sin Svigersøn Gun- der Halvorsen Søborg, der fik den søndre Halvdel, og sin Søn Frederik Petersen, der fik den nordre.

Det var nogle af Hollændernes sidste Ætlinge der sad paa denne Gaard, skønt Navnene begyndte at antage dansk Iklædning, og det var velstaaende og ansete Folk. Frederik Petersen endte som Falkonermester og den virkelige Leder af det kgl. Falkoneri, hans Broder Christian var Falkonersvend og ligeledes var de yngre Skud paa Søborg-Stammen knyttet til Etaten. Frederik Petersen døde uden Livsarvinger 1795 som Slægtens Ældste og delte sin Formue mellem Broderen og sin Søster Trine, der anden Gang giftede sig med Tønnes Mogensen. Alle- rede i Nille Jansdatters Tid var Familien tillige Ejer af et Par Halvgaardspladser oppe i Byen med tilhørende Jord i Bymarken, og saa vidt man kan forstaa blev Jorderne til den oprindelige Gaardsplads lagt til dem, saa at de to halve Pladser mod Hol- lændergaden reduceredes til jordløse Huspladser. I sidste Fjer- dedel af Aarhundredet synes de at være gaaet ud af Familiens Besiddelse og Knud Pedersen Issing, Borger og Billardmand i København, en Slags finere Kafevært, var i hvert Fald nominelt blevet Ejer. Som saadan afhændede han dem begge i første Halv- del af Firserne.

Den *søndre*, den der laa nærmest Justitsraad Mourier, solgte han 1783 til en Mand paa Vesterbro, som bosatte sig her og boede der i tyve Aar. Det var kun en ringe Ejendom, 10 Fag Bindingsværks-Forhus, teglhængt til Gaden, straatækt til Gaar- den, og med en Sidebygning paa 7 Fag. I 1803 kom Huset til Rasmus Frerslev, senere boende paa Katrineberg, denne solgte 1808 til Anne Cathrine, Enke efter Smeden Gino, hun giftede sig

BAGERGAARDEN ALLEGADE 15
 Fotografi, Aar 1900. Bymuscet.

paany, Manden afhændede Huset til en Smed 1816, men Smeden fallerede 1817, den næste Ejer ligesaa 1819 og Enden paa det blev, at Brændevinsbrænder Jens Nyegaard, som havde Penge staaende i Huset, maatte overtage det. Samme Aar (1819) overdrog han det til Carl Chr. Didié, som i de næste tyve Aar her havde sin Beværtningshave med Kegelbane og hvad der ellers hørte til. Først i 1839 bortskødede han Huset til Carl Frid. Joach. König, hvis Slægt sad der ned over Midten af Aarhundredet. Denne søndre Del af Teis Pittersens Gaardsplads har nu Matr. Nr. 117 (Gadenummer 13).

Den *nordre* Husplads solgte Issing 1785 til Mad. Dorothea Flindrup. Hun var Enke, men giftede sig kort efter Overtagelsen med en Styrmand Nicolaj Kierulf, der nedsatte sig som Traktør ved Stedet. I Begyndelsen af 1790 brændte den nordre Udlænge, men blev atter bygget op i Foraaret, og Hovedbygningen, som det ogsaa var gaaet ud over, fik samtidig en Oppudsning. Mad.

Kierulf blev siddende ved Stedet som den egentlige Indehaver i de næste fem og tyve Aar, først i 1815 solgte hun Ejendommen til Bagermester Gottlieb Tottenberg, og der var nu Bagergaard i en Aarrække. I 1830 maatte Tottenberg gaa fra Gaarden — der blev gjort Eksekution i den og i de følgende Aar var den ude for mange Vanskeligheder. En Tid tilhørte den Urtekræmmer Henri Jacob Nysted, derefter Lysestøber Ole Høffding. Jens Andersen Halleby sluttede 1837 Kontrakt om Købet af det gamle Bagersted — men det blev til, at hans Svigersøn Ole Sletting fik det endelig overdraget af Lysestøberens eneste Arving, Løjtnant og Hørkræmmer i København Niels Fred. Høffding, Fader til Filosofen Harald Høffding. Familien maa være kommen i Klemme med nogle Penge her — thi Hovedstadens velstaaende Borgerfolk spekulerede ligesom i Hollændertiden stadig i frederiksbergske Gaarde og Huse. For Hallebye gjaldt det aabenbart om at sætte Svigersønnen i Vej — Ole Sletting var nemlig Møllersvend og vandt først senere sin Navnkundighed som Traktør paa den anden Side af Gaden. Denne nordre Del af den gamle Gaardsgrund, der langt ned i Tiden vedblev at være Bagergaard, har nu Matr. Nr. 116 (Gadenummer 15).

16. Jan Backers Gaard.

Den følgende Gaardsplads i Rækken tilhørte efter Branden Jan Cornelsen Backer, ogsaa en af de gamle Hollændere. Han havde først sent, 17. Febr. 1712, faaet kgl. Skøde paa sin Grund, der da regnedes for en Halvgaardsplads; dens Havelod var kun for den søndre Halvdels Vedkommende gaaet med ved Slotshavens Anlæg — den nordre havde sin oprindelige Dybde. Efter Jan Backers Død delte Enken Ejendommen mellem sine to Sønner, Cornelis (ell. Crelles) der 1726 fik den søndre endnu ubegygede Halvdel op mod Føgdens Gaard, og Tønnes der 1730 fik den nordre Halvdel hun selv boede paa; vilde han gifte sig, maatte han paa egen Bekostning bygge en Stue til paa Gaarden, og hun selv skulde blive der til sin Død. Den gamle Kone vilde holde sammen paa sin Ejendom, hvor ringe den end var — med sine straatækte Bygninger og klinede Vægge — og bevare den for sin Slægt.

Cornelis gled imidlertid ud af Besiddelsen og Tønnes beholdt den samlede Ejendom til sin Død. Paa Auktionen efter ham 1748 solgtes den til Andreas Andersen Smed og Gaarden holdtes samlet som Smedje i en Række Aar, indtil Smedens Enke Dorothea Ginderup atter delte den. I 1763 solgte hun den nordre Halvdel til Inspektøren ved Sejldugsfabrikken paa Vodrofgaard, Adam Thomasen, som lod opføre et grundmuret Hus ud til Hollændergaden, men iøvrigt lod de gamle Bygninger staa. To Aar efter afstod hun den søndre Halvdel til en Svoger, der 1768 skødede den til sin Svigersøn Joh. Arndt Hunæus, som derefter 1772 købte den nu afdøde Thomasens Halvdel af en mellemliggende Ejer, og saaledes samlede Gaarden for anden Gang. Thomasens Halvdel var dyr (2600 Rdr. dansk Kurant), men det var ogsaa en for sin Tid anselig Ejendom. Forhuset til Alleen var grundmuret til alle Sider, kun en Etage højt, men paa ni store Fag med gennemgaaende Kvist over de tre, hvortil kom de vidtløftige Udbygninger.

Hunæus var derefter i mere end en Menneskealder i ubrudt Besiddelse af de to Halvgaarde. Der var den sædvanlige Gaardsjords Tilliggende og Hunæus drev et nødtørftigt Landbrug, men var tillige Traktør. Paa den søndre Halvgaard var Bygningerne fornyet i Hunæus' Tid — der var nu mod Allegaden en 15 Fag lang grundmuret Hovedbygning i to Etager, medens Hovedbygningen paa den nordre laa nogenlunde uforandret, blot forlænget med et enkelt Fag. Efter hans Død satte Boet i Foraaret 1808 begge Gaarde til Auktion, og Sukkerraffinadør Chr. F. Fiedler købte dem.

Han havde sine Hensigter med Købet, men den *søndre* Halvgaard havde han ingen Brug for, den fraskilte han og solgte den Aaret efter til Mægler Nicolai Holten som Lyststed. Efter Holten fulgte som Besiddere Krigsraad Rasmus Langeland (fra 1813), hans Svigersøn, Fuldmægtig i Søetatens Proviantgaard Adam Reutz Steen (fra 1816) og en anden Fuldmægtig i Søetatens Vejerkontor Hans Schibye Just (fra 1818). Dennes Enke solgte 1831 Landstedet til Kancelliraad Søren Wedege og blandt de senere Ejere var Kaptajn L. Jacobsen. Denne søndre Halvdel af Jan Backers Gaardsplads har nu Mtr. Nr. 115 (Gadenummer 17).

I den *nordre* Halvgaard med den betydelig større Grund indrettede Fiedler umiddelbart efter Købet en Lyse- og Sæbefabrik, der bestod i en meget lang Aarrække, og aabenbart ikke i mindste Maade generede Landliggerne i den søndre Gaard. Fiedler, der nu var Justitsraad og Herremand, Ejer af Basnæs, gav sig naturligvis ikke af med at støbe Lys eller blot overvaage Fabrikationen, han lod Værket drive ved en Tredjemand, indtil han i 1819 solgte Gaarden til en københavnsk Værtshusholder med alle til Bedriften hørende Remedier, indmurede Kobberkedler, Træbakker og andet Inventar. Lysestøberiet var fra 1823 udlejet til Løjtnant Nic. Chr. Plockross, der i 1821 havde sikret sig det fornødne Privilegium som Fabrikør, og da der i 1826 blev gjort Eksekution i Gaarden, købte han den. Han var baade Sæbe- og Lysefabrikant og indrettede et stort Smelteri af raa Talg. Allerede i Trediverne var det en betydelig Virksomhed med otte faste Arbejdere, Daglejer og Kontorbetjent foruden de nødvendige Folk til „Sjov-Arbejde“ som man sagde den Gang. Plockross døde først 1872, og endnu i Treserne var hans Fabrik i Allegade i Drift. I 1865 købtes Gaarden af Konditor N. P. Bolt, den Grundejer ved Allegade, der i 1869 blev anlagt Sag imod for at faa Spørgsmaalet om Forpladserne afgjort (sml. Side 111). Ejendommen er nuværende Mtr. Nr. 114, den smalle, men meget dybe nordre Halvdel af Backers Gaardsgrund, der nu er udstykket i Parceller langs Frederik den Sjettes Alle.

17. *Claus Isbrandtsens Gaard.*

Den følgende Gaardsplads — stadig mod Nord op mod Brede- og Smallegade — havde den daværende Skult Claus Isbrandtsen sikret sig efter at han havde solgt Kronprinsen sin afbrændte Gaard nærmest Prinsens Ejendom, og efter hans Død fik den københavnske Brygger Niels Børgesen kgl. Skøde paa Pladsen 24. Jan. 1702. Det var en fuld Havelod paa 12000 Kv. Alen. I 1718 ejedes den af Niels Christensen Smed (nævnes endnu 1730), derefter af Chr. Peter Haasing, som 1741 solgte den til den foran nævnte Snedker Juel Rasmussen. I den følgende Tid var Gaarden ude i vild Spekulation. Den blev delt, og med faa Aars

Mellemrum ejedes den søndre Halvdel af Christen Hansen (fra 1745), Chr. Røring (fra 1748) og Overauditor Andreas Bruun (fra 1752), den nordre af Chr. Røring (fra 1748), Tobaksspinder paa Vesterbro Christen Møller (fra 1752), Niels Justesen Lysgaard (fra 1753) og Hederider Chr. Lintner (fra 1756). Det var aabenbart en Lejegaard, der hyredes ud til Sommergæster eller Smaafolk i Byen, thi paa Møllers Halvdel laa et Hus med fire Stuer med tilhørende Kamre og fire Køkkener. Imidlertid blev Gaarden atter samlet til en Helhed, da Regimentskvartermester Chr. Gerhard Kaas 1754 købte den søndre Halvdel af Overauditor Bruun, som i sin Ejertid havde ladet Havepladsen indhegne og Bygningerne forbedre, og 1759 den nordre af Hederider Lintner. I 1764 tog Ejendommen en Del Skade ved en voldsom Brand.

Kaas havde Sommerbolig her til sin Død. Gaarden overtoges derefter af Justitsraad Rasmus Lange, Borgmester i Roskilde, som ægtede hans Enke, og bortskødede den 1771 til Sognefogden paa Frederiksberg Fred. Chr. Hunæus. Han maatte betale 5870 Rdr. i Købesum for den statelige Ejendom, hvori dog var indbefattet Lodden Nr. 14 ved Hjørnet af Falkoneralleen og den senere Lampevej, som Justitsraad Lange havde købt ved Auktionen over Hømarkerne 1765. Hunæus overdrog 1804 sin Ejendom til Stiftamtmand Joh. Carl Fred. Hellfried, der Aaret før havde taget Afsked fra sit jydsk Amtmandskab og bosat sig i København.

Kort før sin Død solgte Hellfried 1809 Gaarden i Allegade til Grosserer Georg Scheuermann, en i Datidens Handelsverden kendt og agtet Mand. Den nye Ejer tilkøbte Aaret efter 10 Tdr. Land af Forhaabningsholms Jorder, saaledes at Gaarden med de Arealer den havde faaet tillagt i ældre Tid, og det Vænge ved Falkoneralleen som Rasmus Lange havde erhvervet, efterhaanden havde faaet et betydeligt Tilliggende. Den grundmurede to Etages Hovedbygning afgav en herskabelig Bolig, og den vidtstrakte Have rummede i Scheuermanns Tid mellem tre og fire Hundrede Frugttræer, hvoriblandt udsøgte Espaliers, foruden Frugtbuske, Roser, Jordbær- og Aspergesland. Han fik dog ikke Stunder til

længe at nyde Landlivets Glæder paa sin ny erhvervede Ejendom, han døde i Begyndelsen af 1811. Enken Charlotte Lovise Zinn lod umiddelbart efter Gaarden stille til Auktion, og den tilsloges i Marts s. A. Stiftamtmanden over Sjællands Stift, Kammerherre W. J. A. Moltke for 45020 Rdr.

Moltke blev 1816 Overpræsident i København og havde Brug for en Sommerbolig nær Hovedstaden. Han beholdt da ogsaa Gaarden til sin Død 1835, og 1837 bortskødede Arvingerne den til hans Efterfølger som Overpræsident Andr. Chr. Kierulff. Men Jorderne fulgte ikke med, de fraskiltes og solgtes samtidig til Gartner Hans Andr. Hansen, Plantør Hansens Søn, som faa Aar efter overtog Faderens Gaard paa den anden Side af Allegade. Ogsaa Kierulff († 1846) beholdt Gaarden — ligesom Overpræsident-Embedet — sin Levetid ud, og efter ham forlagde Konferensraad Jonas Henr. Gede 1847 sin Residens hertil, efter at han Aaret før havde solgt sin Lystgaard paa Hjørnet skraas over for til Gartner Ratzack. Gede døde 1858 i en Alder af 82 Aar.

Landstedet er nu forlængst nedbrudt og høje Huse opført paa Grunden (Matr. Nr. 45). Den store Have strakte sig langt ind mod Slottets Terræn og havde i Modsætning til de andre Gaardspladser paa Slotssiden bevaret sin oprindelige Bredde ogsaa. I Halvfjerdserne og ned i Tiden var der Stalde og Remiser for Omnibusser og Sporvogne — de er nu fjernet og Frederik den Sjettes Alle udstukken ned gennem den gamle Have, saaledes at Bebyggelsen paa Alleens nordre Side ligger paa Landstedets tidligere Grund.

18. Cornelis og Jacob Pittersens Gaardsplads.

De to Hollændere, Jacob og Cornelis Pittersen, ejede efter Branden den derefter følgende Helgaardsplads og fik i Forening kgl. Skøde 6. Febr. 1706.

Cornelis overtog den *søndre* Halvdel, og blandt de følgende talrige Besiddere nævnes Niels Sørensen (1718), Henrik Falkonerer (1741), hans Enke (1753), Bager i København Claus Petersen Lentz (fra 1754), Sukkerbager og Urtekræmmer i København Svend Kiøbke (fra 1762) og endelig Hofkleinsmed Johannes

Schæbel (fra 1764). Johs. Schæbel var Ejer i en Menneskealder, og ved en testamentarisk Disposition af 1792 fik den yngste Søn Christopher, der forestod hans Værksted, Gaarden tilsikret af Faderen med tilhørende Jord i Marken og en Del anden erhvervet Grundejendom paa Frederiksberg, bl. a. en halv Gaardsplads oppe i Byen (med Markjord), som han 1768 købte af Majorinde Agnisa v. Holstein.

Johannes Schæbel var forlængst død (1793), da Christopher blev erklæret umyndig og sat under Værgemaal af sin Byfælle Lars Mathiesen. Hans Hustru, Maren Winge, lod sig desaaarsag separere fra ham (1818) og overtog Gaarden i Allegade, men gav Manden Prioritet for Halvdelen af Værdien. Samme Aar døde hun, og deres Søn Johannes købte Ejendommen paa Skiftet efter Moderen og tog sin Fader til sig i Huset. Den yngre Johs. Schæbel var Gartner, men Bedriften gik aabenbart ikke godt — i 1821 blev der gjort Udlæg i Ejendommen, og 1822 overtog Plantør Hans Hansen den med Have, Markjord og Besætning. Schæbel, baade Fader og Søn var ruineret og maatte gaa tomhændet fra deres gamle Gaard, som Familien havde ejet i tre Slægtled. Juleaften 1842 gav Hans Hansen sin Datter, Jomfru Marie Dorthæa Hylleborg Hansen, Skøde paa Ejendommen. Grunden har nu Matr. Nr. 44 (Gadenummer 23).

Den *nordre* Halvdel beholdt Jacob Pittersen til sin Død, og efter ham fik hans Enke den. Hun havde giftet sig igen, og paa Skiftet efter hende 1731 fik hendes anden Mand Christen Christensen Gaarden overdraget og sad som Ejer i en Aarrække. Langt om længe solgte han Gaarden til Nicolaj Godsche, men fik den atter udlagt ved Dom, og ved den paafølgende Tvangsauktion 1766 købte Johannes Schæbel, der allerede ejede den søndre Halvdel, ogsaa denne, dog ikke for selv at gøre Brug af den — han bortskødede den to Aar efter (1768) til Kirurg Daniel Bergaus Enke Anna Elisabeth.

Det er denne Mad. Bergau, Oehlenschläger omtaler i sine Erindringer som sin første Lærerinde. Naar derfor Digteren af et Portræt paa hendes Væg, forestillende en Person med Palet og Pensler, slutter at hendes Mand var Maler, er det ikke rigtigt,

han havde været Kirurg (eller som det ogsaa hed: Barber) ved Ladegaarden. Naar Oehlenschläger karakteriserer hende som en vranten gammel Kone, noget arrig af sig, havde maaske ogsaa det sine Grunde — hun havde sit at trækkes med. Hun havde to Døtre, hvoraf den ældste Christiana Florentina og hendes Mand, Joh. Henr. Kinderling (død som Kontrollør ved Klædeoplaget 1816), jævnligen var i Pengetrang og efterhaanden havde faaet hele deres Arvepart i Forskud, saa hun 1786 ved en lovlig Forskrivning maatte tilsikre den yngste Datter, Anna Maria, der troligen gik Moderen til Haande i Huset, selve Gaarden med Have og Markjord, for at ogsaa hun kunde være forsørget; men Lærmoder-Myndigheden sad hende i Blodet, hun vilde ikke fraskrive sig Raadigheden over sit jordiske Gods, saa længe hun levede og havde Helbred til „at dirigere det“. Anna Maria giftede sig 1796 med en Trompeter ved Husarerne Rud. Aug. Jahn og Aaret efter døde den gamle Mad. Bergau.

Gaarden, hvori Oehlenschläger fik sin tidligste Børnelærdom, og hvor han en Dag dumpede i Grøften, da han skulde over Forpladsen, og maatte trække i Jomfruens Skørter mens hans Bukser blev tørret, hørte ikke til de ringeste paa dette Strøg. Hovedbygningen mod Alleen var et anseligt, guldudset Hus i to Etager med gule Vinduesskodder i Stuen, Grundmur til Gaden, Bindingsværk til Gaarden, 12 Fag langt. I den underste Etage var der paa begge Sider af Indkørselsporten Stuer og Sengekamre, i øverste en stor Sal med fire Kamre, alt udstyret som i Datidens jævnt velstaaende Borgerhuse. At det var indrettet til at modtage Sommergæster, fremgaar af at der i Hovedbygningen ikke var mindre end tre Køkkener, to i nederste og et i øverste Etage, selv i Sidebygningen var der ved Siden af Stalden indrettet baade Stue, Kammer og Køkken. Traktørsted var der ogsaa.

Den rige Sukkerraffinadør Fiedler, der som vi har set nu og da opererede paa Frederiksberg, var ogsaa ude efter Mad. Bergaus tidligere Ejendom. I 1806 købte han den af Trompeteren, solgte den i Sommeren 1810 til Overprokurør Baron Chr. Ulr. Dittl. Eggers, som dog allerede næste Foraar skilte sig ved den — han afstod den i April 1811 til Heinr. Thalbitzer, prøjsisk Konsul

i Helsingør. Her døde Thalbitzer 1818, men hans Enke, Sophie Dorothea Zinn, en intelligent og fint dannet Dame, der efterlod sig nogle kvikt skrevne Erindringer („Grandmamas Bekiendelser“) og iøvrigt i sin Ungdom havde haft Sommerhjem paa Vodrofgaard, beholdt Gaarden i Allegade længe efter hans Død og opholdt sig der ofte, indtil hun 1838 afhændede den til en frederiksbergsk Urtekræmmer. Gaarden, hvortil der laa 16 Tdr. Land Jord i Marken, tilhørte en Tid i Fyrrerne Generalkrigskommissær Jens Veibel Neergaard.

Denne nordre Halvdel af den oprindelige Gaardsplads har nu Mtr. Nr. 43 (Gadenummer 25).

19. *Jochum Rohdes Gaard.*

Paa den næstsidste Gaardsplads boede 1699 Cornelis May (ell. Møy), men han afstod den til Amtsforvalter Jochum Fred. Rohde, der fik kgl. Skøde 10. Jan. 1702. I dennes Tid var Pladsen stærkt bebygget med Smaahuse og Lejevaaninger, fortrinsvis bestemt for Folk fra Byen selv, en Løjtnant, en Væver og en Slagter m. fl., Folk der selv indhegnede deres Haver med Stokkeværk og indrettede sig som de bedst kunde. Rohde døde 1722 som titulær Krigsraad, og i 1724, da Gaarden blev sat til Auktion, fik Storspekulanten Laurs Christophersen det hele tilslaaet for den ringe Sum af 501 Rdr. Umiddelbart efter begyndte han at bortsælge Huse og Grundstykker, bl. a. fik Løjtnanten som Stedets Magnat — Henr. Joh. Balman hed han — Halvdelen af Pladsen med paa-staaende Bygninger, en anden, Cornelius Jacobsen, et Par Huslænger, en tredje, Andreas Christiansen, et Hus med Haveplads, og tillige slog en Hjulmand Giøder Laursen sig ned paa Stedet. Og Husene skiftede livligt Ejere i den første Tid. Løjtnanten solgte sit Hus til Emanuel Wieses Svoger Thom. Jæde, som afhændede det Aaret efter, Cornelius Jacobsen afstod 1730 sin Ejendom til Svigersønnen Philip Henckel, der atter 1732 solgte til Joh. Dyssing, og endelig købslog Andreas Christiansen og Giøder Laursen indbyrdes om mindre Grundstykker. Saaledes handlede der stadig paa den oprindelig 12000 Kv.-Al. store Gaardsplads, hvor efterhaanden en hel Koloni af al Slags Folk

ALLEGADE VED HJØRNET AF BREDEGADE
 Akvarel af J. L. Ridter, Aug. 1900. Bymuseet.

havde til Huse. Jochum Rohdes Gaard fik ligesom de andre gamle Hollændergaarde 1740 tillagt en Gaardsjord i Marken, og den udpindedes efterhaanden i Ottende- og Sekstendedele, for at de mange Beboere kunde faa hver sin Andel. Pladsen var for saa vidt egnet til intensiv Udstykning som det var en Hjørnegrund, hvis nordre Langside havde Facade mod Bredegade og naaede helt op til det første Knæk paa denne gamle Færdselsvej.

I sidste Halvdel af det attende Aarhundrede, da Grænserne for de enkelte Smaaejendomme sluttelig var fastlagt, havde den store Gaardsplads faaet sin endelige Inddeling. Den bestod da af fem (eller rettere seks) Huspladser, saaledes som det ses paa Kortbilaget Side 96, omfattende de nuværende Matrikulsnumre 70, 71, 69, 111 og 112. Ejendomsgrænserne er nu omlagt, men endnu paa Kort fra Treserne og Halvfjerdserne ses Arealet udstykket som vist paa Kortbilaget.

Der laa to Grunde ud mod Allegade og tre mod Bredegade. Den sydlige Plads mod Allegade, Mad. Bergaus Nabo, med to Tdr. Land i Marken (d. v. s. en Ottendedels Gaardsjord), tilhørte den foran nævnte Baron Eggers, hvis Bo 1817 solgte den til Gartner G. M. Schröder, som var Ejer helt ned til omkr. Aar 1850 (nu Matr. Nr. 70).

Den nordlige var delt i to Huspladser, en mod Allegade og en mod Bredegade, hver med en Ottendedel Gaardsjord. Begge tilhørte i 1780erne Slagter Joh. Chr. Dyssing, en Ætling af den foran nævnte, der trofast havde holdt sig ved Stedet; men 1788 satte Panthaverne de to Huspladser til Auktion og Dyssing'ernes Æra var dermed afsluttet. Blandt de følgende Ejere var Buntmager Johs. Liebenberg og siden Kræmmer Poul Staun. Denne sidste solgte 1813 Huset mod Bredegade, med Butik i Stuen, til Løjtnant Joh. Nic. Bonsach, som først skilte sig ved det 1828, da han var bleven konstitueret Slotsforvalter efter den gamle Oehlenschläger (nu Matr. Nr. 71).

Af de tre Grunde mod Bredegade var den østligste (nu Matr. Nr. 69) den der i sin Tid tilhørte Hjulmanden, hvis Datter, gift med Frans Sintzmeyer (Frans Barber), som Enke blev siddende paa sin fædrene Ejendom med den tilliggende Sekstendedels Gaardsjord til 1786. Efter nogle mellemliggende Ejere, bl. a. Hørkræmmer Peter Valentin og Lærredshandler Søren Hammer, kom den 1810 til Magdalene Jacobine Viertel, Portrætmaleren Joh. Viertels Moder, som i mange Aar her havde sit Landsted, og efter hende fulgte (1823) hendes Datter Henriette Viertel som Stedets Besidder.

Paa den næste Grund mod Bredegade (nu Matr. Nr. 111) laa i det attende Aarhundrede et Sukkerraffinaderi. Der forlyder dog ikke noget om det i ældre Tid, saa det kan næppe have været noget Foretagende af større industriel Betydning, og allerede i 1769 tales der om „det saakaldte gamle Sukkerhus“. Da var det nedlagt og der var i Stedet blevet Sommerpensionat — Ejeren Traktør Helmer havde her indrettet Værelser til Udleje for Herskaber eller „andre honnette Familier“. Hovedbygningen var et 11 Fags teglhængt Bindingsværks-Hus med betrukne og panelede Værelser samt Spækhøkerbutik ud til Gaden, og i et andet Hus var der fire Lejevaaninger. Desuden laa der en 5 Fags Mellembygning, Grundmur til Gaarden og med gebrokkent Tag, Bindingsværk til Haven — muligvis selve det gamle Raffinaderi — og bagved en anselig Have med mange Frugttræer. Til Huset hørte $\frac{3}{16}$ Gaardsjord i Marken.

Traktør Georg Helmer maatte ligesom talrige andre Frede-

riksberg-Grundejere i disse vanskelige Aar opgive sit Bo 1783 og Panthaveren, en københavnsk Brygger, fik udlagt det gamle Sukkerhus, et Navn der holdt sig til ned efter Aar 1800. Stedet gik derefter gennem mange Hænder inden det 1807 endte hos en anden rig Brygger Isach Bergeschou. Efter dennes Død købtes Sukkerhuset, der nu var bleven Lystgaard, 1812 af den senere Agent S. W. Heilbuth for næste Foraar (April 1813) at overgaa til Deputeret i Generaltoldkammeret Caspar Fred. Schleyer. Der var i hans Tid et grundmuret to Etages Stuehus med en stor smuk Have. Konferensraad Schleyer var Besidder til sin Død 1834, efter ham havde den kendte Naalemager F. C. Hjorth Lystgaarden, derefter tilhørte den Regimentskvartermester Peder Moldrup og senere Major Caspar Müller og hans Enke, f. Rafn.

Traktør Helmer ejede ogsaa den tredje og sidste Grund mod Bredegade (Mtr. Nr. 112). Hovedbygningen var paa to Etager, grundmuret til Gaden Bindingsværk til Gaarden, dertil en grundmuret Bagbygning indrettet til Lejevaaninger, bagved Have med Lysthuse, men ingen Jord i Marken. Ogsaa denne Ejendom blev solgt ved Opbudet 1783 og havde i Tidens Løb flere forskellige Ejere, foruden den nævnte Isach Bergeschou bl. a. Signetstikkeren David Ahron Jacobson, for til sidst at ende hos Kammerraad Truels Lynge Knoph (fra 1818) og den litterære Oberstløjtnant Joh. Ad. Fibiger (fra 1846).

20. Assessor Mules tredje Gaard.

Den sidste af Hollænderbyens oprindelige tyve Gaarde laa paa den anden Side af Bredegaden, og den nye Smallegade blev anlagt langs dens nordre Skel. Den optog dog ikke hele Pladsen mellem de to Gader. Da man bestemte sig til ikke at nedlægge den gamle Gade (altsaa Bredegaden), hvad der havde været Tale om, har man aabenbart bibeholdt — eller udstukket paa ny — en Række Huspladser langs denne gamle Gade, saaledes som det ses paa Kort fra det attende Aarhundrede (sml. I, 180), da den sidste Gaardsplads ellers var bleven for bred.

Allerede før Byens Brand tilhørte den Assessor Chr. Mule og han lod her efter Branden opføre fire Lejevaaninger. Ved hans

Fallit overtog Børnehuset ogsaa denne Gaard foruden de to andre paa Marksiden, betalte 460 Rdr. for den hele Plads med Bygninger paa, og fik 30. Decbr. 1702 kgl. Skøde paa Ejendommen. Den udviklede sig ned gennem Tiden til en lignende Noë Ark som Jochum Rohdes Gaard, og de to Kolonier blev en Slags Indgang til de tætbyggede Husmandskvarterer langs Brede- og Smallegaden.

I Modsætning til Jochum Rohdes Gaard havde den sin fulde Gaardsjord, de 16 Tdr. Land som normalt var tillagt en Helgaardsplads, ubeskaaret i Behold, men det var en Lejegaard ligesom Rohdes, og den skiftede hyppigt Ejere, mest Smaakapitalister der her øjnede en Udsigt til Forretning; ogsaa Jorderne lejede man i Reglen ud. I Aarhundredets sidste Fjerdedel kaldtes Gaarden „Hestemøllen“ efter den Hestemølle der var installeret paa dens Grund — noget finere Navn blev den altsaa ikke takseret til — og den tilhørte paa dette Tidspunkt en Mand der hed Holger Aug. Reimann. I 1780 solgte han Gaarden til Fred. Dems, men det var kun en føje Tid den var i hans Eje — i 1786 blev der gjort Udlæg hos ham, og Gaard med Jord og det hele sat til Auktion. Ogsaa de følgende Besiddere sad der kun over kortere Aaremaal: Skoleholder Lorentz Lassen til 1792 og Hans Dam til 1795, da Slotsgartner Peter Petersen købte Gaarden for 3850 Rdr. Der var da en 26 Fag lang Bindingsværks-Bygning ud mod Allegade og to mindre Huse paa Grunden.

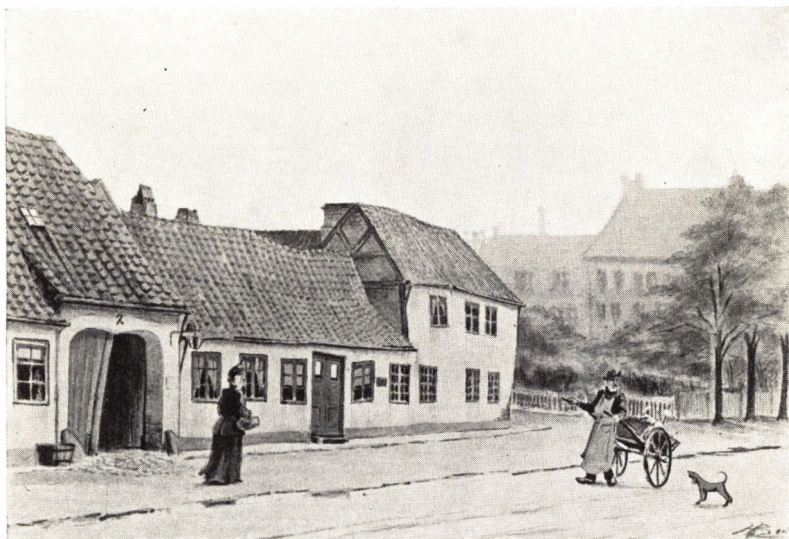
I det næste halve Aarhundrede var den i Gartner Petersens og hans Efterslægts Besiddelse, og hans Ejertid blev tillige en Opgangstid for den gamle Gaard. Han forøgede Gaardsjorden med godt 9 Tdr. Land af de bortsolgte Godthaabsjorder, som han havde købt før han fik Gaarden ved Allegade, endvidere med Havremarken (købt 1808) og yderligere med en Lod paa næsten 11 Tdr. Land, saa det blev en Gaard med et efter frederiksbergske Forhold stort Tilliggende han efterlod sig ved sin Død 1826. Hustruen var død forinden, saa Gaarden gik over til Børnene, der ejede den i Fællesskab, og de var mange — en Søn og seks-syv Døtre. De fleste var gifte før Faderen døde, kun de to, Erasmine Frederikke og Augusta Frederikke, sad endnu i Trediverne ugifte

tilbage. De havde i sin Tid haft deres Gang paa Bakkehuset, i de store Aar da mange af Guldalderens Digtere og Skønaander samledes omkring Rahbek og hans Kamma, og da „Blomsterpigerne“ som de kaldtes i Bakkehussproget endnu stod i deres fulde Flor. Nu var de afblomstret, maatte derfor tænke paa Fremtiden og gjorde i 1837 Testamente til Fordel for hinanden. Erasmine døde først og Augusta arvede hendes Andel i Gaarden, men da havde hun som gammel Pige 1841 giftet sig med den ansete Overretsprokurator, Kancelliraad H. F. Payngk, Enkemand efter en af hendes ældre Søstre. Ved dette dobbelte Giftermaal kom Payngk i Besiddelse af en Række Arveparter i Gaarden, og Resten købte han af Svogrene, hvoraf en var Præst paa Møen, en anden Distriktslæge i Roskilde og en tredje Gartner, boende i selve den gamle Gaard. Imidlertid døde Payngk 1842 og Augusta blev Eneejer af den hele fædrene Ejendom, men ogsaa hun døde et Par Aar efter, og dermed endte Familiens sidste Tilknytning til Gaarden paa Hjørnet af Allegade og Smallegade. I 1847 fik Kancellist J. F. Schrøder Gaarden tilskødet og den store Grund blev 1853 udstykket i seks Parceller. I selve Hjørnehuset var senere installeret Birkekontor og Politistation.

Assessor Mules tredje Gaard (Mtr. Nr. 4) laa der hvor nu Frederiksbergs nye Raadhus opføres.

— — — Slotssiden af Allegade, der endnu i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede laa hen som en Idyl med sine Traktørhaver og nu noget affalmede Lyststeder, hvis Indehavere for største Delen havde ladet dem i Stikken for at søge andre Steder hen, længer bort fra den mere og mere paagaende Bebyggelse — er i det sidste halve Aarhundrede totalt forandret, kun i den sydlige Ende er bevaret noget af Fortidens Trylleri.

Udviklingen er her, takket være den længst afdøde Lorry Feilberg, gaaet i Retning af at skabe et Reservat for Frederiksbergs ældgamle, borgerligt prægede hyggelige Forlystelsesliv. Sangerindepavillonen „Enighedslyst“ (Allegade Nr. 9), der 1877 overtoges af Carl Kehlet, som her lod „Nordens skønneste Kvinder“ kvindre for et højtæret Publikum og hvor Drachmann fandt sin Edith, købte Feilberg i Slutningen af 1896. Han gav efterhaan-

BREDEGADE VED HJØRNET AF ALLEGADE

Paa samme Side, men noget længer nede i Gaden laa det første Fattighus (se Side 201).
Tegning fra Slutn. af 19. Aarhundrede. Kgl. Bibliotek.

den Kehlets Variété et mere litterært Præg, og lagde ved Tiløb af begge Naboejendommene, Allegade Nr. 11 (1909) og Nr. 7, Lars Mathiesens gamle traditionsrige Traktørsted (1913), Grunden til det nuværende Etablissement Lorry, som siden er udvidet mod Syd, saa det nu spænder over alle de gamle Gaardsgrunde mellem Prinsens Gaard og nuværende Allegade Nr. 13. Kehlets Variété er blevet til „Riddersalen“ og „Drachmanns Kro“ (med Prof. Axel Jørgensens særprægede Væg billeder), Lars Mathiesens Hus til „Guldaldersalen“ (med Portrætter af Datidens store litterære Navne indrammet i et noget paagaende Nyrokoko-Udstyr) og bagved ligger „Landsbyen“, som blev lagt øde ved tysk Hærværk 1944, men atter snart rejste sig af Asken.

Fra Nr. 13 og ned til Smallegade er alle de gamle Huse faldet for Øksen i den sidste halvanden Menneskealder, og afløst af høj Bebyggelse uden nogen Art af Romantik. For at bøde herpaa

er Forpladserne, som ud for Lorry er indtaget til Have for Etablisementet, paa dette Stykke omdannet til en Mindelund for danske Digtere i Fortsættelse af Anlægget omkring den unge Oehenschläger. Her er opstillet en Statue af Drachmann og Buster af Kaalund og Goldschmidt.

Vi er nu naaet til Vejs Ende gennem Hollænderbyens oprindelige tyve Gaardspladser, ti paa hver Side af Gaden, som blev Frederiksberg Bys egentlige Stamme. Det har som bebudet været noget af en Ørkenvandring med faa og spredte Oaser. Der har ikke været store Begivenheder at fortælle om, men alle de smaa Ting tilsammentaget giver dog et Billede af Udviklingen paa Frederiksbergs ældste og fornemste Strøg og dermed et Begreb om Frederiksberg Bys Opstaaen efter Hollænderbyens Nedlæggelse.

Ved Krigsjordebogens Indrettelse 1718 regnede man imidlertid ikke mere med 20, men med $21\frac{1}{2}$ Gaard i Byen, et Antal der opretholdtes indtil Bortsalget af Hømarkerne og den følgende Udskitning af Gaardsjorden og Fælleden. Disse overskydende Halvgaardspladser blev udlagt ved Brede- og Smallegaden, en Udvej Scheel selv anviste ved sin Reguleringsplan 1697, og da nogle af Grundene ved Hollændergaden ogsaa regnedes for Halvgaardspladser, var der adskilligt flere end de tre. Vi støder paa nogle af dem i det følgende, men det lønner sig ikke at efterspore de øvrige i det Virvar af delte og sammenlagte Hustomter der laa „oppe i Byen“ (som man sagde i det attende Aarhundrede) og som selv de høje Autoriteter i Datiden opgav at holde Rede paa. Vi indskrænker os derfor i denne Del af Frederiksberg gamle By til at udvælge enkelte Lokalteter som frembyder nogen historisk Interesse, for at gøre dem til Genstand for nærmere Omtale.

Tænker vi os hensat til de første Decennier af det nittende Aarhundrede og fortsætter vor Vandring ind i Bredegade, træffer vi paa højre Haand — den nordre Side af Gaden — paa en lang to Etages Bindingsværks-Bygning, der danner en dyster Modsætning til de paa den anden Side af Gaden liggende hygge-

DEN HVIDE SVANE

Nedbrudt 1895. Fotografi ca. 1890. Bymuseet.

lige Smaahuse og Lyststeder paa Jochum Røhdes gamle Gaardsgrund. Det er Sognets *Fattighus*. Sognepræsten Jens Frechland og Slotsforvalter Voigt havde paa Fattigvæsenets Vegne 1812 købt Huset af Farver H. C. Hansen, og da Pladsen blev for trang, solgte Fattigkommissionen det atter 1835 efter at Lemmerne var installeret under bedre Forhold i Gaarden ved Allegade. I Fattighusets Stueetage residerede Økonomen, der drev Marketenderi og Høkerhandel, væsentlig for Lemmerne. Saa vidt man kan forstaa strakte Fattighusets Grund sig bag Nabo-haverne mod Bredegade, langs Slotsgartner Petersens Gaardsplads og ud til Allegade, hvor den afsluttedes i „Den hvide Svane“. Ogsaa her var der Traktørsted efter Fattighusets Flytning.

Det fordums Fattighus er forlængst sunket i Grus og dets Efterfølgere har fulgt det for at give Plads for det nye Raadhus. I det sidste Hus der foreløbig er blevet staaende (Mtr. Nr. 92)

havde den tidligere nævnte Dugmager Fred. Jacobsen i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede sin Virksomhed, men Huset er sikkert ombygget senere. Derimod ligger øjensynlig de tre følgende endnu hen nogenlunde i samme Skikkelse som ved Aar 1800 og giver et ganske godt Begreb om den smaaborgerlige Arkitektur, der — fraset Lyststederne ved den sydlige Side af Bredegaden — beherskede dette Kvarter af Byen (sml. Vignetten til I, 175). Saaledes saa aabenbart Flertallet af Husene ud. Det der ligger nærmest Allegade (det med Kronen over Døren) ejedes omkr. 1811 af den kendte Boghandler og Litterat Salomon Soldin, gennem en Aarrække Redaktør af det yndede Ugeblad „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“, det næste af Niels Brock Hansen, hvis betydningsfulde Virksomhed som Klædefabrikør vi allerede har stiftet Bekendtskab med, og det sidste — det stateligste af dem alle tre, det med den højrejste Fronton — var i den københavnske Urtekrømmer H. A. Høeghs Besiddelse.

Dugmager Jacobsens Hus havde iøvrigt sin egen lille Historie. Ved Midten af det attende Aarhundrede havde en foretagsom Mand skabt en Lysthave med Keglebane paa den store Grund, der gik helt ud til Smallegade. Han kaldte Stedet „Blaagaard“, Bacchus sad paa et Vinfad over Porten — her var det rigtige „Trakteer-Hus for alle honnette Selskaber“. Det varede dog kun saa kort. Værten Hans Mathias Bielfeldt havde købt Huset 1764 af en Provianskriver og gik fallit 1769. Panthaveren maatte overtage Huset og blev først af med det 1774, da Fred. Jacobsens Fader købte det. Det blev i Familien indtil 1822, men Navnet Blaagaard var da forsvundet.

Lærredshandler Randrups Lystgaard.

Lige over for, paa den søndre Side af Gaden og i Fortsættelse af Konferensraad Schleyers og Kammerraad Knophs Lyststeder — som der er berettet om under Jochum Rohdes Gaard — laa Randrups Lystgaard paa en af Hollænderbyens gamle Halvgaardspadser. I 1764 havde Malermester Johan Harder købt Gaarden af Ole Hansen Lind, han besad den til sin Død og Enken Else Cathrine overdrog 1789 den smukt beliggende Ejen-

LÆRREDSHANDLER RANDRUPS LYSTGAARD
Set fra Haven. Fotografi 1915. Bymuseet.

dom til sin Søn, Lærredshandler i København Anthon Harder, men betingede sig foruden en passende Købesum fri Bolig for Livstid paa Gaarden. Den Slags sikret Aftægt var aabenbart Skik paa Frederiksberg i den Tid — en landleg Bondeskik der ikke var nær saa almindelig i Nordsjælland, hvor Lystgaardene hyppigere skiftede Ejere.

Ogsaa Anthon Harders Hustru overlevede sin Mand og giftede sig anden Gang med hans Kollega Phanael Randrup, som saaledes blev Ejer af Gaarden i Bredegade fra 1812. I mere end en Menneskealder var den derefter i hans Besiddelse. I 1838 frasolgte han en Lod ved Roskildevejen paa godt fire Tdr. Land, men selve Lystgaarden og Resten af sin Halvgaardsjord beholdt han til 1845, da han afhændede den til Proprietær Ludvig Grandjean paa Vennerslund, som dog Aaret efter overdrog Gaarden til den rige Agent J. Meyer Hertz. I Halvtredserne tilhørte

Randrup's tidligere Lystgaard Politikeren P. G. Bang, som netop i de Aar spillede en stærkt fremtrædende Rolle i det offentlige Liv. Den har nu i mange Aar tilhørt Svend Bramsen.

Den smukke og velholdte Ejendom bærer Matr. Nr. 48, Gade-nummer 11.

Hassagers Kollegium.

Ogsaa Hassagers Kollegium er oprindelig et Lyststed, og et af de smukkeste beliggende i den gamle Frederiksberg By. I Tiden ved Aar 1800 laa der omkring Gadekæret en hel Række Smaahuse og bagved et udstrakt Vænge over mod Slotshavens Hegn. Kronprinsesse Maries Hofmester Joh. Ludv. Brockenhuus købte i 1802 af Handskemager Mathias Schmidt det Hus hvortil Vænget laa, og tillige et andet der tilhørte Snedkermester J. C. Ziegler, hvis Grund laa op til Harders Have. Brockenhuus gav sig derefter i Lag med her at indrette sig en Sommerbolig til Brug i den Tid Kongefamilien opholdt sig paa Slottet. Der opstod imidlertid Vanskeligheder med at faa Ejendomsret til et Stykke Gadeplads udfor de to købte Huse, som han netop havde Brug for, og før han kom ud over disse Vanskeligheder, bestemte han sig om og sluttede i Stedet for et Mageskifte med den bekendte Tømrermester og Chef for det borgerlige Artilleri J. P. Boye Junge, saaledes at Brockenhuus købte dennes Gaard ved Gl. Kongevej og Boye Junge for en Del af Købesummen fik overladt de to Huse ved Gadekæret. Hertil føjede den mere erfarne Bygmester 1804 et tredje Hus, der havde tilhørt Spækhøker Winge, men nys var bleven solgt ved Auktion — netop det Hus der laa i Vejen for Arrangementet med Gadepladsen, som Boye Junge saaledes fik bragt i Orden.

Han rev derefter alle de tre Huse ned og opførte et Lyststed paa Grunden, det nuværende Hassagers Kollegium. Det varede dog en rum Tid inden det blev Studenterbolig, og Boye Junge selv fik ikke megen Glæde af det — han døde i Begyndelsen af 1807, et Par Aar efter Opførelsen. Hovedbygningen ligger endnu nogenlunde uforandret, i Datidens gængse Lyststedsstil med en lav Stueetage i Rustik til Økonomi- og Domestikrum, derover

HASSAGERS KOLLEGIUM

Fot. A. Küster 1946.

det højloftede Stokværk med Herskabsværelserne, med højt Valmtag og bred Fronton over Langsiden. I det nittende Aarhundrede var der tillige et Bindingsværks-Baghus og to Sidehuse. Til Hovedbygningen førte en kort Opkørsels-Alle over det indtagne Stykke Gadeplads, og Haven strakte sig ligesom nu bag Husene ved Gadekæret. Boye Junge vilde gerne have haft en privat Laage ind til Slotshaven — det gav altid en vis Anseelse — men hentede sig kun et høfligt Afslag fra Hauch, der henviste ham til den offentlige Indgang til Haven tæt uden for hans Hus, ved den senere saakaldte Andebakkesti.

I Sommeren 1807 afhændede Boye Junges Enke, Birgitte Magens, det nyopførte Lyststed til Skibskaptajn Chr. Knudsen. Han solgte det atter 1812 og i de følgende vanskelige Pengeaar havde det en noget omskiftelig Skæbne og flere forskellige Ejere. Efter Kaptajn Knudsen fulgte Gehejmekonferensraad Siegfr. Vict. Raben Levetzau (fra 1812) og Amtets Politimester, Kan-

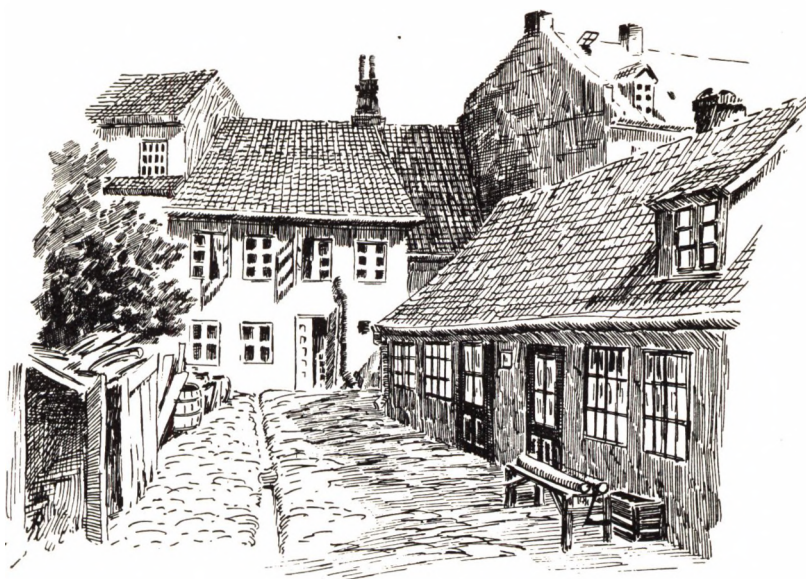
celliraad Søren Wedege (fra 1818). I 1825 blev der gjort Eksekution i Politimesterens fine Landsted og det købtes af Mad. Moyel, Enke efter en Mand, der baade var Tolk i det udenlandske Departement (Datidens Udenrigsministerium) og tillige Møbelhandler og Bygherre — det var saaledes ham der byggede det smukke „Palæ“ paa Hovedgaden i Lyngby. Efter Mad. Moyel fulgte Frederik Schultz 1826, men nogle Aar efter blev Landstedet atter sat til Auktion, og den kgl. Kasse maatte overtage det, hvorefter Kongens Overadjutant, den senere General Fred. Løvenørn Bardenfleth 28. Juli 1830 fik kgl. Skøde paa det.

Efter Bardenfleth fulgte Proprietær Charles Adolph Denys Mourier som Besidder fra 1839, og efter de mange stormfulde Aar kom der en lang rolig Periode, hvor Ejerskifte kun fandt Sted naar Indehaveren afgik ved Døden. Mourier endte sine Dage paa Frederiksberg (1859), Enken beholdt Landstedet og efter hendes Død (1864) solgte Arvingerne det til Kammerherreinde Caroline Lund, f. Dons, og ligeledes hun ejede det sin Levetid ud. Da hendes Dødsbo i Efteraaret 1875 satte det til Auktion, blev den 77aarige Præst i Særslev Carl Hassager, der aabenbart, som saa mange andre Præster før ham, vilde tilbringe sit sene Otium paa Frederiksberg, højstbydende med 37000 Kr. Men Døden overraskede ham i Decbr. s. A. mens han endnu sad i Embede, og det blev hans Enke Dorthea, f. Hørning, der alene drog ind i Gaarden paa Frederiksberg. I 1888 gjorde hun Testamente, hvorved hun doterede sin Formue og Ejendom til Universitetet, som efter hendes Død 1897 fik Arveudlægsskøde paa den gamle Lystgaard (11. Febr. 1898). Det blev, som hun havde ønsket det, et Kollegium med Bolig for ti Studenter og en Professor som Efor, og traadte i Virksomhed Aar 1900.

Ejendommen har Matr. Nr. 110, Gadenummer 13. Bygningen er fredet i Klasse B.

Biskop Egedes Lyststed.

Det gamle Frederiksberg-City, der danner en spidst opløbende Rektangel mellem Allegade, Bredegade og Smallegade, slutter af

GAARDINTERIØR FRA SMALLEGADE

Smallegade 25. Tegning fra Slutn. af 19. Aarh. Kgl. Bibliotek.

ud for Gadekæret i en stump Keglespids der peger lige mod Vest. Her havde Tyskeren Matthias Fritsche, den energiske Oldermann for Væverne paa Frederiksberg i Frederik den Fjerdes Tid (sml I, 183), sit Domicil. Efter hans Død tog Panthaveren Huset fra Enken, lod det sælge 1763 og nogle Aar efter købtes det paa Spekulation af en københavnsk Høker Peter Malmros. Han lod opføre nye Bygninger paa Væverens Grund, og endnu før Byggeriet var til Ende udbød han Ejendommen til Salg 1770. Det nyopbygte Sted laa ud til den gamle Kongevej (d. v. s. Smallegade), medens Nabohuset vendte ud mod Frederiksbergvejen (d. v. s. Bredegade).

Den københavnske Brændevinsbrænder Søren Fjellerup, der 1765 havde købt Nabohuset af en frederiksbergsk Borger Daniel Storch, blev ogsaa Ejer af Malmros nye Hus. Han beholdt begge en Række Aar, men fandt 1782 sin Regning ved at sætte dem til Auktion, og som Liebhaber mødte Præsten ved Vajsenhuset

Bendix Krøll op og fik Hammerslag for 1225 Rdr. Det viste sig dog, at han blot var Kommissionær for sin Chef, Direktør for Vajsenhuset Biskop Poul Egede, og for Anstaltens Læge, Dr. med. Joh. Henr. Schönheider. De to Herrer delte broderligt Byttet mellem sig og enedes ligeligt om Prisen, 612 Rdr. 3 Mk. til hver, hvorefter Biskoppen fik Huset mod Smallegade, Doktoren Huset mod Bredegade.

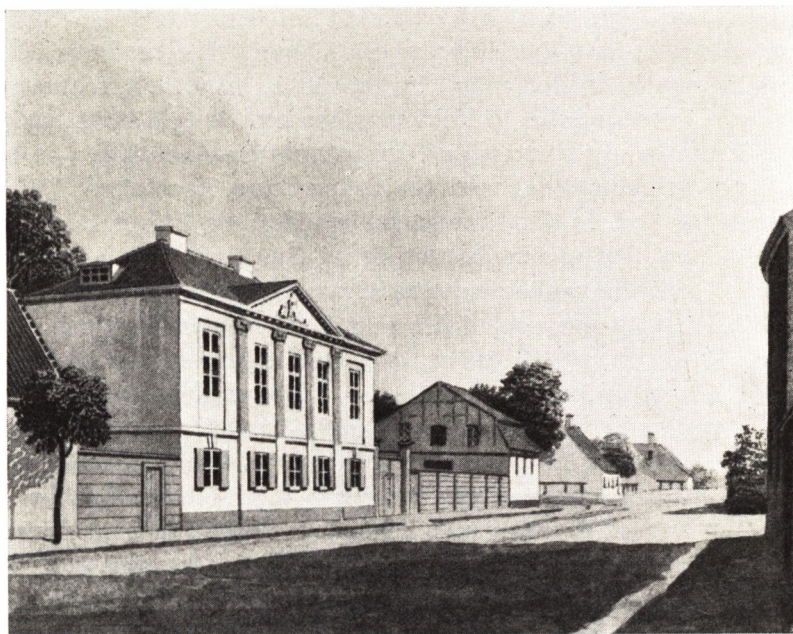
Biskop Egedes Lyststed optog senere den hele Keglekalot — Bygningerne laa mod Nord ved Smallegade, den store Have mod Syd ved Bredegade. Biskoppen døde 1789, og hans Enke Christiane, f. Thestrup, beholdt Lyststedet. Der var i hendes Tid en 12 Fag lang Hovedbygning, en Etage høj med gennemgaaende Kvist over de 4 Fag, Bindingsværk med Stentag. I Kvisten var der to Sale, i den ene Alkove med Halvdøre, og iøvrigt var Værelserne betrukne og smukt udstyret. Hun testamenterede Ejendommen til Infanterikaptajn Hans Lemming Bildsøe, der ogsaa overtog den efter hendes Død 1795, men da han blev Toldforvalter i Holtenau ved Eiderkanalens Munding, maatte han skille sig ved den. I 1802 skødede han derfor Lyststedet til Kommittet i Generaltoldkammeret Fred. Stoud, og han og hans Enke ejede det lige til omkr. 1850.

Ejendommen havde Matr. Nr. 121, men er nu udstykket.

Møstings Landsted.

Vi drejer omkring Hjørnet og vandrer lidt tilbage i Smallegade, hvor vi omtrent ved Hjørnet af Falkoneralleen finder det højpriste — og for Resten med Rette beundrede Møstings Landsted, men i en elendig Forfatning, og indeklemt mellem mægtige Etagehuse. Det ligger der og venter paa bedre Tider, naar man endelig finder et passende Sted at flytte det hen.

Ogsaa Møstings Hus ligger paa en af de gamle Halvgaardspladser. Den tilhørte lige efter Midten af det attende Aarhundrede en Smedeenke (der var ualmindelig mange Smede paa Frederiksberg den Gang!) og hun overlod den 1766 til sin Søn Poul Andersen paa den ikke usædvanlige Betingelse herude, at han fik Hus og Jord uden Penge, men efter hendes Død skulde

MØSTINGS LANDSTED

Første Halvdel af 19. Aarhundrede. Tegning af H. G. F. Holm.

give sine Medarvinger Andel i den fastsatte Købesum. Sønnen gik imidlertid fra Gaarden nogle Aar efter — den blev sat til Tvangsauktion 1771 og købtes af en velbeslaet Kinafarer, Kaptajn Jørgen Dixen i det Asiatiske Kompagni, der saaledes blev Lystgaardsejer med otte Tønder Land i Marken og kort efter Overtagelsen regulerede sin Gaardsgrund ved Smallegade ved Overtagelse af en Strimmel Nabojord. Senere ejedes Landstedet af Brygger og Stadskaptajn i København Joh. Andr. Meitting, der 1785 tilkøbte en Lod af Godthaabs Jorder og 1792 solgte det hele til Kancellisekretær David Eberhard Bradt. Denne døde imidlertid næste Sommer og Boet skødede i Decbr. 1794 Gaarden i Smallegade med sit Tilliggende til Kongens Føged, Assessor Ditl. Fred. Feddersen, som paa det Tidspunkt allerede havde overtaget den.

Det var i Bradts Tid en veludstyret Lystgaard med gode og

rummelige Bygninger, indrettet med Landbrug for Øje. Stuehuset var en lang Bygning paa een Etage, dels Grundmur dels Bindingsværk, med Stentag, indeholdende en Del betrukne og malede Værelser samt to Køkkener, medens de to Udbygninger, der tjente landbrugsmæssige Formaal, var mere anselige — i to Etager, grundmurede, med Stalde og store Kornlofter. Yderligere var der en Bindingsværksbygning i to Etager og med gebrokkent Tag, hvor der ligesom i Stuehuset var Stuer og Kamre, nok saa vakkert udstyrede som i Hovedbygningen.

Alle disse Bygninger lod Assessor Feddersen imidlertid bryde ned. Han raserede Grunden for Landbrugsbygninger og fjernede Gaardens gamle Stuehuse — det eneste der fik Lov til at staa var et lille Bindingsværks-Lysthus i Haven med gipsede Vægge og Loft og dobbelte Glasdøre. Gaarden skulde nu være Lystgaard alene, Bygningerne til det Miniatur-Landbrug man ogsaa ved Lyststederne i Nordsjælland yndede at oprettholde, skulde aabenbart bandlyses fra Gaarden i Smallegade og Jorderne bortlejes. Den nye Hovedbygning, han lod opføre, var navnlig ved sit ydre Udstyr noget ud over det almindelige, og det er det Hus som ligger der i Dag. Vi nikker genkendende til en Beskrivelse, dateret 8. Januar 1801, hvori det hedder, at Hovedbygningen er 23 Al. lang, har to Etager, er grundmuret til alle Sider, med højt afvalmet Tag, dækket med glaserede Tagsten og at „Forsiden af bemeldte Bygning er siret med Cordon, Gesims, Lisener, Kapitæler, Hovedgesims og en Fronton, hvori Stukkaturarbejde er anbragt“.

Huset udvendig ser altsaa nu nøjagtig ud som det gjorde den Gang. Og indvendig var det fint og herskabeligt indrettet, med tre Værelser, stort Køkken og Spisesal i underste Etage, herfra førte en „sirlig Trappe“ op til anden Etage, hvori var indrettet tre Værelser, en stor Sal og en Spisestue. Der var naturligvis gipsede Lofter og Vægge, hollandske Døre med Beslag og dobbelte engelske Vinduer med store Ruder — hvilket Datiden ansaa for særlig fornemt — og endda dobbelte Fyldingsdøre, som man ellers kun saa i rige Huse, samt udvendige Vinduesskodder. Men foruden denne Hovedbygning var der saa ogsaa kun en

Bindingsværks-Staldbygning med Vognremise og Karlekammer. Forøvrigt blev Feddersens Landsted vurderet langt lavere end den tidligere Gaard — 6400 Rdr. mod 10000 Rdr. Og Pengene var endnu ikke blevet ringere.

Det falder straks i Øjnene, at Husets Arkitektur hører Harsdorff-Skolen til, men om Mesteren selv kan have givet Tegning til det — som man ikke sjælden hører hævdet — er mere tvivlsomt. Skønt Muligheden er ikke udelukket. Man maa ikke hefte sig ved den forfaldne Tilstand, hvori Huset nu ligger og gør det ringere end det er. Harsdorff døde i Maj 1799, Huset er senest opført i det følgende Aar, og Harsdorff havde i sin sidste Levetid meget med Slottet at gøre, havde selv et Landsted ved Gamle Kongevej og gode Venner paa Frederiksberg, bl. a. den gamle Oehenschläger. *)

Assessor Feddersen var Ejer af den nyskabte Lystgaard flere Aar efter Opførelsen, men i Slutningen af 1805 solgte han den til den rige Grosserer Joseph Nathan David, Fader til Nationaløkonomen, for den ringe Pris af 3200 Rdr., hvortil dog kom en aarlig Livrente til Sælgeren og hans Hustru paa 500 Rdr., der kunde afløses ved Salg mod Erlæggelse af en større Sum.

Det var først i 1809, Kancellipræsident Joh. Sigismund Møsting købte den Gaard, der siden er kommet til at bære hans Navn — den 7. Novbr. fik han Skøde paa den af Nathan David for en Købesum af 10750 Rdr. Den halve Gaardspart i Marken hørte endnu til Landstedet, Godthaabsjorderne, som Bradt havde ladet opføre Hus paa, synes derimod at være frasolgt, men Møsting udbyggede yderligere sin Besiddelse saa snart han havde overtaget den. Af Slagter J. C. Fortmejer købte han i Decbr. 1809 Hjørnehuset ud til Falkoneralleen med Gaardsplads og Have, hvori en Keglebane, som den optagne Mand dog næppe havde Stunder til at divertere sig med, og i Decbr. 1811 af Stiftamtmand Moltke den Lod paa 5 Tdr. Land, der laa Nord for Møstings Lyststed hinsides den senere Lampevej og som Moltke

*) Nærværende Forf. har — lidt uforsigtigt — i Bd. I, 137 udtalt, at Huset er bygget af Harsdorff. Saa bestemt kan det i hvert Fald ikke siges.

havde overtaget sammen med Gaarden ved Allegade (sml. Side 189 f.).

Men saa blev Møsting af en eller anden Grund pludselig ked af sin Gaard. I 1812 solgte han den til den jyske Proprietær Laur. Ammitzbøll og købte samme Aar i Stedet en Gaard paa Hjørnet af Gamle Kongevej og Værnedamsvejen af Major J. H. Steffens. Gaarden i Smallegade gik derefter et Par Aar fra Haand til Haand. Ammitzbøll solgte den 1814 til Grosserer Jac. Salomon Meyer og denne igen s. A. til Kaptajn Christopher Henr. Sommer. Møsting maa imidlertid have fortrudt og længtes tilbage, thi i Foraaret 1816 blev han og Sommer enig om at bytte Gaarde. Sommer fik Ejendommen paa Gl. Kongevej og Møsting drog atter ind i sin gamle Lystgaard, som han yderligere udbyggede ved et Mageskifte med Overpræsident Moltke, saaledes at hans Vænge hinsides Lampevejen blev udvidet og næsten dobbelt saa stort.

Kredsløbet var endt og nu sad Møsting fast. Han kom efterhaanden til at beklæde Statens højeste Embeder, blev Gehejme-statsminister og enevældig Styrer af Landets Finanser, og steg i Anseelse og Værdighed til de øverste Højder. Alligevel blev han sammen med sin Hustru i mere end et kvart Aarhundrede, til sin Død 1843 siddende paa sin Lystgaard i Smallegade — der trods alt ikke taalte Sammenligning med hans Forgænger som Finansminister, Ernst Schimmelmans skønne Sølyst ved Øresund. Werlauff fortæller, at Konen var stokdøv og selv kunde han daarlig tale højt, og Børn havde de ingen af. Ikke desto mindre kom Ægtefællerne udmærket ud af det med hinanden, saa H. C. Ørsted kunde bevidne Efterverdenen, at der havde været et ualmindeligt smukt og mønsterværdigt Samliv mellem de to i de henved tres Aar de fik Lov til at leve sammen. Det aldrende Ægtepar havde ofte unge Piger i Huset, baade af deres egen Familie og fremmede, og de blev i Reglen bortgiftede fra Møstings Hus som fra deres Fædrenehjem. Den gamle Gehejme-statsminister elskede paa sine ældre Dage Festlighed og gjorde jævnlig store Selskaber. Faa Uger før sin Død holdt han et stort Middagsselskab og lavede Liste til et nyt straks efter — men inden Dagen kom var han død.

MØSTINGS LANDSTED

Fot. V. Hermansen 1939.

Efter Møstings Død fik hans Lyststed (Mtr. Nr. 42 a) en lige solid og bestandig Ejer i Postdirektør Hermann Monrad, som købte det ved Dødsbo-Auktionen i Decbr. 1843 for 12200 Rdr. De to Marklodder, der tilsammen udgjorde den gamle Halvgaardsjord (Mtr. Nr. 42 c og d), blev bortsolgt særskilt, men Vænget Nord for Lampevejen, som Møsting havde tilkøbt og senere udvidet (Mtr. Nr. 42 b og 59), blev liggende ubeskaaret til Landstedet med sine ca. 9 Tdr. Land. Det var her Frederiksbergs kommunale Bygninger senere fik deres Plads. Monrad var Ejer til sin Død i 1876, og da hans Enke døde knap tre Aar efter, fik hendes eneste Arving Postmester Marcus Kall det gamle Lyststed overdraget, men han solgte det umiddelbart efter (1880) til Fabrikant P. Andersen.

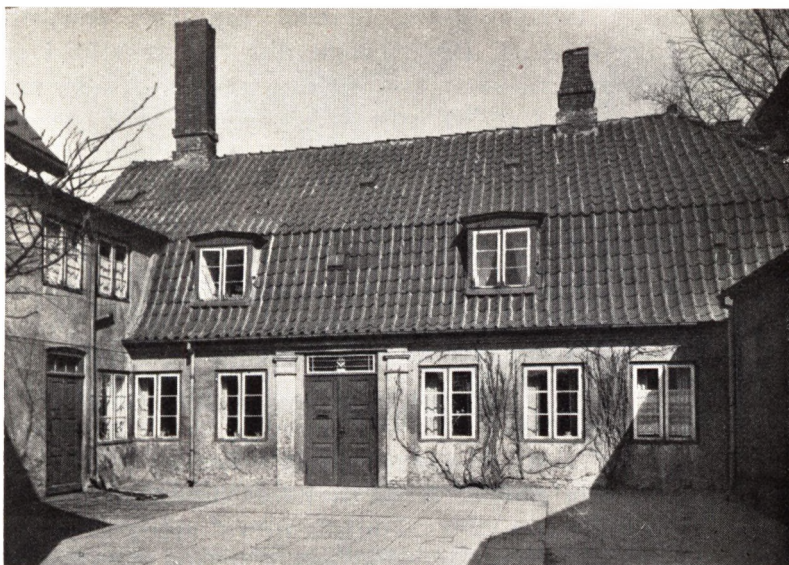
Nu er Møstings Landsted kommet i den samme prekære Situation som Kristian den Fjerdes Rundetaarn i sin Tid — det staar i Vejen for Trafikken, Symbolet paa vor Tids Udvikling.

Rundetaarn fik Lov til at staa, men Møstings Hus skal væk — forhaabentlig til en bedre og mere betrygget Plads, hvor det kan staa som et Eksempel for Eftertiden paa, hvor smagfuldt og enkelt man uden store Midler kunde skabe sig et landligt Tilflugtssted i gamle Dage.

— — —

Ved Møstings Landsted vender vi om og vandrer atter ud ad Smallegade mod Solbjergs gamle, nu forlængst udstykkede Fælle i Vest. Omkring Aar 1800 er Bebyggelsen endnu ikke saa tæt — ind mellem Gaarde og Huse ligger Haver og aabne Pladser. Paa venstre (søndre) Side naar Slotsgartner Petersens Havegrund langt ned i Gaden, og fra Gadekæret udefter strækker sig Teglgårdens Jorder, det gamle Tilliggende til Abraham Wust's Teglværk, helt ud til nuværende Fasanvej. Paa den højre (nordre) Side brydes Bebyggelsen af et stort Græsvænge, formodentlig flere gamle Halvgaardspladser, der nu er samlet paa to forskellige Hænder; den vestre Del tilhører paa dette Tidspunkt den nedenfor nævnte Slagter Knudsen, den østre Politimester og Justitsraad M. Nielsen, der ogsaa havde en Gaard i Smallegade. Rester af ældre Bebyggelse findes endnu bag Husene paa begge Sider, og paa den nordre ligger tilbagetrukken fra Gadelinjen en hyggelig gammel Gaard som en Levning fra Fortiden. Den er dog ingenlunde saa gammel som den ser ud til — Byggeskikken paa det ældre Frederiksberg var konservativ, man holdt sig til de nedarvede Former, en ubestemmelig Mellemting mellem Landsby og Smaakøbstad. Den er først bygget 1849 efter at den østre Del af Vænget kort før var solgt af Etatsraadinde Stoude Fallitbo og udstykket i fire Parceller. Paa den ene af dem (Mtr. Nr. 84 c, nu Gadenummer 14) byggede Snedkermester Chr. Holde Gaarden, og hans Emblem — Høvl, Vinkel og Passer — sidder endnu over Døren.

En ikke ringe Del af Frederiksbergs mange Traktørsteder laa indeklemmt her paa dette Strøg. Efter Aar 1800 var det vel nok de mindst renommerede — der var ingen store Forhaver som kunde udnyttes, Keglbaner og Lysthuse maatte lægges bag Bygningerne. Tiltrækningen var ikke saa stor som i Allegade.

SNEDKER HOLDES GAARD
Smallegade 14. Fot. A. Küster 1946.

Standarden var ogsaa sænket siden det attende Aarhundredes Midte og, som vi har set, søgte de lokale Autoriteter med alle Midler at faa Antallet af disse „Kipper“ mindsket, skønt næppe med særlig vidtgaaende Resultater.

Sikkert er det, at Milieuet laa adskilligt højere længer tilbage i Tiden. Traktør Helmer søgte at skabe et Tilflugtssted for Sommerens mere notable Gæster i det gamle Sukkerhus, og vi kan konstatere de samme Bestræbelser ved Blaagaard. Begge Steders Indehavere gik fallit, det gjorde de fleste — der var aabenbart for mange der gerne vilde slaa stort op og skabe noget fornemt. Af Traktørstederne paa disse Kanter er „Kroen“ i Smallegade, som den kaldtes, den eneste der er naaet helt ned til vor Tid — det lange lave Hus, malerisk beliggende i den vestre Del af Smallegade lige over for Teglgårdens Grund, vil endnu kunne erindres af tilstrækkelig gamle Folk (se Billedet S. 119).

Men Side om Side med de Steder, hvor Livets mere bastante

Fornødenheder tilfredsstillendes, trivedes den fine, fnuglette Poesi. Her havde A. S. Ørsted nogle Aar Sommerbolig i en Gaard lige over for Gadekæret — enten det nu var den der paa det Tidspunkt ejedes af Slagtermester Jørgen Knudsen (senere Mtr. Nr. 41), eller Nabostedet der tilhørte Kancelliraad H. H. Frost (senere Mtr. Nr. 68) og forøvrigt fra 1817 til langt ned i Aarhundredet var Urtekræmmer Nic. Graves velkendte Lyststed. Det var dog snarest den første, hvortil en Del af Vænget laa. Her skrev Sophie Ørsted sine Breve til den haabløst forelskede Sibbern, mens hun sad ved sit Bord og gennem det aabne Vindue saa en enlig Svane glide hen over Kærets stille Vand med Trækronernes tætte Mur i Baggrunden — „ret en Formiddag, hvori De kunde være tjent med at komme herud og spise Pandekager, lille Hr. Doktor“ som hun skriver en Septemberdag i 1811. Sibbern har selv som gammel Mand over for Nic. Bøgh tilstaaet, at uden Sophie Ørsted vilde „Gabrielis Breve“ aldrig være blevet til, og at man i dem, om man forstod at læse mellem Linjerne, kunde se Sceneriet ved Landstedet i Smallegade, med Sibbern siddende i Vænget bag Husets Have, læsende klassiske Værker for Sophie, med Synet af den gule Hvedemark foran og paa den anden Side Landevejen, d. v. s. den senere saa prosaiske Lampevej. Kysten og det blaa Hav med Tycho Brahes Ø, som der ogsaa staar noget om i „Brevene“, er aabenbart kun dækkende Camouflage.

Men vi maa haste videre, bort fra Romantik og Poesi, og fortsætte vor Byvandring i det gamle Frederiksberg for at slutte af ved den yderste Forpost mod Vest, en af Byens ældste Lokalteter:

Abraham Wust's Teglværk.

I sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede var den hollandske Teglblændings-Teknik højt i Kurs. To Hollændere — eller i hvert Fald Folk med Tilknytning til Holland — nemlig Kgl. Majestæts Skibskaptajn Cornelis van der Veer og Johan Janssen Form, fik derfor efter Griffenfelds egen Ordre, og formodentlig ogsaa med hans Bistand, den 30. April 1673 en kgl.

ÆLDRE HUS I SMALLEGADE

Smallegade 24. Tegning fra Slutn. af 19. Aarh. Kgl. Bibliotek.

Bevilling til at oprette et Teglblænderi ved København og drive det ubehindret og uden nogen Afgift, blot de holdt Ejermændene af de Arealer, hvor de vilde grave Ler, skadesløse og yde dem en passende Betaling.

Der synes dog i Begyndelsen at have vist sig Vanskeligheder ved at faa Foretagendet i Gang, skønt Kommercekollegiet kraftig gik ind for det. Cornelis van der Veer havde lovet at indrette Værket paa rigtig hollandsk Maner, saaledes at han paa een Dag kunde brænde 28000 Sten, og tilbød at skaffe Folk fra Friesland der havde Forstand paa de Dele, men til Gengæld maatte han have et kgl. Privilegium. Kommercekollegiet, der var meget moderne indstillet og havde et Øje paa hver Finger, naar det gjaldt „Manufakturernes“ Fremme og i dette Tilfælde især Byggeriets Forbedring, havde ingen Betænkeligheder ved at indstille ham til et Enerets-Privilegium paa tolv Aar for det sjællandske og fynske Omraade, naar det gjaldt et saa nyttigt Foretagende som Indrettelse af et Teglblænderi efter den hollandske Maner her i Landet, og i Overensstemmelse hermed fik Cornelis van der Veer en kgl. Oktroj, dateret 1. Juli 1674.

Hans Medinteressent var allerede da gledet ud af Foretagen-

det og han var foreløbig ene om det. Grundlaget var nu i Orden — det gjaldt om at finde en passende Plads for at faa Tanken virkeliggjort. Pladsen til sit moderne hollandske Teglblænderi fandt man ved der Veer, iøvrigt saare passende, bag Ny Amager, et Sted ved Byens Fællede som Bønderne ingen Brug havde for, da det for største Delen var sumpet og kun gav ringe Græs, og som de gerne overlod ham. Da der var Tale om et saa betydeligt Anlæg, turde Hollænderne dog ikke paa egen Haand træffe Disposition over Jorden — hvad de ellers ikke var bange for — og de havde i dette Tilfælde endda været saa forsynlige foruden den kontante Betaling at forlange en aarlig Afgift af Teglværksjorden til Hjælp i deres egen Afgift til Kongen. Paa disse Betingelser overlod Hollænderbønderne deres Landsmænd Grunden, der oprindelig maalte 460 Al. i Længden og 190 Al. i Bredden, og Kongen bifaldt Arrangementet ved et aabent Brev af 26. Jan. 1675.

Men det blev alligevel ikke Cornelis van der Veer som gjorde det nye Teglblug til et Foretagende af industriel Betydning — det blev Abraham Wust, der først indtraadte som Parthaver og snart efter (før 1682) overtog Værket alene. Abraham Wust var allerede da gammel Teglblænder. Skønt han næppe kan være født før midt i 1640erne, leverede han saa tidligt som i 1668 hollandske Mopper og Klinker til Dronning Sophie Amalies Byggearbejder ved Amalienborg, og paa det Tidspunkt var det aabenbart kun begrænset hvad man kunde skaffe af den Art herhjemme, thi de fleste fik Dronningen fra Holland ad Søvejen. Abraham Wust var tillige en anset Mand. Han tog senere Del i Centraladministrationen og Hovedstadens Bystyre i Stillinger hvor hans praktiske Evner kunde finde Anvendelse. Omkr. Aar 1700 var han Assessor i Kammerkollegiet og benyttedes i de saakaldte „Kommissioner i Raadstuen for Slottet“, sammensatte af sagkyndige Mænd, afpasset efter den specielle Sag det i hvert enkelt Tilfælde gjaldt; endvidere sad han i Forstanderskabet for Børnehuset og søgte 1703 om at blive Vice-Borgmester i København, men kom for sent — Embedet var besat.

Teglværket bag Hollænderbyen var af en betydelig Kapacitet

og vel anset af Hovedstadens Bygmestre. Da en Mand i 1684 i sit Testamente havde bestemt sig til at skænke et Parti Sten til den nye Kirke paa Kristianshavn, forlangte han at de skulde leveres fra Wust's Teglværk. Det betyder dog mindre, da det var en Slægtning af Wust, men f. Eks. til de mange Byggeforetagender ved Prinsens Gaard havde han jævnlig Leverancer. Værket kunde paatage sig store Bestillinger. Det havde i 1682 to Ovne, en til Mursten af hollandske Moppers Størrelse, en anden til Tagsten af skaansk Form, og der kunde brændes to-tre Gange om Aaret, hver Gang 400-600 Tusinde Mursten og 40-50 Tusinde Tagsten — betydelige Mængder i Datiden, da grundmurede Bygninger selv i Hovedstaden kun udgjorde et Faatal. Brændemesteren Johan Zipke boede i et Hus ved Værket, Vest for Huset over mod Fælledens laa Lerjorden der brugtes til Materiale, Øst for Huset over mod Byen laa det til Værket hørende Vænge med et Par store Fiskedamme. Det begrænsedes i Syd af Prinsens Vænge og i Nord af Byens Gade, den Del der ved Reguleringen efter Branden blev til Smallegade. Brændsel var det vanskeligt at skaffe — 1688 maatte Abraham Wust, efter særlig indhentet kgl. Tilladelse, lade skære Tørv saa langt borte som i en Mose ved Rude Stald, det senere Rudersdal. Wust selv boede i København, han havde en Fjerdedels Gaardsjord i Hollændermarken, men næppe nogen Gaard i Byen.

Ved Slotshavens Anlæg krævede det fornemme Naboskab sin Tribut af Teglværkets Omraade. Snart et, snart et andet Stykke Jord viste det sig nødvendigt at inddrage under Havens Terræn, men Abraham Wust fik rigelig Erstatning i Gadejorden og Fælledens. Da hans Arealer blev opmaalt i 1707, havde han — saa vidt man kan skønne — omtrent dobbelt saa megen Jord som Bymændene oprindeligt havde udvist til Teglværket. Sin Fjerdedels Gaardslod maatte han ligesom de andre Bymænd afgive til Hømark, men sin indgrøftede Teglværksgrund fik han Lov til at beholde, og det tillodes ham yderligere — naar den gamle Lergrund var udtømt — at grave Ler andet Steds mod atter at fylde Hullet og kaste Jorden til, saa der kunde blive plan Engbund tjenlig til at bære Græs, og tillige fik han Ret til som hidtil at

tage det Sand han havde Brug for i „Bakken“, hvilket vil sige Bakkeskrænten ved Brune Dyrehave. For alle Tilfældes Skyld fik Abraham Wust derfor et nyt kgl. Skøde af 1. Oktbr. 1708 paa sin Ejendom, saaledes som Hans Henr. Scheel havde opmaalt den Aaret før, og med alle de her opregnede Tilsagn og Begunstigelser, hvortil yderligere kom Græsningsret for to Heste og to Øksne til Teglbrugets Drift.

Teglværkets privilegerede Stilling var saaledes befæstet og Virksomheden derigennem stabiliseret. Det var maaske nødvendigt at faa disse Forhold paa det rene, thi Ejerens Økonomi var tydeligvis undergravet og hans Stilling vanskelig. Abraham Wust var øjensynlig en velvillig og rundhaandet Mand, der gerne traadte hjælpende til naar det var nødvendigt inden for hans Kreds. Og han hørte til i det toneangivende Borgerskab, var bl. a. nær knyttet til den oftere nævnte Kancelli- og Hofrets-Assessor Chr. Mule, som var gift med en Sønnedatter af den berømte Borgmester Hans Nansen, og til Assessor og Apoteker Gregorius Fleischer, der var hans Fætter. Med Mules Finanser gik det, som tidligere antydet, saare ilde, og allerede midt i 1690erne maatte Abraham Wust, der havde været saa uforsigtig at sige god for ham, indløse en Række af Vennens Obligationer, til et Beløb af 4-5000 Rdr. — en ikke ringe Sum i de Dage. Det gav ham det første økonomiske Knæk. I 1703 maatte han selv laane hos Fleischer, som han gav Prioritet i Teglværket, og Gælden voksede, saa den næsten var fordoblet ved Fleischers Død 1715. Aaret efter maatte han derfor indgaa Forlig med Arvingerne og give dem Lov til at sætte Teglgaarden til Auktion for at faa Gælden ud af Verden.

Det skete dog først efter at Abraham Wust selv var død 26. Novbr. 1717. Han endte som en fattig Mand, logerede i Klosterstræde i København, men havde af Velvilje fra de Fleischerske Arvinger lige til sin Død haft et Par Værelser paa Teglgaarden, hvor han havde nogle af sine Ejendele staaende under Opsigt af en gammel Enke, der i tolv Aar havde været hans Husholderske og nu havde Tilhold herude. Det var Rester af fordums Herlighed han efterlod sig, Ting der ikke blot vidnede om svun-

den Rigdom, men ogsaa om Intelligens og Interesser ud over det daglige. Der var saaledes en udsøgt lille Møntsamling, hvoraf den store Samler Niels Foss købte adskillige Stykker, og et pænt lille Bibliotek, der foruden en Mængde hollandske Værker bl. a. ogsaa rummede Huitfeldts Krønike, Wolfs Encomion, nogle Bind af Moliere m. m. At Esaias Fleischers Ligprædiken over Hans Nansen og Gregorius Fleischers Svigersøn, Biskop Niels Smeds over Kristian den Femte ogsaa fandtes mellem Abraham Wust's Bøger, understreger blot Frændskabet og det nære Venskab til disse Mænd.

Da det altsammen kom til Auktion, indbragte det ikke overvættets store Summer, Teglgaarden selv mindre end Halvdelen af Gælden til Fleischer. Men den blev i Familien — Datteren Jomfru Anne Christine Fleischer købte den for 1781 Rdr. (3. Febr. 1718). Abraham Wust var ugift, hans Arvinger var Søsterbørn, de gik alle fra Arv og Gæld, og de faa Kreditorer udover Fleischers Arvinger maatte nøjes med smaa Brøkdeler af deres Tilgodehavende. De Deputerede for Finanserne, altsaa Datidens Finansministerium, forlangte derimod den salig Mands Kopskat for hans Dødsaar udbetalt forlods, til Trods for at Abraham Wust havde en fuldt lovlig Fordring paa Statskassen. Han havde nemlig 1687 af Kongen faaet tilskødet en Byggeplads ved Vestervold paa Hjørnet af Stormgade, men da det viste sig, at en anden allerede havde faaet Skøde paa Pladsen, var han skikkelig nok til uden videre Ophævelser at afgive den, og fik 1690 ved et kgl. Missive Løfte paa en anden — et Løfte der imidlertid aldrig blev indfriet. Skiftekommissarierne gjorde opmærksom paa det i 1719, da man skulde slutte Boet, men fik intet Svar, og i de følgende Aar indsendte man den ene Memorial efter den anden med samme Resultat. Først i 1722 svarede de høje Deputerede, at der maatte bedre Bevisligheder til end det kgl. Brev (!), og at Sagen desuden nu, mere end tyve Aar efter, var forældet. Men Kopskatten skulde betales, og den blev det. Abraham Wust havde ogsaa haft i Opdrag for Arvingerne efter den kgl. Agent Theodorus von Meyden i Amsterdam at eftergaa hans Regnskaber, hvorved det viste sig, at han var bleven Kon-

gen en Mængde Penge skyldig — men dem vilde man dog ikke gøre Abraham Wust og hans Bo ansvarlig for. Det er et Par Eksempler paa Datidens Skatteteknik og Finansstyre som det nok er værd at antegne, selv om de maaske falder lidt uden for Skildringens Hovedtema.

Vi vender nu tilbage til Teglgaarden. Abraham Wust gik i sin Grav som en fattig Mand, hans Teglværk var i Tilbagegang og havde ned gennem det attende Aarhundrede en noget omtumlet Skæbne. Jomfru Fleischer var kun Besidder af Værket i en kortere Aarrække, hun opgav det 1726, et Par Aar før den store Ildebrand i København, da der blev saa stærk Efterspørgsel efter Byggemateriale. Det blev hendes Efterfølger, Højesteretsadvokat Hans Henr. Ermandinger, der kom til at drage Fordel af disse uforudsete Konjunkturer, og han stod som Ejer indtil 1735, da Forholdene atter begyndte at nærme sig det normale.

Det var Emanuel Wiese, den hidtidige Besidder af den ene af Assessor Mules Gaarde ved Hollændergaden, som i April 1735 fik tilskødet Teglværket af Ermandinger. Han har sikkert knyttet for store Forhaabninger til sin nye Erhvervelse — Konjunkturerne var nedadgaende og et Par Aar efter, i Febr. 1738, afstod han Teglværket til Poul Møller — en københavnsk Brændevinsbrænder og som saadan en holden Mand, der betalte Værket med 2950 Rdr. og indfriele kontant en større Prioritet som Falkonermester Verhagen havde i det. Før første Gang faar vi ved dette Ejerskifte en, omend kun nødtørfdig Beskrivelse af den gamle Ejendom. Foruden Teglovnen og det højst beskedne 5 Fags Hus for Brændemesteren tilligemed Stald og Vognskur til Værkets Fornødenhed var der en større Beboelsesbygning ved Værket — et Bindingsværks-Stuehus paa 14 Fag med Kvist over de tre, hvor Wiese selv havde boet; det indeholdt fire Opholdsværelser, Køkken, Kælder samt „andre bekvemme Lejligheder“. Iøvrigt havde allerede omkr. Aar 1700 en Husmand slaet sig ned paa Teglværkets Grund; Abraham Wust havde givet ham Skøde paa en Bygge- og Haveplads, saaledes som det ikke saa sjældent var Tilfældet ved Gaardene i Hollændertiden naar der var overflødig Plads.

Den nye Ejer synes heller ikke særlig fornøjet og blev ogsaa hurtig ked af sin nye Besiddelse. I 1740-41 klagede Poul Møller bitterlig til Kongen over Fasanmester Rossum, der paa Trods af det kgl. Skødes Bestemmelser forbød ham at tage Sand i Bakkeskrænten ved Fasanhaven, hvoraf en Del for nogle Aar siden var indtaget i Brune Dyrehave. Sandet var nødvendigt til at blande i det alt for fede Ler. Værket havde derfor ligget stille en Tid, han havde af samme Grund sat 2000 Rdr. til og mente nu at Kongen burde købe Teglværket af ham for at anvende Jorderne, der laa saa bekvemt nær ved Slottet, til andet Brug — et Forslag Fasanmesteren hellere end gerne gav sin Tilslutning. Da der ikke hurtig nok kom Svar, henstillede han at Kongen i Stedet satte en større rentefri Prioritet i Teglværket, saa han kunde ordne sig paa anden Maade med Sandet, og da det atter trak ud med Afgørelsen, tilbød han helt at give Afkald paa Sandbakken mod at „regaleres med en Tjeneste“ — han vilde med andre Ord se at skaffe sig et Embede paa den Konto. Men Rentekammeret var snedigere — det bevilgede Fasanmesteren en Vogn, saa han kunde hente Sand ved Langvaddam, og lod Teglblænderen i Fred med Sandbakken. Kammeret forskertseede saaledes det hele Spil for Poul Møller, der øjensynlig begreb at han havde forkøbt sig og nu bare søgte at komme ud af Kniben.

En føje Tid efter forsvinder Poul Møller da ogsaa fra Teglgården, som derpaa skifter Ejer med faa Aars Mellemlum og gentagne Gange stilles til Tvangsauktion. Det er i det store og hele ude med Teglbluget, Omraadet er udtømt og Værket er endt som en Gaard med Lejevaaninger og et beskedent Landbrug — kun Navnet er blevet tilbage.

Poul Møller havde dog ingenlunde forringet Ejendommen, da han i Slutningen af 1743 afhændede den til kgl. Hofbager Chr. Henrichsen. Han havde udvidet Hovedbygningen, saa der blev Staldrum i den ene Ende til 10 Kør og i et Sidehus indrettet Lo og Kornloft — Foranstaltninger der var en Følge af, at Teglgårdens Besidder ligesom Byens øvrige Gaardejere i 1740 havde faaet Lodder i Hømarken. Og desuden havde han ladet Bygningerne mod Gaden hegne med en forsvarlig Mur. Ogsaa Hof-

bageren gjorde sit til, at det fordums Teglværk kunde fortsætte som en anstændig Landgaard — ved Tilbygning af en stor ny Staldlænge fremtraadte Teglgaarden ved hans Død som et trefløjet Anlæg.

Men derefter fulgte Salg og Tvangssalg Slag i Slag. Hofbager Henrichsens Enke solgte Teglgaarden til Peder Hansen Heimstedt (1748), efter ham fulgte Gartner paa Dragsholm Jens Pedersen Schoug (fra 1756) samt Hans og Chr. Sevèrin Mortensen (fra 1757). Teglgaarden blev derefter sat til Tvangsauktion og tilslaaet Jens Christensen Bundgaard (1760), nogle Aar efter solgt til Gartner Chr. Gottlieb Junghans (1765), atter stillet til Auktion og købt af Stadsmægler Johs. Theodorus Bøhme (1766), som gav den rige Rebslager Peter Applebye Pant i Teglgaarden for den hele Købesum med det Resultat, at ogsaa Applebye maatte gøre Eksekution i Gaarden, der blev solgt til Tehandler Fred. Chr. Svane i København (1769). Teglgaarden var Aaret før, Natten til den 13. April 1768, hærget af en Brand, hvorved dog næppe mere end en Del af Udbygningerne blev lagt i Aske.

Ligesom Brændevinsbrænderen og Hofbageren hjalp Tehandleren med til Fornylelsen af Teglgaarden: han brød den gamle Stuefløj ned og opførte 1770 i Stedet en ny-grundmuret Hovedbygning med Kælder og Kvist. Og han var stolt af sin nye Besiddelse, som han gav Navnet „Svanholm“ efter sig selv som den der skulde indlede en ny Æra for den gamle Gaard. Det varede dog kun saa kort — baade Tehandleren og det nye Navn forsvandt, da ogsaa hans Panthaver gjorde Udlæg i Gaarden og lod den sælge 1773. Men dermed var ogsaa Trængselstiden forbi. Distriktets Regimentsskriver Jens Nørager havde allerede forinden lejet sig ind paa det nye Svanholm og kontraheret med Ejeren om Brugen af Jorderne, og som højstbydende ved Auktionen blev han selv Ejer af den gamle Gaard ved Tehandler Svanes Opbud (Auktionsskøde 11. Decbr. 1773).

Efter de mange Omskiftelser kom Abraham Wust's Teglgaard atter ind under rolige Forhold. Jens Nørager blev siddende der i næsten en Menneskealder og bidrog meget til Gaardens Forbedring og Tilliggendets Udvidelse. Da Udskiftningen af Fælleden i

1775 blev aktuel, vidste Nørager at hævde Teglgaardens gamle Ret, ikke blot til de fire Høveders Græsning der var tilsagt Abraham Wust i Skødet af 1708 — og efter Antallet af Høveder udmaaltens Andelen i Fælleden — men han paapegede ogsaa at der i Skødet var tillagt Teglværkets Ejere Jord til Lergravning, og denne Ret reserverede han sig for det Tilfælde at man atter skulde iværksætte det nu nedlagte Teglbrænderi. Resultatet blev, at Teglgaarden ikke blot fik sin Andel efter Høveder, men ogsaa saa megen Jord som Lergravnings-Retten kunde sættes til, nemlig en Tønde Sædeland. Vænget — som den gamle Teglværksgrund nu kaldtes — regnedes senere til 14 Tdr. Land, fri for al Afgift, og Teglgaardens Tilliggende fik overhovedet i Nøragers Tid en ganske antagelig Størrelse.

Aaret før havde Nørager faaet inddraget tre smaa Stykker Jord, blot lidt over 4 Skpr. Land, men af en vis topografisk Interesse. De laa mellem Teglgaardens Vænge og Gadekæret, var i sin Tid indtaget under Slotshavens Terræn, men man fik ikke Brug for dem, og Regimentskriveren overtog dem 1774. Et Parti Asketræer der stod paa Pladsen blev ryddet og solgt — formodentlig Levninger af den Alle, man efter de første Projekter til Slotshaven havde tænkt at etablere som Indgang til Haven fra Nord, men som vistnok aldrig blev til Virkelighed (sml. I, 204). Arealet maatte dog paa det Tidspunkt ikke bebygges for ikke at hindre den fri Udsigt fra Slottet — det var nemlig endnu i Slotshavens franske Tid, da Hovedalleen i Syd til Nord var opretholdt — og Gangstien som førte derover og benyttedes af Slotsfunktionærer, der havde Hovednøgle til Slottet og Haven, maatte ikke nedlægges. Denne Forpligtelse stadfæstedes i det kgl. Skøde paa Arealet der længe efter blev udstedt til Nøragers Enke (25. Maj 1803), og blev siden læst som Deklaration paa Teglgaarden. Det er den nuværende Andebakkesti, der efter Havens Omlægning blev aabnet for Offentligheden. Som man vil bemærke, ligger den underlig forskudt for Havens Hovedakse, og formodentlig er Forklaringen den, at Asketræerne, hvor Ud-kørselsalleen skulde have været, er vokset sammen til et Vildnis, og Stien er da lagt ved Siden af.

Jens Nørager var Regimentsskriver indtil 1792, da han blev Amtsforvalter, men efter et Par Aars Tjeneste tog han Afsked 1794 og døde i Hillerød i Decbr. 1802. Teglgaarden beholdt han imidlertid, indtil han kort før sin Død afstod den (Novbr. 1802) til Bager Fred. Peter Schlätzer paa Nørrebro i København. Det var en smuk og statelig Ejendom, han efterlod sig. Bag Hegns-muren mod Smallegade laa den store trefløjede Gaard med sin 18 Fag lange Hovedbygning, grundmuret til alle Sider, med Mansardtag, to Kviste og teglhængt, flankeret i Øst og Vest af 12 Fag lange Bindingsværks-Fløje, foruden et Bryghus af Mur og Egebindinger og nogle mindre Bygninger paa det store Areal. Vænget spændte som sagt over 14 Tdr. Land med tre Fiske-damme og Have, hvortil kom det lille Stykke Land ved Gade-kæret; endvidere var der de to Udlodder i Marken paa mere end 15 Tdr. Land og en Lod af Godthaabsjorderne, som Nørager og Slotsgartner Petersen 1786 havde købt sammen og derefter delt imellem sig (jvfr. Side 197), hvorved Teglgaardens Tilliggende forøgedes med godt 9 Tdr. Land. Ialt laa der saaledes henimod 40 Tdr. Land til Gaarden paa dette Tidspunkt.

Nørager var død, da hans Enke, Mette Elisabeth f. Tryde, gav Schlätzer endeligt Skøde paa Teglgaarden 30. Juni 1803. Han beholdt den kun til Septbr. 1808, da han overdrog den til Fuld-mægtig Poul Friis, som to Aar efter solgte den til Ritmester Uldall med en Besætning paa 19 Kør og 4 Heste. Som fortalt i det foregaaende ejede Uldall i Forvejen Berners Dobbeltgaard ved Allegaden (nu Ludvigs Minde), og han drev begge Gaarde i Fællesskab. I Foraaret 1834 brændte de fleste Bygninger paa Teglgaarden. Samme Sommer skilte han sig ved den og lod Efterfølgeren, Kancelliraad Chr. Bahneberg, om at bygge den op paany, men alle Teglgaardens Udjorder, baade de gamle Markjorder og Godthaabslodden beholdt han og lagde dem til Dobbeltgaarden i Allegaden. Teglgaardens Tilliggende reduceredes derved til 16 $\frac{1}{2}$ Tdr. Land, Gaardspladsen og den store Have medregnet, men det laa samlet omkring Gaarden og omfattede hele det Kvarter der nu ligger mellem Smallegade og Frederiksberg Have, begrænset af Andebakkestien i Øst og Fasanvejen i

TEGLGAARDEN

Akvarel af L. Both. 1884. Kgl. Bibliotek.

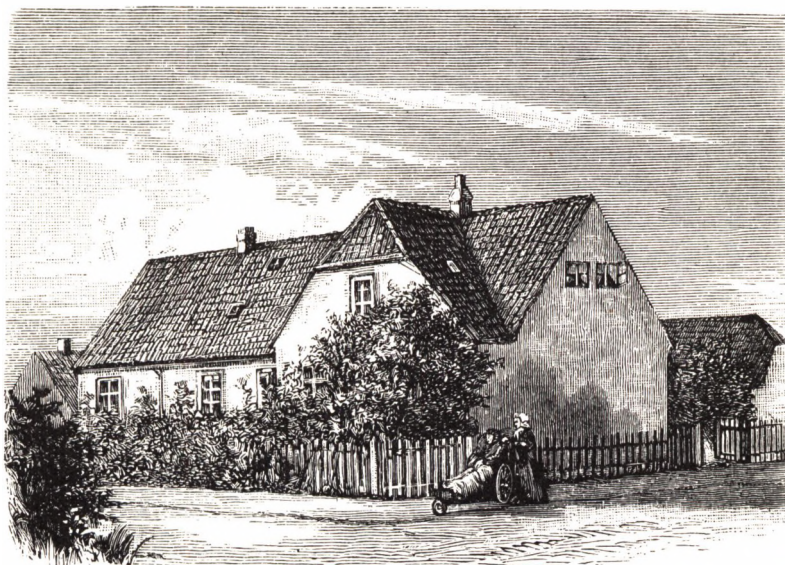
Vest. Den øvrige Jord blev skilt fra — alle de mange Grundjendomme der bærer Mtr. Nr. 26 hører til Teglgaardens gamle Tilliggende.

Kancelliraad Bahneberg opførte nye Bygninger paa den brandhærgede Teglgaard og uddyntede den med en nyanlagt Have og en lille Lund, men sløjfede Muren ud mod Gaden. Derefter lejede han største Delen ud og i 1840 solgte han Gaarden med en pæn lille Fortjeneste til Proprietær Carl van Helsdingen, som 1842 atter tilkøbte et Par Markjorder, der havde ligget til en Gaard i Smallegade. Efter hans Død afhændede Boet den gamle Teglgaard til Kaptajn Claus Henr. Sandholt (1846) og efter ham fik Enken, f. Wivet, den overdraget (1855). Og endelig blev Teglgaardens vidtstrakte Arealer udstykket. Selve den gamle Gaard med Haven og et større Grundstykke Øst derfor (Mtr. Nr. 26 k og l) solgte Enkefru Cicilie Sandholt 1856 til daværende Kaptajn Bianco Boeck, og samtidig afhændede hun de syv vestligste Parceller i Hjørnet mod Fasanvej og Smallegade til Kommerceraad Moritz Salomonsen, men allerede 1860 solgte han dem til Tobaks-

fabrikant Emilius Nobel, som her anlagde en Filial af sin Tobaksfabrik paa Kristianshavn. Den østlige Del af Grunden mellem Gaarden og Andebakkestien udstykkedes i Begyndelsen af Halvfjerdserne i Smaaparceller.

Selve Teglgarden blev liggende i den Skikkelse, den havde faaet efter Branden, til hen mod Aarhundredets Slutning som den sidste Lokalitet i Frederiksberg By der kunde føre sin Oprindelse helt tilbage til Hollændertiden. Den tilhørte endnu i Begyndelsen af Firserne Oberstinde Boeck, men hele det store Bygningskompleks optoges af forskellige Virksomheder. Et Par Aar i Begyndelsen af Treserne benyttedes den østlige Længe, der oprindelig var bestemt for Sommerbeboere, af den nyoprettede Diakonissestiftelse, hvori Kristian den Niendes Dronning Louise var Sjælen, og her begyndte den sin Virksomhed under smaa Forhold paa Kongeparrets Bryllupsdag 26. Maj 1863. Det var kun en ringe Begyndelse med en halv Snes Senge, som i det følgende Krigsaaer for en Del optoges af saarede Soldater, og 1865 maatte man flytte over paa den anden Side af Gaden i et Lyststed, som Fabrikant Nobel havde bygget til sig selv men overlod Stiftelsen paa gunstige Vilkaar. Først i Halvfjerdserne rejstes Diakonissestiftelsens store og senere udvidede Kompleks paa den Plads hvor det endnu ligger.

En anden Institution, der skulde faa stor Betydning for dansk Kunstindustri, fandt ligeledes blivende Sted paa Teglgardens Omraade, umiddelbart ved selve Gaarden. Det var en Kæde af Tilfældigheder der spillede ind. En ung Ingeniør Aug. Schiøtt havde af den kgl. Porcelænsfabrik købt et Stykke af den Grund paa Kristianshavn, som Fabrikken var Ejer af fra gammel Tid og væsentlig brugte som Materialplads. Her anlagde Schiøtt i Begyndelsen af 1863 en Fajancefabrik, med Fangerne i det nærliggende Børnehus som delvis Arbejdskraft, men allerede i Slutningen af Aaret døde han. Familien maatte overtage det nye Anlæg, skønt ingen havde rigtige Forudsætninger til at fortsætte det — først da Svogeren, Ritmester Eduard v. Beck, ved et heldigt Træf i 1868 fik knyttet den da trediveaarige Ingeniør Philip Schou til Virksomheden som Kompagnon, kom der Gang i den.

DEN ØSTRE FLØJ AF TeglGAARDEN

Diakonissestiftelsens første Hjem. Træsnit af H. P. Hansen.

Pladsen paa Kristianshavn var imidlertid for indskrænket, og Emilius Nobel, der havde sin Tobaksfabrik liggende som Nabo til Porcelænsfabrikkens Materialgaard og derfor havde fulgt det nye Foretagende fra første Færd, tilbød de to Indehavere sin Filialfabrik ved Teglgaarden paa fordelagtige Vilkaar, mod at han selv fik Pladsen paa Kristianshavn til Udvidelse af sin Hovedfabrik. Det blev da til, at Beck og Schou i Efteraaret 1868 overtog de syv Parceller af Teglgaarden og flyttede den nye Fajancefabrik derud. Her var der Plads til at røre sig paa og Udviklingen tog Fart. I 1870 gik Fabrikken over til Interessentskabet „Alumina“ — et Navn der utvivlsomt stammer fra selve Grundlæggeren Aug. Schiøtt. Et Par Aar efter omdannedes det, med Landmandsbanen i Ryggen, til et Aktieselskab med Philip Schou som Direktør, og under hans indsigtfulde og energiske Ledelse voksede Virksomheden og fik Ry. Kronen sattes paa Værket, da man 1882 købte den kgl. Porcelænsfabrik, som Sta-

ten 1868 havde skilt sig ved men som stadig havde til Huse i den gamle Gaard paa Købmagergade. Ogsaa den flyttedes til Teglgaarden, blev Søsterselskab til Aluminia, stilledes under samme Ledelse og samtidig erhvervede man de gamle Gaardsbygninger. Saaledes rejste der sig omsider paa det selvsamme Sted, hvor Abraham Wust i svundne Dage havde haft sit hollandske Stenbrænderi, en Virksomhed af beslægtet men forædlet Art, der skulde bringe Danmarks Navn langt ud over Landets Grænser.

ANMÆRKNINGER

Forkortelser. RA = Rigsarkivet. — LAS = Landsarkivet for Sjælland m. m. — KBK = Kongl. Bibliotek i Kbhvn. — DK = Danske Kancellis Arkiv (i RA). — Rtk. = Rentekammerets Arkiv (i RA). — Rtk. Resol. Prot. = Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokoller. — RK Resol. = Rytterdistrikternes Kontors kgl. Resolutioner (i Rtk.). — HMA = Hofmarskallatets Arkiv (i RA). — Skb. = Skøde- og Pantebøger for Kbhvns Birk, fra 1721 Kbhvns Rytterdistrikts Birk (i LAS). — S. B. Skb. = Skøde- og Pantebøger for Sønder Birk (de ældre i LAS, de nyere paa Frederiksberg Birk). — Adr. = Adresseavisen. — Berl. = Berlings københavnske Tiden-der. — KD = Københavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen. — HMK = Historiske Meddelelser om København. — Sterm = S. Sterm, Statistisk-topo-graphisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt I (Kjhbvn. 1834). — Eberlin = A. Eberlin, Frederiksberg (Kjhbvn. 1888). — En Del Kildestof i Adresseavisen har Museumsinspektør *Kaj Uldall* velvilligst gjort Forfatteren opmærksom paa.

Side 11. Luxdorphs Dagbøger, udg. af Eiler Nystrom, I, 140, 222, 267, 290.

Side 12. Rtk. Resol. Prot. 1770, Nr. 14. — Luxdorphs Dagbøger I, 359. — Samme I, 373 f.; Berl. 1769, Nr. 59 og 60. — I KBK (Ny kgl. Saml. Fol. 711 d) ligger en meget omstændelig Beskrivelse af Festen i Frederiksberg Have i Natten til den 26. Juli 1769. Det fremgaar heraf, at Tegningerne til Arrangementerne var udført af Harsdorff og Maleriet „dirigeret“ af Professor Mandelberg. — Baden, Christian VII's Regerings Aarvog, S. 83, jvfr. Luxdorphs Dagbøger I, 438.

Side 13. Sml. Holm, Danmark-Norges Hist. IV 2, S. 324 f. — *Statsraad:* Luxdorphs Dagbøger I, 455 f., 458, II, 313 ff.; *Campement:* Samme II, 150, 153. — Eberlin, S. 87. — Rtk. Resol. Prot. 1801, Nr. 82, 1808, Nr. 217.

Side 14. HMA. Frederiksberg Have 1800-03 (Design. H. 56): Skrivelse fra Fuldmægtig Oehlenschläger 8. Maj 1803. — Danske Samlinger 1. R. I, 108, 401, jvfr. Schwanenflügel, P. A. Heiberg (K. 1891), S. 496. — Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 249, jvfr. Eberlin 91.

Side 15. Collegialtidende 1820, Nr. 55 (14. Oktbr.); Königsfeldt genealogisk-hist. Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter (K. 1856), S. 72, Note 128; Jac. Davidsen, Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn II (K. 1881), S. 110 ff.; Holm, Danmark-Norges Hist. VI 2, 101 (Note). Den foregivne „Kronprins“ var født i 1797, saa han maa have ment sig identisk med Kongeparrets *anden* Søn Kristian, ikke den første, der var født og død i 1791.

Side 16. Jac. Gudes Optegnelser i Pers. Tidsskr. 2. R. II, 141.

Side 18. Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 375. — Breve fra og til Adam Oehlenschläger, udg. af Det d. Sprog- og Litteraturselsk., II (1945), 280. — Engels- tofts Dagbogsoptegnelser i Danske Saml. 1. R. III, 129. — Hist. Tidsskr. 6. R. I, 42, 47 ff.; Ræder, Danmarks Krigs- og Politiske Historie I, 55, 60. — Eberlin, S. 18, jvfr. Musikhistorisk Arkiv I (1939), 398, og Ræder I, 341. — Danske Magazin 7. R. I, 324; Eberlin, S. 115 f.

Side 19. Eberlin, S. 94 (efter Berl. Maj 1803). — *Prinsesse Carolines Bryllup*: Ekstrablad til Kjøbenhavns-Posten 1829, 2. Aug.; H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie I, 272 f.; Orla Lehmann, Efterladte Skrifter I, 64. — Ikke sjældent var det kgl. Kapel beordret til Tjeneste paa Frederiksberg Slot (sml. Festskrift til Hugo Matthiessen 1941, S. 182). — Rtk. Resol. Prot. 1840, Nr. 261.

Side 20. H. Martensen, Af mit Levned II (1883), 117 f. — Eberlin, S. 167 f.; Maare i: Frederiksberg Slot (K. 1936), S. 99 f.; Schorn, Da Voldene stod (1905), S. 234.

Side 22. Museumsassistent Steffen Linvald, Bymuseet, har i Festskriftet til Chr. Axel Jensen (Smaastudier, Kbhvn. 1943) endnu en Gang undersøgt det omdebatterede og stadig uløste Spørgsmaal om Frederiksberg Slot i sin ældste Skikkelse, hvad der i og for sig er meget prisværdigt, og har forsøgt en ny Rekonstruktion noget afvigende fra Weilbachs (sml. nærværende Værk I, 138). Som et vigtigt Bidrag hertil har han benyttet nogle „hidtil ukendte“ Kort over Pumpevandsrenderne med en „slet udført Tegning af det ældste Slot.“ Det ene findes i Bymuseet og af dette gives et Udsnit i Afhandlingen. Hertil er dog for det første at bemærke, at disse Kort ingeniørlunde er ukendt; netop af det, Forfatteren støtter sig til, foreligger en udmærket Gengivelse som Bilag til „Frederiksberg Kommune 1858-1900“, udkommet 1901. Dernæst kan Kortet ikke godt vise Slottet i dets ældste Skikkelse, da det har tre Stokværk, som det først fik efter Ombygningen 1707-09. Det er vanskelig at sige, naar Kortet er fra, men det er mest sandsynligt, at det har sin Rigtighed, naar det i den nævnte Publikation sættes til ca. 1720. Og sluttelig er denne Gengivelse af Slotsbygningen næppe andet end en Signatur, som der ikke kan bygges noget tilforladeligt paa. Kortets Bestemmelse var at vise Pumpevandets Tilledning til Hovedstaden, og dets topografiske Værdi gaar næppe stort ud over, at det viser Beliggenheden af „Rødhús“, Porthuset ved den gamle Kongevej (sml. nærv. Værk I, 245, Anmærkning til Side 206). Det er vistnok det eneste Kort denne Lokalitet er indtegnet paa. — Rtk. Resol. Prot. 1785, Nr. 80, jvfr. Slotsforvalter Schmidts Skrivelse til Overhofmarskal Numsen 1784, 16. Decbr., og Harsdorffs Erklæring til Bygningsadministrationen 1785, 6. Jan. (Afskrifter af Fr. Schiøtt i Kunstakademiet Bibliotek). — Rtk. Bygningskomm. Kgl. Resol. Nr. 579 (1800, 26. Novbr.).

Side 23. Kunstakademiet Arkitekturtegninger, Kochs Samling: Frederiksberg. Kochs Tegning til det nye Porthus er approberet af Kongen 10. Decbr. 1828; 20. Decbr. fik Finansminister Møsting ved et Reskript Meddelelse om, at Kongen „for Tidens Korthed Skyld“ umiddelbart (altsaa uden at spørge Kammeret) havde givet Hofbygmesteren Ordre om at sætte Arbejdet i Gang (Rtk. Resol. Prot. 1828, Nr. 419).

Side 24. Rtk. Resol. Prot. 1799, Nr. 32, 1802, Nr. 164, 1806, Nr. 41, jvfr. HMA. Frederiksberg Slotshave 1804-07 (Design. H. 57); Rtk. Resol. Prot. 1817, Nr. 57, 1823, Nr. 78. — Rtk. Bygningskont. kgl. Resol. 1794, 31. Decbr., jvfr. Rtk. Resol. Prot. 1796, Nr. 157.

Side 25. Rtk. Resol. Prot. 1795, Nr. 82 (jvfr. Samme 1814, Nr. 175, 1829, Nr. 64, 1837, 269). — *Judichærs Vandkunst-Mølle* sml. Danske Saml. 1. R. IV, 105; Rtk. Resol. Prot. 1798, Nr. 265.

Side 26. Weilbach, C. F. Harsdorff (K. 1928), S. 58 ff., 62 f.; Samme Frederiksberg Slot, S. 47. — Paradekøkkenet, eller som det i Inventarierne kaldes „Hendes Majestæt Dronningens lidet Køkken“ beskrives omkr. 1780 saaledes: „Væggene er overalt med hollandske Fliser besatte, saa er og i de 4re Hjørner Konsoller saa høje som Værelser [sic] er, hver hvilende paa en forgyldt Ørn med forgyldte Kroner over samt adskillige forgyldte Sira-

ter; i Væggene ere 4re lange smalle Piller, det halve af hver med Glasdøre for og indvendig med smaa Hylder; iligemaade en stor indmuret Retterbænk med Skabe under. Skorstens-Hammeren hviler paa 2de Kobber-Piller med Messing-Sirater" (Rtk. Frederiksberg Slots Inventarium 1778-83, S. 114). De „hollandske“ Fliser var utvivlsomt fra Fajancefabrikken i Store Kongensgade (sml. nærv. Værk I, 165, 242). — *Vedligeholdelsesudgifter*: Rtk. Resol. Prot. 1786, Nr. 25, 1812, Nr. 113, 1814, Nr. 182, 1815, Nr. 37, 1816, Nr. 115, 1820, Nr. 88 m. fl. — *Malerier*. Som Bilag til Rtk. Frederiksberg Slots Inventarium 1787-93 (Nr. 8 blandt „Forandrings-Beviser“) findes Lorenz Spenglers Kvittering af 23. Maj 1793 for Tilbageleveringen til Kunstkammer-Galleriet af de 32 af 34 Malerier, som han efter Ordre havde leveret til Frederiksberg Slot den 12. Oktbr. 1771, nemlig:

1. Et Stykke af Tillburg.	16. Et dito af Dominico Zampieri.
2. Et dito af D. Ryckhaert.	17. Et dito af Gerh:d Lairesse.
3. Et dito af Du Chatel.	18, 19. To dito af Manfredo.
4. Et dito af Spagnoletto.	20. Et dito af Peter de Hoog.
5. Et dito af Godfried Schalken.	21. Et dito af M. A. da Caravaggio.
6. Et dito af Jan van der Baan.	22. Et dito af Alexander Varotari.
7. Et dito af Peter de Hoog.	23, 24. To dito af A. Carraccio.
8. Et dito af Tillburg.	25. Et dito af Jan van Mur.
9. Et dito af Gerhard Hunthorst.	26. Et dito af Lucas van Leyden.
10. Et dito af Pietro della Vecchia.	27. Et dito af Ovens.
11. Et dito af Amigoni.	28. Et dito af Mierevelt.
12. Et dito af H. van der Vliet.	29. Et dito af Franz Hals.
13. Et dito af Abraham Bloemart.	30. Et dito af G. van der Eckhout.
14. Et dito af N. Eckhout.	31. Et dito af Helmbreck.
15. Et dito af Franz Floris.	32. Et dito af Camphuyson.

Side 27. Rtk. Resol. Prot. 1776, Nr. 123 b, 1784, Nr. 178, 187, 1785, Nr. 80, jvfr. 1795, Nr. 217. — Sml. Niels Maares Afsnit i „Frederiksberg Slot“ (K. 1936).

Side 28. Worsaae, Optegnelser om Rosenborgsamlingen i 25 Aar (K. 1886), S. 58, 65, 67, 75. — Anker Kirkeby i „Politiken“ 1918, 2. Juni.

Side 31. Wilse, Reise-Iagttagelser III (K. 1792), 257 ff., 263. — Rtk. Resol. Prot. 1788, Nr. 3; Wilse, anf. Sted; Rtk. Resol. Prot. 1786, Nr. 25.

Side 32. Luxdorpha Dagbøger I, 97; i Frederiksberg Kirkebog (LAS) findes noteret under August 1759: „Den 8de blev begravet Mads Christensen, 48 Aar gl., som tiende Slotsforvalteren i Menageriet og blev drøbt af Løven“. Luxdorpha omtaler ogsaa (I, 243), at han i April 1765 „saa Bjørnedansen“ paa Frederiksberg, rimeligvis i Menageriet, der først blev nedlagt fra Nytaar 1768. — Rtk. Resol. Prot. 1782, Nr. 176 (Peter Petersen havde tidligere været Gartnersvend i Haven; som Slotsgartner fik han ogsaa fri Bolig), 1784, Nr. 81, 1789, Nr. 284, 1790, Nr. 100, 1796, Nrr. 228, 271, 1797, Nr. 207. — Rtk. Resol. Prot. 1787, Nr. 47. — RA. Frederiksberg Slots Inventarier 1754, 1767, 1771-77 etc. — F. W. Wivet, Danske Epigrammer (1751), S. 20.

Side 34. HMA. Frederiksberg Have 1800-03 (Design. H. 56) og Kopibog 1800-01, S. 39 og 44. — Rtk. Resol. Prot. 1797, Nr. 287. — *Materialheste*: Rtk. Resol. Prot. 1787, Nrr. 3, 200, 1790, Nr. 210, 1791, Nr. 62, 1795, Nr. 17. — *Klemmen*: Rtk. Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1785, 16. Febr.

Side 36. Rtk. Resol. Prot. 1781, Nr. 138. — Rahbeks Erindringer IV, 98 ff.

Side 37. Figurerne paa Schules Billede fra Frederiksberg Have er ligesom paa hans Kongens Have-Billede Portrætter fra Datiden, man ved blot

ikke rigtig, hvem det er. Af Personerne i Forgrunden til Venstre skal Herren med Haanden i Kalvekroset være Konferensraad Hauser og den strunke Herre han taler med Etatsraad Æreboe, Præsten bag ved Biskop Balle. Om Midtergruppen se Underskriften til Billedet Side 57 (sml. Krohns Fortegnelse over danske Kobberstik 1889, S. 249 f.).

Side 38. Adr. 1791, Nr. 134.

Side 40. Om den følsomme Havestil herhjemme se Chr. Elling, Den romantiske Have, Kbhvn. 1942. — C. C. L. Hirschfeld, Theorie der Gartenkunst III (Leipzig 1780), 217 f.

Side 41. Det gengivne Stik i J. C. E. Walter, Prospector af Søndermarken, Kbhvn. 1826. — Rtk. Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1785, 16. Febr.

Side 42. Nystrom, Kongens Have (1938), S. 58. — Rtk. Resol. Prot. 1785, Nrr. 13 og 34 (og Bilag ved Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1785, 16. Febr.). Schmidt havde foreslaaet, at Søndermarken enten skulde inddeles i Hugster eller indrettes til „engelske Bosqvets“, hvilket aabenbart hang sammen med, at Pladsen foran Laurierhuset i Kongens Have ved Kasernernes Opførelse tænkttes indrettet til Promenader med saadanne Bosqvets, men da der nu blev Eksercerplads i Stedet for, vilde Schmidt, der som General-Haveinspektør raadede over begge Haver, altsaa skabe en Erstatning i Søndermarken. I samme Anledning havde Schmidt og Gartner Petersen i Novbr. 1784 foretaget en Opmaaling af Brune Dyrehave; de delte den i to lige store Dele og hver Del udgjorde (foruden Hegnet) 6 Tdr. Land 13937 $\frac{1}{2}$ Kv. Al. Altsaa tilsammen paa det nærmeste 14 Tdr. Land.

Side 43. Rtk. Resol. Prot. 1785, Nr. 145. — *De nye Anlæg i Søndermarken*: Rtk. Resol. Prot. 1784, Nr. 226, 1785, Nrr. 157 og 205, 1786, Nr. 266, 1787, Nr. 72, jvfr. P. Broeck, Hist. Efterretn. om Rosenborg II, 95 f. — Rtk. Resol. Prot. 1792, Nr. 134, 1797, Nr. 255.

Side 44. Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 375, jvfr. Aug. Hennings Dagbog i Danske Magazin 7. R. I, 42. — Rtk. Resol. Prot. 1787, Nr. 194. — Oehlenschlägers Erindringer I, 14.

Side 45. De første autentiske Oplysninger om Frederiksberg Haves Omlægning er efter L. Helwegs Opfordring givet af Klostergartner paa Gisselfeldt *Fred. Olsen* i Gartner-Tidende 1896 for 16. Juli. Han er klar over, at Hoved-Indsatsen er gjort af Slotsgartner Petersen. Senere er Emnet behandlet af C. Th. Sørensen i Tidsskriftet Havekunst, Aug. 1924, og i noget udførligere Form i Arkitekten 1930.

Side 46. Wilse III, 265. — HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99 (Design. H. 55): Promemoria fra Slotsgartner Petersen til Hauch 11. Decbr. 1794.

Side 48. Rtk. Resol. Prot. 1796, Nr. 181, og Bygningskont. kgl. Resol. 1796, 24. Juni. — HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99. (Design. H. 55): Memorial fra Petersen, dat. 16. Decbr. 1795. Ved denne ligger Planen til det omlagte Parti ved Køkkenhaven (gengivet af C. Th. Sørensen anf. St.), men Hovedtegningen er der ikke. En løs Seddel i Hofmarskallatets Arkivpakke Design. H. 71 oplyser, at „Gartner Petersens store Tegning over Forandringen med Frederiksberg Hauge er sidst i Juli 1797 leveret til Hr. Hofmarskallen.“ Men hvor den siden er bleven af, vides ikke. Det kan ikke være den, der først er indsendt med hans nedenfor citerede Memorial fra Oktbr. 1797, som ogsaa er borte. Kortmaterialet er aabenbart allerede paa et tidligt Tidspunkt spredt for alle Vinde, kun faa Rester er tilbage. — HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99 (Design. H. 55): Memorial fra Gartner Petersen, dat. 8. Oktbr. 1797 (aftrykt hos C. Th. Sørensen, dog ikke nøjagtigt).

Side 49. HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99 (Design. H. 55): Kom-

missionens Betænkning af 23. Novbr. 1797, sml. Petersens Promemoria til Hauch 1. Febr. 1799. Jvfr. Pers. Tidsskr. 7. R. IV, 256.

Side 50. HMA. Prot. over kgl. Resolutioner 1797-1803, S. 74 ff.

Side 51. Forestill. fra Hauch af 3. Novbr. og 26. Decbr. 1798 (i HMA, Pakke H. 71) og Skrivelse fra Gartner Petersen af 17. Novbr. 1798 (i HMA, Pakke H. 55). — HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99 (Design. H. 55): Skrivelse fra Gartner Petersen af 7. Febr. 1798, jvfr. Journal 1798, Nr. 73; Skr. fra Generalitetet af 24. Febr., 18. og 23. Juni 1798; Skr. fra Petersen af 18. Juni 1798 m. fl.; Skr. fra M. v. Essen af 13. Aug. 1798 (om holstenske Kanalgravere); Skr. fra Petersen 25. Decbr. 1798; Skr. fra Rtk. 24. Aug. 1799, jvfr. Journal 1799, Nr. 404.

Side 52. HMA. Samme Pakke: Skr. fra Kommissionen af 23. Juni 1798 (heri tales ogsaa om at fylde op „udi Ellemosen og de derom liggende lave Partier“; Mosen laa aabenbart nær ved Kilden og Grotten, hvilket stemmer godt med de gamle Kort, sml. I, 114-15). — Samme Pakke: Promemoria fra Petersen af 1. Febr. 1799 og HMA. Kopibog 1798-99, S. 381 f.

Side 53. Aug. Hennings Dagbog under hans Ophold i Kbhvn. 1802 i Danske Magazin 7. R. I, 94. — HMA. Frederiksberg Slotshave 1789-99 (Design. H. 55): Skr. fra Petersen 14. Juni 1799; Samme. Frederiksberg Slotshave 1800-03 (Design. H. 56): Diverse Breve. — Nystrøm. Fra Nordsjællands Øresundskyst (1938), S. 479. — Forestill. fra Hauch af 3. Novbr. 1798 i HMA. Pakken Design. H. 71.

Side 54. Morgenposten I (1786-87), Nr. 50 for 15. Juni (vidtløftig citeret hos Eberlin, S. 97 ff.). Det er aabenbart navnlig Eremithytten der har interesseret Referenten, og hvor Eberlin slutter, fortsætter han sin patetiske Skildring: „Vi indtræde igennem en Port oprejst af Gærdestaver, paa hvis Spidse vi øjner et Kors, der melder Stedets Andagt; paa Skakningerne har Eremitten plantet Blomstre for at oplide Øjet og spiselige Urter til Naturens Krav; nu betræde vi de duse Fodstier, som lede til Eremittens ensomme Hytte; her viser sig et af Grønsvær enfoldigen ophøjet Alter os et højtideligt Syn, og ovenfor skimte vi gennem tætte Buske den tavse Vaaning; vi nærme os denne lille mostækte Bolig; aabne den knirrende Dør, træde ind i denne Livets rolige Afkrog, hvis Smykke er et mosbestroet Leje, og et lille Alter til at ofre Himlen Bønner og Vemodens Taarer; i denne dybe Tavshed høres et Par kurrende Turtelduer, som med sine sørgmodige Toner minde os om Dødens Nærmelse, Livets bratte Henfart og Tomheden af alle vore Sysler; vores Barm knuges ikke her af rædselsfulde Sukke eller engstlig Mismod, en blid Beroligelse indlister sig i Sjælen, og vi skimte de tilstundende Dage at rinde frem og synke bort, med samme Ligegyldighed som vi se Røgen adspredt af den susende Stormvind“. Den hvilende Eremit paa Løjbanken er altsaa endnu ikke paa dette tidlige Tidspunkt anbragt i Hytten. — Oehlenschlägers Erindringer I, 14.

Side 55. Oehlenschl. Erindr. I, 40, og Werlauffs Erindr. i Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 375. — En Bygning af en hel anden Art var det „Stenhus“, som Hauch 1803 fik kgl. Ordre til at lade opføre i Søndermarken „til Bolig for Silke-Harerne om Sommeren“ (HMA. Kongl. Resolutioner 1803: Hauchs Forestill. af 6. April med udat. Resol.; Tegning til Bygningen ligger ved).

Side 56. Rtk. Bygningskontors kgl. Resolutioner 1784, Nr. 27, og Rtk. Resol. Prot. 1784, Nrr. 158 og 167, 1785, Nr. 33. Jvfr. Weilbach, C. F. Harsdorff, S. 193 f. — Sml. Thurah, Hafnia Hodierna, S. 92 f. og Tab. XXI, samt Jonge, Kiøbenhavn's Beskrivelse II (1945), 328 f.

Side 58. Rtk. Frederiksberg Slots Inventarium 1752, S. 54; Samme 1771-77, S. 146. — Rtk. Bygningskont. kgl. Resol. 1799, 30. Jan., og Rtk. Resol. Prot. 1799, Nr. 33.

Side 59. HMA. Forestillinger og Tegninger vedk. det nye Anlæg i Frederiksberg Have (Design. H. 71): Kirkerups Overslag af 20. Decbr. 1798 og 31. Jan. 1799 til det kinesiske Hus, affattet saaledes „Opførsel af Tømmer og Bræder med en Kolonnade, hvorunder opføres et Fundament af huggen Kampesten, Taget beklædes med Bræder og derover dækkes med Blik og forsynes med de efter Tegningen derpaa antydede Ornamente. I Bygningen indrettes en Sal, 2de Kabinetter og 2de Retirader samt der bag en Tilbygning indrettet [1799: en Retirade og et lidet Køkken] med Fyrsted, Gangen i Kolonnaden belægges med Fliser, Køkkenet med Mursten paa Kant og afpudsede Vægge samt Gibs-Loft; Salen med glat Panel og Betræk, hvorpaa Panelet og det øvrige Dekorations-Arbejde males, Loftet over Salen med en Bue, indlagt efter kinesisk Bygningsmaade med Bambus-Rør, [1799: af stokkelignende Bambus-Rør, som] siden males. De øvrige Værelser med Gibs-Lofter og glatte Panelvægge, som males.“ Endvidere Hauchs Forestill. af 26. Decbr. 1798, 16. Febr. 1799 og 26. Juni 1800. — HMA. Pakke H. 56: Brev 12. Marts 1800 og Overslag af Murer C. Meldahl og Tømrer C. Kern om Reparationen 1803. — Rtk. Frederiksberg Slotshaves Inventarieregnskab 1794-1841. Af Bilag 17 ses, at Snedker Babe i 1802 leverede 2 lige Bænke og en rund Bænk „paa kinesisk Maade“ foruden Paraplyen med en ottekantet Bænk omkring „efter kinesisk Art“ samt 12 Havebænke til Øen. — Hauch købte de to Alabastes-Taarne af Boet efter Skibskaptajn Chr. Lemming i Asiatiske Kompagni, der døde paa Udrejsen til Ostindien, for 200 Rdr. (LAS. Hof- og Stadsrettens Eksekutor- og Kommissarieskifter, Fortegn. 4 Nr. 3). Sml. HMA. Pakke H. 56, Skr. 21. Maj 1800 og Kopibog 1800-01, S. 50.

Side 60—63. De gengivne Tegninger ligger alle i HMA. Pakke H. 71. — Sml. Marinus Andersen, Chinesiske Lysthus, udg. 1922 af Foren. af 3. Decbr. 1892.

Side 64. Rtk. Resol. Prot. 1799, Nr. 374. — *Iskalderen*: HMA. Pakke 71 (Forestilling fra Hauch 30. Septbr. 1800); den Side 66 gengivne Tegning ligger her.

Side 66. *Kammerfurerens Hus og Schweizerhuset*: HMA. Pakke H. 55 (Breve af 10. Decbr. 1799), Pakke H. 56 (Brev bl. a. af 23. Jan. 1800), Kopibog 1799-1800, S. 348, 417, 444, 459 f.; HMA. Pakke H. 71 (Forestilling fra Hauch 30. Septbr. 1800 med kgl. Resol. af 1. Oktbr.). — *Hornbeck*: HMA., Kgl. Resolutioner 1803 (Forestilling 6. April 1803 med udateret Resolution).

Side 67. *Schweizerhuset*: Abildgaards Tegninger i Nationalmuseet; Leo Swane, Abildgaard (K. 1927), S. 107 ff., Frederiksberg Slots Inventarieregnsk. 1794-1802, S. 116 f.; HMA. Pakke H. 71 (Hauchs Forestill. af 21. Juli 1801 og Regning af 22. Marts 1801 for det udgravede Vandparti); Kortet ca. 1785 se Side 35. — *Templerne*: HMA. Kopibog under 25. Juli 1797; Sammes kongl. Resolutioner 1797 (Hauchs Forestill. af 2. Aug. med udat. Resolution; sml. den af Weilbach i „Frederiksberg Slot“ S. 56 gengivne Tegning til Søndermarks-Templet, som aldrig blev til Virkelighed).

Side 68. HMA. Kongl. Resolutioner: Hauchs Forestill. af 5. Decbr. 1801 med Resol. af 28. Decbr. — Tegninger i Nationalmuseet.

Side 69. Leo Swane, Abildgaard, S. 113 ff. — HMA. Pakke H. 56 (Skrivelser 4. Novbr. 1802, 5. Jan. og 20. Septbr. 1803), Pakke H. 57 (Skr. 17. Maj, 30. Juli 1804 og 28. Febr. 1806) samt Kopibog 1802-03, S. 193 f.

Side 70. Nyeste Skild. af Kjbhvn. IV, 1459 ff. (30. Aug. 1803); RA. Frederiksberg Slots Inventarieregnsk. 1803-11, S. 96.

Side 73. *Vandfaldet (Klippen)*: HMA. Pakke H. 71 (Hauchs Forestill. af 10. Novbr. 1799 med kgl. Resol. af 15. Novbr.; vedligger Tegning, der er reproduceret flere Steder, men ikke er den endelige). Desuden Pakke H. 55

(Skr. 19. Oktbr. 1799) og Kopibog 1799-1800, S. 162 f., Pakke H. 56 (Skr. 19. April, 24. og 26. Maj, 18. Juli 1801, 18., 21. og 29. Marts 1802).

Side 74. *Kildegrotterne*: HMA. Pakke H. 56 (Skr. 13. Aug. 1800, Kildegrotten i Frbg. Have var da under Bygning; om Grottemanden bl. a. Skr. 30. Marts 1801, 23. Maj, 9. Aug. og 20. Oktbr. 1802). — Nationaltidende 1919, 21. Aug. — *Gondoler og Stupper*: HMA. Pakke H. 71 (Hauchs Forestill. 10. Novbr. 1799, 26. Juni 1800 og 21. Juli 1801); endvidere H. 56 (Kvitt. 8. Novbr. 1800, 20. Oktbr. 1801).

Side 75. De gengivne Tegninger ligger i HMA. Pakke H. 71 (ved Hauchs Forestill. af 10. Novbr. 1799).

Side 76. Færgen til Andebakkeøen ses paa et Stik af S. H. Petersen (Eksemplar i Nationalmuseet) — *Broer*: HMA. Pakke H. 71 (Hauchs ovenfor citerede Forestillinger; her ligger de S. 77 og 78 gengivne Brotegninger); Pakke H. 56 (Skr. 7. og 12. Juni 1800, hvoraf ses at Jernrækværkerne til Havens Broer støbtes paa Frederiksværk); endvidere Rtk. Resol. Prot. 1824, Nr. 49, 1831, Nr. 184. — Bkg. om Adgang til Haven af 28. Maj 1800 og 26. Maj 1801 (i HMA. Pakke H. 56), jvfr. Nystrom, Kongens Have, S. 82. — Aug. Hennings anslaaer Antallet af Besøgende i Haven en Augustdag 1802 til 30 000 (D. Mag. 7. R. I, 82), jvfr. Archenholz' Minerva 1805 I, 130.

Side 77. HMA. Pakke H. 56 (Skr. 19. og 23. April 1803) og Kopibog 1802-03, S. 442 f. — Samme: Frederiksberg Slotshave 1804-07, Design. H. 57 (Skr. 18. Febr., 12. April og 11. Oktbr. 1805).

Side 78. HMA. Pakke H. 57 (Skr. 6. Novbr. 1804). — Nyeste Skild. af Kjbhvn., ovenfor citerede Sted.

Side 79. HMA. Pakke H. 57 (Skrivelser fra Slotsgartner Petersen af 10. Oktbr. og 5. Decbr. 1807); RA. Frederiksberg Slotshaves Inventarie-regnskab 1794-1801.

Side 80. Breve fra og til Adam Oehlenschläger II (K. 1945), 280 f., 284. — Abrahams, Meddelelser af mit Liv (K. 1876), S. 24, og Overskou, Af mit Liv og min Tid (K. 1868), S. 75 (vidtløftigt citeret hos Eberlin, S. 112 ff.; Neiiendams Udgave I (K. 1915), S. 56 f.).

Side 82. *Dronningens Have*: Frederiksberg Slots Inventarium 1827-31, S. 123 ff. — Prinsessernes Blomsterhaver i Søndermarken se Walter, Prospecter fra Søndermarken (K. 1826). — *Prinsesse Carolines Have*: Rtk. Resol. Prot. 1828, Nrr. 90 og 145; Frbg. Slots Inventarium 1822-26, S. 94. — *Prinsesse Vilhelmines Have*: Rtk. Resol. Prot. 1832, Nr. 49, 1833, Nr. 40; Frbg. Slots Inventarium 1832-36, S. 124 ff.; Brev fra Koch til Arkitekt J. P. Jacobsen 18. Juli 1832 (Fr. Schiøtts Saml. i Kunstakademiets Bibliotek) — Oehlenschlägers Erindringer I, 5, IV, 58.

Side 83. Den gengivne Tegning er Udsnit af et af Plantør Hansens Søn, Gartner H. A. Hansen udført Kort, vedhæftet Rtk. Resol. Prot. 1841, Nr. 521.

Side 84. Slotsforvalter Oehlenschlägers Indberetn. af 1824 (aftrykt nedenfor ved Anm. til Side 91); Rtk. Resol. Prot. 1830, Nr. 189; Eberlin, S. 144. — *Frugttræ-Planteskolen*: Den citerede Kabinetsordre i Rtk. Resol. Prot. 1776, Nr. 49 b.; endvidere Rtk. Resol. Prot. 1782, Nr. 176, 1786, Nr. 56. Sml. Johs. Tholle, Planteskolerne 1775-1852 i HMK. 2. R. IV, 333 ff.

Side 85. Rtk. Resol. Prot. 1785, Nr. 143 (i HMK. 2. R. IV, 344, staar urigtigt „Tollerup“); Samme 1813, Nr. 340.

Side 86. Rtk. Resol. Prot. 1786, Nrr. 145 og 221 (med Indlæg). Det var Schmidt, der satte sin unge Svogers Udnævnelse til Slotsforvalter igennem; han slog ogsaa paa, at den nye Slotsforvalter ved Fasanmester Garbens Enkes Død burde overlades Fasangaardens Jord til eget Brug, indtil han

kunde opnaa fuld Gage (Schmidt skulde nemlig have en Del af den), men det blev der ikke noget af (sml. Side 90). — Rtk. Resol. 1815, Nrr. 75 og 290, 1816, Nr. 205, 1818, Nr. 36. Plantøren var den i den følgende Tekst hyppig nævnte H. Hansen, der ogsaa var Plantør ved Vejkorpsen, Opsynsmanden hed Rasmus Knudsen. — Rtk. Resol. Prot. 1833, Nr. 157, 1836, Nr. 387, 1837, Nr. 389, jvfr. Fra Nordsjællands Øresundskyst, S. 69. — Rtk. Resol. Prot. 1840, Nr. 552.

Side 87. Rtk. Resol. Prot. 1841, Nr. 521. — Rtk. Frbg. Frugttræ-Planteskoles Regnskaber 1839-49; Sally: Vejviseren 1858-73 (i 1858 boede han Hjørnet af Roskildevej og Fasanvej, siden havde han blot Adressen: Planteskolen i Brune Dyrehave).

Side 88. Sml. Professor Reinhardts Erklæring af 1828, citeret i Nystrøm, Offentl. Forlystelser II (1913), 226 f., og Drewsens Rejsedagbog 1838 (udg. af Johs. Stein, K. 1941), S. 77 f. — P. A. M. Tauber, Den zoologiske Have ved Kjøbvn. 1859-1884 (K. 1884) og Jul. Schjøtt, Zoologisk Have gennem 50 Aar (K. 1909).

Side 90. Luxdorps Dagbøger I, 8; Rtk. Resol. Prot. 1785, Nr. 68 (og Indlæg ved Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resolutioner); Samme 1784, Nr. 5. Michael Garben var død ¹⁴/₁₅ Juli 1779 (LAS. Kbhvns Amts Skiftebehandlingsprof. 1774-81, S. 630). — Rtk. Resol. Prot. 1799, Nr. 32; HMA. Originale kgl. Resolutioner 1799.

Side 91. Oehlenschlägers Erindringer IV, 169; Rtk. Resol. Prot. 1800, Nr. 55, 1801, Nr. 26. — HMA. Orig. kgl. Resolutioner 1812, 9. Decbr., 1813, 27. Novbr., Kopibog 1813-15, S. 9. — Den citerede Indberetn. af Slotsforvalter Oehlenschläger, dateret Juli 1824, ligger som Bilag til Frbg. Slots Inventarium 1822-26. Den giver et instruktivt, stærkt sammenfattet Billede af Slottets samtlige Lokaltiteter paa dette Tidspunkt, og gengives derfor her.

Frederiksberg Slots Locale.

1. Slottet bestaaer af 3 Etager og Kielder.

Øverste Mezanin:

Indeholder 39 Værelser, benyttes den midterste Sal til Rosen, 34 til Cavalierer og 4 til Domestique-Værelser.

Kongens Etage:

Indeholder 51 Værelser, hvoraf 33 benyttes af de Kongl., 14 til Damer og Cavalierer og 4 Domestique-Værelser.

Underste Mezanin:

Indeholder 29 Værelser, hvoraf 5 benyttes til Kl. og Garderobe, 12 til Damer, Cavalierer og Kammerjomfruene, 12 til Attrædelses-Gemakker samt Hofcaserens Comptoir, til Damepager og Domestiquer.

Underste Etage:

Indeholder foruden Kirken 55 Værelser — deraf 6 Fyrstelige, 4 til Over-Hofmarschallen, 4 fyrstelige Attrædelses-Gemakker, 3de til Cavalierer og Hofpræsten. De øvrige i Buegangen til samme Etage henhørende 38 No. er benyttede til Bagerie, Sølv-Cammeret, Taffel, Lintøi, Hofskriver, Slotsforvalter samt Cammerfourerens og Slotsforvalteren[s] Comptoir samt Officiant-Værelser — Pagerne, og almindelig Thevands-Kiøkken.

Kielder-Etagen:

Indeholder 39 Cammere og benyttes til Conditoriet, Brændekielder, Viin-Kielder, Liberister og Arbeidsfolk.

2. Det Kongl. Kiøkken:

Indeholder 1 Koge-, 1 Stege-, 1 Bagverks-Kiøkken, Bagverks-Kammer, Spise- og Grønkammer, samt til Kiøkkenmester og Mundkøkkene. Over Kiøkkenet 8 Qvist-Kammere til Svende, Drænge, Kokkekoner og Arbeidsfolkene.

3. Den store Stald:

Indeholder 64 Spiltouge. Til Staldbetjentene er i begge Ender af Stalden indrettede 9 Kammere.

4. Vognremise-Bygningen:

Den underste Deel indrettet til 4 Vognremiser, og det øvrige til 3 Værelser for Kammerfoureren, som og til samme i Kielderen 1 Kiøkken med 4 Kamre; det øvrige af Kielderen til Kiøkkenets Proviant, og Plukkerie.

Over Vognremiserne en Gang:

Indrettet til 26 Kammere, 1 til Kiøkken, 7 til Officianter, de øvrige 18 til Kongelige Laquaier og Løbere.

Øverst over Vognremiserne:

Indrettet 8 Kammere til Hoffets Opvartere og Tjenere.

5. Ridestalden, eller det saakaldte Ridehuus:

Indrettet i 3 Stalde, den ene med 22, den anden med 14, og den 3die med 8 Spiltouge, og en hver Stald forsynet med Fourage-Loft — desuden 3de Karle-Kammer, og 1 Beslag-Kammer, og bagtil indrettet til Vognremise.

6. Ved Slottets vestre Side:

En liden Bygning til Brug for de Kongl. Sprøiter, og Kalkeredskaber, et gl. Brede-Material-Skuur og Slottets Locum.

7. Ved Slottets østre Side:

Den Kongelige Iiskielder — 18 Al. dyb med en Forstue.

8. Fasangaarden:

Vaanings-Huset indrettet med 4 Værelser og Kiøkken, samt 2 Qvist-Sale 1 Pige-Kammer og Kielder.

En Side-Bygning indrettet til 2 Kammere, 1 Kiøkken, Brænde-Kammer samt til Stald og Vognremise.

9. Huset i den Kongl. Planteskole:

Indrettet til 2 Kammere og Kiøkken til Planteuren samt Material-skuur til Plante-Redskaber (NB. vedkommer for Tiden ikke Slottet, 1824).

10. Huset i Søndermarken:

Indrettet til Opsynsmanden med 3 Kammere, 1 Kiøkken og Material-skuur til Redskaber.

11. Husene til Arbeidsfolkene ved Søndermarken:

Indrettet til 8 Kammere og 8 Kiøkkener.

12. 3 Huuse i Pile-Alleen:

Nr. 1. [Indr]ettet med 3 Kammere og 1 Kiøkken til Brug for Material-snedkeren.

Nr. 2. [Indre]ttet med 2 Kammere og 1 Kiøkken, til Brug for Slots-vegteren.

Nr. 3. [Indret]tet til Brug for Material-Kudsken med 2 Kammere og 1 Kiøkken. [(S)lotsrengjørings-Konen boer her.]

13. Slotsforvalter-Gaarden:

[For?]huset indrettet til 4 Værelser foruden Kiøkken og Pige-Kammer, og [desuden?] 3 Qvist-Kammere og Kielder. — En Sidebygning indrettet til [. . .] samt 3 Kammerer til Portneren og Gartner-Dreng.

[.] Stalden til Material-Heste og Koe-Stalden broelagt. — [En? B]ygning til Lade og Loe samt Brændeskuur.

[Derefter følger en nøjagtig Opmaaling af Brolægningen paa Slottets Grund, af Plankeværker og Stakitter. Indklamringen betegner Hul i Pa-piret].

Side 92. KBK. Jørgen Hansen Kochs Papirer, Fasc. 3. Litr. J. (Brev fra Jessen til Koch af 5. Juni 1828). — Oehlenschl. Erindr. IV, 168, 170.

Side 93. Nyström, Offentl. Forlystelser II (1913), S. 124 ff.

Side 94. DK. 2. Dept. Miss. og aabne Breve 1812, Nr. 1162, 1815, Nr. 1597 b; HMA. Resolutionsprot. 1797-1803, S. 82, Kopibog 1813, 15. Maj; Carl C. Christensen, Fra Værnedamsvejen til Jostys Pavillon (K. 1925), S. 57, 85 ff.

Side 95. Adr. 1822, Nr. 251, 1825, Nr. 252, 1826, 124, 1834, Nr. 218, jvfr. Christensen, S. 77 ff.

Side 96. Rothes Optegnelser i Tidsskrift for Havevæsen XII, 141 ff. (vidtløftig citeret af Eberlin, S. 168 ff.); Rtk. Sjæll. Renteskriverkontors kgl. Resol. 1785, 16. Febr. — Nyeste Skild. af Kjøbvn. VIII, 873 (21. April 1807); Rtk. Resol. Prot. 1828, Nr. 343, 1833, Nr. 228. Sml. Kortbilaget Side 96 (muligvis er ogsaa Navnene „Gaasehave“ og „Svinehave“ ældre Stedbetegnelser i Haven).

Side 97. Rtk. Resol. Prot. 1827, Nr. 234, og Bygningsadministrationens Journal 1828, Nr. 1105 (Druknehuset indrettedes i Gevæksthus B, v; Laurierhuset ved Gartnerboligen; tidligere havde man været nødt til at benytte et til dette Brug „aldeles upassende aabent Vognskur“). Overskou, Den danske Skueplads IV, 753. — Ramdohr, Reise nach Dänemark (Hannover 1792) I, 204 ff. — Rtk. Resol. Prot. 1815, Nr. 290; Rtk. Pakken: Søndermarken 1813-37. Opsynsmanden hed Knudsen — den samme der havde Opsynet med Planteskolen (jvfr. Side 86) — hans Efterfølger Nic. Schnitger, tidligere Gartnersvend i Frbg. Have.

Side 98. Citerede Rtk.-Pakke. — Tregder, Taschenbuch für Fremde (1829), S. 134 f., jvfr. Stern, S. 176. — *Korups Have* (Mtr. Nr. 1 m): S. B. Skb. LL, 284, jvfr. Carl C. Christensen i „Frederiksberg“ 1937, S. 195 f. — Frederiksberg Kommune 1858-1900. S. 240; Københavns Kommunes lille Vandtaarn blev nedbrudt for en Del Aar siden.

Side 99. Det djærve Udtryk „Sladderbænkene“ gaar helt tilbage til Tiden for Havens Omlægning (Rahbeks danske Tilskuur for 27. Septbr. 1802), det pænere „Paradebænkene“ (Eberlin, S. 178) tilhører en mere sippet Tidsalder. — Om Ligheden i Hall's Statue sml. Georg Brandes Kronik i Politiken 20. Marts 1925.

Side 100. I Snapophuset boede der 1834 en Række Arbejdsmand med deres Koner (Folket. 1834). — Til Mindehøjen i Søndermarken indsamledes der Bidrag i Foraaret 1924. — Oehlenschlägers Erindringer I, 7, IV, 57.

Side 101. Oehlenschl. Erindr. III, 96.

Side 106. Rtk. Resol. Prot. 1795, Nr. 186; Samme 1785, Nr. 61.

Side 107. DK. 2. Dept. Forestillinger 1802, S. 545 ff. (kgl. Resol. 28. Maj s. A.); Reskript af 3. Marts 1807 (i Reskriptsaml.), og Nyeste Skild. af Kjøbvn. VIII, 1194 (Juni 1807); Eberlin, S. 138. — Folketaelling 1801.

Side 108. Rtk. Resol. Prot. 1796, Nr. 155 (kgl. Resolution af 3. Juni 1796).

Side 109. Rtk. Sjæll. Stifts Kontors Kopibog X, Nr. 1296. Sagen er ind-

fort i Kontorets Journal 18, Nr. 2136 (1790) og fremvist til Journal 46, Nr. 364 (1827); dernæst er hele Sagen sendt til Bygningsadministrationen, i hvis Journal 1827, Nr. 94, er vedlegnet: brevi manu leveret Hofbygmester Koch. Sagen er forgaves eftersøgt i Kochs Papirer, der nu findes paa KBK., men Gangen i Udviklingen har kunnet følges ad anden Vej.

Side 110. Rtk. Resol. Prot. 1810, Nr. 389 (vgl. Resolution af 24. Novbr. 1810).

Side 111. Akter i Kommunens Arkiv. Der var falden Dom i Sagen ved Birketinget den 25. Maj 1870 og Aaret efter blev Dommen stadfæstet ved Overretten. Sml. Ugeskrift for Retsvæsen 1871, S. 639. Sagen var anlagt mod Ejeren af Mtr. Nr. 114 (jvfr. Side 188). I en sideløbende Sag, anlagt af Ejeren af Mtr. Nr. 119, fordi Kommunen allerede den 13. April 1869 havde ladet tinglæse den kgl. Resol. af 3. Juni 1796 paa hans Ejendom, hvilken han forlangte slettet, blev ligeledes Kommunen frikendt ved Overrettens Dom af 26. Maj 1873. Her blev dog Sagens Omkostninger ophævet. — Rtk. Resol. Prot. 1811, Nr. 151; Frederiksberg Kommune 1858-1900, S. 216. Muligvis er det disse Undtagelser fra Bestemmelserne om Forpladserne, der førte til Dispensationen ved Hjørnet af Gl. Kongevej. Men Apoteker Stolpe fik naturligvis sin Forplads paa samme Betingelser som de andre Grundejere, og med Dammen maatte han gøre hvad han vilde — han var *uden* Forpligtelse til at lade den „forblive utilkastet“. — Rtk. Resol. Prot. 1785, Nr. 26. — Kort 1790: se Bilag til „Frederiksberg Kommune 1858-1900“ (K. 1901).

Side 112. Luxdorps Dagbøger II, 334; Rtk. Resol. Prot. 1792, Nr. 141, 1836, Nr. 136; Eberlin, S. 151. — Rtk. Resol. Prot. 1819, Nr. 289.

Side 113. RA. Indenrigsmin. Bygnings- og Havesager, Pakken: Frederiksberg Alle 1831-47; Nyeste Skild. af Kjøbvn. 1827, Nr. 47 (12. Juni). — Villads Christensen, København 1840-1857 (K. 1912), S. 105; W. H. [=: W. Henriques], Frederiksbergske Tilstande (K. 1866), S. 9 og 58 ff.; Lampehuset nævnes i Folketælling 1840 (Frederiksberg, Løbenr. 121).

Side 114. Adr. 1762, Nr. 47 (under Rubrikken: Adskillige Takster); Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 357 f. — DK. 2. Depts Breve 1827, Nr. 1937, og Københavnsposten 1828, Nr. 38 (9. Maj); Politivennen 1829, 13. Juni (S. 398) og Eberlin, S. 134.

Side 115. Københavnsposten 1839, Nr. 324 (24. Novbr.); Jul. Clausen i Berl. Aften 1904, Nr. 310 (24. Decbr.). I H. P. Barfods Minder fra et langt Liv (Mem. og Breve XXXV) siges at Omnibussen til Frederiksberg blev sat i Gang 30. Maj 1841. — The Travellers' hand-book to Copenhagen (Copenh. 1853), S. 119 f.; Eberlin, S. 152. — Fædrelandet 1844, Nr. 1619 (4. Juli); Villads Christensen, København 1840-1857, S. 395 f.; Oehlenschlägers Erindr. IV, 170.

Side 116. Nyeste Skild. af Kjøbvn. 1815, Spalte 1206; Samme 1820, Spalte 1190 f. (efter Karl von Hallberg-Broichs Reise durch Skandinavien 1817). — Lars Mathiesen fik derimod ikke Lov til at lade *maskerede* Ryttere „slaa en Tonde itu“; ved denne Kombination af Fastelavn og Maskebal kunde der „letteligen forårsages Uordener“, skønt Lars Mathiesen garanterede for Maskernes Identitet (D. Kanc. Breve 1824, Nr. 517). — Adr. 1833, Nr. 39 (15. Febr.); Jac. Behrend, Københavnernes Valfart til Frederiksberg for at se Fastelavnsløjer, K. 1833 (et Rimværk, hvori Forf. med levende Deltagelse skildrer Publikums Misfornøjelse med, at den „Fastelavns-Morskab“ i Rattenborg Have, der var averteret, ikke blev til noget, og samtidig efter sin Sædvane faar Lejlighed til at uddele mange aktuelle Skoser og Hib til forskellige Sider).

Side 117. LAS. Politidirektørens Arkiv: Forskellige Foranstaltninger

C IX c. d. 1814-20. Her ligger et Eksemplar af Pjecen „Fastelavns-Loier i København, paa Amager, men især paa Frederiksbjerg i Aaret 1820“ af H. Møller, Fuldmægtig, K. 1820. Deri fortælles, at Løjerne fandt Sted „paa en Plads straks ved Frederiksberg Kirke (efter Rygtet skal denne Plads høre til Præsten Hr. Frechlands Jorder)“. — Rtk. Resol. Prot. 1784, Nr. 5.

Side 118. Rtk. Resol. Prot. 1786, Nr. 70, og Sjæll. Kontors kgl. Resol. 5. April 1786.

Side 119. Rtk. Resol. Prot. 1816, Nr. 79.

Side 120. Folketælling 1787; Sven Henningsen, Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud (1944), S. 67; Folketælling 1801; Sterm, S. 178; RA. Kommerce-Koll.: Fabrikfagets Privilegier og Koncessioner 1797-1803, S. 220; Handels- og Industritidenden 1814, S. 18; Sterm, S. 179 (Jessens Søster, Forfatterinden Juliane Marie J., ejede Gaarden Mtr. Nr. 102 i Smallegade og døde paa Frederiksberg 1832).

Side 121. Luxdorphs Dagbøger II, 332. — Rtk. Resol. Prot. 1782, Nr. 180, 1783, Nr. 130.

Side 122. Tilskueren 1931 II, 472, og Rtk. Resol. Prot. 1788, Nr. 3; Udsigten over Kbhvn. 1763 i Danske Atlas II (1764), 68, sml. Rasmussen, Frederiksberg Kirke (1933), S. 126. — Tilskueren, anf. Bd., S. 470, 472; Rtk. Resol. Prot. 1817, Nr. 206, 1838, Nr. 251; Samme 1824, Nr. 278.

Side 123. Rtk. Resol. Prot. 1825, Nr. 124, 1827, Nr. 268. — Samme 1776, Nr. 113, 1777, Nr. 141; Sterm, S. 196; Oehlenschlägers Erindr. III, 82. — Samme I, 33 f.

Side 124. Rtk. Resol. Prot. 1804, Nr. 194, sml. Joakim Larsens Afhandl. „Skolen i Pilealleen“ i Fra Arkiv og Museum III, 377 ff. — Rtk. Resol. Prot. 1824, Nr. 185.

Side 125. Plakater af 11. Maj og 6. Juni 1810; Rtk. Resol. Prot. 1824, Nr. 238, og RA. Domænekontorets Diverse Sager, Pakken: Frederiksberg Kirkegaard 1825-43 (bl. a. Skrivelse fra Demoleringskomm. til Rtk. af 23. Juli 1824 og Rtk. Skr. til Bygningsinspektør Jessen); Rtk. Resol. Prot. 1826, Nr. 259, og Politivennen 1826, Nr. 545 (10. Juni), sml. Rtk. Resol. Prot. 1840, Nr. 305. — Samme 1837, Nr. 431.

Side 126. Rtk. Resol. Prot. 1824, Nr. 327, 1827, Nr. 350, jvfr. den citerede Domænekontors-Pakke om Frederiksberg Kirkegaard; O. Andersen, Frederiksberg ældre Kirkegaarde, Kbhvn. 1893 (heri Planer og fuldstændig Fortegnelse over Begravelserne); Frederiksberg Kommune 1858-1900, S. 293 ff.

Side 128. Berl. 1807, Nr. 87 (23. Oktbr.); Nyeste Skild. af Kjbhvn. VIII, 1450 (1. Septbr. 1807); Ræder, Danm.'s Krigs- og Politiske Hist. 1807-09 I, 168, 176 f.

Side 129. Berl., anf. Sted.

Side 134. Kgl. Skøde til Mad. Oberkampf 1766 (i Rtk. Skødebog 14, S. 182 ff.), jvfr. Skb. E 81.

De ældste Matrikulsnumre (om man kan kalde dem saaledes) — de Numre nemlig der tildeltes Gaardspladserne ved Reguleringen efter Branden — er temmelig formløse („Nr. 1 i Tallet“, „Nr. 2 i Tallet“ o. s. v.) og opræder ret sporadisk uden for de første kgl. Skøder. Ved Krigsjørdebogens Indrettelse fik Gaards- og Huspladser nye Numre, men heller ikke de anvendes i større Udstrækning. Omkring Aar 1800 indførtes atter nye Numre, der ogsaa skifter og ikke falder sammen med de Løbenumre for Gaderne, man finder paa Kort fra de første Aartier af det nittende Aarhundrede, først da de nugældende Matrikulsnumre tages i Brug, er der fast Grundlag for Bestemmelsen af en Ejendoms Beliggenhed. For hele det attende Aarhundrede maa Beliggenheden fastslaaes saa godt som udelukkende ved An-

givelsen af Naboernes Navne — naar saadan Angivelse da ikke helt mangler. Det er altsaa kun ved Samspillet mellem Ejere og Naboer til forskellige Tider det er muligt at konstatere hvad det er for en Ejendom, man opererer med og hvor den ligger. Hvoraf atter følger, at saa godt som samtlige Skøder først har maattet findes frem i Skødebøgerne (for saa vidt de da er tinglæste, hvad mange af de ældste ikke er), forinden man — ved at lægge dem Side om Side — har kunnet konstatere hvor man er henne og hvilke der hører sammen. Først naar man saaledes har sammenstillet det hele Materiale og er naaet op i 1830erne, hvor Matrikulsnumrene er vedføjet de tinglæste Skøder, kan man med fuld Sikkerhed fastlægge den paagældende Ejendom. De foreliggende Registre (paa Ejernavnene) yder nogen Hjælp, dog ikke til Bestemmelse af Beliggenheden, og er iøvrigt ikke altid til at lide paa. De er udarbejdet paa et Tidspunkt, da man ikke mere kunde finde til Bunds i Materialet. — For Tiden umiddelbart efter Byens Brand 1697 er Kilderne til Ejendomsforholdene dels Scheels Udstykningskort (I, 90), dels nogle Lister i Pakken: Div. Dokumenter og Akter Ny Hollænderby vedk. 1681-1703 (Rtk. Sjøll. Renteskriverkontor).

Side 135. *Bertel Basses Gaard:* Rtk. Ekspeditionsprot. 1704-06, S. 453 ff., 503 (og Rtk. kgl. Skøder anf. Datoer), jvfr. Kronens Skøder III, 410 f., 412; Rtk. Resol. Prot. 1706, 10. Maj, 22. Septbr., 16. Oktbr. (Karen Bertel Basses fik Huspladsen skænket ved kgl. Resol., men Bertel Basse fik selv Gavebrev paa den). — Kgl. Kammerregnskaber (udg. af E. Marquard 1918), S. 492; ogsaa Albret Korsør og Morten Trane fik særlig Brandhjælp. — KBK. Hirsch, Fortegn. over dansk-norske Officerer. — Skb. A 641, jvfr. Krigs-jordebogen 1718, Frbg. Nr. 1.

Side 136. Skb. B 308, C 253, 351; Fra Nordsjællands Øresundskyst, S. 143; RK Resol. 1747, Nrr. 96 A og 116, sml. Rtk. Resol. Prot. 1747, Nrr. 232 og 310.

Side 137. Adr. 1761, Nr. 34 (8. Maj); Skb. D 406, 433, 504; Voigt fik 5500 Rdr. d. K. for Gaarden foruden den hans „Hustru akkorderede Dusør 50 Dukater à 2 Rdr.“

Side 138. Skb. D 788; Skb. F 316; Oehlenschl. Erindr., bl. a. I, 29; Skb. H 342; Skb. N 533.

Side 139. S. B. Skb. N 77 (heri følgende Passus: „Imellem Gaarden og Alleen er derforuden 2 Blomsterhauger indhegnede med Stakitværk, derudi en Del vilde Træer og i den ene en Kanal med Bro af Tømmer og Bræder“); S. B. Skb. FF 349. — *Oberst Rosenauers og Claus Limes Gaarde:* Rtk. Ekspeditionsprot. 1704-06, S. 308 ff., jvfr. Kronens Skøder III, 405; Krigs-jordebogen 1718, Frbg. Nr. 2; Skb. B 201.

Side 140. Skb. B 226, jvfr. Skb. C 253 og 351; Skb. D 362, 364, 598; Skb. E 8; H. Hjorth-Nielsen, Danske Prokuratorer 1660-1869 (K. 1935), S. 154; Adr. 1765, Nr. 43 (17. April), 1769, Nrr. 74 (19. Maj) og 122 (11. Aug.).

Side 141. Sjøll. aabne Breve 1689, Nr. 92 (27. April), jvfr. KD VII, 260; Krigs-jordebogen 1718, Frbg. Nr. 3; Skb. D 587; Adr. 1768, Nr. 1 (4. Jan.); Skb. D 842; Skb. K 56.

Side 142. LAS. Brandtaksationsforretninger Sokkelunds Herred, Frbg. Sogn ca. 1787-1800 (Nr. 22/24 og 23/25). Det er udaterede Udskrifter, men af Landbygn. Brandfors. Taksationsprot. 1834-42 (i LAS), S. 196 f., ses, at de er af 3. Decbr. 1793. Beskrivelsen af Hovedbygningen til den sydlige Gaard (det nuværende Ludvigs Minde) lyder in extenso:

Vesten for Gaarden ud til Alleen er en Hoved-Bygning, 24 Fag lang, 6 Fag dyb, 2 Etageér høy og en Qvist paa 10 Fag, Grundmuur til alle Sider og Steentag, med gebrokket Tag og 16 runde Tagvinduer. Denne Bygning

er indrettet saaledes, nemlig: underste Etage til 8 Værelser, hvoraf de 6 ere betrukne, alle med gipsede Lofter, brystpanelet, malet med Olie-Farve, dobbelte Engelske Vinduer, Hollandske Dørre med ditto Laase og Messing-Skildt. Dernæst 2de Kiøkkener med aabne Skorsteene samt Comfür-Huller med Jern-Plader paa Ildstædet, derved en Førgang, et Spiise-Kammer, en Folkestue, derved et Kammer. Fra Forstuen er Opgang af en Italiensk Trappe til 2den Etage, som er indrettet til 6 Værelser og en stor Sahl, et Kiøkken med aabne Skorsteen samt Comfürer og Jern-Plader og Retter-Bænk med fire Skabe under, et Spiise-Kammer med faste Hylder, et Ryge-Kammer. I Værelserne er dobbelte Engelske Vinduer, Hollandske Dørre og Beslag med Messing-Skildt; overalt med gipsede Lofter, brystpanelet og betrukken samt malet med Olie-Farve; derforuden er et Kiøkken med aabne Skorsteen og derved et Spiise-Kammer. Derfra er Opgang til Øvsten, som er indrettet til 2 Værelser med 2 Alcove-Sænge i hver Værelse, derved 2 Pulter-Kamre; alle med gipsede Lofter, brystpanelet og betrukken, Engelske Vinduer og Hollandske Dørre med ditto Laase. Igiennem Bygningens søndre Ende er en Indkiørsels-Port, hvorfra er Indgang til Værelserne; under hele Bygningen er Kielder, afdeelt i 7 Deele med 3de Nedgange. Denne Bygning vurderes à Faget 250 Rdr., er 6000 Rdr.

Side 143. Skb. K 56; Oehlenschl. Erindr. I, 30 f., jvfr. Carøe, Kirurger (K 1906), S. 33.

Side 144. Sml. Breve fra og til Adam Oehlenschläger II (1945), 37. — Skb. M 452 (det her omtalte Vænge maa være, i hvert Fald til Dels, det af Mad. Oberkampf overtagne Stykke Bagland).

Side 145. S. B. Skb. X 180.

Side 146. S. B. Skb. UU 182 (Jens Rasmussen døde 27. Marts 1862, 74 Aar gl.) jvfr. Frbg. Birks Realregister 1 A, Mtr. Nr. 27 a; sml. ovenfor citerede Taksationsprot. 1834-42, anf. Sted. — *Albret Pedersen Korsørs Gaard*: Albret Pedersen paa "Stenbroen" (= Vesterbro) havde været en af de fremmeligste til at købe Jord af Hollænderne, og producerede adskillige Skøder og Lejekontrakter for Kommissionen 1689 (jvfr. Bd. I); Kammerregnskaber (ved Marquard), S. 492; Rtk. Ekspeditionsprot. 1702-03, S. 106 ff., jvfr. Kronens Skøder III, 328; Krigsjordebogen 1718, Frbg. Nr. 4; Skb. C 230.

Side 147. Skb. C 256; Skb. D 19, 92.

Side 148. Skb. D 517; Skb. E 70 (her staar: „Nr. 3 efter Krigsjordebogen“, skal rimeligvis være: Nr. 4); Skb. P 130; S. B. Skb. LL 475. — *Nelle Peters Gaard*: Div. Dok. og Akter Ny Hollænderby vedk. 1681-1703 (Sjæll. Renteskriverkont.).

Side 149. Skb. B 37 jvfr. Sjæll. aabne Breve 1723, Nr. 205 (18. Juni); Rtk. Breve, Dok. m. m. vedk. Kbhvn., Købst. og Amter 1679-1848; Kbhvns Amt (Skr. fra Regimentsskriver Thomas Hansen 13. Septbr. 1724); Skb. A 611; Skb. B 37; RK Resol. 1741, Nr. 23; Skb. C 320, 323, 324. — *Dannenberg*: D's Skrivelse til Kommercekoll., dat. Friderichsberg Fabrique 14. Jan. 1741 (i Komm. Koll. Indlæg til tyske Journal B, Nr. 1074) og Komm. Koll. tyske Forestillinger 1765 (Nr. 2943).

Side 150. *Klædefabrikken*: Komm. Koll. tyske Forestillinger 1738, Nr. 116, 1739, Nr. 153, jvfr. Indk. Breve til tyske Journal 1735-37, Nr. 775; ovenfor anførte Skrivelse af 14. Jan. 1741.

Side 151. Komm. Koll. tyske Journal B Nrr. 980, 1154, 1173 (med Indlæg), C Nr. 1028; Komm. Koll. tyske Forestillinger 1746-48, Nr. 935; Breve fra Moltke og Dannenberg ved Indk. Breve til Komm. Koll. tyske Journal 1756, Nr. 1054, endvidere tyske Forestill. 1753, Nr. 1287, og Privilegieprot. 1736-57, S. 474 ff. Sml. J. O. Bro Jørgensen, Industriens Historie i Danmark II (1943), 30. Arkivar *Bro Jørgensen* har yderligere velvilligst henledt Forf.s Opmærksomhed paa flere Journalsager i Kommercekoll. ang. Dannenberg.

Side 152. Komm. Koll. tyske Forestill. 1764, Nr. 2875; LAS. Gl. Kbhvns Amts Orig. Skiftebreve Nr. 36 (1763); Komm. Koll. tyske Forestill. 1765, Nr. 2943.

Side 153. Skb. D 331; Rtk. Resol. Prot. 1758, Nr. 34, og Indlæg til Rtk. danske Ekspeditionsprot. 1757-60, Nr. 30.

Side 154. Skb. D 386; Adr. 1762, Nr. 18 (5. Marts), 1767, Nr. 171 (16. Novbr.); Komm. Koll. Fabrikfagets Forestill. 1798, Nr. 16.

Side 155. Det gengivne Grundrids, som Regimentsskriveren kalder „en Slags ungefærlig Tegning“, ligger ved Indlægget til Rtk. danske Ekspeditionsprot. 1757-60, Nr. 30.

Side 156. Jvfr. den under Anmærkning til Side 154 citerede Forestilling af 1798.

Side 157. Skb. H 517; Komm. Koll. Industrifagets Journal B (1798), Nr. 329, C (1799), Nr. 865, H (1804), Nrr. 525, 526, 581, 981 (jvfr. 749), I (1805), Nrr. 33, 262, 888, K (1806), Nrr. 144 (jvfr. 196 og 402), L (1807), Nr. 440; Komm. Koll. Fabriksager til Journal P (1811), Nr. 603, jvfr. Journalen Nrr. 465 og 603.

Side 158. Komm. Koll. Industrifagets Journal P (1811), Nrr. 842, 1000, 1526 og 1692; til foreløbig Bestyrer antog Frontin Dugmagersvenden Heinrich Kregenau; Komm. Koll. Industrifagets Ekspeditionsprot. 1806-13, S. 275. — Sterm, S. 179; S. B. Skb. Y 443; S. B. Skb. NN 61; Folketælling 1855; S. B. Skb. OO 232.

Side 159. *Assessor Mules Gaarde*: Rtk. Breve m. m. vedk. Kbhvn., Købstæder og Amter II 2 (19. April 1699). — Skb. B 253, 277.

Side 160. Skb. B 328, 355; Skb. C 179, 366; Skb. D 86, 206, 501, 687. En Joh. Conr. Mentz grundlagde Bagergaarden i Lyngby, men nedsatte sig omkr. 1770 i Kbhvn. (Fra Nordsjællands Øresundskyst, S. 296). — Skb. F 346; Skb. I 463.

Side 161. Skb. L 285; Skb. M 443 (Brock Hansen købte Bagergaarden af Joh. David Jæger; den havde 1801 tilhørt Bager Langhoff); Skb. N 55; Sterm, S. 179; Komm. Koll. Industrifagets Kopiprot. 1812, Nrr. 450, 885; Rtk. Resol. Prot. 1812, Nr. 185; S. B. Skb. N 55; S. B. Skb. O 233.

Side 162. S. B. Skb. O 228; S. B. Skb. BB 364, jvfr. Rtk. Resol. Prot. 1843, Nr. 32; Folketælling 1855 (Allegade Nr. 6). — S. B. Skb. Q 377; S. B. Skb. V 19; Frederiksberg Kommune 1858-1900, S. 22.

Side 164. Skb. C 433 jvfr. Skb. D 501, Folketælling 1801 og Matrikulkort 1811. — Skb. C 434; Skb. F 289; Knud Bokkenheuser, Allegade 10 (1930).

Side 165. *Slotsforvalter Bruuns Gaarde*: Rtk. Ekspeditionsprot. 1701-02, 231 og 300, jvfr. Kronens Skøder III, 323 og 325; Krigsjordebogen 1718, Frbg. Nr. 6; Skb. B 203.

Side 166. Skb. C 416; Skb. D 47. — Skb. F 115; Skb. I 617; Skb. N 733.

Side 168. Sml. Weilbach i HMK 2. R. V, 242 (1931-33); Nystrom, Gentofte Sogn (1916), S. 288 (jvfr. Fra Nordsjæll. Øresundskyst, S. 51).

Side 169. Skb. F 251.

Side 170. Skb. O 334; Sterm, S. 183 ff.; Hiort-Lorenzens Legatreptorium II, 57; F. V. Christonjes Fremstilling af Ejend.s Hist., der ligger til Grund for Weilbachs ovenfor citerede Artikel i HMK.

Side 171. *Knud Gamborgs Gaard*: O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. V, 327, og Carl Bruun, Kjøbenhavn II, 67, jvfr. nærv. Skrift I, 142; Rtk. Ekspeditionsprot. 1703-04, S. 190, jvfr. Kronens Skøder III, 369; Skb. A 642; Rtk. Ekspeditionsprot. 1701-02, S. 299, jvfr. Kronens Skøder III, 325. At Matthias Frandsens Halvgaardsplads laa oppe i Byen, fremgaar ikke alene af Skødets Udsagn, at den i Længden strakte sig fra Syd til Nord, men ogsaa af en Klage til Kancelliet Aar 1700, hvori han besværer sig over,

at Ingeniøren [o: Scheel] har lagt en Alfarvej [o: Smallegade] tvært over hans Bygge- og Haveplads; Gaarden, som han har købt af Klokkeren til Helligøjst Kirke med Have, Ager og Eng, er iøvrigt lagt i Aske ved Byens Brand, og han vil nu have, at Klokkeren skal staa halv Skade med ham, da han ikke havde Ret til at afhænde den (DK. Supplikprot. 1700 Marts Nr. 181). — Krigsforbogens 1718, Frbg. Nr. 7; Skb. A 642, 643; DK. Supplikprot. 1724 I, Nr. 630. Sønnen Frands Matthiassen boede i Gaarden, da den 1724 blev sat til Auktion, men Faderen Matthias Frandsen var vedblivende Ejer. Det fremgaar af Indførslen i Supplikbogen; han erklærer, at hans Kreditorer ikke har villet lade deres Kapital 2000 Rdr. blive staaende i Gaarden, men har bortsolgt den for 1590 Rdr. og for det resterende Beløb vurderet hans Boskab.

Side 172. Skb. C 83, 439; Skb. E 16; LAS. Sjæll. Stiftamt. Brandtaksationsforretn. paa Kbhvns Amt 1761-70, Nr. 97. — I 1768 averterer Mad. sal. Philip de Langes „det paa Frederiksberg Kongevej beliggende Lyststed med Hauge“ saa vel som andre smaa Værelser til Leje for Sommeren (Adr. 1768, Nr. 79).

Side 173. Skb. E 16, 43 (Peter Vanino fik Auktionsskøde 11. Juni 1770; i Konditionerne tales om „den Gaarden tilhørende en hel Gaards Jord i Frbg. Bys Mark, som beregnes omtr. til 26(!) Tønder Sædeland“. Græsvænget, som han s. D. fik Skøde paa af Møllmann, var 66 Al. bredt og strakte sig langs Frederiksberg Alle fra Vaninos Have 175 Al. lige i Øst til Mad. Oberkampfs Grund); Skb. E 739; Skb. F 84; Offentl. Forlystelser II (1913), 118, og Carl C. Christensen, Fra Værnedamsvejen til Jostys Pavillon (1925), S. 100 ff.

Side 174. Offentl. Forl. II 118, 209; Christensen anf. Sted, S. 105; Sterm, S. 199. — S. B. Skb. DD 493; S. B. Skb. EE 482; S. B. Skb. FF 469; RA. Justitsm. 2. Dept. Registrant 1848, Fol. 123.

Side 175. Skb. F 180, jvfr. Carl C. Christensen i „Frederiksberg“ (1937), S. 69; Adr. 1806, Nr. 118, 119. — Skb. L 206; Skb. Q 430, 638; Skb. R 180. — Jac. Davidsen, Fra det gl. Kongens Kjøbenhavn II, 19 f., og Christensen, Fra Værnedamsvejen, S. 117 ff.

Side 176. Nystrom, Kongens Have (1938), S. 82; Folketælling 1840, Frederiksberg, Nr. 93.

Side 177. Indenrigsm. U. J. Sager 1860, Nr. 748 (nu i Frbg. Kommunes Matrikulskont.).

Side 178. *Claus Sibrantsens Gaardsplads*: Regimentsskriver Thomas Hansens Skr. til Rtk. 13. Septbr. 1724 (i Rtk. Pakken: Breve, Dok. m. m. vedk. Kbhvn., Købst. og Amter 1679-1848: Kbhvns Amt); Skb. C 149 (i Skødet staar, at Huset, som Juel Rasmussen solgte til Voigt, er „beliggendes fra H. K. Majestæts Hauge Vesten og til Gaarden i Øster 43 Al. i Længden, paa den næste Gaards-Plads Norden for Prinsens Gaard, Østen for H. K. Majestæts Hauge“ — hvilket unægtelig er en noget dunkel Forklaring. Om der paa dette Tidspunkt (1741) yderligere laa nogen Bygning paa Grunden, er umuligt at afgøre).

Side 179. Skb. H 247; Nic. Voigts Enke hed Kirstine f. Møller, Arvingerne var Revisor Nic. Døllner (Svigersøn), M. F. Voigt og J. Schmidt. — Skb. K 311; HMA. Frederiksberg Have 1804-07 (Design. H. 57); Skr. fra Slotsgartner Petersen 30. Marts 1804 (Traktør Larsen er Fejlskrift for: Traktør Lars Mathiesen) og Kopibog 1804-05, S. 45. — Navnet „Haabet“ findes i Folketællingen 1834. — S. B. Skb. LL 26.

Side 180. Sml. bl. a. Vilh. Andersen, Poul Møller, 3. Udg. (1944), S. 43.

Side 181. Poul M. Møller, Efterladte Skrifter II (3. Udg.), 163; Manuskriptet (KBK. Collinske Saml. 385, 4to) indeholder ikke mere.

Side 182. *Chr. Monsens Gaardsplads:* Krigsjørdebogen 1718, Frbg. Nr. 8, og Fortegnelsen over Huse; Skb. C 161; Skb. D 462, 825; Skb. F 233; Skb. L 93 (Arbejdskarlen i den kgl. Vinkælder hed Jørgen Olsen); S. B. Skb. N 425 (største Delen af Bygningen var bortlejet til en kgl. Lakaj, der tillige var Traktor); S. B. Skb. U 436; S. B. Skb. DD 35, 37.

Side 183. Skb. C 161, 323, 475; Ehreneron-Müllers Forfatterlexikon VII, 230 f., Fra Nordsjæll. Øresundskyst, S. 488; Skb. N 200; Patriciske Slægter I, 197; S. B. Skb. Q 77.

Side 184. *Teis Pittersens Gaardsplads:* Krigsjørdebog 1718, Frbg. Nr. 9; Regimentsskr. Thomas Hansens ovenfor cit. Skrivelse til Rtk. af 13. Septbr. 1724, jvfr. Skb. C 161 og 475; Skb. D 612 (i Skødebogen staar Søeberg); Skb. H 170, jvfr. Skb. H 38 og I 398, 488. — Skb. F 114 (Manden paa Vesterbro hed Peder Nielsen); Skb. K 146; Skb. M 226.

Side 185. Skb. Q 148; Skb. R 70, 431; S. B. Skb. N 2; S. B. Skb. Q 248. — Skb. F 202; Frbg. Kirkebog under 3. Juni 1785; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationsforretn. ca. 1787-1800, Nr. 2.

Side 186. Skb. P 708; S. B. Skb. S 397; S. B. Skb. X 149, 154; S. B. Skb. Y 6, 90; S. B. Skb. Z 354. — *Jan Backers Gaard:* Rtk. Ekspeditionsprot. 1710-12, S. 352, jvfr. Kronens Skøder III, 467; Skb. B 116, 162.

Side 187. Skb. C 372; Skb. D 546 (Skøde og Obligation); Skb. D 621 (Svogeren hed Rasmus Nielsen); Skb. D 829; Skb. E 132 (den mellemliggende Ejer var en Niels Eskesøn, der 1768 havde købt Ejendommen af Helena Dorthea Smith, Adam Thomasens Enke for 3000 Rdr., jvfr. Skb. D 824). — Skb. M 101, 583; Skb. Q 312; Skb. R 291; S. B. Skb. T 50.

Side 188. Skb. R 419 (Værtshusholderen hed Chr. Petersen; formodentlig har der ogsaa tidligere været Traktørsted jævnsides med Lysestøberiet, som — efter Sterm — blev forestaaet af en Murerster Hammer); Skb. Q 238; Sterm, S. 180. — *Claus Isbrandtsens Gaard:* Rtk. Ekspeditionsprot. 1701-02, S. 256, jvfr. Kronens Skøder III, 324; Krigsjørdebogen 1718, Frbg. Nr. 11, jvfr. Skb. B 162; Skb. C 177.

Side 189. Skb. C 371, 405, 487; Skb. C 404; Skb. D 19, 184; Skb. D 69, 319. — Hederider Chr. Lintner ansøgte 1758 Kongen om Hjælp til Opførelse af et Hus paa en af ham købt Plads i Frederiksberg By, men fik Afslag (Rtk. Resol. Prot. 1758 Nr. 264, 28. Oktbr.). — *Branden 1764:* Luxdorphs Dagb. I, 215, og Adr. 1764, Nr. 55 (Branden fandt Sted den 14. Maj 1764 og angreb ogsaa Nabohusene; Kaas's Hovedbygning tog ingen synderlig Skade, men en Del af Bag- og Sidehusene gik i Løbet. Først da Brand-Majoren fra Kbhvn. kom til Stede, blev Ilden helt dæmpet). — Skb. E 106; Skb. K 391; Skb. M 427, Skb. N 270, 758 (de tre Sider af Hovedbygningen var Grundmur, den fjerde Bindingsværk).

Side 190. Skb. N 758; S. B. Skb. Y 127, 130; S. B. Skb. FF 494. — *Cornelis og Jacob Pittersens Gaardsplads:* Rtk. Ekspeditionsprot. 1704-06, S. 416, jvfr. Kronens Skøder III, 409; Krigsjørdebogen 1718, Frbg. Nr. 12; Skb. C 177; Skb. D 19, 93 (Bager Lentz fik Stedet tilskødet af Kirstine Weideman, Enke efter Henrich Cobusj, muligvis identisk med Henrik Falkonerer); Skb. D 599; 605.

Side 191. Skb. G 539, jvfr. Skb. D 831 og Skb. E 543; Skb. R 87, 167, jvfr. Frbg. Kirkebog 1793; Skb. R 343; S. B. Skb. O 116; S. B. Skb. BB 365. — Skb. D 766; Skb. D 819. I den sidst citerede Skødebogs-Indførel er Bergaus Fornavn blevet til: Diderich, senere staar det rigtige: Daniel; Enken kaldes overalt Anna Elisabeth, ikke Anne Margrethe (som i Carøes Kirurger S. 4). — Oehlenschl. Erindr. I, 8 f.

Side 192. Skb. F 242, 301; Frederiksberg Kirkebog under 6. Aug. 1796; Skb. K 366; LAS. Sjæll. Stiftamt. Brandtaksationer vedr. Kbhvns Amt 1761-

70, Nr. 68 (Vurderingen er fra 1768, altsaa samme Aar som Mad. Bergau købte Gaarden, men der er næppe sket synderlige Ændringer til den Tid den lille Oehlenschläger havde sin Gang der). — Skb. L 407, 434; Skb. N 526, 527.

Side 193. Memoirer og Breve IV (Grandmamas Bekiendelser); S. B. Skb. Z 122 (Urtekræmmeren hed Hans Larsen); S. B. Skb. CC 201. Skønt det var en Halvgaardsplads hørte der 16 Tdr. Land til, i hvert Fald siden 1811; muligvis har Fiedler lagt en anden Halvgaardsjord til. — *Jochum Rohdes Gaard*: Rtk. Ekspeditionsprot. 1701-02, S. 235, jvfr. Kronens Skøder III, 324; Skb. A 631, 632, 633; Skb. B 160, 254, 269, 306, 367; Hirsch (KBK) har en Henr. Jac. Bahlmann, der blev Sekondløjtnant 1712 og muligvis er identisk med den her nævnte.

Side 194. Skb. R 18; S. B. Skb. JJ 404.

Side 195. Skb. D 468; Skb. E 110; Skb. E 455 (ved Auktionen 1788 købtet begge Dyssings Huspladser af Bager Joach. Gottfr. Kaphovener — der nævnes af Oehlenschl. i Erindr. I, 29 som hørende til Faderens Omgangsvener — men de kom snart efter paa andre Hænder); Skb. L 341; Skb. O 663; S. B. Skb. R 75. — Skb. F 373; Skb. M 668; S. B. Skb. O 329 (efter Hammer kom Ejend. til Rasmus Andersen Fjellerup, derefter til Henr. Jappe, som solgte den til Mad. Viertel). — Adr. 1769, Nr. 69 (8. Maj), 1779, Nr. 206 (20. Decbr.), 1783, Nr. 146 (1. Aug.).

Side 196. Skb. F 110; Skb. L 315, 566, 591; Skb. O 535, 674; Sterm, S. 200; S. B. Skb. V 400; S. B. Skb. CC 344; S. B. Skb. KK 224; S. B. Skb. NN 480. — Adr. 1783, Nr. 146 (1. Aug.); Skb. F 110; Skb. N 570; Skb. O 138, 245; Skb. R 222, 255 (Ejerne af Mtr. Nr. 112 mellem Signetstikker Jacobson og Knoph var: Buntmager S. M. Bech, Grosserer H. C. Hennenberg og Kammerraad P. J. Giersings Enke); S. B. Skb. FF 76.

Side 197. *Assessor Mules tredje Gaard*: Rtk. Ekspeditionsprot. 1702-03, S. 359, jvfr. Kronens Skøder III, 340 (hvor Købesummen urigtig opgives til 980 Rdr. — det var for Mules to andre Gaarde). — Den Gaard ved „gl. Kongevej“ som Major Volrath Frid. v. Holstein (jvfr. Side 148) købte 1762, og som hans Enke atter solgte 1765, er identisk med Mules tredje Gaard; der var en 26 Fag lang Bindingsværksbygning ud til Gaden, iøvrigt Smedje, Hestemølle, Lejevaaninger, Have, Vænge og en hel Gaards Jord i Marken. Den købtes af Jens Pedersen Bech, men blev atter solgt ved Tvangsauktion til Bager Reimann (Skb. D 478, 653; Skb. E 250). — Skb. E 730, Skb. F 341; Skb. G 194, 530; Skb. O 703; S. B. Skb. DD 352. — Slotsgartner Peter Petersen døde 24. Jan. 1826, 72½ Aar gl.

Side 198. Museum 1896 I, 25; S. B. Skb. DD 352, 354, 355, 357; S. B. Skb. LL 629.

Side 201. Skb. O 318; S. B. Skb. V 250; Sterm, S. 193.

Side 202. Skb. L 556 og Matrikulskort 1811. — *Blaagaard*: Adr. 1765, Nr. 57 (22. Maj), 1769, Nr. 52 (5. April); Blaagaard siges her at ligge skraas over for „den hvide Hest“, et forbigaaende Navn for et Kvarterets Traktørsteder (Helmers?); Skb. D 514, 515, 572, 573; Adr. 1769, Nr. 127 (21. Aug.); Skb. E 272, 273; S. B. Skb. N 432; S. B. Skb. O 40, 93. Blaagaards Ejere var: Adolf Høwisch (fra 1756), Proviantskriver Hans Mortensen (fra 1763), Biel-feldt (fra 1764), Panthaveren Philibert Bonfils (fra 1769), Jacob Christensen (fra 1774), Dugmager Fred. Jacobsen, der fik Huset efter Faderen, og hvis Enke giftede sig med Snedkermester J. C. Voigt, som 1822 bortskødte Stedet til A. R. Harresløv. — *Lærredshandler Randrups Lystgaard*: Skb. D 515, 516, 568.

Side 203. Skb. F 522; Skb. O 57; Sterm, S. 201; S. B. Skb. Z 94; S. B. Skb. FF 117, 121. Randrup kaldes ogsaa: Phanus R.

Side 204. *Hassagers Kollegium*: Skb. I 672 (jvfr. Skb. F 522); Skb. K. 247, 434; Rtk. Resol. Prot. 1804, Nrr. 203 og 313.

Side 205. HMA. Frederiksberg Slotshave 1804-07 (Design. H. 57); Brev til Hauch af 5. Maj 1804; Samme: Kopibog 1804-05, S. 139; Skb. L 621; Skb. O 214.

Side 206. Skb. R 183; S. B. Skb. Q 35; Fra Nordsjæll. Øresundskyst, S. 295 f.; S. B. Skb. R 216; S. B. Skb. S 98, 299; Sterm. S. 201; S. B. Skb. Æ 103; Patriciske Slægter I; S. B. Skb. UU, 581; S. B. 3 V, 420; Hiort-Lorenzens Legatrepetorium VI, 12.

Side 207. *Biskop Egedes Lyststed*: Skb. D 523, 797, 815; Skb. E 21.

Side 208. Skb. F 59, 60; LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationsforretn. Frbg. Sogn ca. 1787-1800 (Nr. 33 i Protokollen); Skb. I 614; S. B. Skb. JJ 134. — *Møstings Landsted*: Skb. D 790.

Side 209. Skb. E 131, 189; Skb. F 242; Skb. G 177, 523.

Side 210. LAS. Kbhvns Amts Brandtaksationsforretninger, Frbg. Sogn ca. 1787-1800, Nr. 5. — LAS. Brandtaksationsprotokol for Søkkelunds Herred Nr. 1, Side 48. Vurderingen af 8. Januar 1801, der blev foretaget „efter anmeldt Forandring“, lyder i sin Helhed saaledes:

Frederiksberg Sogn og By Nr. 19.

En Lystgaard, som ejes af Kongens Foged Assessor Feddersen, der tilforn har tilhørt Secretaire D. E. Bradt, som ogsaa under 21. Juni 1793 har ladet samme med tilhørende Bygninger taksere for 10 000 Rdr., befandtes nu saaledes forandret, nemlig:

a. Hovedbygningen med Enderne til Vester og Nord, 23 Alen lang, 16 Alen dyb, inddelt i 14 Fag, grundmuret til alle Sider, 2 Etage høj med glaserede Tagsten, 3de Tagvinduer og 2de Valme. Forsiden af bemeldte Bygning er siret med Cordon, Gesims, Lesener, Cappitailer, Hovedgesims og en Fronton, hvori Stukkaturarbejde er anbragt. Under Gesimset er Blikrønder med nedgaaende Rør. Bygningens første Etage er indrettet med 2de Indgange til 3de Værelser, en Spisesal, et stort Køkken med Skorsten, som staar paa Jern-Ankre, 2de Jern-Komfurer, Retterbænk, Vask, Tinrækker og Hylder. Et Spisekammer med Hylder. Et Pige-kammer og et lidet Køkken med Skorsten. Overalt i bemeldte Etage ere Gibslofter og ditto Vægge, Brædde-Gulve, engelske Vinduer med store Ruder samt udvendige Skodder, hollandske Døre med Beslag. Fra bemeldte Etage er en Opgang af en sirlig Trappe til anden Etage, som er indrettet til 3de Værelser, en stor Sal og en Spisestue. Overalt med Gibsloft og ditto Vægge. Dobbelte engelske Vinduer med store Ruder. Dobbelte Fyldingsdøre med Beslag, saa og Gulvet belagt med Planker. Fra bemeldte Etage vedbliver Trappen til Loftet, hvorpaa er afdelt et Værelse, og under bemeldte Trappe er en liden Kæld-der, hvortil en Nedgang fra Forstuen. Bemeldte Bygning vurderes à Faget 400 Rdr. = 5600 Rdr. [Derefter følger Litr. b (Stald) c, d (Brønd og Indbegning) samt e (Lysthus), tilsammen vurderet til 800 Rdr., ialt 6400 Rdr.]

Side 211. Skb. L 146; Skb. M 544, 639 jvfr. 293; Skb. O 1.

Side 212. Skb. O 343; Skb. P 340, 441; Skb. Q 203, 204. — Ved det nævnte Mageskifte med Stiftamtmand Moltke fik Møsting 1819 en Jordlod paa omtr. 4 Tdr. Land ved Falkoneralleen i Fortsættelse af de 5 Tdr. Land han tidligere havde købt af ham, og i Stedet fik Moltke en noget mindre Lod af Roligheds Jorder, som Møsting havde erhvervet i 1813, mens han boede ved Gl. Kongevej, bilagt med en kontant Sum i Species (S. B. Skb. N 203). — Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 410 f.

Side 213. S. B. Skb. DD 110, 119.

Side 214. Politimester Marcus Nielsen havde erhvervet Gaarden i

Smallegade og de paagældende Byggepladser, der udgjorde Halvdelen af Græsvænget, 1808 og 1809 (Skb. M 155, 507), og Stoud havde købt dette sidste 1812 (Skb. O 431, 434, 467). — S. B. Skb. HH 52, 54, 308, 313.

Side 216. Jørgen Knudsens Ejendom: Skb. I 157; Frost og Graves Lyststed: Skb. R 61 ff. og Sterm, S. 201; jvfr. Matrikulkort 1811. — Nicolaj Bøgh, Fra Oehlenschlägers Kreds (K. 1881), S. 108 ff., 120; C. F. Sibbern, Efterladte Breve af Gabriellis (K. 1826), S. 35 f.

Side 217. *Abraham Wust's Teglværk*: RA. Sjæll. aabne Breve 1673, Nr. 117 (Koncept), 1674, Nr. 198 (Indlæg).

Side 218. Sjæll. aabne Breve 1675, Nr. 21, jvfr. KD VI, 652; RA. Partikulærk. Dronning Sophie Amalies Regnsk. 1667-69, Fol. 8 f.; KD VII, 59; DK. Supplikprot. M (Oktbr.-Decbr. 1703), Nr. 434.

Side 219. KD VII, 81; Matriklens Markbog 1682, jvfr. KD I, 788 f.; Rtk. kgl. Resol. 7. Juli 1688 (i Kammersekr. Schøllers Prot. over Resolutioner i Kammeresager IV, 213); Rtk. Relationsprot. 1707, 1. Halvaar, S. 31 ff.

Side 220. Rtk. Ekspeditionsprot. 1707-10, S. 340, jvfr. Kronens Skøder III, 438. — LAS. Hofrettens Skifter: Abraham Wust († 1717); LAS. Bremerholms Kirkes Begravelsesprot. (Wust begravedes i selve Kirken 1. Decbr. 1717 og opgives at være 70 Aar gl.; Aldersangivelsen er dog næppe til at stole paa). — At det havde været smaat for W. i den sidste Tid, ses bl. a. af, at han i 1717 havde maattet laane 5 Rdr. hos en Juveler paa Ulfeldts Plads mod Pant i et Sølvbæger og en Sølvvæske (Skiftet).

Side 221. Citerede Skifte efter Abr. Wust, jvfr. KD VII, 302 f.

Side 222. Skb. B 37, 329; Skb. C 134. — Huset paa Teglværkets Grund omtales i det citerede Skifte.

Side 223. RK Resol. 1741, Nr. 51; Skb. C 261.

Side 224. Skb. C 376 (jvfr. Matrikulsarkivet, Landmaalings-Sager, Gruppe 2 Nr. 81); Skb. D 155, 244, 352, 680, 681; Skb. E 8. — Adr. 1768, Nr. 29 (13. April); det ses af en Obligation, indført i Skb. E 9 og dateret 24. Marts 1770, at Vaaningshuset endnu stod, men samme Sommer skulde afløses af en ny grundmuret Hovedbygning. — Skb. E 220 (jvfr. Adr. 1773, Nr. 8).

Side 225. Rtk. Sjæll. Stifts Renteskriverkontors kgl. Resol. 1775, 13. Novbr. (heri Skrivelse fra Nøramer af 6. Juli s. A.). — Rtk. Resol. 1774, Nr. 24 (Resol. af 7. Febr.), jvfr. Skb. K 175 og S. B. Skb. BB 53.

Side 226. Skb. K 175 (jvfr. kgl. Skøde til Nøramer af 25. Marts 1789 ang. Godthaabslodden); Skb. M 141; Skb. N 235; S. B. Skb. V 418.

Side 227. S. B. Skb. Ø 243; S. B. Skb. BB 51; S. B. Skb. FF 483; S. B. Skb. NN 131; S. B. Skb. RR 106. — De nye Markjorder, som Helsdingen tilkøbte, havde Mtr. Nr. 38 og laa dels ved Fasanvejen udfor Schweizerhuset, dels ved nuværende Peter Bangs Vej.

Side 228. S. B. Skb. RR 507. — N. Dalhoff, Den danske Diakonissestiftelse 1863-88 (K. 1888), S. 49 ff., 54. — RA. Domænekont. Diverse Sager. Pakken: Kgl. Porcelænsfabrik (Journalnsag 1868, Nr. 1352); Nystrom, Chr. Fred. v. Beck (K. 1907), S. 53 f., og Dalgas, Fajancefabrikken Alumina 1863-1913 (K. 1913), S. 3 ff.

Side 229. Træsnittet gengivet efter Dalhoffs citerede Skrift. — S. B. Skb. 3 B 338; S. B. Skb. 3 C 67.

Omslagsvignetten viser Frontonen paa Møstings Landsted.

Tilføjelser og Rettelser til Bind I. Side 35, L. 6 o. Bind II, læs: Bind III. — Side 137, L. 16 o. Harsdorff som Bygmester for Møstings Gaard, sml. nærværende Bind, Side 211. — Side 157, L. 5-6 n. Med Slottets ældste Periode

menes her Tiden efter Ombygningen 1707-09. — Side 171. Om Episoden med Løven, der brød ud af Menageriet, se ogsaa nærværende Bind Side 32 og Anmærkninger Side 235. — Side 188, L. 11 n. Byside, læs: Markside. — Side 188, L. 6 n., og 189, L. 4 o. Berner, læs: Barner. — Side 197, L. 3-4 o. Den gamle Orgelfacade, der var afgivet til Øster Hassing Kirke, er atter bragt tilbage. — Side 200, L. 10 o. faaet, læs: har faaet. — Side 246, L. 6 o. Bind II, læs: Bind III.

Rettelser til nærværende Bind. Side 27 L. 2-3 o. en udsøgt Samling af nederlandske Mestre, læs: en udsøgt Samling væsentlig af nederlandske Mestre.

BILAG

Opmaaling af Frederiksberg Have, Søndermarken og Frederiksberg By ca. 1835	96-97
---	-------